

*Видання здійснене за сприяння
Австрійського бюро кооперації у Львові та
Австрійського культурного форуму у Києві*

*Gedruckt mit der Unterstützung
des OeAD-Kooperationsbüros Lemberg und
des Österreichischen Kulturforums Kyjiw*

**KOMPARATISTISCHE FORSCHUNGEN
ZU ÖSTERREICHISCH-UKRAINISCHEN
LITERATUR-, SPRACH-
UND KULTURBEZIEHUNGEN**

**TAGUNGSBAND DER INTERNATIONALEN KONFERENZ
„DAS MULTIKULTURELLE DROHOBYTSCH
DER ÖSTERREICHISCHEN PERIODE“
(21. – 23. SEPTEMBER 2021)**

*Herausgegeben von
Jaroslav Lopuschanskyj und Oleh Radchenko*

BAND 11

**Drohobytsch
Posvit
2024**

**КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
АВСТРІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ, МОВНИХ
ТА КУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ**

**МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«МУЛЬТИКУЛЬТУРНИЙ ДРОГОБИЧ
АВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ»
(21 – 23 ВЕРЕСНЯ 2021 Р.)**

*Редактори-упорядники
Ярослав Лопушанський та Олег Радченко*

ТОМ 11

**Дрогобич
Посвіт
2024**

УДК 811.112.2

К 63

*Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького
державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 4 від 18 квітня 2024 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Володимир Сулим – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка

Віра Котович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

К 63 **Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів.** Том 11: Матеріали Міжнародної наукової конференції «Мультикультурний Дрогобич австрійського періоду» (21–23 вересня 2021 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич: Посвіт, 2024. 336 с.

ISBN 978-617-8003-13-5

У збірнику містяться матеріали Міжнародної наукової конференції «Мультикультурний Дрогобич австрійського періоду», присвячені висвітленню актуальних проблем історії австрійсько-українських літературних взаємин, мовних контактів і типологічних паралелей культурного та історичного розвитку двох народів.

Адресується українцям, германцям, студентам, викладачам і вчителям української та зарубіжної літератури.

УДК 811.112.2

ISBN 978-617-8003-13-5

© Автори статей, 2024

© Лопушанський Я.М., Радченко О.А.,
упорядкування, редакція, 2024

© Österreich-Bibliothek Drohobytsch, 2024

© «Посвіт», оформлення, 2024

ПЕРЕДМОВА

Вельмишановні читачі!

21–23 вересня 2021 року у Дрогобичі відбулася Міжнародна наукова конференція „Мультикультурний Дрогобич австрійського періоду“. Вона не відзначилася великою кількістю учасників чи помпезністю, традиційною для організовуваних Австрійською бібліотекою наукових і культурно-мистецьких форумів, адже проходила у важкий час світової пандемії. Мало минути декілька літ, аби сьогодні, у цей надважкий і страдницький для України час російсько-української війни, опублікувати ґрунтовні конференційні дослідження в одинадцятому томі „Компаративних досліджень австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів“.

Компактності формату міжнародної конференції відповідала затишно-дружна атмосфера академічного спілкування у колі науковців з Австрії, Польщі й України, що своєрідно відтворювала полікультурну атмосферу коронного краю Галичини і Лодомерії, в якій мирно співіснували представники різних націй і якою були пройняті виголошені доповіді. Наче прориваючи кристалізацію „міфу Галичини“, Дрогобич поставав у них потужним індустріальним центром солеваріння й нафтовидобутку, який удостоїв своїм візитом сам імператор, пульсуючим осередком громадсько-політичного життя, міцним ядром освіти й культури українців, євреїв, поляків й австрійців, місцем народження письменників і митців світової слави і, зрештою, містом, яке пережило плундрування східним сусідом у ході Першої світової війни.

Доповіді-розвідки окресленої проблематики доповнюємо текстами антологічного розділу, які фіксують живий досвід свідків життя Дрогобиччини кінця XIX – початку XX століття – авторів як широковідомих, так і віднайдених у новітні часи.

Висловлюємо особливу подяку авторам й Австрійському бюро кооперації у Львові (директор маґ. Андреас Веннінґер) за фінансову підтримку видання конференційних матеріалів.

*Ярослав Лопушанський,
Олег Радченко*

ЗМІСТ

Передмова	5
------------------------	---

Дрогобич австрійського періоду в історичних, літературознавчих та культурологічних розвідках

<i>Юрій Стецик (Дрогобич)</i> Культурне життя української громади міста Дрогобич в умовах Австрійської імперії (1772–1918 рр.)	11
<i>Олег Баган (Дрогобич)</i> Австрійський цивілізаційний вплив на Україну (в контексті розмови про Івана Франка як критика й адепта австрійської політики в Галичині).....	26
<i>Леонід Тимошенко (Дрогобич)</i> «K. u. k. Hoflieferant A. H. Župnik, Buchdruckerei in Drohobycz» (друкарня Арона Жупника у Дрогобичі та її видання).....	40
<i>Владислава Москалець (Львів)</i> Газета «Drohobyczer Zeitung» – економічний вісник нафтового штетля	82
<i>Богдан Лазорак, Тетяна Лазорак (Дрогобич)</i> «Хай живе Його Величність Імператор...»: тріумфальні мандрівки цісаря Франца Йосифа I в Дрогобич (1851, 1880 рр.) та справжні мотиви приїзду ерцгерцога Карла I Габсбурга (1912 р.)	95
<i>Grzegorz Józefczuk (Lublin)</i> Franciszek Józef I, Bruno Schulz i tajemnica marmurowej tablicy.....	117
<i>Алоїз Волдан (Відень)</i> Окупація Дрогобича російськими військами у Першій світовій війні: український та єврейський наратив.....	126
<i>Олег Радченко (Дрогобич)</i> Галицьке єврейство перед Першою світовою війною у візії дрогобичанина Йонаса Креппеля	133

<i>Ярослав Лопушанський, Василь Лопушанський (Дрогобич)</i> Життя і творчість німецькомовних авторів з Дрогобича: історико-літературний нарис	153
<i>Володимир Галик (Дрогобич)</i> Увіковічення пам'яті Івана Франка у філокартії Австрії на початку ХХ ст.	178
<i>Ірина Лопушанська (Дрогобич–Грац)</i> „Чому я народилася у Дрогобичі?“ – уринок зі спогадів Елізабет Бергнер	189
<i>Роман Пастух (Дрогобич)</i> Дві владні корони трагічної персони	197
<i>Юрій Стецик (Дрогобич)</i> Дрогобицька солеварня в умовах адміністративно- господарських реформ австрійського уряду (1772–1870 рр.)	209
<i>Олег Стецюк (Дрогобич)</i> «Вілла Б'янки»: (не)відомі штрихи до історії споруди.....	221

**Літературний образ Дрогобиччини
кінця ХІХ – початку ХХ ст.**

<i>Іван Франко</i> Отець-гуморист (уринок)	239
Meine jüdischen Bekannten	254
Voas constrictor (уринок).....	261
Борислав сміється (уринок)	271
Гірчичне зерно (уринок)	278
Похвала Дрогобича	281
<i>Saul Raphael Landau</i> Boryslaw	284
<i>Степан Ковалів</i> Дрогобицький Найда	291
<i>Hermann Sternbach</i> Galizien.....	299
Heimkehr	300

<i>Stefan Zweig</i>	
Tagebücher (уривок).....	301
<i>Jonas Kreppel</i>	
Der Duninziat und die Grabstätte des Rabbi.....	303
<i>Joseph Roth</i>	
Das polnische Kalifornien	305
<i>Bruno Schulz</i>	
Ulica krokodyli	311
Republika marzeń	317
<i>Martin Pollack</i>	
Drohobycz, das galizische Pennsylvanien	322
Наші автори	332

**ДРОГОБИЧ
АВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ
В ІСТОРИЧНИХ,
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ
ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ
РОЗВІДКАХ**

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ МІСТА ДРОГОБИЧ В УМОВАХ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1772–1918 РР.)

Юрій Стецик (Дрогобич)

В умовах австрійського урядування місто Дрогобич зазнало модернізаційних впливів загальноєвропейської культури, які знайшли відображення в архітектурі, освіті, в інституційному становленні культурно-просвітницьких товариств, театрі, часописах, діяльності храмів тощо.

Архітектура. Після перетворення Дрогобича „соляного” на Дрогобич „нафтовий”, швидкої забудови кам’яницями він набув цілком європейського вигляду. Тут тісно переплелися різні стилі – від готичного, ренесансного, барочного, класичного – до еклектичного і модерного. Багато тогочасних будівель збереглися до наших днів.

Замість згорілих дерев’яних хат і церков в австрійський період почали зводити кам’яні. У 1789 р. у місті було тільки 12 кам’яних будинків, в основному на площі Ринок, а решта залишалися дерев’яними, курними хатами. Грошові надходження від переробки нафти сприяли швидкому розвитку будівництва, ремесел, торгівлі, соціальної інфраструктури, освіти і культури, зародження медицини, спорту, політичного і громадського життя. У цей час виникло багато нових вулиць. Головні з них вимощувалися бруківкою. Проводилися заходи щодо облаштування центральної частини міста. Зокрема, у 1791 р. розрівняно вали навколо парафіяльного костелу Св. ап. Варфоломія, а у 1825 – знесено міські оборонні вали і засипано рови. Згодом, у 1822 р., перед міською ратушею встановлено першу нафтову лампу, а впродовж 1824–1829 рр. побудовано нову двоповерхову ратушу. У 1836 р. почалося освітлення не тільки центру, але й міських вулиць, а наступного 1837 р. міські вулиці та площі обсаджено тополями, що надало їм мальовничості й затишку. Загалом за пів століття, що передувало Другій світовій війні, міське населення збільшилось утричі і сягнуло майже 40 тис. Але через сприяння австрійської влади польським, єврейським та німецьким поселенцям, корінне українське населення перетво-

рилося на національну меншість і проживало переважно на околичних вулицях, серед нього було найбільше неписьменних та безробітних¹.

Освіта. В австрійський період, значну увагу як збоку міського магістрату, так і місцевої громади звернуто на заснування різноступеневих закладів освіти. Першими, хто прилучився до цієї справи, були отці-василіяни, які організували першу міську гімназію (1775 – 1784) та початкову школу при монастирі Св. апп. Петра і Павла. Міщани підтримували гімназію коштами, маючи прибутки від варіння солі та прагнучи стати меценатами науки.

Система навчання василіян була подібною до єзуїтської. Використовувались, зокрема, методи, які набули поширення в тогочасних освітніх установах, коли все зачувалось напам'ять. Подібною була і система виховання, яка практикувала загальнопоширені засоби: гостре покарання різкою або канчуком. Можна навести низку фактів, які свідчать про те, що насправді дрогобицька василіянська гімназія відзначалася високим рівнем навчання. У 1780 р. Тороканська генеральна Капітула надала її вчителю найвищу похвалу, а отцеві настоятеливі – титул ректора. Згодом (1783) учень 6-го року навчання (філософ) М. Чайковський виголосив промову на захист єретичної науки коперниківської системи, яка переслідувалася католицькою церквою. При школі було створено бібліотеку, яка згоріла 1825р.

У 1784 р. Йосиф II здійснив реформу освіти, вдавшись до скорочення гімназій у Галичині. Було закрито, зокрема, одну із них у Дрогобичі. Дворазове прохання перемишльського владика Максиміліана Рила та гміни Дрогобича не змогли скасувати прийняте рішення. Проте 30 січня 1784 р. в монастирях Дрогобича, Бучача та с. Лаврів проголошувалося утворення Головних народних шкіл на основі ліквідованих василіянських освітніх установ. У цій школі виклад духовних дисциплін провадився латинською мовою. Утримування школи покладалося на місто, а навчання провадили василіяни. Згодом василіяни перейшли на німецьку мову викладання. Із 1825 до 1914 р. головна нормальна (початкова) школа діяла у приміщенні покармелітського монастиря, куди перейшли отці-василіяни.

У 1822 р. на провінційній капітулі ордену отців василіян у Львові поставало питання про заснування при кожному монастирі школи з руською мовою навчання. Такі освітні заклади вже перед 1822 р. існували при деяких монастирях: в Дрогобичі, Бучачі й Лаврові, які широко славилися наукою на Галицькій Русі, де освіту здобуло чимало провідних вчених. Тобто, крім Головної окружної школи, дрогобицькі василіяни утримували в підпільних умовах свою «руську шкілку» (до 1830 р.)².

У цей час освітні заклади створювалися окремо для хлопців та дівчат. Тому, окрім згаданих чоловічих шкіл, у 1818 р. засновано міську жіночу

¹ Пастух Р. Дрогобич давній і сучасний у датах, подіях і фактах. Дрогобич, 2002. С. 8–9.

² Стецик Ю. Монастирі Дрогобиччини (XIV – поч. XIX ст.). Дрогобич, 2000. С. 42–44.

трикласну школу. Згодом, у 1843–1846 рр., побудовано і відкрито військовий навчальний заклад для хлопчиків. До активізації освітянського руху включилася греко-католицька Церква, яка впродовж 1840–1849 рр. надавала студентам-дрогобичанам міські церковні стипендії.

У 50–60х рр. XIX ст. в місті діяли тільки три початкові школи та одна гімназія. Ця гімназія ім. Франца Йосифа була заснована у 1858 р. завдяки фундації громади Дрогобича. Вона утримувала школу власним коштом та контролювала її діяльність. Часто це приводило до перевищення наданих їй повноважень, що й спричинювало періодичні суперечності із дирекцією гімназії, адже в освітніх питаннях школу інспектувала крайова шкільна рада. У 1874 р. гімназія змінила статус на державний. Показовим є 1881/82 шкільний рік, коли в гімназії навчалось 102 учні римо-католики, 89 греко-католиків, 1 євангелик, 124 учні мойсеевої віри. Виховання у період галицької автономії (1868–1918) мало релігійний характер, а також відзначалося лояльністю щодо австрійської монархії. Життя школи і всієї спільноти було тісно пов'язане з церковними святами і урочистостями, а католицизм був державною релігією. Всі школи вшановували важливі події з життя панівної династії Габсбургів. У 1896 р. було споруджено нове приміщення гімназії, а попереднє передано 8-класній жіночій школі імені королеви Ядвіги.

Гімназія набула форми пруської системи освіти, однак мала за мету сприяти народному відродженню, зокрема домінуючої польської народності. Так, у 1858 р. відмінено навчання німецькою мовою, а у 1862 р. запроваджено інтегрований курс вивчення польської та руської мов, а у 1867 р. запроваджено польську мову як обов'язкову дисципліну у всіх школах Галичини. Проте найбільші суперечності між гімназистами виникали на ґрунті віровизнання, адже учнів із греко-католицьких сімей змушували відвідувати костел.

До гімназії поступали учні, котрі закінчили чотири класи нормальної школи. Навчання було безплатним. Після закінчення гімназисти навчалися у вищій школі. Це була класична гімназія, в якій поглиблено вивчали предмети гуманітарного циклу: релігію, латинську, грецьку, німецьку, крайову (польську і руську) мови, географію і всесвітню історію, натуральну історію і фізику, філософську пропедевтику. До предметів за вибором належали – каліграфія, спів, французька мова та малювання.

Згодом, у 1866 р., місцева класична гімназія була реорганізована в реальну, яка не стала окремою ланкою середньої школи, а була тільки внутрішньою комбінацією гімназій та реальних шкіл. У реальній школі запроваджено обов'язкове вивчення малювання і французької мови і значно розширено вивчення природничих наук: математики, натуральної історії і фізики, зоології, ботаніки, мінералогії, хімії.

Ця гімназія прославилася передусім своїми випускниками, з-поміж яких – Іван Франко, Лесь Мартович, Василь Стефаник, Олександр Колесса, о. Сотер Ординський, Іван Макуха, Модест Менцинський, Дмитро Грицай.

У 1867 р. відкрито міську чотирикласну школу. Тож станом на 1913 р. в місті діяло вісім державних шкіл, а також чоловіча приватна школа отців-василіян.

На поч. ХХ ст. активізуються наміри української та єврейської громад міста заснувати освітні заклади із рідною мовою навчання. Так, у 1900–1910 рр. у Дрогобичі діяла єврейська жіноча гімназія. У той час українська громада 25.03.1905 р. провела перші загальні збори філії Українського Педагогічного Товариства, на яких обговорювалося питання про збільшення чисельності української гімназійної молоді. Відповідно прийнято ухвалу про заснування підготовчих курсів до першої класи місцевої державної гімназії із польською мовою навчання. Кошти на залучення вчителів надавала бурса Св. Івана Хрестителя. Паралельно з цим велася відповідна робота із організації у державній гімназії окремого українського відділу. На засіданні управи філії УПТ в 1908 р. проводилися дискусії про шляхи, якими можна було б добитись від Шкільної Краєвої Ради поділу місцевої гімназії на два відділи з огляду на велику чисельність українських учнів. В 1909 р. у зв'язку із намаганням змінити польську мову навчання на українську в школах на передмістях Дрогобича, внесено безуспішне прохання про створення української гімназії. З метою збільшення чисельності українців у лавах гімназистів, що стало б підставою для поділу гімназії, було створено „Селянську бурсу”, яку підтримувало товариство „Просвіта”. До неї приймалися лише селянські діти, які отримували належну підготовку до вступу в гімназію³. І тільки 15.06.1918 р. вдалося частково реалізувати плани щодо відкриття української приватної гімназії ім. Івана Франка, яка більше про себе заявила у наступний міжвоєнний період⁴.

Товариства. Поширення москвофільських ідей в Галичині не оминуло й Дрогобича, де у 1876 р. відкрито філію товариства ім. М. Качковського. Згодом у 1880 р. засновано „руську” бурсу Св. Івана Хрестителя, яку із 1885 р. доповнила однойменна українська „селянська” бурса, котра складалася із селян повіту. Вже у 1883 р. у Дрогобичі відбулися перші річні загальні збори осередку „Общества ім. Качковського”, а на поч. ХХ ст. ще продовжували діяти москвофільська бурса та інститут (школа) ім. Св. Володимира (1909–1912)⁵.

В австрійський період продовжували розвиватися давні музичні традиції, осередками плекання яких стають музичне (1879) та співоче (1901) товариства – передвісники знаменитого хору „Дрогобицький Боян” (1922)⁶.

³ Криль М., Стецик Ю., Тельвак В. В умовах монархії Габсбургів // Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку ХХІ ст.). Дрогобич: Коло, 2009. С. 126–128.

⁴ Стецик Ю. З історії гімназійної освіти в Дрогобичі // Дрогобицька українська гімназія імені Івана Франка 1918–1944 рр. / упор. Л. Дутко-Слонська. Дрогобич: Посвіт, 2014. С. 13–14.

⁵ Криль/Стецик/Тельвак 2009. С. 109.

⁶ Там само.

На поч. ХХ ст. у Дрогобичі створено товариство „Руська Захоронка”, яким керували отці-василіяни. Саме воно відкрило сиротинець („захоронка”) для дівчат, яким опікувалися СС. Служебниці. Утримання сиротинця покладалося на місцеву громаду. До захоронки також віддавали на виховання своїх дітей місцеві батьки. Цей заклад обрав метою плекати українське національне виховання. Захоронка урочисто відзначала національні свята, влаштовуючи дитячі концерти та вистави. Завдяки цьому існував постійний зв'язок між захоронкою та громадкістю, що сприяло зростанню чисельності добродіїв цього сиротинця⁷.

У 1903 р. засновано філію товариства „Просвіта” у Дрогобичі. Перший результат її діяльності – відкриття читальні на вул. Завіжній (1906), яка стала основою розвитку і діяльності товариства. Читальні були не тільки бібліотеками чи приміщеннями, де проводилися курси і вишколи, відбувалися лекторії, вистави та інші культурно-освітні заходи. Вони також мали свої крамниці, позичкові та ощадні каси, утворювали рільничо-господарські спілки і кооперативи. Однак така обширна діяльність товариства припадає на міжвоєнний період.

Перші загальні збори Дрогобицької філії „Просвіти” відбулися 06.07.1903 р. На них у присутності представника Головного Відділу Володимира Загайкевича головою філії було обрано о. Михайла Бачинського із Ріпчиць, а заступником – Яця Олексовського, селянина із Ясениці Сільної. Після зборів заходами філії відбулися вечорниці, присвячені пам'яті Т. Шевченка.

За даними звітів „Просвіти” за 1906–1907 рр., читальні та інші „просвітянські” заклади локалізувалися на таких передмістях Дрогобича: *Війтівська Гора* – 48 членів, бібліотека на 130 книг, каса, хор, аматорський кружок, голова осередку – о. Юстин Жарський; *Завіжне* – 50 членів, бібліотека на 37 книг, каса, аматорський кружок, голова – Августин Жарський; *Задвірне* – 96 членів, бібліотека на 163 книги, каса, голова – Василь Яхно; *Лішнянське передмістя I* – 41 член, бібліотека на 400 книг, крамниця, голова – Микола Кушнір; *Лішнянське передмістя II* – 46 членів, бібліотека на 125 книг, крамниця, голова – о. Василь Кункевич⁸.

Протягом 1906–1907 рр. відділ злюстрував усі читальні на Дрогобиччині, забезпечив їх необхідною літературою, організував лотерею, за допомогою якої реалізував понад 200 популярних книжок. Відділ розширив селянську бурсу для 22-х питомців, домурувавши нові приміщення, організував курси для неграмотних. При товаристві „Просвіта” у 1905 р. створено філію товариства „Рідна школа”, яке займалося питаннями організації освіти для української молоді. Також завдяки зусиллям

⁷ Гаврищук С. „Українська захоронка” в Дрогобичі // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Дрогобич, 1993. Т. I. С. 480–485.

⁸ Гаврилюк М. „Просвіта” Дрогобиччини колись і тепер // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Дрогобич, 1997. Т. 4. С. 459–465.

„Просвіти” у 1908 р. сформовано „Народний Дім” як центр економічного, громадсько-політичного і культурного життя українського населення Дрогобиччини⁹.

Руханково-спортивне товариство „Сокіл” з’явилося у Дрогобичі ще перед Першою світовою війною. Згадка про нього належить до 1905 р., коли був створений перший осередок на Задвірному передмісті. Засновником осередку був Роман Паславський. Згодом, у 1907 р., зусиллями Олекси Сусюка започатковано діяльність другого осередку „Сокола” на Завіжному передмісті. Його головою був о. Антін Рудницький, а до участі долучилися начальник Е. Лоек, містоначальник Михайло Гунькевич, справник С. Кочиндик, загалом 57 осіб (в тому числі 8 жінок). У 1912 р. українські товариства „Сокіл” та „Січ” організували перші у місті велосипедні змагання. Однак свою обширну діяльність відновлене товариство „Сокіл” розгорнуло аж у 30-х рр. ХХ ст., гуртуючи навколо себе передусім ремісничу молодь.

У 1909 р. у Дрогобичі відбувся Січовий з’їзд і Франковий концерт, на якому виступив Василь Стефаник, що спонукало громадськість заснувати у 1911 р. пожежно-спортивне товариство „Січ” на вулиці Жупній¹⁰.

Засновниками Пласту у Галичині вважаються вихідці із Дрогобиччини – Петро Франко, син Івана Франка, та Іван Чмола. Пластова організація була не тільки патріотичною й виховною організацією, але й товариством фізичного виховання підлітків. У Дрогобицькій гімназії Франца Йосифа була утворена пластова організація серед польської гімназійної молоді у 1911 р. В середовищі українських гімназистів Пласт утворився у 1912 р. і налічував 30 членів. Провідником організації „Пласт – Лев ім. Богдана Хмельницького в Дрогобичі” став Михайло Мінчак. Щоб заробити кошти для закупівлі необхідних речей, пластуни ходили на Різдвяні Свята колядувати. При кінці навчального року проводили концерт, присвячений Т. Шевченку. На канікулах той самий виступ демонстрували у сусідніх селах: Снятинці, Лішні, Модричах, Колпці, Губичах, Сільці. Товариство проводило регулярні мандрівки Карпатами¹¹.

Пластуни з Дрогобича брали участь у зібраннях „Соколів” і „Січей” у Львові в 1914 р. Після початку Першої світової війни всі пластуни з Дрогобича, яким дозволяв вік, зголосилися до лав Українських Січових Стрільців¹².

⁹ Чепіль М. Читальні „Просвіти” та формування духовних основ українського села на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1997. Вип. II. С. 38–42.

¹⁰ Слимаковський О., Кравчук Б. Виникнення та діяльність спортивно-руханкового товариства „Сокіл” у м. Дрогобичі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1995. Вип. I. С. 110–113.

¹¹ Пантюк М., Пантюк Т. Пласт на землі Івана Франка та його рукописні часописи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1997. Вип. II. С. 49–54.

¹² Сова А. Діяльність українських товариств „Сокіл” на Дрогобиччині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2005. Вип. IX. С. 356–371.

Таким чином, українські товариства „Січ”, „Сокіл” та „Пласт” сприяли фізичному та національно-патріотичному вихованню молоді, вчили переборювати життєві труднощі, усвідомлювати свою роль і місце в суспільстві, підпорядковувати власні інтереси загальній справі боротьби за кращу долю України та її народу.

На поч. ХХ ст. під впливом ідей фемінізму в Дрогобичі виникають українські жіночі товариства. Зокрема, у 1913 р. молоді вчительки та студентки створили українську жіночу організацію, яка поставила перед собою завдання підносити національну свідомість, насамперед, шляхом вивчення рідної історії та літератури, організувавши для цього три гуртки.

Згодом, у 1916 р., в Дрогобичі була створена повітова філія „Жіночі громади”, яка спочатку об'єднувала 62 члени, а у 1917 р. реформована у „Союз українок”. Управа філії передусім звернула увагу на молодь, створила два гуртки: один об'єднував міщанок під назвою „Сокілок” чисельністю в 40 осіб, а другий, під назвою „Пластунок” – дівчат, які навчалися у польських школах. Низові гуртки були створені в Тустановичах, Мражниці, Східниці та інших населених пунктах Дрогобицького повіту.

Крім жіночих товариств із загальними завданнями, постали товариства, що мали спеціальну мету, наприклад „Руська захоронка”, жіночі секції при товаристві „Просвіта”.

Окрім українських товариств, у Дрогобичі діяли об'єднання інших громад: спілка єврейських жінок „Дебора” для опіки над сиротами та знедоленими (1888), польське товариство „Бурса ім. Адама Міцкевича” (1891)¹³.

У 1892 р. засновано Дрогобицький науковий гурток Польського історичного товариства у Львові. Постав він з ініціативи графа Станіслава Тарновського зі Снятинки і професора дрогобицької гімназії Францішека Зиха. До Відділу наукового гуртка увійшли: граф Станіслав Тарновський – презес; Роман Ганчаковський – парафіяльний дрогобицький ксьондз, віцепрезес; професор Станіслав Беднарський – скарбник; професор Францішек Зих – секретар; старший комісар шахт Юзеф Соломон Фрідберг, інженер Казимир Гонсьоровський, ксьондз Амброзій Полянський – викладач закону Божого дрогобицької гімназії. Загальна кількість членів осередку нараховувала сорок вісім осіб – це були представники місцевої польської інтелігенції. Проаналізувавши склад керівництва гуртка, можемо бачити, що його інтелектуальним центром була дрогобицька державна гімназія, адже саме її працівниками були Ф. Зих, С. Беднарський, А. Полянський. На зборах цього гуртка розглядалися реферати з історії Дрогобича та краю¹⁴.

¹³ Савчин М., Шевців К. Жіночі громадські організації Прикарпаття та їх просвітницько-культурна діяльність // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1997. Вип. II. С. 43–48.

¹⁴ Тельвак В. Дрогобицький науковий гурток історичного товариства у Львові // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2004. Вип. VIII. С. 256–263.

Театр. Аматорський театр займав чільне місце у культурному житті міста і тому розвивався досить інтенсивно. Кожна українська громадська організація, якого б напряду вона не була, з метою самоутвердження та засвідчення свого існування прагнула мати драмгурток, або хоч раз на початку свого заснування поставити одну виставу. Вистави приурочувались переважно до якихось свят як світських, так і релігійних. Досить часто вони проходили з благодійною метою: на підмогу вбогим студентам, школярам. Усі театральні гуртки на ранній стадії існування були музично-драматичними. Виникали вони здебільшого на ґрунті домашнього музикування, або при невеликих хорових об'єднаннях. Особливою увагою театр користувався серед студентської молоді. Так, драматичний гурток учнівської молоді „Бурси Св. Івана Хрестителя” в 1898 р. поставив п'єсу „Москаль-чарівник”.

З виникненням щораз нових українських громадських організацій поживляється культурно-мистецьке життя міста. У 1908 р. товариство „Сокіл” поставило січово-сокільську комедію Левка Лопатинського „Пожар”, а товариство „Січ” у 1913 р. – виставу „Степовий гість”.

У читальні „Просвіти” на вул. Зваричській неодноразово ставилися вистави. Свою діяльність цей самодіяльний театр навіть поширив за межі міста. Так, у 1911 р. в Стебнику було поставлено виставу „За сиротою Бог з калитою”.

Досить плідно працював аматорський драмгурток при „Народному Домі” під управою о. Антона Рудницького. У 1910 р. він з успіхом поставив виставу „Хата за селом”.

Окружний відділ товариства „Взаємна поміч українського вчителства” навесні 1913 р. організував святкування ювілею на честь Івана Франка, на яке запросив поета. Під час урочистостей була поставлена вистава „Украдене щастя”¹⁵.

Також у цей час починають відкриватися перші кінотеатри: кінотеатр на вул. А. Міцкевича (1909), кінотеатр „Уранос” (пізніше „Ванда”) на пл. Ринок (1911)¹⁶.

Преса. Вже на початку 80-х років XIX ст. в Дрогобичі виходили такі часописи, як „Газета Наддністрянська” (1884–1889 рр., польською мовою), „Дрогобицька газета” (німецькою), „Ранкова газета” (єврейською). Першу українську газету „Підкарпатський голос” заснували в 1907 р. відомі революціонери і громадські діячі В. Коцко і М. Стронський. Вона висвітлювала робітничі та профспілкові справи, життя робітників у інших країнах, вміщувала розмаїту інформацію про місцеве життя, культурно-освітню працю в читальнях. Вийшло тільки шість номерів газети, а перерваний

¹⁵ Сов'як П. Дрогобицький аматорський театр (1890–1941) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1995. Вип. I. С. 73–78.

¹⁶ Пастух 2002. С. 37–38.

у 1907 р. „Підкарпатський голос” відродився в 1911–13 рр. під назвою „Голос Підкарпаття”

Також перед Першою світовою війною в Дрогобичі виходили польські часописи: „Газета прикарпатська” (1911–1914), „Тижоднік дрогобицький”, двотижневик „Реформа”, двотижневик міського староства „Дзеннік розпорядзень” та єврейський тижневик „Юдіш Уорт”¹⁷.

Релігійне життя. В австрійський період в м. Дрогобич започаткував свою діяльність василіянський монастир Св. апп. Петра і Павла та продовжували функціонувати шість парафіяльних храмів (Спаса, Юра, Возвиження Чесного Хреста, Параскевії, Різдва Пресвятої Богородиці, Пресвятої Трійці), які належали до Дрогобицького деканату Перемишльської греко-католицької єпархії.

Заснування василіянського монастиря відбувалося у період проведення австрійською владою релігійних реформ, спрямованих на скорочення чисельності дрібних монастирів. Водночас провінціал василіян в Галичині о. Онуфрій Братковський вніс прохання (квітень 1774 р.) до імператорського трону про скасування трьох монастирів (Лішня, Летня, Дерезичі) і заснування одного (Дрогобич). Прохання було подано від імені цілої провінції із поясненням, що утримування малих монастирів не є виправданим.

Проте дозвіл на будівництво, оформлений окремим декретом Марії Терези, отримано аж через рік, 31 грудня 1774 р. За короткий час (1775–1777) було побудовано дерев’яний монастир і церкву Св. апостолів Петра і Павла на полі, купленому у Василя Ортинського.

Незважаючи на те, що до монастиря відійшли всі землеволодіння трьох ліквідованих чернечих осідків (Лішнянського, Дерезицького та Летнянського), було придбано нові ґрунти в межах Дрогобича, оскільки куплений ґрунт виявився замалим для зведення монастиря.

У 1808 р. українська громада Дрогобича викупила в австрійського уряду із „релігійного фонду” колишній костел св. Михайла та монастирські приміщення католицького чернечого ордену Кармелітів взятих під греко-католицьку парафію і школу. Пізніше цей духовний комплекс перейшов в управління отців-василіян, однак надалі залишався у власності міста¹⁸.

Кармелітський монастир в м. Дрогобич діяв упродовж XVIII ст. і був ліквідований у 1789 р. (за іншими даними, 1795 р.) в результаті проведення австрійською владою релігійних реформ, спрямованих на скорочення чисельності монастирів. Монастирські маєтності були передані до державного «релігійного фонду», а частину майна – до місцевого парафіяльного костелу Св. ап. Варфоломія¹⁹.

¹⁷ Криль/Стецик/Тельвак 2009. С. 111–112.

¹⁸ Стецик 2000. С. 32–33.

¹⁹ Там само. С. 50–60.

Через погане становище своїх дерев'яних будівель василіяни у 1812 р. просили магістрат подарувати їм приміщення колишнього кармелітського монастиря. Гміна Дрогобича придбала покармелітські монастирські будинки, але магістрат заявив, що дешево перепродасть їх василіянам. Проте поставив перед ними певні вимоги:

1) розмістити в покармелітському монастирі нормальну тривіальну школу;

2) відновити попередній стан будинку покармелітського монастиря. Перебудувати кімнати під навчальні класи. При виникненні додаткових витрат місто обіцяло надати відшкодування;

3) надаються землі поблизу монастиря для побудови нового шкільного приміщення у випадку, коли дрогобицьке духовне управління прийме відповідне рішення;

4) нормальна школа має беніфіцію: магістрат буде постачати дрова на опалення, надаватиме кошти для купівлі лавок, чорнила, дощечок для писання, губок тощо;

5) василіяни зобов'язані залучати до школи дітей;

6) за василіянами закріплювалася церква Св. Трійці із дозволом її перебудови;

7) провести впорядкування прийому і обліку громадських жертвоприношень та дарувань. За ці справи мали відповідати обрані світські провізори, а не отці-василіяни.

До таких дій місто змушене було вдатися у зв'язку із тим, що станом на 13 травня 1813 р. будинок головної міської школи перебував в занепаді. Тому ще у 1810 р. дрогобицька гміна мала намір будувати школу. Василіяни погодилися на умови, висловлені магістратом, та зобов'язалися продати свою дерев'яну церкву із монастирем, а за одержані кошти відремонтувати покармелітський монастир.

Проте 21, 31 січня та 9 лютого 1825 р. на території монастиря Св. ап. Петра і Павла сталися три пожежі, які вщент зруйнували чернечий осередок. Тому василіяни вимушені були прискорити переїзд у приміщення колишнього кармелітського монастиря²⁰.

Розмістившись у приміщенні покармелітського монастиря і костелу, василіяни провели значні зміни, перебудувавши та оздобивши їх на візантійсько-український лад. Згодом римо-католицька громада міста намагалася через суд повернути колишній костел Св. Михайла, тому василіяни, на всяк випадок, відновили як діючу для парафіян церкву Св. Петра і Павла, яка була заново відбудована у формі ротонди впродовж 1825–1831 рр. Однак суд не задовольнив позову римо-католиків, заявивши, що їхні вимоги за давністю літ безпідставні. Перехід василіян до покармелітського монастиря започаткував нову епоху в історії діяльності парафії Св. Трійці, яка стає провідним центром духовного життя міста.

²⁰ Там само. С. 47–48.

Отці-василіяни, будучи адміністраторами храму Св. Трійці впродовж XIX і в 20–30-х рр. XX ст., відправляли богослужіння не тільки для потреб парафії, але й провадили літургії по інших парафіяльних храмах міста (св. Юра, Воздвиження Чесного Хреста, св. Параскевії, Преображення Господнього, Різдва Пресвятої Богородиці, св. апп. Петра і Павла). Адже храм Св. Трійці був центральним (матірним) осередком релігійного життя міста, до якого були прикріплені всі церкви передмість Дрогобича, посідаючи статус дочірних храмів. Книги обліку богослужінь фіксують згадки про функціонування Святотроїцького, П'ятницького, Пречистинського, Преображенського, Святоюрського, Чеснохрестського братств при дрогобицьких церквах²¹.

У цей час не тільки відбудовувалися згорілі храми, як, наприклад, церква Св. Параскеви-П'ятниці на Зварицькому передмісті, яка згоріла у 1814 р. і була відбудована у 1815 р. на попередньому місці, але й зводилися зовсім нові. Так, у 1850 р. побудовано кам'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці на Лішнянському передмісті, а впродовж 1863–1868 рр. – кам'яний храм Преображення Господнього на Задвірному передмісті.

На формування духовної культури значного відсотка міщан впливали сакральні осередки римо-католицької (костел Св. ап. Бартоломея) та юдейської (хоральна синагога) громад, які в австрійський період склали вагомий відсоток населення. Так, станом на 1785 р. в Дрогобичі мешкало 2 860 греко-католиків, 1600 римо-католиків, 2236 юдеїв. Упродовж XIX та в 20–30-их рр. XX ст. помітною є тенденція до зростання чисельності римо-католиків та юдеїв так, що вже у 1938 р. перші налічували – 12000, а другі – 15000 осіб, в той час як греко-католики – 10000 віруючих²².

Діячі культури та мистецтва. Для української культури Дрогобич австрійського часу – це передовсім місто доброго десятка визначних діячів, серед яких Іван Верхратський, Іван Франко, Василь Стефаник, Лесь Мартович та інші менш відомі діячі культури і мистецтва. Кожна з цих постатей по-своєму зв'язана з Дрогобичем як містом. Ці імена для українського читача досить відомі, тому ми зупинимось тільки на окремих аспектах їх діяльності.

Особливого розквіту українська словесна культура у Дрогобичі набуває на кінець XIX ст., що передусім пов'язано з іменем Івана Франка, його титанічною діяльністю на ниві української культури. У творчості І. Франка, власне чи не вперше, маємо справу з українським літературним образом Дрогобича, що разом із Бориславом стає символом урбанізації. І. Франко навчався в „нормальній школі” протягом 1864–1867 рр., у гім-

²¹ Пограничний В., Стецик Ю., Тимошенко Л. Церква і парафія Святої Трійці у Дрогобичі (до 200-ліття відновлення парафії у центрі міста) // Праці Науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства ДДПУ ім. І. Франка. Дрогобич: Коло, 2008. Вип. 4. С. 52–77.

²² Криль/Стецик/Тельвак 2009. С. 135–136.

назії з 1867 до 1875 рр. Безліч разів він бував тут і пізніше, називав місто „своїм кутом”, описав його у багатьох творах.

Олена Грицай, поетеса. дрогобичанка, яка у 1888 р. відгукнулася хвилюючим віршем на втрату українською літературою Юрія Федьковича. Перша відома її публікація – вірш „На могилі мужа” у журналі „Зоря” (1885). У 1887 р. поетеса виступила у жіночому альманасі „Перший вінок”, а 1888 р. відгукнулася на смерть Ю. Федьковича віршем „Весною” у часописі „Буковина”. Друкувала вірші для дітей у журналі „Дзвінок”. У новітній період кілька її творів передруковано в антології „Тридцять українських поетес” (Київ, 1968).

У другій половині XIX ст. осередком літературного життя на Підкарпатті стала Дрогобицька гімназія. З учителів-українців, котрі тут працювали, літературною та науковою творчістю займалися Олексій Торонський (1838–1899), Іван Верхратський (1846–1919), Теофіл Грушкевич (1846–1915).

Поет, прозаїк і перекладач, ботанік і зоолог, діалектолог і лексикограф, Іван Верхратський залишив чималу творчу спадщину, розсипану по українських, польських та німецьких виданнях, а також рукописну. Сучасні мовознавці належно оцінюють його „Знадоби до словаря южноруського” (1877). Вартісними були видання окремих збірок автора „Калина” (1874), „Байки, приказки і повісті” (1876).

Теофілу Грушкевичу належать статті про життя і творчість М. Шашкевича, Т. Шевченка, спогади про І. Франка-гімназиста. Публікувався автор мало, переважно в одному часописі – „Учитель”, який сам редагував і видавав у Львові (1890–1892). Проте в архіві педагога-філолога зберігається багато матеріалів до польсько-українського словника.

У Дрогобицькій гімназії О. Торонський викладав релігію. Писав і видавав підручники з катехизму, „Руську читанку для вищої гімназії”. У галицькій періодиці опублікував десятки релігійних статей, проповідей, а також повісті „Ганця”, „Черниця”, „Дубовий хрест”, дослідження „Русинилемки”, „Руска народна поезія під взглядом прозодії”. Збирав народну творчість. Записані ним лемківські весільні пісні склали цілий розділ у збірнику Я. Головацького „Народные песни Галицкой і Угорской Руси” (Москва, 1878). У 1895 р. у Львові вийшов упорядкований Торонським збірник „Коляди і пісні на Рождество Христове і Богоявлення”. В останні роки, переїхавши до Львова, О. Торонський був активним діячем товариства „Просвіта”.

Випускники Дрогобицької гімназії ставали не тільки відомими суспільно-політичними, але й культурно-мистецькими діячами. У 1863 р. Дрогобицьку гімназію закінчив Тит Ревакович (1845–1919), який збирав українські народні пісні, вивчав поезію Т. Шевченка. Деякі пісні, зібрані ним, використав І. Франко. Зокрема, йому належить стаття „З початків ширення поезій Шевченка в Галичині”, в якій зауважено, що до Дрогобича звістка про Кобзаря дійшла тільки в рік смерті поета. Все жит-

тя Т. Ревакович збирав матеріали про Миколу Устияновича, хоч окремої праці про нього так і не видав. Залишив цінні „Причинки до біографії Осипа Федьковича”, спогади про Ф. Заревича, А. Кобилянського.

Ще один випускник гімназії та шкільний товариш І. Франка – Аполлон Ничай (1846–1918), який деякий час був диригентом хору і навіть учителем у гімназії. Редагував часопис „Господар і Промисленник” упродовж 1879–1885 рр.

Випускник гімназії Дмитро Вінцовський (1846–1917) публікувався майже у всіх періодичних виданнях Галичини, видав кілька книжок. Писав поезії, історичні поеми, гуморески, оповідання, нариси, статті, мемуари, перекладав з А. Міцкевича, записував фольклор. У 1912 р. написав поезію „З нагоди ювілея д-ра Івана Франка”

Поет Ісидор Пасічинський (1853–1930) також був шкільним товаришем Франка, за прикладом якого почав писати і Каменяр. Рано дебютувавши книжкою, Пасічинський, однак, скоро перестав літературно вдосконалюватися. Певний успіх мала його моралізаторська оповідка „Микита Хрунь”, яка протягом 1886–1912 років видавалася шість разів. У часописі „Учитель” від 1872 р. опублікував свій „Малий словарець бойківсько-руських слів, уживаних в щоденній бесіді”.

У 60-х рр. XIX ст. з Дрогобицької гімназії за читання „Московских ведомостей” був виключений Осип Марків (1849–1909), який змінив прізвище на „Марков”, став одним із найактивніших пропагандистів москвофільства в Галичині. Редагував москвофільські газети „Пролом”, „Новий Пролом”, „Червоная Русь”. У цих виданнях друкував поезії, оповідання, публіцистичні статті.

Дрогобицьким гімназистом був історик літератури, фольклорист і мовознавець Олександр Колесса (1867–1945)²³ – брат етнографа Івана Колесси, який також навчався в Дрогобицькій гімназії та фольклориста, музикознавця і композитора Філарета Колесси. У 1883 р. через польський шовінізм окремих дрогобицьких професорів О. Колесса перевівся до Стрийської гімназії. Йому належать слова відомої пісні „Шалійте, шалійте, скажені кати”, сенсаційні свого часу розвідки „Юрій Коссован” (про Ю. Федьковича, 1893), „Шевченко і Міцкевич” (1894).

У середині 1880-х рр. у Дрогобицькій гімназії учителював племінник Івана Вагилевича, добрий приятель І. Франка – Михайло Вагилевич, автор опублікованих у журналі „Друг” повістей „Домна Розанда” (1874) і „Денис” (1876). Дрогобицька гімназія щорічно видавала звіти про свою діяльність. На сторінках цих видань М. Вагилевич заявив про себе як науковець. Зокрема, у звіті за 1884 р. опублікував дослідження „Первісний

²³ Лопушанський Я. Славистичні студії Олександра Колесси у Віденському університеті в контексті українсько-австрійських взаємодій // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Дрогобич, 2023. № 19. С. 63–73.

устрій германців на основі трактату К. Таціта...”, а за 1885–1886 рр. – студію „Порівняння організації теперішніх гімназій австрійських під оглядом педагогічним і дидактичним із гімназіями в Польщі, запровадженими Комісією едукативною”.

Також біографія провідних діячів австрійського періоду пов’язана із здобуттям початкової освіти в міських школах Дрогобича. Передусім це Корнило Устиянович (1839–1903) поет, живописець і драматург. Деякий час перебував під впливом російського „панславізму”. Однак після відвідин у 1872 р. Києва став активним оборонцем української національної культури. У 1875–1877 рр. у Львові вийшли „Письма К. Устияновича”, складені повністю з історичних поем та віршованих драм („Вадим”, „Іскоростень”, „Олег Святославич Овруцький”, „Ярополк”), Як художник, успішно працював над монументальними творами, картинами з галицького побуту, портретами, графічними ілюстраціями до книг, над карикатурами. Головні малярські твори К. Устияновича – „Мойсей”, „Козацька битва”, „Мазепа на переправі”, „Шевченко на засланні”, „Гуцул”, „Бойківська пара”.

Здобував освіту в Дрогобичі прозаїк Франкової школи й талановитий педагог Стефан Ковалів (1848–1920), який закінчив „нормальну школу”. Учителював у Бориславі. В основі його реалістичних творів лежать злиденні картини існування трудового населення Підкарпаття. Письменника називають „співцем Галицької Каліфорнії”. Одне із його оповідань має назву „Дрогобицький Найда”. Автор змалював тут нелюда, який допомагав іно-вірцям визискувати бідних християн і який за це жорстоко поплатився.

Сидір Твердохліб (1886–1922) – поет і перекладач, почавши освіту в народній школі в Дрогобичі і продовживши в Ярославській гімназії та в університетах Львова і Відня, зумів отримати добру освіту. Йому належить німецький переклад поеми Т. Шевченка „Гайдамаки”, польський переклад Франкової поезії „Каменярі”. Польською мовою він переклав і видав 1911 р. „Антологію сучасних українських поетів”.

У Дрогобичі короткий час проживав Іван Пулюй (1945–1918), згодом багатолітній професор Празького політехнічного інституту, винахідник „ікс-променів”. В українській літературі він відомий передусім як один із перекладачів Біблії. Збереглися дрогобицькі листи І Пулюя до О. Барвінського.

Досить талановитим був письменник і журналіст, дрогобицький учитель Павло Кирчів (1862–1916). Він друкувався більше, ніж під 20 псевдонімами та криптонімами. Виступав з малою прозою та поезіями. В багатьох творах помітний сатиричний струмінь.

Літератор і педагог Олександр Борковський (1843–1921) упродовж 1889–1895 рр. був директором Дрогобицької гімназії. До і після того редагував львівський журнал „Зоря” (1886, 1888, 1897), часописи „Батьківщина”, „Свобода”, „Діло”. Письменницьку працю розпочав оглядом „Сан-Петербурзькі Відомості” про галицьку літературу. У 90-х роках

видав історичний нарис „Богдан Хмельницький” (за М. Костомаровим). Переповідав для галичан статті про Т. Шевченка із журналу „Киевская Старина”, перекладав твори античних авторів. Відзначився Борковський і високою національною свідомістю, активно боронив права рідної мови, культури.

За директорування О. Борковського у Дрогобицькій гімназії навчалися Василь Стефаник і Лесь Мартович, які невдовзі стали видатними майстрами української літератури. Обидва були вигнані з Коломийської гімназії за політичні вподобання і в Дрогобичі завершували гімназичну освіту. Прибувши у 1890 р. до Дрогобича, вони одразу активно включилися в діяльність тутешнього нелегального гуртка гімназистів. Згодом зорганізували новий політичний гурток, про діяльність якого збереглося мало відомостей. Проте завдяки підтримці національно свідомого директора гімназії Борковського у 1892 р. Стефанику і Мартовичу вдалося здати матуру.

У Дрогобичі написане одне із кращих оповідань Леся Мартовича „Лумера”, яке створювалося при допомозі В. Стефаника. З того часу й розкривається по-справжньому талант двох оригінальних творців української малої прози.

Не тільки громадсько-політична, але й культурно-мистецька діяльність М. Павлика (1835–1915) була певний період пов’язана з Дрогобичем. В одному з листів він описує дрогобицькі враження: іронізує над О. Торонським, який нібито прагне пізнати народ, але відцурався від народної мови, висміює попа-панслависта з його похвальбою „у мене нема Русі, а є тільки Слов’янщина”, а з іншого боку дивується розсудливості оцінок письменного селянина щодо літератури, висловлює задоволення від зустрічі з радикально настроєним гімназистом Мохнацьким. Павлик записував у Дрогобичі фольклор. Почута від дрогобичан співанка „Ой ти, сира ліщинонько...” увійшла до збірника „Народні пісні в записах Михайла Павлика” (1974)²⁴.

Підсумовуючи, зауважимо, що міська культура української громади Дрогобича, що входив у розглядуваний час до складу Австрійської імперії, зазнавала модернізаційних впливів загальноєвропейського культурного простору. Епоха просвітництва значно оновила й активізувала розвиток освіти. У дрогобицьких освітніх закладах формувалися майбутні діячі української літератури і мистецтва. Міська забудова зазнавала суттєвого перепланування та оновлення. У місті зароджується та активно розвивається аматорський театр, утворюється ціла мережа українських товариств, появляється різномовна місцева преса. Провідне місце у розвитку духовної культури міста посідали місцеві сакральні святині, які зберігали релігійну ідентичність дрогобицького міщанства.

²⁴ Шалата М. Письменники на Франковому Підгір’ї. Літературна карта // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Дрогобич, 1997. Т. 4. С. 499–522.

АВСТРІЙСЬКИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ (В КОНТЕКСТІ РОЗМОВИ ПРО ІВАНА ФРАНКА ЯК КРИТИКА Й АДЕПТА АВСТРІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛИЧИНІ)

Олег Баган (Дрогобич)

Тема «Іван Франко й Австрія» є одночасно великою і складною, оскільки українському письменникові й суспільному діячеві довелося жити і творити в самій гущі австрійського провінційного буття, в одній із найбільш бідніших земель Австрійської імперії, тобто сприймати австрійський державний лад з позицій найбільше покривдженого й упослідженого народу тієї імперії. Відтак і в художній, і в публіцистичній спадщині письменника ми зустрічаємо безліч дуже критичних, ущипливих і викривальних оцінок соціального становища русинів-українців в австрійському правовому та соціальному просторі. Чого вартують такі шедеври Франкової малої і великої прози з соціально-критичним підтекстом, як «Ліси і пасовиська», «Свинська конституція», «Добрий заробок», «Без праці», «На дні», «Задля празника», «До світла!», «Полуйка», «Із записок недужого», «Історія одної конфіскації», романи «Лель і Полель», «Основи суспільности», «Перехресні стежки» тощо. У цих творах подана широка картина бідунів, безправності, майнової і культурної відсталості української людності, до інтересів і поневірянь якої австрійська державна система була цілком байдужою.

Цю художню картину доповнювала велика серія Франкових публіцистичних статей на соціально-економічну тематику, які він писав упродовж усього життя і які склали два об'ємисті томи його праць у «Зібранні творів у 50-ти т.» (1976–1986): томи 44, Кн. 1 і 44, Кн. 2. Це була ще дошкульніша й ще більше викривальна критика австрійської соціальної політики, яка приводила до жахливої пауперизації української людності в Галичині. І. Франко розглядав проблематику галицького соціально-економічного життя вельми комплексно, осмислював його різні аспекти – від тем громадського харчування (стаття «Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784–1840 рр.») до правових норм і можливостей (статті «Авансово-заробітні товариства» та «Земельна власність в Галичині»).

При цьому він виявляв знання галицьких господарських реалій доглибинне. Його оперування фактами й цифрами із сфери економіки, фінансів, демографії краю просто вражають.

Передусім Івана Франка обурювала бюрократична черствість австрійської адміністрації в забитій і відсталій Галичині, де мільйони бідних селян були регулярними жертвами як з боку великого панства, представленого в основному етнічними поляками, яке експлуатувало його через майнові можливості й станову вищість, так і з боку нових фінансових буржуа, переважно представлених євреями, які вправно маніпулювали селянською несвідомістю та неосвіченістю. Своєю публіцистикою І. Франко намагався розбити це фатальне коло селянської соціальної залежності. Тому він завжди уявляв себе таким собі «лицарем Парсифалем» пера, який захищає простий люд. Принаймні образ-персонаж Ігнація Калиновича – відважного журналіста, який за допомогою публіцистичного слова воює із панівним станом польської шляхти й управлінців, із роману «Лель і Полель», великою мірою автобіографічний, моделює саме таке розуміння ролі ідейно озброєного, відданого, принципового сучасного публіциста-борця, який виступає проти несправедливого суспільства панів, що «вмонтувалися» в державну систему.

Особливо велику увагу приділяв І. Франко проблемі соціальної еміграції з Галичини. Їй присвячені зо два десятки його гострих і всеохопних статей, в яких він аналізував причини й наслідки цього страшного й масштабного явища. Він докоряв австрійській владі, що вона не втручається в ситуацію, не проводить радикальних реформ, не рятує селянство, яке десятками тисяч виїжджає до Канади і Бразилії.

Загалом Франкова критика основ австрійського соціально-економічного устрою відповідала стандартам принципової критики всіх європейських капіталістичних систем, які практикувала європейська ліва соціал-демократична думка. Відповідно, у ранній період творчості, приблизно до 1883 року, І. Франко виступав із радикальними положеннями і закликами, навіть в дусі марксизму. Після 1883 року він дещо пом'якшив свою ідеологічну програму, наблизившись до стандартів австрійської поміркованої соціал-демократії в дусі Карла Каутського. Це було зумовлене тим, що у цей час І. Франко світоглядно подолав марксизм, збагнув його деструктивність і водночас зблизився із політичною та культурною лінією галицького громадсько-культурного руху народовців. Тобто йому ближчою стала програма національної демократії. Однак до кінця життя великий галицький публіцист не покидав соціально-економічної тематики, продовжував захищати інтереси й права галицьких селян і боротися із зловживаннями австрійської адміністрації, польських великих землевласників-шляхтичів та фінансових маклерів.

Можна визначити імена двох людей із галичан, які найбільше вплинули на світоглядну переорієнтацію І. Франка на початку 1880-х років. Це

Іван Белей (1856–1921) і Володимир Барвінський (1850–1883). З І. Белеєм він подружився ще в період участі в Академічному гуртку та студентському часописі «Друг» (1875–1876) як із критично мислячою людиною. Згодом вони разом видавали соціалістичний журнал «Світ» (1880–1881), який став поважною ідейною трибуною молодого галицького соціалізму. Але саме під час видавання «Світу» увиразнилися національні проблеми українства в Галичині, які спочатку підштовхнули І. Белей, а потім і І. Франка вправо, до ідей націонал-демократизму, які тоді активно пропагував галицький народівський рух. На початок 1880-х рр. народівці вже мали авторитетний журнал «Правда», в якому регулярно друкувалися автори із Наддніпрянщини на чолі із Пантелеймоном Кулішем, заснували в 1880 р. щоденну газету «Діло», ще один журнал «Зоря» й почали проводити масові акції для розбурхування національно свідомості галицьких русинів. У цей час стало зрозумілим, що головна лінія боротьби в краю пролягає все-таки межею **етнічності**. Ця ідея і вплинула на подальше мислення І. Франка, який почав активно переосмислювати засади соціал-демократизму й зближатися з національною програмою народівців.

Друга важлива постать, яка вплинула на І. Франка, – це Володимир Барвінський, один з лідерів народівців, оригінальний письменник, здібний організатор і пристрасний патріот. Саме В. Барвінський був в числі перших засновників «Просвіти» (1868), Руського товариства педагогічного (1881). У 1880 році він став першим редактором «Діла». Цього є року організував перше народне віче у Львові, яке стало великою і значущою маніфестацією за українські національні права. Як літератор В. Барвінський написав важливі ідейно-проблемні твори (повісті «Безталанне сватання», «Сонні мари питомця», «Скошений цвіт»), в яких змалював національні шукання молодого української інтелігенції в Галичині. Інакше кажучи, він випередив багато тих, проблем, які пізніше розвивав у своїй творчості І. Франко. В. Барвінський започаткував нову книжкову серію «Бібліотека найзнаменитіших повістей», в якій почав друкувати твори класиків європейської літератури українською мовою, тобто розгорнув програму європеїзації української культурної свідомості, що не могло не сподобатися Франкові. На ранню смерть В. Барвінського І. Франко відгукнувся розлогим некрологом та глибоким віршем. Некролог він підписав разом з І. Белеєм. Через рік І. Франко знов написав вірш на річницю смерті В. Барвінського. Докладно описав і осмислив цю тему франкознавець Євген Нахлік, який, власне, potwierдив, що 1883 рік був переломним для Франка, засвідчив новий етап його світоглядної еволюції¹. Очевидно, що Франка захопила сама особистість Володимира Барвінського (той був калікою, але мав велику силу духу), його національна пристрасність.

¹ Нахлік Є. Віражі Франкового духу: Світогляд, ідеологія, література. Київ: Наукова думка, 2019. С. 115–149.

Отже, від 1883 р. І. Франко зупинив критику австрійської державної та соціальної системи з позицій світоглядного марксизму. Відтепер його ідеологія була переплетенням соціальних та національних принципів. Докладніше світоглядна еволюція Івана Франка з'ясована в окремому розділі «Світоглядна еволюція Івана Франка як наукова проблема» в книзі О. Багана².

Ще одна лінія творчості І. Франка – історіографія. Твори на цю тематику складають три томи у «Зібранні творів у 50-ти тт.»: т. 46 у 2-х кн. та т. 47. І знову парадокс: широко цікавлячись історичною проблематикою, І. Франко тільки один раз звернувся безпосередньо до історії Австрії. Це було в 1891: газета «Народ», № 1. Стаття називалася «**Пів століття: Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890**». Можна ще назвати невеличку статтю російською мовою для видання «Украинский вестник» (Санкт-Петербург) «Австрийский кризис» (1906), але вона має суто політологічний зміст і характер.

Часопис «Народ» видавав давній друг І. Франка Михайло Павлик, видання мало соціалістичне спрямування. Однак у ньому І. Франко раз у раз публікував статті на глибинно національну проблематику. Наприклад, знамениту велику студію «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер» (Народ, 1893, № 16, 18, 21), в якій він розвіяв як утопійні сподівання українців та й усіх решти слов'ян на взаємну солідарність і дружбу, ніби передбачаючи війни між слов'янами, які розпочалися вже через 20 років (Балканські війни 1912–1913 рр.) і яка є одним із яскравих зразків Франкового вправного і глибокого націософського мислення.

Можна лише пошкодувати, що стаття «Пів століття: Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890» залишилася незакінченою, оскільки навіть із цього короткого вступу видно, що автор ставився до предмету свого дослідження дуже серйозно, що він опрацював ґрунтовні історичні джерела, використовував праці відомих європейських істориків про Австрію. Ця студія, попри свій історичний зміст, важлива політичними оцінками, які робить автор щодо ключових постатей недавньої австрійської політики.

Що вельми цікаво, І. Франко цілком усвідомлював вагу цивілізаційного впливу Австрійської держави на українське історичне буття в Галичині, після приєднання цього краю в 1772 році. Ось як він осмислював якість реформ, які були здійснені в Австрійській монархії напередодні цього приєднання:

*...тільки реформи великої цїсаревї і її сина, чинені головнї під впливом францужьких політичних теоретиків, раціоналістів та фізіократів, вивели Австрію з сумерків середньовіччя і ввели її в число новочасних держав. Такими реформами ми вважаємо головнї наступні: **розділ судівництва від адміністрації** (около р. 1756); **правдавство т[ак] зв[ане] урбаріяльне**,*

² БАГАН О. Культурологічна і націософська проблематика в літературознавчих студіях Івана Франка (Пізній період творчості: 1895–1907 рр.). Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2021. 258 с.

що мало на меті піднесення і правну охорону мужицтва і обмеження середньовічного невільничого підданства, обмеження патримоніального судівництва, утворення кадастру податкового, а згідно оподаткування шляхти і духовенства, що досі були вільні від податків (спеціально піднести тут треба патент з р. 1763, позволяючий мужикам за купувати на власність ті ґрунти, за котрі досі робили панщину, патент з р. 1766, установляючий книги ґрунтові для таких викуплених хлопських ґрунтів, оснування надвornoї комісії урбаріальної 1771 – ці реформи не доторкали ще Галичини; заведення інвентарів панщизняних 1773, поступенне обмеження панщини і наложення кар за утиски підданих панами 1775–1778 і вкінці Йосифінський патент о знесення панщини та переміни її на чини 1777 р. – патент, котрий, однак ж, не був виконаний, а по смерті Йосифа II був скасований); **праводавство церковно-політичне**, котре зробило кінець самовладству церкви в державі й зробило її одним з органів державного життя, підданим державній цензурі (піднесемо тут: патент про треби – *jurastolae* [право на носіння (лат.) – Ред.] (1750), обмеження числа свят (1754), постанова, що церковна екскомунікація може бути кинена на когось тільки за дозволом монарха (1768), скасування значного числа монастирів (1769), наказ висилання монастирями грошей до Рима (1771), наказ безпосередніх зносин монастирів з Римом, з котрим вони могли зноситися тільки за посередництвом канцелярії державної і т. ін.); уложення нової **устави карної** (31 грудня 1768) під впливом теорії знаменитого Бекарія; знесення кар за чари і ворожбитство, а підтягнення їх під поняття ошуканства або боже вільності (5 листопада 1766), знесення тортур при слідстві (2 січня 1776); сюди зачислити треба далі **реформи на полі шкільництва**, а особливо створення першої світської школи народної після ідей педагогів німецьких Песталоці і Фельбінгера (1771), оснування академії для східних язиків (1754) зразу для цілей чисто державних, оснування архіву надвornoго (около 1753) і центрального архіву угорського (1764); сюди вкінці зачислити треба й заведення паперових грошей, т[ак]зв[аних] банкoцетлів (1 серпня 1770) й оснування першої публічної біржі у Відні (1 серпня 1771)³.

Ці історичні успіхи Австрійської держави І. Франко вважав епохальними. Адже вони створили важливі юридичні та соціальні передумови для поступового розвитку країни як певного лідера Середньої Європи. Мимоволі саме Австрія стала локомотивом із долання закостенілих феодальних традицій в цьому просторі, які робили його у попередній час надто відсталим, порівняно із цивілізаційними успіхами Західної Європи. І. Франко вельми цінував реформаторську діяльність цесаревої Марії-Терезії та її сина цесаря Йосифа (вони правили протягом 1740–1780-х рр.). Цьому періодові він протиставляв добу після Віденського конгресу (1815), яка зробила Австрію однією із найконсервативніших держав Європи. Ось думки І. Франка:

³ Франко І. Пів століття: Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890 // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 8–9.

Від упадку Наполеона, запечатаного конгресом Віденським (скінчився 9 червня 1815) і другим миром Паризьким (20 листопада 1815), почалася для Австрії доба глухої реакції, що тяглася аж до марта 1848 р. Характерним явищем сеї доби, а принаймні її першого десятиліття, був т[ак] зв[аний] **Святий союз**, заключений 26 вересня 1815 р. між Австрією, Росією і Прусією – та «напівромантична, напівдипломатична спілка християнських монархій», котрої метою було душити всякі революційні пориви і навіть революційні думки і всякими способами піддержувати існуючі порядки та легальні власті, де б і які вони не були⁴.

Цісаря Франца I вважав І. Франко, йдучи за думками відомих істориків германського світу, зокрема Адольфа Шмідта, постаттю суперечливою, малою у великому й великою у малому⁵. Водночас він давав ось таку симпатичну характеристику правлінню цього імператора:

Коли помимо сього всього цісар Франц I був загальнолюблений своїми підданими, а особливо віденцями, то тільки завдяки своєму чистому і вірцевому життю приватному, своїй людяности та доступности. Він часто об'їжджав свої краї (в Галичині був два рази, 1817 і 1823 року), держав дома строгий патріярхальний порядок в тім самім абсолютичнім дусі, який бажав бачити і в цілій державі. Се можемо бачити з слідуочної похвали одного сучасного англійського туриста: «Яко батько родини Франц I гідний усякої похвали; в цілій державі нема шановнішого господарства. З князів (його рідних) кожний мусив вивчитися якогось ремесла. Наслідник корони вміє ткацтво, архієпископи вміють хто столярство, хто тесельство. Всяка галантерія заборонена їм якнайгостріше, а одна славна красавиця, що була так недискретна і сказала князеві С., зятеві цісарському, в театрі «добрий вечір», була за се замкнена до арешту, а князь дістав нагану». З себе самого давав цісар примір невтомимого трудолюбія та точности. «Цісар встає звичайно о 6 рано, снідає о 7, залагоджує справи урядові або дає авдієнції аж до 1 години. Потім виїздить в кареті, інколи в товаристві цісареві, частіше в товаристві свого любимиця, старшого шамбеляна, або свого ад'ютанта барона Рутшарда. О 4 годині обід, котрий складається звичайно з п'яти страв і десерту. Цісар п'є воду, а при кінці маленьку чарку токайського вина. По обіді йде цісар до своїх цвітів та голубів, а коли яка штука де пропаде, то буває буря. О 6 п'є каву, котру цісарева завсігди сама наливає в павільйоні нового цісарського городу. Вона вбрана дуже простенько і вдовольняється тим, що сповняє у свого чоловіка обов'язки жінки й господині (замітимом, що цісар Франц I жонатий був чотири рази). Час до вечері проводить цісар за музикою: грає терцети з одним із своїх любимців і яким іншим двораком»⁶.

Після довгої ери Франца I настав період певного оновлення Австрійської монархії, передусім завдяки приходові у владу групи нових і активних урядовців. Наступному імператорові Австрії Фердинандові I,

⁴ Там само. С. 10.

⁵ Там само.

⁶ Там само. С. 11–12.

який зійшов на трон лише у віці 42 роки, І. Франко давав таку характеристику:

Малий і утлий ростом, був він від дитинства слабовитого здоров'я. Аж з 20-тим роком життя почало його здоров'я поправлятися. Але з 35-тим роком життя почались у нього напади епілепсії (падучої хвороби), котрі чимдалі були все частіші й тяжчі, тривали не раз по кілька годин і полишали по собі страшенну втому тіла і духу. В р. 1830 серед тяжких випадків хвороби короновано його на «молодшого короля» угорського в Прешбурзі; в грудні 1832 р. хвороба його змоглася так, що загально думали, що він швидко вмер. Але «молодший король» не вмер, а видужав яко-так, хоч тяжка недуга його осталась невилічена до кінця життя, підкопала його енергію і притупила пам'ять. Хоч батько ще 1829 р. припустив його до спілки у кермуванні справами державними, та він не займався ними, а найлюбіше займався своїми музееми – природничим і технологічним. Не любив показуватися на парадах і в великих двірських товариствах; йому вповні вистарчало товариства чотирьох шамбелянів, приставлених до його послуги. Впрочім, був се чоловік дуже лагідний і добродушний, чутливий на всяке людське нещастя і терпіння. Задля сих прикмет любили його особливо нижчі верстви Відня, а пізніше Праги, в котрій він прожив свої старі літа.

Річ ясна, що такий чоловік, при всій своїй доброті й популярності, не був зовсім відповідним до двигання на своїх плечах такого тягаря, яким було кермування справами великої і з різnorodних частей зложеної монархії. Тож від першої хвилі його вступлення на престол ніхто не сумнівався, що кермо те тільки для виду буде в руках цісаря, а що цісарем і державою управляти будуть якісь інші руки⁷.

І справді, влада за Фердинанда І. перейшла реально до рук всемогутніх радників – аристократів Метерніха, Коловрата й Седльницького, які робили з державою, що хотіли. Саме вони запровадили ті порядки, які втварили політичний образ Австрійської імперії в середині ХІХ ст.

Добу Метерніха І. Франко мав за реакційну й назадницьку. Самому Метерніхові давав вельми ущипливі й саркастичні оцінки. Особливо провальною вважав політику цього всесильного міністра, який впродовж значного періоду вирішував долю Австрії, щодо Російської імперії. Він-бо не зрозумів ані захланного російського імперіалізму, ні відвертого деспотизму Миколи І. Тому Австрія постійно програвала на східному фронті геополітики. Це її ослаблювало. Від себе додамо, що сумним результатом цієї австрійської політики стало й перетворення російського посольства у Відні на таку собі резиденцію регулярного провокаторства та підривання основ Австрійської імперії, коли там осіло й розширилося впливами кубло російських шовіністів та імперців на чолі зі славнозвісним Міхаїлом Раєвським (1811–1884) (виконував обов'язки посла від 1842 р.), який масово підкупував слов'янських діячів культури і політи-

⁷ Там само. С. 13–14.

ки в різних краях імперії, ширив москвофільство, корумпував австрійську владу. Саме М. Раєвський був причетний до поширення москвофільства на Галичині, зокрема він завербував Івана Головацького, рідного брата Якова Головацького, який розбудував цілу мережу москвофільських впливів і фактично цілковито загальмував українське національне відродження в краї після революційного 1848 року, який відкривав перед галичанами великі можливості. Про це докладно написав І. Франко в статті «Стара Русь» (1906), ґрунтованій на вперше опублікованих документах та листах галицьких москвофілів, які підготував історик Кирило Студинський⁸.

У кінці цього історіографічного уривку І. Франко малював цікаву й насичену фактами картину стосунків у австрійському уряді за правління Фердинанда I, між його головними міністрами – Метерніхом, Коловратом та Седльницьким. Власне, з неї випливало те, що австрійська влада виявилася поглинутою суперечностями, які не сприяли прогресові цієї держави. Цілком різні, перейняті феодалними забобонами, хоча й талановиті, ці політичні діячі виявилися поза часом. Мимовільно вони підготували ґрунт для вибуху революції 1848 року.

Головною проблемою для І. Франка в оцінювання ролі Австрії в українській національній історії в Галичині, зрозуміло, був короткий період революції 1848–1849 рр., коли русини-українці отримали сприятливі умови для власного національного розвитку. Цю проблему згодом багато років осмислювали інші українські історики і дискусія між ними тривала аж до ХХ ст. Власне, центральним місцем цієї проблеми було таке: чи вистали українці належним чином цей історичний шанс для поступового розвитку? Дилема виростала з того, що вже у 1850-і рр. національне відродження реально заниділо, а соціальний стан русинства, хоч маса селянства й була звільнена від панщини, залишався дуже убогим. Народовська школа української історіографії (назвемо її так умовно) наполягала на тому, що утворені Головна Руська Рада, Собор руських учених, Галичоруська матиця та засновані руські часописи – «Зоря Галицька», «Пчола», «Новини», «Галичоруський вістник» – позитивно вплинули на руську національну свідомість і поштовхнули до реального процесу національного відродження і за це українцям треба бути вдячними австрійській адміністрації, яка принаймні толерувала ці події. Натомість соціалістична школа історіографії (теж умовне визначення) на чолі з Михайлом Павликом критично ставилася до подій 1848 р., оскільки вони не принесли повно-

⁸ Франко І. Стара Русь // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 37. С. 79–110. Один розділ цієї статті, який не допустила до друку советська цензура і який містить гострі обвинувачення І. Франка проти москвофільства, опублікований в: Франко І. Зібрання творів у 50 т. Показчик купюр / ред. Є. Нахлік. Київ: Наукова думка, 2009. С. 190–227.

Про осмислення І. Франком галицького москвофільства докладніше див.: Баган О. Іван Франко про галицьке москвофільство // Баган О. Історіософські есе. Тернопіль: Видавництво «Крила», 2021. С. 255–268.

цінного визволення селянства і не запустили соціально-економічних та юридичних процесів господарського піднесення краю. Ця проблема привела згодом І. Франка до першого серйозного ідеологічного конфлікту із М. Павликом: на сторінках часопису «Народ» він опублікував статтю «Не в пору патос» (1894, № 4) і висловився так, що українці все-таки здобули багато в подіях 1848 року і покритикував позицію радикального соціаліста В'ячеслава Будзиновського за однобічний тільки соціальний підхід у виставлянні критеріїв оцінювання цих подій. У примітці до статті І. Франка М. Павлик наголосив від себе, що він не погоджується із думкою свого ідейного побратима. Тож у спеціальній студії про цю тему ми визначили цей епізод як початок великого розходження між І. Франком і М. Павликом, яке врешті привело до гострого конфлікту між ними, що тривав до самої смерті М. Павлика⁹. Ця дискусія із М. Павликом підтверджує наше попереднє спостереження про те, що від 1883 р. тривала світоглядна еволюція І. Франка вправо, до національно-демократичних ідей і конфлікт із М. Павликом був просто неминучим.

Нашу думку підтверджує й ось така прикінцева теза І. Франка із його статті «З 1848 року (Давні матеріали до оцінення нових заходів около польсько-руської угоди)» («Діло», 1883, № 61–63): політичне маневрування «...навчило їх [русинів] раз назавсігди, що опори для себе треба їм шукати не в польсько-руській угоді, заключній парламентарно... але тільки в собі самих, в своїм власнім народі, в його розвою і піднесенні»¹⁰. Тобто вже тоді, у 1883 р., І. Франко чітко ставив завдання для українців опиратися на власні сили і в цьому бачив запоруку національного визрівання.

У статті «Пів століття: Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890» І. Франко щойно підійшов до подій 1848 р. і ми не знаємо, як би він цілісно оцінив їх в аспекті українському. Немає якогось всебічного аналізу цього історичного епізоду і в інших працях І. Франка, присвячених подіям 1848 року, а їх є кілька, хоч і невеликих статей («Причинки до історії 1848 року», «Задушні дні у Львові 1848 р.» (т. 46, кн. 1), інша стаття з такою ж назвою «Причинки до історії 1848 року», «До мартівських днів 1848 року у Львові» (т. 46, кн. 2) та ін.). У двох більших працях – «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» та «Лук'ян Кобилиця (Епізод із історії Гуцульщини в першій половині XIX в.)» – предметом дослідження, власне, була соціальна проблематика, тому в них і не було історіософських роздумів та узагальнень щодо значення революційних подій 1848 року в Галичині.

⁹ БАГАН О. Публіцистика Михайла Павлика на сторінках журналу «Народ» (1890–1895): фатальність соціаліста // Творець нового культурного українства: Михайло Павлик: колективна монографія. Львів, Івано-Франківськ, 2023. С. 63.

¹⁰ ФРАНКО І. З 1848 року (Давні матеріали до оцінення заходів около польсько-руської угоди) // Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 46. Кн. 1. С. 336.

Однак, відштовхуючись від наведених вище думок І. Франка із праці «Пів століття: Нарис історії Австрії від р. 1840 до 1890», ми можемо зробити наступні узагальнення щодо значення цивілізаційного впливу Австрії на український етнічний простір в Галичині та Закарпатті, узагальнення щодо цього своєрідного австрійського Drang nach Osten:

1. Прилучення до Австрії великої частини українських етнічних земель з людністю в приблизно понад 3 млн. протягом XVIII ст. (Закарпаття разом із Трансильванією увійшло до імперії ще на початку століття) означало перенесення частини нації і її свідомості в **середньоєвропейський** цивілізаційний простір, а це почало поступово змінювати й український менталітет. У конфесійному, інтелектуальному, культурному, суспільно-правовому вимірах велика кількість українців вийшла із **візантійського цивілізаційного кола**, яке по-новому й з особливою активністю почало формуватися в межах надзвичайно посиленої Російської імперії і її бурхливої тоді культури, і так вбереглася від ментально-духовної асиміляції цим гігантом. До сьогодні цей поділ України на дві частини є найвизначальнішим і маркантним, тому й народне розділення нашої людності на «західняків» і «східняків» є логічним і закономірним: по лінії кордону Південної Волині і долиною Збруча проходить цивілізаційна межа між Середньою і Східною Європами, як би це когось не денервувало. І цю межу «викарбувала» на нашій землі Австрія.

2. Ще від XVII ст. починається стрімке піднесення барокової культури й інтелектуальної активності в просторі всієї Середньої Європи, від Пруссії до Австрії, від Данцига до Рієки на Адріатиці. Тут підносяться зі своїми університетами такі винятково прекрасні й добре організовані міста, як Єна, Галле, Бреслау (Вроцлав), Дрезден (столиця значущої в усіх сенсах Саксонії), Ляйпциг, Прага, Пожонь (нинішня Братислава), Грац, Зальцбург, Інсбрук та ін. Мистецтво й архітектура набувають своєї оригінальної і вишуканої стилістики. Цілоком можна говорити про «бароковий Ренесанс» Середньої Європи як особливий феномен європейської культури. Освітні реформи Марії-Терезії та її сина Йосифа II кардинально якісно змінюють систему гімназій і семінарій, дають імпульси до загальної просвіти людності. На хвилі цього всеохопного піднесення освіти здобувають в цьому просторі, сприймають його ідейні і культурні віяння перші представники нової української інтелігенції, передусім вихідці із Закарпаття: єпископ Мукачівський Андрій Бачинський (1732–1809), Йоаникій Базилович (1742–1821), Іван Земанчик (1752–1825), Михайло Щавницький (1754–1819), Петро Лодій (1764–1829), Михайло Балудянський (1769–1847), Іван Орлай (1771–1829), Василь Довгович (1783–1848), Михайло Лучкай (Поп) (1789–1843) та ін., часто їхня діяльність і творчість переходить в інші краї – в Російську імперію, в Галичину. Ще в середині XVIII ст. мукачівський єпископ Михайло Ольшанський почав змагання за вихід його єпископії з-під підпорядкування римо-католицької архієпископії Егера.

І. Земанчик, М. Щавницький та П. Лодій у 1780-х рр. безпосередньо брали участь в розбудові у Львові Генеральної греко-католицької семінарії та Studium Ruthenum і стали **першими подвижниками національного відродження** в Галичині. Сьогодні жоден український підручник з історії чи культурології не фіксує цього лідерства регіону Закарпаття в становленні нової української ідеї та культури. А це була **цивілізаційна дія саме Середньої Європи**. Триває неправдиве уявлення, що перші промені національного самоусвідомлення до українців прийшли на 50 років пізніше під впливом російської культури в Харківському університеті в 1830-і рр. (діяльність І. Срезневського та ін.), хоча це було здебільшого лише **кволе аматорство**, а не **системна наукова праця**, як у перших закарпатських просвітників.

3. У культурному просторі Австрійської імперії зародилася і поширилася ідея слов'янського культурно-лінгвістичного відродження (діяльність перших будителів Й. Добровського, Й. Юнгмана, В. Копітара, К. Запа, П. Шафарика, Я. Колара, Ф. Міклошича, В. Караджича, Ф. Палацького, В. Ганки, Й. Лінди та ін.). Ідеологія панславізму кардинально вплинула на долю Європи, пробудивши до національної справи десятків слов'янських народів і вплинувши своїми моделями на інші малі народи континенту. Саме **толерантність** австрійського уряду до цього феномену, відсутність шовінізму та імперського деспотизму політичної верхівки Австрії, дозволили зробити панславізм таким значущим та культурно сильним. З цього народився феномен **австрославізму**, тобто ідеологія об'єднання слов'ян у федерацію на ґрунті автономії під егідою Австрії, яку найбільше пропагував Карел Гавлічек-Боровський (1821–1856) – видатний чеський письменник, критик і публіцист, якому дуже симпатизував І. Франко. Ця ідеологія містила й тезу про цивілізаційну унікальність Середньої Європи та роль слов'янських народів у справі стримування геополітичного тиску Росії. Слов'янське відродження потужно вплинуло на українське національне становлення як певна позитивна модель.

4. Відкриття греко-католицької семінарії «Барбареум» у Відні 1775 р., заснування Генеральної семінарії на його основі у Львові 1784 р., створення 1781 р. мережі початкових шкіл в Галичині, де навчання велося староруською мовою, відкриття в 1787 р. при Львівському університеті Studium Ruthenum, тобто Руського Інституту, в якому викладання також велося староруською мовою, дали перші стимули для **національного відродження українства** в краю, започаткували **нову українську науку і богослов'я**. Це дозволило зберегти в Галичині рештки старої писемності і культури, відкрити архіви, створити живі інтенції в церковному середовищі, яке перед тим, протягом XVIII ст., повільно занепадало морально й полонізувалося. Відбулося відродження Української Греко-Католицької Церкви, яка відновила свою митрополію у 1809 р., отримала від австрійської держави сотні храмів, розбудувала свої навчальні заклади, позбу-

лася полонізації, змогла включитися в живі контакти із католицькими й унійними Церквами Європи. Все це дозволило стати Церкві «сіллю землі» в Галичині (І. Франко), основою відродження нації протягом XIX ст.

5. Ідеї слов'янського відродження, культурно-інтелектуальне й освітнє оживлення рубежу XVIII–XIX ст. дали перший поштовх до формування **організованого середовища українських церковних інтелектуалів** в м. Перемишль. Тут діяли протягом 1810–1830-х рр., ті, хто здобував освіту у Відні або навчальних закладах австрійського простору: мовознавець Іван Могильницький, богослов, історик та архівіст Іван Лаврівський, літератор Йосиф Левицький етнограф та історик Йосиф Лозинський та ін. Опікували їх унійний митрополит Михайло Левицький та єпископ Перемишльський Іван Снігурський, який сам був науковцем. Перемишльські культурники налагодили систему випуску українськомовних популярних книжок, організували широку мережу початкових шкіл, тощо. Це заклало непорушні камені у фундамент національного відродження в Галичині.

6. Австрія прийшла в Середню Європу як «м'яка сила», майже мимовільно, бо мала свої державні й національні інтереси передусім в німецькому імперському просторі, змагалася з Францією за Альпійський макро-регіон, потім – за Італію як «перлину Європи». У її 800-літній історії можна назвати ледве яких 2–3-ох імена правителів, які б вели зовнішню агресивну політику. Розбудовуючи ефективну й дисципліновану систему державного управління, Австрія здебільшого захищалася і наступала на чужі території тоді, коли там наставав безлад, а місцеві еліти не мали належної волі до воїнства й державності. Багатосотлітня боротьба з Османською імперією в Подунав'ї та на Балканах перетворила її на справжнього **місіонера цивілізації і культури**. Вся історія Австрії майже не знає ніяких державних злочинств, цинічних надуживань, брутальних нищень з боку її управлінської еліти. Навіть при такому міжнародному злочинстві, як поділи Польщі наприкінці XVIII ст., Австрія не була, по-суті, агресором, а брала під опіку території тільки тому, аби запобігти ще наступальнішим діям великих агресорів – Росії і Пруссії. Так, власне, вона увійшла в Галичину: випадково, мирно, використовуючи дипломатичний ресурс. У 2-й половині XIX ст. на основі австрійських законів і конституціоналізму українцям краю вдалося розбудувати своє політично структуроване суспільство, освітню і культурну мережі, власну систему підтримки торгівлі і господарства (знамениті страхові компанії і кооперативи типу банку «Дністер» чи «Маслосоюзу»!), свої добре організовані партії і різноманітну пресу. Почався прискорений процес формування **модерної нації**.

7. В сьогоднішній Україні формується новий міф про Австрію, переважно в колі ліберально-постмодерністської інтелігенції, і він має якесь особливе **перверзійне, химерно-фальшиве, хитро-маніпулятивне** забарвлення. Цьому середовищу йдеться не про те, щоб глибше пізнати Австрію, збагнути основи її культури й духовності, вивчити закономір-

ності її історичного успіху, зрозуміти її мистецтво й інтелектуальне життя різних епох та впливи всього цього на феномен Середньої Європи, а лише про те, аби показати австрійський спадок як щось «таємниче» (нібито!), «невизначене», «пройняте єврейським духом», «патологічне» etc., що відповідає духові їхнього «постмодернізму». Хоча насправді Австрія не була ні таємничо-містичною, ні химерною, ні єврейською, ні хворобливою за ментальністю і культурою. Цей міф більше шкодить, ніж допомагає сучасній Україні, бо заслоняє перед нею правду історії, відволікає від важливого, від пізнавальних студій про австрійську історію та культуру, студій ґрунтовних і серйозних, всебічних і пояснювальних, бракує високої австрійської класики – літературної, історіографічної, мистецької, теоретико-філософської.

Однак найбільшим продуктом австрійської цивілізації на українському ґрунті був все-таки факт народження таких видатних особистостей, як **Іван Франко**. Саме австрійська культура допомогла витворити цей неймовірний талант універсального інтелектуала, дивовижно активного й гострого публіциста, до фанатизму систематичного вченого, фантастично працьовитого і впертого у своїх принципах громадянина, пройнятого високим ідеалізмом, цього творчого Геркулеса, який підіймав найважчі брили суспільної самосвідомості і ламав найтвердіші мури загальної відсталості. Саме йому судилося стати головним будівничим нової української нації, її розумово-аналітичним та моральним Атлантом, і цим розпочати вирішальний процес формування українського націоналізму як **геостратегічного фактору** на континенті в міцній когорті своїх дисциплінованих і вишколених австрійською державною системою однодумців. Мимовільно (знову!) Австрія своїм цивілізаційним рухом на схід, в Середню Європу, виховала у цьому географічному просторі у своїх добре організованих школах тисячі подібних завзятих інтелігентів і зрушила їх до нового життя, людей типу Павела Йозефа Шафарика чи Лайоша Кошута, Людевіта Гая чи Людовіта Штура, які здатні були творити епохи своїми діями та ідеями. Те, що більшість тих інтелігентів, як і І. Франко, виявилися в шерензі опору самій Австрії, – це вже **парадокс** Історії.

Безумовно, Австрія як держава і суспільство не була ідеальною. Її еліта так і не спромоглася створити повноцінну федерацію народів у ХІХ ст., коли очевидною стала кількісна перевага в країні ненімецьких її громадян. Через надмірну забюрократизованість державного апарату, його консервативність та нерішучість імперія так і не відкрилася до повноцінних соціально-господарських, правових та інституційних реформ, яких вимагав час. Австрія так і не включилася в глобальні європейські процеси модернізації і явно почала відставати від передових держав світу в середині ХІХ ст. Правляча монархія Габсбургів до останнього, навіть по-тупому робила ставку в управлінні імперією на аристократичну еліту, яка вже вироджувалася, не допускаючи до влади інші верстви, не вивільняючи

соціальні ліфти для нової інтелігенції різних націй, яка десятками тисяч формувалася в лоні імперії. Це все призвело до серйозних соціальних протиріч, розходжень між багатими і бідними, масової еміграції в Америку на заробітки сотень тисяч бідаків, до надмірного розвитку опозиційного соціалістичного руху, який плекав повсюдну ненависть до австрійської держави. Австрійська еліта так і **не усвідомила себе культурною і ментальною частиною Середньої Європи**, вона прагнула максимально окциденталізувати (германізувати) свідомість культурних еліт ненімецьких народів і в такий спосіб зайшла в глухий кут непорозуміння з ними, через те, що в тих елітах активно формувалися в той час саме **національні і середньоевропейські** культурні моделі самосвідомості. Так, на кінець XIX ст. виник закономірний конфлікт між політичними елітами підданих Австрії народів і австрійським урядом. Майже всі народи імперії жадали самостійності, демократичних реформ, швидкого розв'язання соціальних проблем. Ситуація була дуже напруженою.

З цього скористалася завжди антиєвропейська й захланна Російська імперія, яка в 1914 р. через своїх агентів у союзній Сербії організувала вбивство австрійського спадкоємця престолу ерцгерцога Фердинанда в Боснії і цим викликала фатальне протистояння між Австро-Угорщиною і Сербією, що й стало причиною Першої світової війни. Почалася гігантська міжнародна бійня в Європі, в якій загинули мільйони людей, які часто й не усвідомлювали, за що саме вони так страшно й нещадно, в жахливих муках і стражданнях воюють. Головною підступною метою Росії в цій війні було розвалити Австро-Угорщину як важливу перешкоду на шляху її експансії в Середню Європу, особливо прагнула вона захопити Галичину як «П'ємонт» українського національного відродження, який своїми впливами на Наддніпрянську Україну підважував силу імперії. Внаслідок цієї війни Австрійської імперії не стало. **Залишився тільки її дух.**

**«K. U. K. HOFLIEFERANT A. H. ŽUPNIK,
BUCHDRUCKEREI IN DROHOBUZCZ»
(ДРУКАРНЯ АРОНА ЖУПНИКА У ДРОГОБИЧІ
ТА ЇЇ ВИДАННЯ)¹**

Леонід Тимошенко (Дрогобич)

Інтелектуальне життя в Дрогобичі другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. вже було предметом дослідження кількох науковців. Так, наприклад, найбільшу увагу дослідників притягувало місцеве малярське середовище, в якому згенерувався талантист Бруно Шульца. Однак книжкова культура Дрогобича в сенсі реалізації тих чи інших видавничих проектів ще не стала предметом зацікавлення дослідників, за винятком кількох праць Жанни Ковби, яка прагнула висвітлити лише зусилля української громади². Між тим, проблема полягає у реконструкції усього етнокультурного багатоманіття дрогобицьких видань як пам'яток друкарства.

¹ Презентоване дослідження є значно розширеним та поправленим варіантом попередніх публікацій автора: Тимошенко Л. Україномовні видання друкарні Арона Жупника в Дрогобичі // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2022. Вип. 23: Ювілейний випуск на пошану Богдана Якимовича. С. 165–178; Тимошенко Л. Друкарня Арона і Якуба Жупників у Дрогобичі та її видання // Альманах бібліофілів / упор. Є. Пшеничний. Дрогобич: Коло, 2023. Кн. 3. С. 235–267. У порівнянні з другою статтею, тема урізана до хронологічних меж першого друкаря, тобто Арона Жупника. Щодо поправок, то найбільша з них стосується попереднього уявлення, яке ототожнює дрогобицького друкаря Арона Герша Жупника з перемишльським видавцем Хаїмом Ароном Жупником, які жили приблизно в один час. Див. докл.: MAJUS K.D. Drukarze i wydawcy hebrajskich i żydowskich druków w Przemyślu // Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi. 2020. T. 14. Z. 2. S. 261–264. Автор вважає, що не виключенням є їх родинна пов'язаність, яка не підтверджена джерелами.

² Див.: Ковба Ж. Книга й читання в Дрогобичі (історична ретроспектива) // 900 років Дрогобичу: історія і сучасність: тези доповідей міжвузівської краєзнавчої науково-практичної конференції (Дрогобич, 18–19 грудня 1991 р.) / ред. кол. В.Г. Скотний, В.С. Батюк, Л.В. Тимошенко, В.П. Футала. Дрогобич, 1991. С. 69–72; Ковба Ж. Дрогобицька періодика першої половини ХХ ст. як репрезентативне історичне джерело // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 1995. Вип. І. С. 85–89. У новітньому літературознавстві варто виокремити статтю Вікторії Дуркалевич, яка аналізує дрогобицьку «семіосферу» (книжку, бібліотеку, читання) на прикладі творів про місто Івана Франка, Антонія Станіслава Мьоллера, Бруно Шульца, Анджея Хцюка та Ервіна Шенкельбаха, однак їй не йдеться про літературу, видану власну в Дрогобичі. Див.: DURKALEWICZ W. Książka, biblioteka, czytanie w semiosferze drohobyckich auto/bio/geo/grafii (prolegomena) // Nowa Biblioteka. Usługi, Technologia Informacyjna i Media. 2019. Nr 4 (35). S. 91–116.

В окресленій перспективі цікавими і досить характерними та яскравими є предметні дослідження кількох дрогобицьких раритетних книг, які презентують інтелектуальні прагнення польської і єврейської національних громад³. Дотичною до аналізованої теми є історія місцевої періодики, в тому числі й преси, яка зародилася в Дрогобичі в останній третині ХІХ ст. (її піднесення відбулося на початку ХХ ст., до початку Першої світової війни). У різні періоди, преса й, назагал, періодика розвивалися нестабільно.

Щодо польської преси Дрогобича, то можна все ж стверджувати, що вона в півдавстрійській час виходила більш-менш стабільно⁴. З огляду на періодичність та обсяги польських пресових видань, їх загальна характеристика становить суттєву проблему, хоча, інформативний потенціал польської періодики Дрогобича досліджуваного часу досі не оцінений.

Розгляд презентованої теми, назагал, укладається в аналіз публічного простору Дрогобича, який передбачає вивчення історії публічних та приватних книгозбірень, але, передовсім, – міського книговидання, представленого відомими і маловідомими, часом – взагалі незнаними примірниками книжкової культури. Більшість з них є не просто невідомими в дискурсі міської культури, а й раритетними, з огляду на кількість збережених примірників.

Інтелектуальне життя Дрогобича середини – другої половини ХІХ ст. тісно пов'язане, передовсім, з історією місцевих навчальних закладів. Безпосередній вплив на поступ краю мала, як відомо, Весна народів. Так, уже в 1848 р. у Перемишлі вийшла друком «Бесіда говорена дня 22 мая 1848 року в Дрогобичи при основанні Комітета Руського»⁵, виголошена місцевим гуманістом і просвітянином грушівським парохом Йосифом

³ Я звертав увагу на окреслену проблему в кількох публікаціях. Див., напр.: Тимошенко Л. Книжкова культура Дрогобича першої половини ХХ ст.: два рідкісні видання 1913 і 1928 рр. // Альманах бібліофілів / упор. Є. Пшеничний. Дрогобич: Коло, 2015. Кн. І. С. 351–359; Відомий і невідомий Бруно Шульц (соціокультурний портрет Дрогобича) / наук. ред. Л. Тимошенка. Дрогобич: Коло, 2016. С. 267–289. Зокрема, в книзі про Б. Шульца було вперше подано матеріали до репертуару дрогобицької книги першої половини ХХ ст. (див. с. 300–304).

⁴ *Gazeta Naddniestrzańska*. Drohobycz, 1884–1889. *Dwutygodnik*; *Kurier Drohobycki*. Drohobycz, 1889. *Dwutygodnik*; *Nowy Kurier Drohobycki*. Drohobycz, 1889–1890. *Dwutygodnik*, BUL; *Kurier Drohobycki*. Drohobycz, 1896. *Dwutygodnik*; *Kurier Drohobycki*. Drohobycz, 1899–1900. *Dwutygodnik*; *Tygodnik Samborsko-Drohobycki*. Drohobycz, 1900–1906; *Nowiny Drohobyckie*. Drohobycz, 1907; *Głos Podkarpacki*. Drohobycz, 1907–1914. *Dwutygodnik*; *Dziennik rozporządzeń c.k. starostwa i Rady szkolnej okręgowej w Drohobyczcu*. Drohobycz, 1909–1914. *Tygodnik*; *Kurier Drohobycki*. Drohobycz, 1911. *Tygodnik*; *Gazeta Podkarpacka*. Lwów, Drohobycz, 1911–1912. *Tygodnik*; *Tygodnik Drohobycki*. Lwów–Drohobycz, 1912–1914; *Reforma*. Drohobycz, 1912–1914. *Dwumiesięcznik*. Див. докл.: *Spis tytułów prasy polskiej (1865–1918)* / oprac. Aleksandra Garlicka. Warszawa, 1978. S. 46, 80, 83.

⁵ Передрук в: Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини ХІХ століття / упор. В. Пилипович. Перемишль, 2001. С. 335–347.

Левицьким, який, як відомо, хрестив Івана Франка⁶. Однак про безперервне освітянсько-наукове життя в Дрогобичі можна говорити лише у зв'язку із відкриттям у місті місцевої гімназії у 1858 р.⁷ Саме її викладачі й розпочали підготовку різних видань, однак місцевих друкарень тут ще не було, тому вони видавалися в інших містах з розвиненою поліграфічною базою. Вже наступного року гімназія розпочала видання своїх «Справоздань», які спочатку друкувалися німецькою мовою під назвою «Programm des städtischen Franz Josef Gymnasiums zu Drohobycz» (перше число вийшло в Самборі)⁸. Згадане видання можна вважати знаковим, адже в ньому був опублікований польськомовний вірш місцевого автора при відкритті гімназії, продекламований 22 вересня 1858 р. Цим автором був «начальник» Дрогобицького повіту Якуб Закшевський. Друга публікація була мовознавчою і являла собою дослідження першого директора гімназії Броніслава Тжасковського під назвою «Głosnia języka polskiego» («Голосова щілина польської мови»). 1860 р. вийшло друком друге видання⁹, яке побачило світ вже у Львові, до якого увійшло продовження праці Б. Тжасковського¹⁰.

Починаючи з 1876 р., гімназійні видання виходили польською мовою¹¹, то ж маємо одні із перших (з відомих) інформацій про видавничий рух Дрогобича. Літературну частину того року складала праця отця-катехита Олексія Торонського, вчителя Івана Франка «*Ruska poezya ludowa, mianowicie pod względem prozody*», цитати якої були подані руською мо-

⁶ О. Йосиф Левицький був відомим галицьким просвітителем, автором кількох важливих творів. Див. докл.: ШАЛАТА М. Левицький Йосиф Іванович // Українська літературна енциклопедія. Київ, 1995. Т. 3. С. 145. Про події в Дрогобичі тієї пори див. докл.: ЮРЕЙКО О. Дрогобицька Руська рада у 1848–1849 рр.: утворення і діяльність // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2008. Вип. XI–XII. С. 187–193.

⁷ Не втратила свого значення перша монографія з історії гімназії З. Культиса: *KULTYS Ź. Historya gimnazyum grohobyckieho. Drohobycz, 1908* (друкарня Анелі Брось).

⁸ *Programm des städtischen Franz Josef Gymnasiums zu Drohobycz, womit zu öffentlichen Prüfungen der Schüler den 14. Juli, von 9 Uhr ab, und zur Schlussfeier und Prämienveteilung den 15. Juli, von 9 Uhr an, die Eltern der Schüler so wie alle Gönner und Freunde der Anstalt ergebenst einladet Bronislaus Riller von Trzaskowski Direktor des Gymnasiums. Sambor: Gedruckt bei Franz Xaver Pobudkiewicz, 1859. 34 S.*

⁹ *Programm des städtischen Franz Josef Gymnasiums zu Drohobycz, womit zu öffentlichen Prüfungen der Schüler den 14. und 15. Juli Morgens und Nachmittags 3 Uhr, so wie zur Schlussfeier und Prämienveteilung den 16. Juni Morgens 9 Uhr die Eltern der Schüler so wie alle Gönner und Freunde der Anstalt ergebenst einladet Bronislaus Riller von Trzaskowski Direktor des Gymnasiums. Lemberg: Druckerei des Stauropigianischen Institutes, 1856. 35 S.*

¹⁰ Поезія не віднотована у відомій публікації Михайла Шалати: ШАЛАТА М. Письменники на Франковому Підгір'ї. Літературна карта // Дрогобиччина – земля Івана Франка: збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів / упор. і ред. М. Шалата. Дрогобич, 1997. Т. 4 С. 499–552. Проте автор наводить докладний матеріал про український літературний рух у краю досліджуваного періоду.

¹¹ Видання вийшло друком у Львові: *Sprawozdanie dyrekcyi c. k. realnego gimnazyum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1876. We Lwowie, 1876.*

вою¹². У «Справозданнях» друкувалися переліки книг, які використовувалися в навчальному процесі, що складає початкові свідчення про гімназійну бібліотеку, а також нові надходження книг. Станом на цей рік, бібліотека налічувала 553 томи і 26 зошитів.

Русини-викладачі гімназії, практично не поступалися полякам. Так, наприклад, у 1868 р. вчитель (катехит) Івана Франка о. Олексій Торонський видав у Львові руську читанку¹³. Не відставав від нього Іван Верхратський, який у 1871 р. опублікував першу розвідку з місцевої історії, що розкривала невідомі сторінки Дрогобицької і Стебницької солеварень¹⁴. Щодо інтелектуального руху Дрогобиччини, до його початків долучився і місцевий магнат Владислав Тарновський, власник маєтку Вороблевичі, який у 1869 р. у Познані видав перший том джерельного видання з промовистою назвою «Archiwum Wróblewieckie» («Вороблевицький архів»)¹⁵.

З 70-х рр. XIX ст. маємо цінну інформацію про першу міську книгарню, яка належала Владиславові Хоппе. Саме він зініціював кілька видань, які друкувалися за межами міста, але на їх титулах все ж відбилася назва «Дрогобич»¹⁶. Біографія цього книгаря, передвісника видавничого руху у нашому місті, поки що не обросла фактами.

Першим друкарем у Дрогобичі по праву вважається Арон Герш Жупник, який народився у 1848 р. в Самборі чи, за іншою інформацією, в Стрию¹⁷. Вважається, що до Дрогобича він переїхав у 1866 р. Того ж року

¹² Див. про нього докл.: Лужецька О., Тимошенко Л. Маловідомі українці – вчителі Івана Франка // Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies / ed. by I. Nabytovych. Lublin, 2016. Vol. XIII. P. 327–332.

¹³ Там само.

¹⁴ ВЕРХРАТСЬКИЙ І. Каменна соль. Описание жуп Дрогобицкой и Стебницкой // Литературный сборник галицко-русской материцы. 1871. С. 144–157.

¹⁵ Archiwum Wróblewieckie. Zeszyt I. Z rękopisów wydał W. T. Przedmowa wydawcy. Wspomnienia damy polskiej z XVIII. wieku. Hymn na stuletnią obronę Wiednia przez Kazimierza Ustryckiego. Tomicyanów z roku 1536–1537. Ustęp niewydany. Poznań, 1869. Наступні два томи вийшли у Львові.

¹⁶ KORTYŃSKI ALBIN. Wykład teoryi muzyki zastosowany dla śpiewu dla młodzieży szkół gimnazjalnych i realnych / nakł. Władysława Hoppe. [Kraków:] Zakład litograficzny M. Salba w Krakowie, 1873; KORTYŃSKI ALBIN. Praktyczny nauka śpiewu wyłożona w trzydziestu tablicach przez ... nauczyciela śpiewu p ... Drohobycz / nakł. Władysława Hoppego. Kraków: w litografii M. Salba, w drukarni Uniwersytetu, 1873; MALINOWSKI Ks. FR. KSAW. Szkic biograficzny ... Drohobycz / nakł. Księgarni Władysława Hoppego, 1873. У 1879 р. місцеве Педагогічне товариство зініціювало видання: KISIELEWSKI WŁADYSŁAW TADEUSZ. „Konrad Wallenrod” napisał... Odczyt publiczny na wieczorku wydanym prez Tow. Pedagogiczne w Drohobyczu, ku uczczeniu 24-letniej rocznicy śmierci Adama Mickiewicza dn. 2. grudnia 1879. roku. Sambor: Nakł. Tow. pedagog. w Drohobyczu, 1879. 32 s.

¹⁷ Місце народження А. Жупника не удокладнене джерелами. В опублікованому у додатку некролозі на смерть дрогобичанина у Відні, який є єдиною синхронною з його життям біографічною довідкою про нього, вказано Самбір. Єдиною докладною енциклопедичною довідкою про А. Жупника є стаття в австрійській Вікіпедії: Aron Herszcz Župnik. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Aron_Hersch_Župnik

він одружився на доньці дрогобицького купця Зирлі Кухмаркер (з цієї родини походила й мати Бруно Шульца)¹⁸. Завдяки міжнародному генеалогічному проекту, маємо уявлення про родовід родини Жупників¹⁹.

Єдине зі збережених фото А. Жупника з плакату „Huldigung der k. u. k. Hof- und Kammerlieferanten“ (1884).

Ароном Жупником. Наступні частини побачили світ у 1883 і 1886 рр. За даними на 1876 р., Йоахим Блюменблатт числився вчителем мойсеєвої віри в місцевій гімназії²¹. Наведена вище інформація про непов'язаність перемишльського і дрогобицького друкарів Жупників, все ж має певні сумніви. Тим більше, що у 1888 р. у газетній статті А. Жупник чітко стверджував, що він заснував друкарню саме у 1882 р. (про цю публікацію – нижче).

Початковий період видавничої діяльності Арона Жупника загально відомий, однак у ньому досі виявляються ті чи інші лакуни. Вочевидь, повідомлення в некролозі на смерть А. Жупника в 1917 р. у Відні, що він заснував друкарню ще у 70-х рр., не витримує перевірки джерелами. Першим (з відомих) виданням друкарні була початкова частина навчального посібника Йоахима Блюменблатта «Засади релігії для молоді мойсеєвого визнання» для народних шкіл всіх категорій²⁰. Видання вийшло в Дрогобичі ще в 1882 р., однак у його вихідних даних фігурують перемишльські видавці «Жупник і Кноллер», які, за згаданими найновішими дослідженнями, начебто не пов'язані з дрогобицьким друкарем

¹⁸ Під 1885 р. серед абітурієнтів дрогобицької гімназії числиться Лейзер Жупник, очевидно, син Арона та Зирлі. Див.: KULTYS 1908. S. 224. Під 1892 р. маємо повідомлення про одруження сина Міхаеля Жупника, який народився в 1569 р.: Kuryer Lwowski. 1892. Nr. 22. S. 6.

¹⁹ <https://www.geni.com/family-tree/canvas/6000000079317359928?fbclid=IwAR00UWebW00HfTWecI472MDpLZpAuXLzQ3JleqPtx3ULb1MmYLiWsdZA>. Як виглядає, укладачів родоводу цікавило лише питання: «хто від кого походить».

²⁰ BLUMENBLATT JOACHIM. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategorii / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 1. Drohobycz: Nakładem autora i drukarni Żupnika i Knollera w Drohobyczu, 1882. 52 s.

²¹ Sprawozdanie dyrekcji c. k. realnego gimnazyum imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1876. S. 18.

У 1883 р. А. Жупник заснував у Дрогобичі відому газету «Drohobyczer Zeitung» («Дрогобицька газета»), яка виходила включно до 1913 р.²² Зрозуміло, що для потреб регулярного періодика потрібна була друкарня. Одразу зазначу, що це була єдина міська газета, яка публікувалася безперервно протягом тривалого історичного періоду. Навіть польські газети видавалися в підавстрійський період в значно коротших хронологічних межах, позаяк вони зазнавали цензурування, часто змінювали назви, що є ознакою видавничої нестабільності.

На час виходу перших чисел дрогобицької газети А. Жупник вже здобув славу активного єврейського письменника, здійснивши переклади кількох творів (зокрема, про життя євреїв в Іспанії, біографію львівського рабина Абрагама Кохна) та ін. Він одразу зарекомендував себе і плідним публіцистом²³.

У 1888 р. А. Жупник надіслав лист до редакції львівської газети «Ojczyzna»²⁴. Спростовуючи віднесення його дрогобицької газети до категорії «жаргонової преси» Кракова та Львова, редактор вдався до дуже цікавої ретроспекції, звернувшись до «глибин» своєї пам'яті. Відтак, він пригадав, що ідея видання газети виникла у нього ще «шість років тому», тобто, 1882 р. Властиво, ідея одразу зводилася до задуму заснування «часопису», який би видавався німецькою мовою, але гебрайським шрифтом. Він пояснив при цьому, що до згаданого мовного гібридного варіанту видання газети його спонукала ситуація, пов'язана із загальним рівнем освітньої та мовної культури галицьких євреїв, а саме, їх «нижчих» верств. Згаданий рівень він характеризував так: більшість євреїв краю не знає польської мови, у побуті вони вживають свій жаргон, не маючи можливості засвоїти «крайову мову». Старше покоління євреїв, до того ж, яке не відвідувало жодних шкіл, не знає абетки «німщизни», тому тексти їм потрібно подавати гебрайським шрифтом, бо кожний єврей добре знає свою мову.

Крім того, у згаданому листі А. Жупник чітко окреслив програму газети: поширення освіти і «цивілізації», торування, вирівнювання дороги, яка провадить до «убивателення» єврейської людності, пропагування поступових засад, які не суперечать духові Старого Закону. На другому плані є захист євреїв взагалі, галицьких зосібна, проти нападок просякнутого отрутою антисемітського руху, який відвойовує в найновіших часах

²² Підшивка газети зберігається у відділі періодичних видань ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Під назвою першого числа газети уміщений єдиний німецькомовний текст: «Redaktion der "Drohobyczer Zeitung" in Drohobycz Galizien». Комплект газети в цій збірці неповний, видання закінчується 1907 р.

²³ За інформацією В. Москалец, ще у 1866 р. у бродівській газеті «Іврі Анохі» він опублікував серію статей «Листи з Дрогобича», в яких описав історію Борислава – міста нафтової промисловості, а також Трускавця з його цілющими водами.

²⁴ Nasza prasa żargonowa / Żupnik A.H. List z Drohobycza (od 7 marca 1888 r.) // Ojczyzna. 1888. № 6. S. 45–46.

все більший простір. Цьому служить, зокрема, газетна рубрика «Єврейські справи». Таким чином, цитований лист 1888 р. сприяв піднесенню авторитету «Drohobyczer Zeitung», яка, за інформацією А. Жупника, була дуже популярною в середовищі галицьких євреїв.

Згідно з дослідженням В. Москалець, у Дрогобичі А. Жупник співпрацював з відомим єврейським інтелектуалом Ашером Зелігом Ляутербахом. Удвох вони творили тут певне єврейське інтелектуальне середовище і періодично дописували в «ГаМагід» та «Іврі Анохі» на тему становища індустрії Борислава та Дрогобича²⁵.

У 1883 р. друкарня продовжила друк праці Й. Блюменблатта²⁶, а в 1884 р. видала брошуру Йозефа Вертгаймера «Єврейська наука і єврейське життя з особливим вирізненням євреїв, що мешкають в Австрії і обов'язків щодо батьківщини і ближніх» (у перекладі польською мовою)²⁷. Відтак, крім «Drohobyczer Zeitung» видання книг єврейської проблематики стає домінуючим у діяльності друкарні цього часу.

Того ж таки року видавець випустив у світ першу івритомовну книжку – буклет на честь Мойсея Монтефіоре²⁸. Сюжети пов'язані зі 100-річчям від дня народження М. Монтефіоре, були об'єднані в два есе (вони перед тим були опубліковані в Лондоні англійською мовою, тепер – в перекладі на іврит Моше Іці Бреттгольца). Мойсей Монтефіоре (1784–1885) – фінансист і філантроп, барон, вважався одним із символів емансипації західноєвропейських євреїв в XIX ст., жива легенда для європейського, в т. ч. й східноєвропейського єврейства²⁹.

²⁵ Див. докл.: МОСКАЛЕЦЬ В. Газета «Дрогобичер Цайтунг» та переосмислення економічного потенціалу євреїв у Галичині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2014. Вип. XVII–XVIII. С. 209–216. Див. також розділ 3 докторату В. Москалець, присвяченого історії євреїв Дрогобича та Борислава у XIX ст.: MOSKALETS VLADYSLAVA. Jewish industrial elites in Drohobych and Boryslav, 1860–1900: Doctoral thesis; supervisor at JU: Dr. hab. Michał Galas; supervisor at UCU: Prof. dr. hab. Yaroslav Hrytsak. Krakow, 2017. 231 p. Висловлюю принагідну подяку Авторці за можливість познайомитися з матеріалами її дослідження.

²⁶ BLUMENBLATT JOACHIM. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategorii / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 1, 2. Drohobycz: Nakładem autora i drukarni Żupnika i Knollera w Drohobyczu, 1883. 56 s.

²⁷ WERTHEIMER J. Nauka żydowska i życie żydowskie ze szczególnem uwzględnieniem żydów zamieszkałych w Austrii i obowiązkow wobec Ojczyzny i bliźnich. Drohobycz, 1884. 34 s.

²⁸ Erinnerung an das Seculum sir Moses Mintefiores F.R.S. Erstes Heft. Zwej reddен. Imrei Shefer. Eine Rede gehalten anlässlich der Vollendung seines hundertsten Geburtsjahres. 27. Oktober 1884 in der Bevis-Marks-Synagoge zu London von Rev. Dr. Herman Adler und Simcha L'Tzadik. Eine Rede bei eben dieser Gelegenheit, in Judith, Lady Montefiore's theologischem Kollegium zu Ramsgate gehalten von Dr. L. Loewe M. R. A. S. Vorsteher und Direktor des Kollegiums. In's Hebräische frei übersetzt von M. I. Brettholz aus Stanislaw (Galicien). Druck von A.H. Żupnik in Drohobycz, [1884]. Крім івритомовного титлу, у виданні поданий його німецькомовний варіант.

²⁹ Див. докл. про цю постать: Montefiore Molżesz (Moses Chaim) // Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie / oprac. Z. Borzymińska i R. Żebrowski. Warszawa, 2003. T. 2. S. 180.

У 1886 р. А. Жупник здійснив видання кількох єврейських авторів. Так, він перевидав посібник Й. Блюменблатта³⁰. Того ж року він видав друком ще дві івритомовні книги. Перша була присвячена 100-річчю смерті «єврейського Сократа» Мойзеша Мендельсона (1726-1786)³¹, філософа, літературного критика, біблієста, ініціатора гаскали. Друга – панегірик на тридцятий день після смерті Мойсея Монтефіоре, виголошений в 1886 р. Л. Лева в Рамсгейті та перекладений для дрогобицького видання на іврит Моше Іці Бреттгольцом зі Станіславова³². У 1889 р. вийшла книга Осіаса Фалка (рабина з Фолтіцена) про Плайота Хохму³³.

Івритомовні видання продовжувались і в 90-х рр. Так, у 1891 і 1896 рр. друкарня А. Жупника видала дві брошури Александра Схорра³⁴, на зламі століть – дві книги Ашера Ляутербаха³⁵.

Щодо видань єврейської проблематики, зроблю таке пояснення. Арон Жупник, успішний підприємець, письменник, філантропом і «останній» маскіл, а також його колега Ашер Зеліг Ляутербах, належали до помірно акультурованого покоління, яке приймало зовнішні ознаки навколишнього суспільства (одяг, частково мова), але водночас асоціювало себе з єврейською культурою³⁶. Івритомовні газети другої половини XIX століття, до яких дописував А. Ляутербах, тією чи іншою мірою наслідували ідеї

³⁰ BLUMENBLATT JOACHIM. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategorii / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 2. Wyd. trzecie. Drohobycz: Drukarnia A.H. Żupnika w Drohobyczu, 1886. 68 s.

³¹ Ein Wort zur 100 Jahreswende von Moses Mendelssohn's Todestage gesprochen im Lese- und Geselligkeitsvereine zu Drohobycz. Drohobycz: A. H. Żupnik, 1886.

³² BECHI EVEL MOISCHE. Eine Trauerrede abgehalten bei der Gedenkfeier nach Ablauf der dreissig Tage der Trauer um den verstorbenen ehrwürdigen und sehr betrauerteten Sir Moses Montefiore Bart. F. R. S. 30 August 1885 in Judith, in Lady Montefiore's theologischem Kollegium Ramsgate von Dr. L. Loewe Vorsteher und Direktor des Kollegiums... In's Hebräische frei ... M. J. Brettholz Stanislau (Galizien). Im Selbstverlag des Uebersetzers. Gedruckt A. H. Żupnik, Drohobycz, 1886. Про М. Мендельсона див. докл.: Mendels(s)ohn Mojżesz // Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie / oprac. Z. Borzymińska i R. Żebrowski. Warszawa, 2003. T. 2. S. 133–134.

³³ Plaioth Chochma verfasst von Osias Falk Rabbiner in Folticeni. Verlag des Verfassers. Druck von A.H. Żupnik in Drohobycz Galicien [1889].

³⁴ SCHORR A. Dem Andenken des am 15. December 1891 in Gott entschlafenen verdienstvollen Gemeindegliedes Samuel Abel Apfel: in Pietät und Dankbarkeit gewidmet vom Ier. Cultus-Vorstand in Drohobycz. Drohobycz, 1891; SCHORR ALEXANDER. Ein Gedenkblatt dem gesegneten Andenken des am 21. April 1896 verschiedenen grossen Philantropen Baron Moritz Hirsch in Dankbarkeit gewidmet. Drohobycz: A.H. Żupnik, 1896.

³⁵ LAUTERWACH SELIG. Minchat Erew. Drohobycz: Druck von A. H. Żupnik [час видання з'ясувати не вдалося]; LAUTERWACH SELIG. Mincha Belilu. Drohobycz: Druck von A. H. Żupnik, 1902.

³⁶ Так, наприклад, в кам'яниці на дрогобицькому Ринку він збудував родинну синагогу. Він часто подорожував і одним з його вагомих публіцистичних творів були подорожні нотатки з Італії, Франції, Британії, Голландії та Німеччини. Подолати ізольованість Галичини йому дозволили не лише подорожі, але й численні дописування до івритомовної преси свого часу («ГаМагід», «ГаБецелет»), написані івритом (серія равіністичних есеїв, присвячених померлим родичам і друзям „Мінхат Ерев”, пасхальна Агада „Міхна Хадаша” (1893), коментарі до Біблії „Мінха Белілу” (1902) та ін.).

Гаскалі³⁷. Немає сумніву, до згаданого напряму єврейського інтелектуального кола належав і А. Жупник³⁸.

Зрозуміло, що А. Жупник входив до кагальної організації дрогобицьких євреїв. Однак через певну «закритість» теми, про це достеменно не відомо. Тому обмежимось цитуванням М. Вовчко, яка, досліджуючи тему, висувала:

Спроби держави змінити принципи внутрішньої організації єврейських громад були поверхневими і не мали на меті докорінно реформувати кагальну систему. Через небажання євреїв підкорятись законам, які суперечили традиції, більшість із них не діяли. Рабинів і надалі обирали, зважаючи на їхні релігійні знання, а не на наявність світського диплому; керівники більшості громад утримували свої посади довічно, адже на кожних виборах перемагали ті самі особи. Невеликих змін дочекались лише фінансова та організаційна сфери – наприкінці XIX ст. непоодинокими були випадки звернення єврейських громад за фінансовою допомогою до місцевих органів влади і одержання її, оскільки євреї платили державні податки нарівні з іншими громадянами³⁹.

У 1897 р. А. Жупник видав книгу відомого ідеолога сіонізму Карпеля Ліппе «Rabbinisch-wissenschaftliche Vorträge» (доповіді та промови, які головним чином стосувались теологічних дискусій). Досить цікавим є той факт, що 6 січня 1897 р. Карпель Ліппе відвідав Дрогобич – рідне місто Івана Франка, про що повідомила єврейська газета «Die Welt» (Jg. 1 1897, Nr 17, S.14). Припускаю, що його приїзд міг бути пов'язаний з підготовкою книги до видання. До слова, між К. Ліппе і І. Франком тривала досить

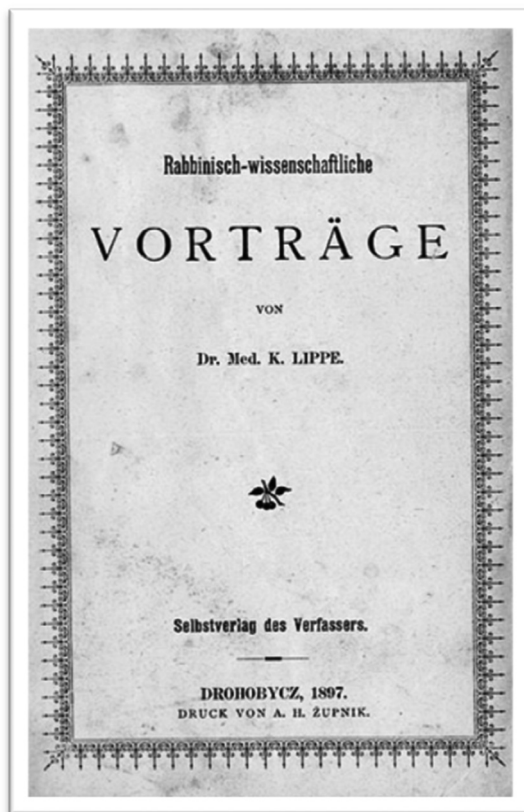
³⁷ В. Москалець подає докладний огляд поглядів та діяльності А. Ляутербаха. Зокрема, вона використала його автобіографію, опубліковану в Тель-Авів в 1595 р. Див: Москалець В. Інтелектуальний портрет підприємця: останній маскіл Дрогобича Ашер Зеліг Ляутербах. URL: http://www.erucu.edu.ua/bitstream/handle/1/877/Chapter3_Economic_theory.pdf?sequence=1&isAllowed=y

³⁸ Про асиміляційні процеси єврейських громад Галичини див. докл.: Вовчко М. Конверсії євреїв у Львові (друга половина XIX – початок XX століття) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2013. Вип. 48. С. 79–103; Вовчко М. “Це ім'я краще надається для презентації моєї особи”: зміна імен та прізвищ євреями Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2014. Вип. 17–18. С. 217–234; Вовчко М. Уявляючи “поступового єврея”: дилеми галицьких євреїв щодо процесів асиміляції у другій половині XIX – на початку XX століть // Євреї в етнічній мозаїці українських земель / уклад. А. Харченко, О. Чеботарьов. Харків, 2015. С. 30–43; Вовчко М. Соціальна інтеграція галицьких євреїв у другій половині XIX – на початку XX століття: вихід із гетто й розселення в міському просторі // Judaica Ukrainica. Annual Journal of Jewish Studies / ed. by V. Chernoiivanenko and Sh. Stampfer. Київ, 2015. Vol. IV. С. 67–79; Вовчко М. Акультурація євреїв Галичини в другій половині XIX – на початку XX століття: реформовані синагоги і братства для поховання // Вісник національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”. Серія: Актуальні проблеми історії України. Харків, 2015. № 56 (1165). С. 4–12; Вовчко М. Євреї у початкових та середніх державних школах Галичини у другій половині XIX – на початку XX століття // Гілея: науковий вісник. Київ, 2016. Вип. 108 (№ 5). С. 51–55. Матеріал акумульовано в дисертації: Вовчко М. Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2016.

³⁹ Вовчко М. Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2016. С. 57.

гостра дискусія з різних питань, в тому числі й теологічних (про сутність християнського Бога і його відмінність від старозавітного Господа, про місії апостолів чи талмудичні контексти Нового Завіту). Суспільні аспекти суперечки, які не стосуються згаданого дрогобицького видання, докладно висвітлив Роман Мних⁴⁰.

Арон Жупник був активним членом єврейської громади Дрогобича. Так, він виступив ініціатором заснування місцевої організації «Альянс Ізраеліт Універсель» (засноване в Дрогобичі ще в 1867 р.), був волонтером «Єврейської народної кухні» (1867), брав участь у місцевій філії «Сіону» – найбільшій і найважливішій сіоністській організації євреїв Австро-Угорщини. До 1880 р. – часу вступу в організацію «Сіон», – А. Жупник перебував у лавах руху «Гаскала» («Просвітництво»), яку творили галицькі маскіли. У 1887 р. він заснував товариство «Einigkeit». Згадані та інші організації прагнули до акультурації та інтеграції східноєвропейського єврейства, використовуючи передовсім засоби благодійництва. У 1874 р. Арон Жупник увійшов до комітету, який збирав кошти на відкриття першої єврейської школи Дрогобича⁴¹.

Rabbinisch-wissenschaftliche Vorträge von Dr. Med. K. Lippe. Drohobycz, Selbstverlag des Verfassers; Druck von A. H. Župnik, 1897.

⁴⁰ Мних Роман. Іван Франко і євреї. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/941-roman-mnykh-ivan-franko-i-ievrei-chastyna-3>

⁴¹ Вочевидь, наведеними фактами не вичерпується мозаїка єврейських організацій Дрогобича тієї пори, а також проблема можливої участі у них А. Жупника. Так, ще в австрійський період тут були засновані Єврейське благодійне товариство «Gamle Chasudium» (1910), товариство «Ischre Leb» (1893), благодійне товариство «Вічне світло» (1891), благодійне товариство «Chawerim kol Israel» (1911), похоронне товариство «Chewra Kadischa» (1874), навчальний заклад «Талмуд Тора» (1876), релігійно-благодійне товариство «Ose-Chesed» (1870), «Єврейське гімнастичне товариство» (1910). Напевно, А. Жупник мав відношення до заснування в Дрогобичі товариства «Єврейський дім у Дрогобичі» («Beth Jehuda»), 21.03.1908 р. Див. докл., з покликами на відповідні архівні джерела: Лазорак Б., Тимошенко Л., Хомич Л., Чава І. Відомий і невідомий Бруно Шульц (соціокультурний портрет Дрогобича) / наук. ред. Л. Тимошенка. Дрогобич, 2016. С. 126–131.

Та все ж головною справою А. Жупника, була його газета. У 1913 р. у ювілейному випуску «Drohobyczer Zeitung» редактор і видавець заманіфестував свої ліберально-помірковані погляди, що дозволило йому утримати її в тогочасному інформаційно-публічному просторі. Помітно, що його погляди частково еволюціонували.

Згідно з дослідженням В. Москалець, «Drohobyczer Zeitung» фактично складалася з двох частин, які виходили почергово двічі на місяць – власне «Drohobyczer Zeitung», присвячена здебільшого політичним та соціальним питанням, і «Drohobyczer Handels-Zeitung» («Дрогобицька торгова газета»), метою якої було інформування громадськості про новини в комерції та індустрії. Вочевидь, початкова ідея полягала в тематичному розрізненні двох газет, але відмінності у змісті майже одразу стали непомітними. Так, обидві версії газети публікували інформацію про політичні, культурні та економічні події. Місцеве життя займало порівняно небагато місця у виданні, часто зводяться до хронікерства⁴².

Газета друкувалася німецькою мовою, яка набиралась івритським шрифтом, що часом викликало непорозуміння громадськості. Як стверджує В. Москалець, поєднання івритської графіки та німецького тексту нагадувало публікації ранніх маскілів – послідовників поміркованої емансипації єврейства (їхні тексти були покликані полегшити доступ для книг для тих, хто не міг читати латинську абетку, але розумів німецьке мову). Вочевидь, така гібридна форма видання була зумовлена необхідністю полегшити сприйняття тексту. У ювілейному числі в 1913 р. А. Жупник ще раз наголосив, що вибір форми був спричинений тим, що більшість населення ще не була готовою до німецькомовної газети. Отже, у згаданий спосіб газета могла «достукатися» до ширшої аудиторії євреїв, які вмели читати івритські літери, але не здобули гімназійної освіти. Водночас через такий спосіб подачі тексту газета обмежувала себе лише єврейськими читачами⁴³. З 1893 р. у газеті з'явилася обов'язкова івритомовна частина, яка включала, зокрема, художні твори. Редактором додатку був Йонас Креппель (нар. у 1874 р.). З огляду на відомий наклад газети 1200 примірників, він вважається великим у порівнянні з польським «Кур'єром Дрогобицьким» (800–900 примірників).

У «Drohobyczer Zeitung» переважали публікації із життя європейських євреїв, роздумів на економічні та соціальні проблеми, хроніки місцевих подій, виокремлювалась літературна частина. Свою орієнтацію на підприєємців редакція газети часто маніфестувала публічно. Відтак, основну читацьку аудиторію газети становили рабини та великі єврейські підприємці Дрогобича та Борислава. Газета прагнула вийти і на міжнародний рівень: так, свою рекламу А. Жупник розмістив в єрусалимській газеті «Габацелет»⁴⁴. Героєм репортажів часто ставала місцева економічна елі-

⁴² Москалець 2014. С. 210.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само. С. 210–211.

та, наприклад, місцевого нафтового підприємця і віце-бургомистра Гірша Гольдгаммера. Видання відгукувалося й на вибори до різних органів влади, підтримуючи тих чи інших кандидатів.

Ілюструючи місцеве життя, газета унікала розповідей про скандали в Дрогобичі, зосереджуючи натомість увагу на інформації про організацію нових культурних товариств чи проведенні благодійних заходів. Наприклад, підприємець Ашер Зеліг Ляутербах організував «Бейт мідраш» (дім для зібрань та спільного вивчення Тори) і пожертвував для нього свою бібліотеку (інформація 3.03.1888 р.). Газета регулярно повідомляла про діяльність «Народної кухні», яку очолював той таки Г. Гольдгаммер, а до управи входили Александр Шорр, Ісаак Гартенберг, Арон Жупник та Рахель Штернбах⁴⁵.

З початком ХХ ст. «Drohobyczer Zeitung» почала орієнтуватися радше на сіоністські теми, що пов'язується не тільки з об'єктивними реаліями розвитку єврейського підприємництва, але й симпатіями А. Жупника. Утім, сіонізм газети вважається достатньо поміркованим. Зокрема, він не полягав у розпалюванні ненависті до поляків чи до Австро-Угорської імперії, яка дала євреям рівні права з іншими народами. Редактор закликав до відкинення викривленого розуміння сіонізму, натомість пропонував

Перша сторінка «Дрогобичер цайтунг» за 1907 р.

⁴⁵ Там само. С. 211.

зосередитися на збирання коштів, переселення до Палестини і стимулюванні єврейської культури (публікація 29.03.1912 р.)⁴⁶.

«Drohobyczer Zeitung», яка існувала під патронатом Г. Гольдгаммера, уникала соціалістичного виміру сіонізму і соціалізму взагалі. Часто вона застерігала робітників від спротиву чи й страйків. Як виглядає, солідарність між євреями була важливішою для газети. Назагал, «Drohobyczer Zeitung» демонструвала зростання серед єврейських інтелектуалів на зламі століть усвідомлення необхідності реформування єврейського суспільства через професіоналізацію освіти і раціональне підприємництво, однак ці ініціативи не набували ширшої популярності. Лібералізм та поміркованість газети, зокрема й у висвітленні локальних подій, можна розглядати як вияв лояльності до єврейських економічних еліт, чий інтереси вона представляла⁴⁷.

Згідно з інформацією дослідників, «Дрогобичер Цайтунг» фактично складалася з двох частин, які виходили по чергово двічі на місяць. Другу частину складала «Drohobyczer Handelszeitung» («Дрогобицька торгова газета»), яку дехто вважає окремим виданням. У «Дрогобичер Гандельс Цайтунг» друкувалися винятково оголошення про новини в комерції та індустрії. Це була, отже, рекламна частина газети. Однак згодом її наповненість мало чим відрізнялася від основної газети.

Іншою єврейською газетою, яку видавав у Дрогобичі А. Жупник, був «Ziyoop» («Сіон»). Згідно з поширюваною інформацією, перші три номери вийшли у 1885–1888 рр., наступні шість – у 1896–1897 рр. Газета друкувалася на івриті, вона була своєрідним рупором пропаганди та поширення єврейської літератури, що відповідало захопленню її видавця. На жаль, теперішній стан дослідження проблеми не дозволяє сказати з впевненістю про місце збереження комплекту цієї газети.

Цікаві матеріали про початкові роки видання «Дрогобичер Цайтунг» уміщені в першій польсько-українській газеті Дрогобича «Gazeta Naddniestrzańska», яку видавав у 1884-1889 рр. відомий місцевий активіст Едмунд Леон Солецький (газета друкувалася в Самборі)⁴⁸.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само. С. 211–214.

⁴⁸ Див. про цю газету докл.: Тельвак В. «Gazeta Naddniestrzańska» як історичне джерело // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2006. Вип. X. С. 734–744; Янишин Б., Тельвак В. Щоденне життя галицького містечка другої половини XIX ст. на сторінках місцевої періодики (за матеріалами «Gazety Naddniestrzańskiej») // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: збірник / гол. ред. О.П. Реєнт. Київ, 2012. Вип. XX. С. 336–348; Поляков Є. Польсько-українська співпраця на сторінках газети «Gazeta Naddniestrzańska» // Незалежний культурологічний часопис «І». 2014. № 71. С. 118–122. Про Е.Л. Солецького та його діяльність в Дрогобичі див. докл.: Галик В. До історії взаємин та співробітництва Івана Франка з редактором «Gazety Naddniestrzańskiej» Едмундом Леоном Солецьким (за матеріалами епістолярної спадщини) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка. Серія: Історія / гол. ред. О. Петrenchко. Дрогобич, 2015. Вип. 36. С. 59–71; Галик В. Польськомовні переклади творів Тараса Шевченка авторства Едмунда Леона Солецького і значення міркувань Івана Франка // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / гол. ред. Б. Лазорак. Дрогобич, 2020. Кн. I. С. 35–42.

У 1884 р. у кількох замітках редактор подав дуже прискіпливі і критичні інвективи на адресу Арона Жупника та його газети. Для того, щоб зрозуміти їх підоснову, зауважимо, що видання Е.Л. Солецького мало відвертий антиєврейський характер. Однак він, приміром, не щадив і польську консервативно-націоналістичну владу Дрогобича, а також місцевих римо-католицьких ксьондзів. Водночас, був прихильним до українців та тогочасного руху польсько-українського поєднання.

1 березня 1884 р. вже в другому числі газети у рубриці «Хроніка» з'явилася інформація про друкарню, яку, на думку редактора, заснували «Жупник і Кноллер»⁴⁹. Повідомивши, що Х. Кноллер досить швидко вийшов із спілки, редакція вважала Жупника «прихованим» єврейським письменником, який не мав найменшої уяви про друкарське мистецтво і навіть елементарних здібностей до цієї непростой професії. 15 березня газета повідомила про зловживання власником друкарні нормами праці і визиск своїх робітників. В іронічних тонах А. Жупник характеризувався як «чинний оборонця семітського народу»⁵⁰. 1 квітня 1884 р. газета повідомила про єврейську газету та її видавця і редактора, вважаючи мовою її видання галицький єврейський жаргон⁵¹. Е.Л. Солецькому не сподобалося, що редактор А. Жупник просив у міської ради субвенцію на видання газети. У публікації 15 квітня 1884 р. критиці знову була піддана діяльність А. Жупника, якого було звинувачено в нефаховості, а його газету зведено до рівня «жаргонних» видань, призначених для «таких учених талмудистів, як він сам».

Під вістря критики потрапило видання друкарні під умовною назвою «Tableau» з публікацією фотопортретів відомих єврейських діячів Центрально-Східної Європи. Серед них А. Жупник розмістив і своє фото, на що редакція польсько-української газети зреагувала в іронічно-саркастичний спосіб⁵². Мовляв, він власноруч підняв себе до рівня відомих єврейських учених, філантропів та дипломатів⁵³. Цікаво, що плакат (а ідеться

⁴⁹ KRONIKA. Зъ Дрогобыча (W Drohobyczu istniała drukarnia Župnika i Knollera do dni ostatnich) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 1 marca. Nr. 2. Хаїм Кноллер був компаньйоном в Перемишлі іншого друкаря – Хаїма Арона Жупника, однофамільця дрогобицького видавця, про ще міг не знати редактор.

⁵⁰ KRONIKA. Зъ Дрогобыча (Aron Župnik) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 15 marca. Nr. 3.

⁵¹ KRONIKA. Зъ Дрогобыча (Aron Župnik w Drohobyczu) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 1 kwietnia. Nr. 4.

⁵² Згадане видання доступне в мережі Інтернету за фондами Австрійської національної бібліотеки. На ньому назва: «Huldigung der k. u. k. Hof- und Kammerlieferanten» (Пощанування імператорсько-королівських придворних і царських постачальників).

⁵³ KRONIKA. Зъ Дрогобыча (Aron Župnik) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 15 kwietnia. Nr. 5.

саме про цей жанр друку) був вивішений у залі єврейського «Leseverein» в Дрогобичі, що викликало роздратування місцевого синдика, який не удостоївся честі бути на ньому зображеним. Як би там не було, але замітка дозволяє більш-менш точно датувати видання «Tableau», добре відомого під сучасну пору з різних ресурсів Інтернету, 1884 роком. Важливо, що саме з цього «Tableau» збереглося єдине (з відомих) фото Арона Жупника.

Замітка від 1 червня 1884 р. є також майже сенсаційною. Виявляється, А. Жупник отримав від товариства «Alliance Israelit» в Лондоні субвенцію в 2 тис. франків для захисту в пресі єврейських інтересів. А за протекцією Герша Гольгаммера – якісь кошти від дрогобицького магістрату, чим начебто було «куплено» його лояльність до влади. За сприяння повітового староства спритний видавець отримав з Міністерства внутрішніх справ у Відні фондуш у розмірі 300 злотих ринських. Якийсь Гофф з Відня оплатив йому друк двох тисяч оголошень, які мали розсилатися з газетами. Відтак, А. Жупник оголосив, що наклад його газети становитиме дві тисячі примірників. Однак насправді він видавав не більше 200 примірників, з яких розсилав не більше 150⁵⁴. Так чи інакше, «Gazeta Naddniestrzańska» подала інформацію про можливий наклад газет А. Жупника.

У замітці від 1 липня 1884 р. редакція зробила спробу «викриття» підтримки А. Жупника місцевою «клікою Герш Гольдгаммер, Сендер Схорр, Гартенберг і Сп[ілка]», а також запідозрила в нещирості редактора, який висвітлював втрати від повені на нафтових копальнях у Бориславі⁵⁵. 1 вересня «Gazeta Naddniestrzańska»⁵⁶ завзято «викрила» підступ у виданні А. Жупником брошури Йозефа Вертгеймера «Жидівська наука і жидівське життя»: нібито, не володіючи мовами, за винятком єврейського жаргону, він «зухвало» приписав собі переклад тексту польською мовою.

15 вересня 1884 р. Е.Л. Солецький востаннє згадав видавця Арона Жупника, вважаючи його тепер «знаним популяризатором єврейського життя і єврейської науки», хоч і продовжував його звинувачувати у різних гріхах. Так, у всіх замітках його названо не інакше, як «покутний» (прихований, потаємний) друкар. Він також повідомив, що начебто А. Жупник згортає свій бізнес у Дрогобичі, позаяк так і не отримав жаданої субвенції, і прагне отримати її для заснування друкарні в Самборі. Цікавою є вказівка, що друкарня А. Жупника в Дрогобичі містилася в його кам'яниці при вулиці Стрийській (її двір виходив на Малий Ринок)⁵⁷. Отже, маємо першу

⁵⁴ KRONIKA. (Aron Żupnik, znany drohobycki indeksowy pisarz pokątny) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 1 czerwca. Nr. 8.

⁵⁵ KRONIKA. (Aron Żupnik) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 1 lipca. Nr. 10.

⁵⁶ KRONIKA. (Aron Żupnik) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 1 września. Nr. 14.

⁵⁷ KRONIKA. (Drukarnia w Samborze) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 15 września. Nr. 15.

письмову згадку, яка локалізує друкарню на місці, відомому в Дрогобичі дотепер.

Зовсім несподівано 15 травня 1884 р. Е.Л. Солецький опублікував сенсаційну інформацію про один україномовний друк, який вийшов у друкарні Арона Жупника⁵⁸. Буквально «тими днями» він видрукував для купця Теодора Гаєцького в Бориславі афішу, яка рекламувала товари (гарбату, ром, коньяк, сливовицю, закордонні вина та ін. продукти). Незважаючи на помічені друкарські помилки, цінність публікації найдавнішого (з відомих) у Дрогобичі україномовних друкованих плакатів є величезною!

З огляду на те, що інформація про цей друк є унікальною, наведу її повністю:

Арон Жупник, потаємний індексовий письменник, який утримує в Дрогобичі друкарню, тими днями видрукував для купця Т. Гаєцького в Бориславі афішу, яку тут повторюємо дослівно руською мовою, без найменшої зміни: «НА СВЕТА! Все товары Корженныи, Гербату, Рум, коньяк и Сливовицю, Вына зъ найславнейшихъ пЕвныцъ, Угерске, Француске, Австрияцъке. И Шампань. СОЛОНЫНА СМАЛЕЦъ Головный Складъ Дрожджей, Муки, ВиктуалЕвъ і много инныгъ артыкуловъ, поручае, въ найЛпшыхъ гатункахъ Гандель товаровъ корженныхъ Теодора Гаецкого въ Борыславиу. Съ глубокімъ шацункомъ Т. ГАЕЦКІЙЪ». У 39 словах рекламного оголошення редакція зафіксувала аж 29 блудів. «За 100 штук такої чудової афіші каже собі Арон Жупник платити 3 зл.р. 50 ст.; а плакати для кінного цирку, написані рівно ж з блудами, коштують у нього 30 штук аж за 7 зл.р.»

Таким чином, крім згаданої реклами, А. Жупник у 1884 р. надрукував ще й плакати кінного цирку, який гастролював у Дрогобичі (сама афіша ти її текст, звісно, не збереглися). Цікаво, що у числах «Газети Наддністрянської» того часу також подавалася реклама торгівельного закладу Теодора Гаєцького в Бориславі⁵⁹.

Піддавши в 1884 р. тотальному огляду та критиці видання друкарні А. Жупника, «Gazeta Naddniestrzańska» опублікувала безцінні рефлексії та інформацію, які варті уваги. У жодному іншому пресовому виданні така детальна характеристика не уміщувалась! Тож вважатимемо газету першим обсерватором діяльності новозаснованої друкарні.

Як з'ясувалося, рефлексії «Газети Наддністрянської» про видавця «Drohobyczer Zeitung» були непоодинокими в галицькому публічному просторі. Так, на початку березня 1888 р. про дрогобицьку газету відгукнувся львівський періодик «Ojczyzna», який відстежував в краю так

⁵⁸ KRONIKA. (Aron Župnik) // Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 15 maja. Nr. 15.

⁵⁹ Він рекламувався як власник гандлю мішаними товарами і навіть отримав виняткове право продажу зброї та набоїв для полювання. Див., напр.: Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny organ demokratyczny wychodzi co druga Sobote. 1884, 1 września. Nr. 14.

звану «жаргонову пресу». Зрозуміло, що А. Жупника така «рубрикація» його видання ніяк не влаштувала і він написав лист до редакції, який був опублікований з датою 7 березня 1888 р.⁶⁰ Редактор навів вагомні аргументи, згідно з якими його газета ніяк не могла бути віднесена до категорії «жаргонової преси». Він ще раз підкреслив мотиви видання, яке друкувалася німецькою мовою, але гебрайським шрифтом. Редакція «Ojczyzna» в коментарі, розміщеному одразу після листа А. Жупника, зробили спробу вийти з ситуації. Так, зокрема, вона фактично визнала неслухняність зарахування «Drohobyczer Zeitung» до «жаргонових» видань Кракова і Львова, але це, на думку редакції, питання значно меншого значення. Водночас, правдою є те, що «Drohobyczer Zeitung» з погляду мови таки вирізняється з-поміж інших видань, однак використання «книжкової», а не «популярної» німецької мови, яким би шрифтом її не набирали, завдає шкоди поступові широких єврейських мас, тобто, всупереч їх духовних потреб краю, невимушено веде до германізації галицьких євреїв⁶¹.

Вагомий напрямок діяльності друкарні А. Жупника – видання українськомовних книг. Так, у 1887 р. друкарня видала першу (з відомих) українську брошуру в Дрогобичі: «Статут братства Пресвятої Тройци при гр.-кат. Парохіальної Церкви в Дрогобичі»⁶². Для української культури в Дрогобичі ця брошура має виняткове значення! До слова, примірник брошури зберігся в фондах музею «Дрогобиччина», його не віднотовує жодний репертуар української книги.

Польська тематика книговидавання в Дрогобичі розпочалася, вочевидь, у 1886 р., коли А. Жупник видав друком книгу «O Sposobie Traktowania Lektury Utworów Piśmiennych w języku ojczystym ze względu na cel wychowania przez Antoniego Kwiatkowskiego»⁶³, яка вийшла накладом Стрийсько-Дрогобицького кола Товариства вчителів вищих шкіл⁶⁴. Припускаю, що це була перша книга польського автора, видана в Дрогобичі. Варто відзначити й те, що йдеться про поширення поглядів та

⁶⁰ Nasza prasa żargonowa / Żupnik A.H. List z Drohobycza (od 7 marca 1888 r.) // Ojczyzna. 1888. № 6. S. 45–46.

⁶¹ Там само. S. 46.

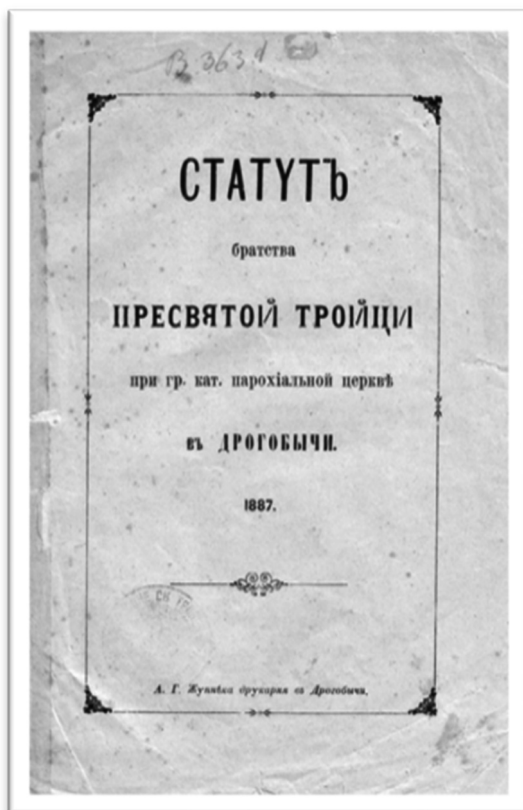
⁶² Статут братства Пресвятої Тройци при гр.-кат. Парохіальної Церкви в Дрогобичі. 1887. А.Г. Жупника друкарня в Дрогобичі. 8 с.

⁶³ O sposobie traktowania lektury utworów piśmiennych w języku ojczystym ze względu na cel wychowania przez Antoniego Kwiatkowskiego. W Drohobyczu, 1886. Nakładem Koła Strzyjsko-Drohobyckiego Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych. Drukiem A.H. Żupnika w Drohobyczu. 128 s.

⁶⁴ «Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych» (TNSW) – польська професійна організація учительства, яка постала в 1884 р. у мала садибу у Львові. Діяла на території Галичини, Краківщини, Шльонська та Буковини. Її друкованим органом був періодик «Museum». Див. докл.: WARMSKI M. Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych 1884–1894. Rys historyczny. We Lwowie, 1894. Про її Стрийсько-Дрогобицьку філію докладніша інформація відсутня.

ідей відомого під ту пору польського вчителя, освітнього та громадсько-політичного діяча Антонія Квятковського (1844-1907 рр.)⁶⁵.

Польськомовні книжкові видання 90-х рр., які побачили в світ у Дрогобичі, – мали офіційний, а не, скажімо, інтелектуальний характер⁶⁶. Більшість з них підготував Філіп Шварц. Проте виданням книг для поляків А. Жупник не обмежився. Так, у 1889 р. у Дрогобичі почав виходити двотижневик «Kuryer Drohobyski» (у 1889-1890 рр. – «Nowy Kuryer Drohobyski»). Газета друкувалася в Самборі у «Друкарні Шварца і Трояна», її видавцем у 1889 р. був відомий у Дрогобичі активіст Ф. Щепанський, а в 1890 р. – А. Мілерович. Цікаво, що друге число газети «Nowy Kuryer Drohobyski» видав А. Жупник⁶⁷. Газета відновила видання в 1896 р. під старою назвою (пер-

Статут братства Пресвятої Тройци при гр.-кат. Парохіальной Церкви в Дрогобичи. 1887. А.Г. Жупника друкарня в Дрогобичи.

⁶⁵ Цікаво, що з 1874 до 1882 р. А. Квятковський викладав у Дрогобицькій гімназії, де навчав класичних та польської мов. На початку 80-х рр. здобув професорське звання, був автором кількох наукових розправ. У часі видання книги, професор вже працював у Стрийській гімназії. Див. докл.: Puzka A. Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868–1914). Lublin, 1999. S. 307.

⁶⁶ Podręcznik Obejmujący Rozporządzenia Ministerialne i Instrukcją o utrzymaniu Metryki Urodzenia, Ślubów i Zejścia Izraelitów w Galicji oraz Przepisy Ustawowe o Urządzeniu Stosunków Prawnych Zewnętrznych Społeczności Religii Izraelickiej dla Izraelickich Urzędników Metrykalnych i Zwierzchności Izraelickich po Gminach Wyznaniowych Izraelickich Zestawiony na podstawie najnowszych ustaw i rozporządzeń państwowych. Opracował S. Weinstok w Rozdole. Cena egzem. 1 złr. 50 ct. wa. Nakładem autora. Z drukarni A.H. Żupnika w Drohobyczu, 1894. Do nabycia u autora; SCHWARZ PHILIP. Ordynacya wyborcza dla gmin w królestwie Galicji i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z dnia 12 sierpnia 1866. Nr. 12 dz. ust. kr. ... opracowana przez ... Drohobycz: Żupnik, 1895; SCHWARZ PHILIP. Wszyscy powinniśmy wiedzieć co znaczy "Maz a zona" w Teorii i praktyce etc. Prospekt. Drohobycz: Nakł. wyd. Żupnik, 1895. 112 s.; SCHWARZ PHILIP. Ustawy o lichwie z dnia 28 maja 1881 ... i z 19 lipca 1877 ... a królestwach Galicji i Lodomeryi etc. Drohobycz: Żupnik, 1897.

⁶⁷ Nowy Kuryer Drohobyski. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. 1889, 1 października. Nr. 2 (Z druk. A.H. Żupnika w Dr.).

ше число датоване 22 березня⁶⁸). Цього разу її видавав як редактор і видавець А. Жупник (редакція і друкарня містилися в його власному домі). 15 вересня 1896 р. редактор написав цікаву статтю, у зв'язку з початком побудови нового корпусу місцевої гімназії, в якій стверджував тяглість освітянської традиції в Галичині і Дрогобичі⁶⁹. Він похвально віднісся до ідеї гімназійної освіти, уроків малювання, можливості вибору приватних і державної гімназії, відзначив велику роль бургомистра Ксенофонта Охримовича, подав опис нового будинку гімназії. У наступному числі А. Жупник описав церемонію відкриття навчального закладу⁷⁰. Назагал, згадане число вийшло як святкове: перша сторінка мала урочистий вигляд, уміщуючи привітання громади у зв'язку з очікуваним приїздом на відкриття гімназії поважних гостей найвищого рівня.

«Kuryer Drohobyski» друкував на останній сторінці рекламні оголошення, серед яких виокремлюється реклама друкарні А. Жупника. Вона напрочуд змістовна. Так, передовсім повідомлялося, що на Крайовій виставці у Львові в 1894 р. друкарня отримала відзнаку, а з 1 січня 1896 р. заклад збільшив масштаби послуг: у ньому друкувалося все, що «входило до тієї справи» за найпоміркованішими цінами. Власник гарантував швидке і якісне виконання замовлень. До асортименту входила поточна документація: судова, повітова, гмінна, парафіяльна, метрична, лотерейна і т. д. Друкарня виконувала міжетнічну культурну функцію, випускаючи продукцію польською, руською, німецькою і гебрайською мовами⁷¹.

«Kuryer Drohobyski» містив цікавий матеріал, друкуючи у додатках важливі свідчення з життя краю. Так, наприклад, додатки за 25 травня – 1 вересня містили «Перелік гостей, які прибули до лікувального закладу в Трускавці», які охоплювали період з 25 травня по 15 серпня 1896 рр. Назагал, тема Трускавця завжди приваблювала А. Жупника-підприємця та публіциста. На відміну від інших видань, «Kuryer Drohobyski» посідав більш нейтральну позицію у стосунку до місцевих політичних угруповань.

У 1897 р. друкарня А. Жупника видала «Справоздання» місцевої гімназії⁷², до якої увійшла німецькомовна праця гімназійного професора доктора Вітольда Баревича «Goethes Naturgefühl», а також традиційна «Урядова частина». В. Баревич був кустошем німецької бібліотеки для молоді і викладав німецьку мову. Наприкінці видання в «Хроніці закладу» повідом-

⁶⁸ Kuryer Drohobyski. Dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i obwodu. Wychodzi co drugiej niedzieli. 1896, 22 marca – 15 października. Nr. 1–15.

⁶⁹ Nowe gimnazjum w Drohobyczu // Nowy Kuryer Drohobyski. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. 1886, 15 września (Z druk. A.H. Żupnika w Dr.).

⁷⁰ Otwarcie nowego gimnazjum w Drohobyczu // Nowy Kuryer Drohobyski. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. 1886, 1 października.

⁷¹ Див., наприклад, рекламну сторінку в: Nowy Kuryer Drohobyski. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. 1886, 1 września.

⁷² Sprawozdanie dyrekcji c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1897. Nakładem Funduszu Szkolnego. Z drukarni A.H. Żupnika w Drohobyczu, 1897.

лялося про відкриття нового будинку гімназії. З огляду на видання звітів Перемишльської гімназії в другій половині 70-х – на початку 80-х рр., справа для А. Жупника не була новою.

У 1896 р. А. Жупник брав участь у першому з'їзді власників друкарень, про що повідомив «Кур'єр львівський»⁷³. Дрогобицький видавець брав активну участь в дискусіях, зокрема, він захищав місцевих власників друкарень, в яких, на його думку, з робітниками обходяться «не зле». До верстання єврейських книг власник змушений був залучати учнів, які закінчили «хайдер», тобто, мали підставову єврейську освіту. Відтак, маємо поодинокі свідчення про склад працівників друкарні.

У 1898 р. Міжнародна виставка в Трієсті нагородила редактора «Drohobyczer Zeitung» і її видавця А. Жупника «золотою медаллю і гранддипломом»⁷⁴. Відтак, вже наприкінці XIX ст. видавнича справа дрогобицького друкаря отримала міжнародне визнання. Під кінець століття з'явилася й перша (і поки що поодинокі) статистика про видавничу справу А. Жупника: станом на 1895 р. до Оссолінеуму було передано 36 його видань (книжечок та брошур)⁷⁵.

До кінця століття А. Жупник видав ще декілька єврейських видань⁷⁶. Варто виокремити книгу з історії літератури, видану у 1897 р., авторства Хаїма Дов Бернарда Фрідберга (1876–1961). Видана в Дрогобичі книга – «Luchot Zikaron» («Таблиці пам'яті»)⁷⁷, присвячена епітафіям краківського цвинтаря з відповідними біографічними шкіцами (була двічі перевидавана: у 1904 і 1969 рр.). Автор книги був відомим істориком євреїв Польщі, письменником, ученим бібліографом і генеалогом (писав гебрійською), зарекомендував себе як гебрійський монографіст, писав про видатних постатей⁷⁸. Серед видань кінця століття виокремлюється «Меморандум»

⁷³ Pierwszy zjazd właścicieli drukarń // Kurjer Lwowski. Wychodzi codziennie, nie włączając niedziel i świąt, o godz. 8 rano. 1896, 8 stycznia.

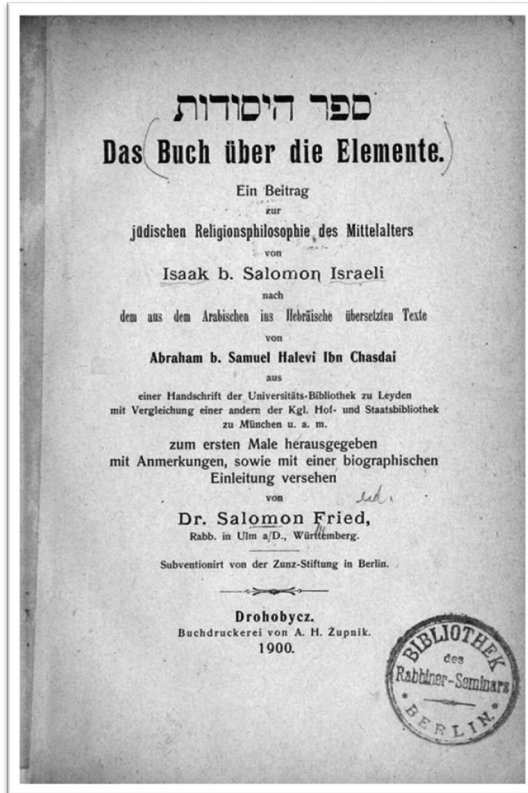
⁷⁴ Kleine Chronik // Neue Freie Presse. Wien, 1898, 18 Juni.

⁷⁵ Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich za rok 1895. We Lwowie, 1895. S. 24 („Drukarnia A.H. Żupnika w Drohobyczu – 36 dziełek i broszur”).

⁷⁶ Rabbiniſch-wiſſenſchaftliche Vorträge von Dr. Med. K. Lippe. Drohobycz: Selbstverlag des Verfaſſers; Druck von A.H. Żupnik, 1897. 112 S.; Luchot Zikaron / by Chaim Dow Friedberg. Drohobycz: A.H. Żupnik, 1897. SEFER HA-YESODOT. Das Buch über die Elemente. Ein Beitrag zur jüdiſchen Religionsphilosophie des Mittelalters von Isaak b. Salomon Israeli nach dem aus dem Arabiſchen ins Hebräiſche überſetzten Texte von Abracham b. Samuel Halevi Ibn Chasdai aus einer Handſchrift der Univerſitäts-Bibliothek zu Leyden mit Vergleichung einer andern der Kgl. Hof- und Staatsbibliothek zu München u. a. m. zum erſten Male herausgegeben mit Anmerkungen, ſowie mit einer biographiſchen Einleitung verſehen von Dr. Salomon Fried, Rabb. in Ulm a/D., Württemberg. Subventionirt von der Zunz-Stiftung in Berlin. Drohobycz: Buchdruckerei von A.H. Żupnik, 1900.

⁷⁷ FRIEDBERG BERNHARD. Luchot Sikkaron. Epitaphien von Grabsteinen des israelitiſchen Friedhofes ... Drohobycz, 1897 [A.H. Żupnik].

⁷⁸ Див. докл. про цього автора: Friedberg Bernard (Chaim Dow Berusz) // Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie / oprac. Z. Borzumińska i R. Żebrowski. Warszawa, 2003. T. 1. S. 443.

Sefer ha-Yesodot. Das Buch über die Elemente. Ein Beitrag zur jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters von Isaak b. Salomon Israeli nach dem aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzten Texte von Abracham b. Samuel Halevi Ibn Chasdai aus einer Handschrift der Universitäts-Bibliothek zu Leyden mit Vergleichung einer andern der Kgl. Hof- und Staatsbibliothek zu München u. a. m. zum ersten Male herausgegeben mit Anmerkungen, sowie mit einer biographischen Einleitung versehen von Dr. Salomon Fried, Rabb. in Ulm a/D., Württemberg. Subventionirt von der Zunz-Stiftung in Berlin. Drohobycz: Buchdruckerei von A. H. Żupnik, 1900.

від 18 серпня 1900 р. на честь 70-річчя його величності імператора Франца Йосифа I, можливо, авторство тексту належить самому видавцеві⁷⁹.

У польській пресі початку ХХ ст. віднотовано декілька згадок про діяльність А. Жупника. Як виглядає із замітки 1901 р., він мав сприяння відомого місцевого підприємця Гартенберга, унаслідок чого заснував разом з двома іншими євреями «Банк людовий». Відтак, його характеризували як «домовласника, друкаря і банкіра». Цікаво, що в замітці відзначено підтримку місцевих євреїв русинами та поляками⁸⁰.

Цікаву замітку про А. Жупника опублікувала газета «Zbiór ogłoszeń firmowych trybunałów handlowych» у 1908 р.⁸¹ Так, згідно з ухвалою окружного суду в Самборі від 7.03.1908 р., до реєстру підприємців внесений видавничий заклад А. Жупника: «С. і к. Nadworny dostawca A. H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu, po niemiecku: «K. u. k. Hoflieferant A. H. Żupnik, Buchdruckerei in Drohobycz». Співвласником друкарні виступав його син Якуб Жупник (під ту пору він вже мав 33 роки). Фактично, йшлося вже про

⁷⁹ Żupnik A. H. Denkschrift zum 18. August 1900 dem siebzigjährigen Jubiläumsfeste Seiner k. k. Apostolischen Majestät Kaiser Franz Josef I. Drohobycz: Żupnik, 1900.

⁸⁰ Pan Redaktor Aron Hersch Żupnik // Dźwignia Przemysłowo-Handlowa i Gospodarcza. Lwow, 1901. 15 lutego. S. 2.

⁸¹ Zmiany i dodatki odnoszące się do wpisanych już w rejestrze handlowym firm pojedynczych i spółkowych // Zbiór ogłoszeń firmowych trybunałów handlowych: stały dodatek do „Przeglądu Prawa i Administracji”. Lwów, 1908. Nr. 8. S. 78–79.

спільку підприємців, для яких затверджувалася печатка (фірмовий знак): «С. і к. Nadworny dostawca A. H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu». Якуб отримав право підпису фінансових документів фірми. Тому з цієї пори потрібно вже говорити про місцеву друкарню Жупників. Вочевидь, коли під час Першої світової війни А. Жупник перебував у Відні, справами друкарні займався саме Якуб.

У тогочасній пресі та дея-

ких своїх виданнях А. Жупник публікував рекламні оголошення. У книзі «Galicyjski Przewodnik naftowy za rok 1906» друкарня опублікувала свою рекламу з рисами мистецького оформлення⁸². Путівник уміщував християнський і єврейський календар на 1906 р.

Рекламне оголошення про вихід у світ «Przewodnika» було розміщене у липневих числах газети «Tygodnik samborsko-drohobycski». Воно досить інформативне, адже повідомляло про заклади, в яких можна було придбати видання: в Самборі – в книгарні Юліуша Гайсіга, в Дрогобичі – в книгарнях Міхала Жиборського і Якуба Пільпля, в Бориславі – в книгарні С. Комоневського і бюро Білінського і Плютинського, заклад Генрика Віняжа не локалізований⁸³.

Того ж року друкарня видала літературні шкіци Ізраеля Брюстігера⁸⁴. Про їх автора відомо лише, що він жив у 1862–1935 рр. Позаяк бібліотечні примірники видання невідомі, пошук не дає потрібної інформації про автора.

Досить плідним був для друкарні А. Жупника 1908 рік. Так, видавець надрукував книгу про історію караїмів авторства Ройвена Фана. Місце видання: Галич–Дрогобич (саме в Галичі була велика караїмська громада)⁸⁵.

Рекламне оголошення друкарні з видання «Galicyjski Przewodnik naftowy za rok 1906».

⁸² Galicyjski Przewodnik naftowy za rok 1906. Wszelkie prawa zastrzeżone. Nakładem i drukiem c. i k. Nadwornego dostawcy A. H. Żupnika, drukarnia w Drohobyczu, 1906.

⁸³ Galicyjski Przewodnik Naftowy [рекламне оголошення] // Tygodnik samborsko-drohobycski. Czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne. 1906, 17, 24 czerwca. Видавцем і редактором газети був Юзеф Альбін Кунде (Дрогобич), вона видавалася в друкарні Герціга Вейсенберга у Самборі.

⁸⁴ Skizzen von I[zrael] Brüstiger. Lemberg, 1906. Druck. von A.H. Żupnik, k. u. k. Hoflieferant, Drohobycz.

⁸⁵ Історію галицьких караїмів висвітлив Міхаїл Кізімов, який і подав цю позицію, а також титул книжки. Див.: KIZILOV MIKHAIL. The Karaites of Galicia: An Ethnoreligious Minority Among the Ashkenazim, the Turks, and the Slavs, 1772–1945. Leiden, Netherlands; Boston, Brill, 2009 (Studia Judaeslavica, v. 1).

Видання опосередковано можна віднести до згаданого тематичного напрямку, адже караїми були юдеями.

1908 рік у книговидаванні А. Жупника виокремлюється виходом у світ другої з черги україномовної книги. Перерва тривала, як видно, аж 21 рік! Так, друкарня видала цікаву брошуру під назвою «Ювілейна Памятка 60-ЛІТНОГО ПРАВЛІННЯ Всемиловитіше нами правлячого Монарха Франц Йосифа I»⁸⁶. Видання замовили «громади і шкільні власті» Дрогобицького повіту. У цій брошурі українці краю висловили свою вірнопідданість австрійській «милій» державі («мудрість і доброта Наймиловитішого Цісаря провадили нашу державу і замешкуючі єї народи до теперешньої могутости і розвою ві всіх напрямх поступу»). Відтак, крім парадного портрета імператора у брошурі опубліковано й панегіричні «віршики» на його честь (наприклад, привітальна поезія до його ювілею (1848–1908), під щемливим заголовком «Цісарська сльоза»).

Невелике видання того ж таки 1908 р. мало назву «Noworocznik 1908»⁸⁷. Видання обсягом 16 нумерованих сторінок, мало автора – лїстоношу Владислава Бартча, який у такий спосіб вирішив привітати друзів з Новим роком. Видання було ілюстрованим, воно уміщувало рекламу, «поштові приписи», а також літературні шкіци, серед них – гуморески. На одній зі сторінок видавець прорекламував і себе: «С. і k. nadw. dostawca A. H. Żupnik. Drukarnia w Drohobyczu. Poleca się do wykonania robót w zakresie ten wchodzących». Вгорі реклами уміщено рисунок, який нагадує видавничий знак фірми.

У 1909 р. вийшло друком польськомовне «Справоздання гімназії на 1909 шкільний рік», в якому були оприлюднені біографічно-літературна сільветка Евсебія Словацького авторства Яна Вітека і традиційна «Урядова частина»⁸⁸. Відтак, А. Жупник продовжив друкування польськомовних видань. Цікаво, що перед тим «Справоздання» місцевої гімназії видавала інша дрогобицька друкарня – Яна Брося, а після його смерті – його вдови Алїни (після 1909 р. саме вона видавала наступні видання гімназійних «Справоздань»). Як виглядає, братам Жупникам не вдалося створити

⁸⁶ Ювілейна Памятка 60-літнього правління Всемиловитіше нами правлячого Монарха Франц Йосифа I. Видана Громадами і шкільними властями Дрогобицького повіту. Viribus initis! Полученими силами! Дрогобич: З друкарні ц. і k. надв. дост. А. Г. Жупника, 1908.

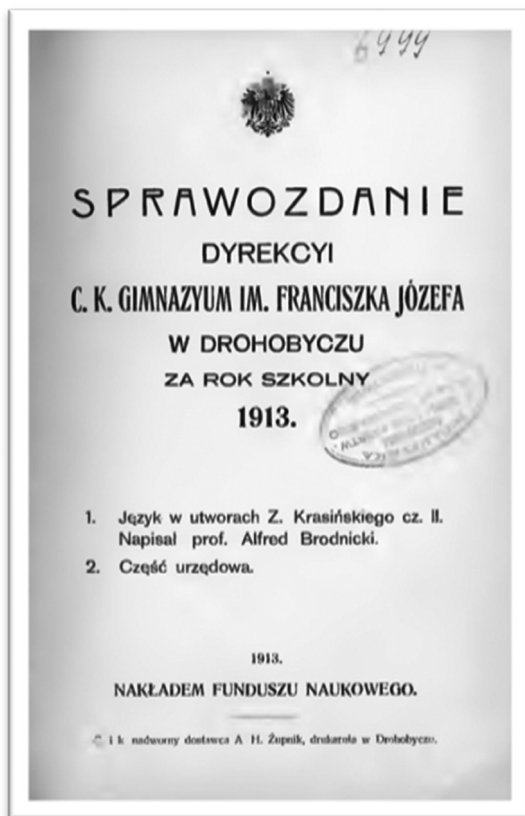
⁸⁷ Назва на обкладинці: Noworocznik 1908. Władysław Bartsch, s. k. listonosz. Назва на титулі: Z powinszowaniem Nowego Roku 1908 od Listonosza. Nakładem i drukiem s. i k. nadwornego dostawcy A. H. Żupnika w Drohobyczu. Сторінки брошури пронумеровані, всього – 16 стор. На відміну від популярних польських «новорічників», дрогобицьке видання не уміщувало календаря релігійних свят.

⁸⁸ Sprawozdanie dyrekcji s. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1909 (1. Euzebiusz Słowacki. Szkic biograficzno-literacki. Napisał Jan Witek / Euzebiusz Słowacki. Biographisch-literarische Skizze. Verfasst von Jahann Witek. 2. Część urzędowa dyrektora). Drohobycz: Nakładem funduszu naukowego, 1909 [С. і k. nadwórny dostawca A. H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu].

конкуренцію цим польським друкарям у виданні щорічних гімназійних звітів.

Друкарня віднотована і в списку абонентів телефонної мережі 1912 р.⁸⁹ Однак того року книги, за винятком газет, не виходили. Все ж, у 1913 р. друкарня видала ще одне «Справозданння», в якому було уміщено текст праці гімназійного професора Альфреда Бродницького про мову творів З. Красінського, з традиційною для звітів «Урядовою частиною»⁹⁰. Вочевидь, першу частину праці друкарня ще в 1912 р. видала окремо⁹¹. Автор праці А. Бродницький був у Дрогобичі одним із перших літературознавців. У 1913 р. він зініціював видання «1863. Jednodniówka» (видання міського «Комітету Польських Товариств», за редакцією трьох осіб: Альфреда Бродницького, Броніслава Бурхардта і Броніслава Вірстлейна)⁹².

Варто акцентувати ще одне – загадкове видання А. Жупника 1913 р. Ідеться про незрозумілу назву «Пробужна»⁹³. Як видається, Пробужна / Пробіжна – це містечко

Sprawozdanie dyrekcyi c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1913. Nakładem Funduszu Naukowego. C. i k. nadworny dostawca A. H. Župnik, drukarnia w Drohobyczu. 1913.

⁸⁹ Spis abonentów c. k. sieci telefonicznych w Galicyi. Lwów, 1912.

⁹⁰ Sprawozdanie dyrekcyi c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1913. 1. Język w utworach Z. Krasieńskiego. Napisał prof. Alfred Brodnicki. 2. Część urzędowa. 1913. Nakładem Funduszu Naukowego. C. i k. nadworny dostawca A.H. Župnik, drukarnia w Drohobyczu.

⁹¹ BRODNICKI ALFRED. Język w utworach Z. Krasieńskiego. [S.l.: s.n.], Drohobycz: A.H. Župnik, 1912. Про це видання відомо лише з бібліографії польської літератури, де воно віднотоване на підставі окремої відбитки.

⁹² 1863. Jednodniówka / Komitet Redakcyjny: Alfred Brodnicki [Wilhelm Bruchnalski, Jan Kasproicz, Władysław Kozicki, Ignacy Kozielewski, Ferdynand Kuraś, Kazimierz Lubecki, Stanisław Antoni Mueller, Mieczysław Pawłowski, Leopold Staff, Kazimierz Wierzyński, Kazimiera Zamorska]. Drohobycz: Staraniem Towarzystw Polskich, z drukarni „Słowa Polskiego”, pod załad. Józ. L. Nowakiewskiego, 1913. 31,[1] s. Див. про це унікальне видання: Тимошенко 2015. С. 351–354.

⁹³ Hemilat Hasudim [Probuzna]. Druck von A.H. Župnik, k. u. k. Hoflieferant. Drohobycz, 1913.

Чортківського повіту на Тернопільщині. Виглядає, що це був єврейський штетл.

Загальна спрямованість польськомовних видань Дрогобича може бути схарактеризована як прагнення польської громади до самоствердження літературно-патріотичними засобами, шляхом ретроспекції в більш віддалене і недалеке минуле, уславлення героїки боротьби поляків за незалежність в умовах ненависної їм Австро-Угорської монархії. Водночас видання демонструють приклад літературного та науково-публіцистичного розвитку міста на початку ХХ ст., без огляду на національно-культурний водорозділ, який існував між польською і українською громадами.

Маємо також інформацію про те, що друкарня Жупника до початку Першої світової війни друкувала в Дрогобичі українську листівку. Так, ідеться про п'ять українських листівок, на яких зображено сцени двох вистав: «Чумаки» Івана Карпенка-Карого та «Ой не ходи Грицю та й на вечорниці» Михайла Старицького, не датовані і не атрибутовані. Припускаю, що на них зображено сцени з вистав театру «Руська Бесіда». З поштових штемпелів та дат на чотирьох листах, зрозуміло, що вони були відбиті в 1910-1911 рр., усі вислані з Чернівців невідомою п. Марією (адресати: Антін Кузьмич з Коломиї і Марія Слюсарівна з Ілинців Заболотівського повіту на Станіславщині).

У 1911–1912 рр. Арон Жупник видавав у Дрогобичі першу українську газету «Голос Підкарпаття» (редактор і видавець – Рудольф Скибінський). У 1911 та на початку 1912 р. це був суспільно-політичний тижневик, надалі – суспільно-політичний двотижневик. У 1911 р. вийшло 17 чисел, у 1912 р. – шість. Як дослідила О. Дроздовська, часопис був органом Української соціал-демократичної партії на Підкарпатті, зокрема на Дрогобиччині. У вступній статті першого числа декларувалися завдання видання: критика зловживання службовим становищем війтів, старост і маршалків, оборона русинських вчителів перед шкільною владою, боротьба із москвофільством, українськими народними демократами та польськими націонал-демократами. Газета підтримувала у передвиборчій кампанії 1911 р. представника соціал-демократів Семена Вітика (друкувалися тексти його промов, проголошених у парламенті). «Голос Підкарпаття» розповсюджувався у повітах Дрогобич, Турка, Підбуж, Луки, Бориня, Лютовиська і Балигород, які становили єдиний виборчий округ. Після перемоги С. Вітика на сторінках газети подавалася інформація про його парламентську діяльність. Рубрика «Хлопам під розвагу» уміщувала низку політично-просвітницьких статей, матеріалів про культурне життя Дрогобиччини. Декілька інших рубрик інформували про виборчу кампанію у селах Дрогобицького повіту, про діяльність соціал-демократів та про робітничі страйки. Автори газетних матеріалів як правило не зазначалися. Виняток становило кілька публікацій: наприклад, спогади Р. Скибінського. Останню сторінку традиційно займали оголошення та ре-

клама⁹⁴. Цікаво, що серед оголошень домінували підприємства та заклади адвокатів, переважно українських та єврейських, у чому можна бачити певну солідарність двох національних громад краю.

Листівка зі сценою вистави українського театру «Ой не ходи Грицю...»

У той же період А. Жупник видавав бориславську польськомовну газету «Рора»⁹⁵. Утім, частина її публікацій виходила німецькою мовою.

Під час короткого, але вкрай яскравого в краю періоду Західно-Української народної республіки (1918–1919) в друкарні Жупника видавалася українська газета «Дрогобицький листок» (редактор – Іван Калинович). Газета виходила як орган Повітової Управи «Української Національної Ради» у Дрогобичі (періодичність: 1918 – щотижня; 1918, ч. 7/8, 1919 – двічі на тиждень; 1918, ч. 1 – 12 листопада). Газета ознайомлювала читачів з державотворчою діяльністю ЗУНР (друкувалися тексти законів, заклики до оборони, агітаційно-роз'яснювальні статті, звернення, накази, декларації, повідомлення про бойові дії, репортажі з сесій тощо). Видання мало й просвітньо-господарське значення. У часописі велися рубрики: «Вісті про Львів», «З наддністрянської України» / «З України», «Що чувати в світі», «Звідомлення Укр. Ген. Штабу», «Дописи», «З Дрогобиччини», «Новинки». «Урядові вісті», «Офіційальне звідомлене»,

⁹⁴ Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.). Львів, 2001. С. 108–110.

⁹⁵ Ropa. Organ związku techników wiertniczych, pismo poświęcone sprawom przemysłu naftowego / Dwutygodnik Ropa. Borysław, 1911–1912.

«Українці!». Дрогобич, 20 січня 1919 р.
Оголошення Української національної ради в
Дрогобичі про скликання Всенародного віча.

1884 – початок 30-х рр. ХХ ст., принаймні, в 30-х рр. вони ще використовувалися. Вочевидь, зібраними прикладами репертуар цієї групи видань не вичерпується, однак вони вкрай важливі, адже окремі примірники тих чи інших бланків збереглися переважно в приватних колекціях.

Чимало видань А. Жупника мало, звісно, комерційний характер (це стосується, напевно, польсько- та україномовних видань), тож видавець всіяко поширював рекламу свого підприємства. Вона відома переважно з польськомовної преси Дрогобича, наприклад, з багатьох чисел газети «Kuryer Drohobyski». Ось її текст:

Premiowana na Powszechnej Wystawie krajowej we Lwowie 1894 r. Drukarnia A. H. Zupnika w Drohobyczu została z dniem 1. stycznia 1896 znacznie powiększoną i poleca się przeto do wykonania wszelkich robót w ten zakres wchodziących po cenach nahułarkowańskich, w wykonaniu starannem i szybkim. Zaopatrzona we wszelkie najnowsze maszyny tak do druku jakoteż i pomocnicze, jest w stanie nahułbredniejszym wytomgom zadość bczynić. Wielki skład druków sędowych, powiatowych, gmin-

⁹⁶ Див. докл.: Дроздовська 2001. С. 157–159; Дроздовська О. «Дрогобицький листок» // Західно-Українська Народна республіка (1918–1923): Енциклопедія. Івано-Франківськ, 2018. Т. 1. С. 593–594.

«З Польщі», на останній сторінці друкувалися оголошення. Трапляються вкраплення українських народних пісень та поезій, есе, нарисів, перекладів, повідомлень про культурне життя Дрогобича. Матеріали подавалися переважно без підписів⁹⁶.

Вдалося віднайти кілька видань друкарні А. Жупника, які належать до різних жанрів. Отже, це календарі, рекламні афіші, вкладкові та платіжні книжечки, накази та розпорядження (оголошення) Повітової команди ЗУНР, різноманітні бланки: свідоцтва уродин / смерті та прав убогих, легітимацій, запрошень на вечори танців та урочистість укладення шлюбу, листів повітового суду в Дрогобичі, рахунки, контракти купівлі-продажу. Хронологічні межі цих видань:

nych, parafialnych, metrykalnych, loteryjnych i t.d. i t.d. Wszelkie zymówienia o ile możności odwrotną pocztą. Dzieła w językach: polskim, ruskim, niemieckim i hebrejskim przyjmje drukarnia po cenach najtańszych.

Інший варіант реклами уміщується у виданні 1906 р. «Galicyski Przewodnik naftowy za rok 1906. Wszelkie prawa zastrzeżone. Nakładem i drukiem c. i k. Nadwornego dostawcy A. H. Župnika, drukarnia w Drohobyczu. 1906»⁹⁷. Ось його текст: „Wszelkie druki i książki dla kopalń naftowych poleca jako specjalność Drukarnia A.H. Zupnika C. i k. Nadwornego dostawcy w Drohobyczu». Тут же є зображення, яке можна розглядати, як друкарський знак закладу (з геометричною рамкою, двоколірний, у вигляді двоголового герба).

Наведені тексти рекламних оголошень дуже інформативні, адже вони фіксують стан технічного переоснащення друкарні на початку ХХ ст., а також види пропонованої продукції, чотирма мовами. Розміщувалась друкарня на тому самому місці, що й повоєнна обласна (міська) друкарня, а тепер – друкарня і видавництво «Посвіт». Згадана ділянка розміщувалась неподалік площі Ринок на тогочасній вул. Стрийській, ч. 111 (сучасна вул. Мазепи, 5).

Конкурентним було і бізнесове становище в самому Дрогобичі. Тут основним конкурентом А. Жупника був видавничий заклад Яна і Анелі Бросів, але тільки в стосунку польськомовних видань⁹⁸. В інших ділянках, особливо івритомовної літератури, йому не було рівних.

Коли в Дрогобичі друкувалася українська газета «Дрогобицький листок», засновника та власника друкарні вже не було в живих: в 1917 р. він начебто загинув у Відні під час бомбардування. Некролог про нього 18 квітня опублікувала віденська газета «Jüdische Korrespondenz»⁹⁹. Однак причину його смерті окреслено інакше: він помер від важкої хвороби.

До слова, чимало дрогобицьких інтелектуалів єврейського походження рятувалися під час Великої війни у Відні та інших містах Австро-Угорщини. Їх перелік відомий¹⁰⁰, однак А. Жупник у ньому не віднотований, тому припускаю, що він виїхав до Відня задовго до початку війни. На

⁹⁷ Galicyski Przewodnik naftowy za rok 1906. Wszelkie prawa zastrzeżone. Nakładem i drukiem c. i k. Nadwornego dostawcy A. H. Župnika, drukarnia w Drohobyczu, 1906.

⁹⁸ Як свідчить рекламне оголошення в першому числі газети «Kurjer drohobyski», друкарня Бросів була заснована саме під ту пору, тобто, в 1889 р. Вона пропонувала великий набір різноманітної видавничої продукції, кількома мовами. Див.: Nowootwożona Drukarnia Jana Brosia w Drohobyczu [рекламне оголошення] // Kurjer drohobyski. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. 1889, 1 stycznia.

⁹⁹ A.H. Zupnik s. A. // Jüdische Korrespondenz. Wochenblatt für jüdische Interessen / Redakteur Jonas Kreppel. 1917, 18. April.

¹⁰⁰ Księga pamiątkowa i adresowa wygnańców wojennych z Galicyi i Bukowiny 1914–1915 oraz Album pamiątkowe. Cz. III: Prowincya i Bukowina. Wiedeń, 1915. S. 25–40. З-понад 900 віднотованих дрогобичан переважно більшість становили євреї.

Надгробок на могилі А. Жупника у Відні.
Сучасне фото.

Центральному цвинтарі Відня збереглися могила і надмогильний постамент¹⁰¹.

Підсумовуючи, зауважу, що друкарня Жупників діяла в Дрогобичі хронологічно найдовше. Саме вона творила полікультурне середовище міста, видаючи друком продукцію усіх присутніх у краю великих національних громад. Важливо виокремити початок книговидання у Дрогобичі взагалі, вихід у світ перших різномовних друків, а також газет, що важко переоцінити. Водночас, значними слід вважати й заслуги власне Арона Жупника, який, на відміну від видавців-поляків, сміливо й успішно друкував українські видання.

70 облікованих видань друкарні А. Жупника – достат-

ньо велике число. Вочевидь, це більшість його спадщини, як видавця і редактора. Проте пошук його видань триває.

Насамкінець звертаю увагу на родину А. Жупника. 7 липня 1919 р. дрогобицький суд затвердив документ «Акт смерті» Арона Жупника, в якому перелічено його сім'ю: дружина (ім'я не названо), дочка Целіна (48 р.), син Міхал (46 р.), син Якуб (44 р.), дочка Клара (34 р.)¹⁰².

Міхал був власником друкарні у Бориславі (у 1928 р. збанкрутував), Якуб продовжував видавничу справу у міжвоєнний період (помер у 1937 р., дітей не мав). Син Міхала Жупника Артур навчався в Парижі, був інженером і художником, зберігся його фотопортрет 30-х рр.¹⁰³ (загинув в Аушвіці). Дочка Михайла Целіна співпрацювала з Бруно Шульцом.

Під час німецької окупації спадкоємців Арона Жупника переховував українець Мирослав Ковальчук, який одружився з Целіною, донькою Михайла Жупника. Їх донька Галина Кравчук є правнучкою Арона

¹⁰¹ Принагідна подяка Ярославові Лопушанському, який надав фото надмогильного пам'ятника.

¹⁰² Державний архів Львівської області. Ф. 536. Оп. 1. Спр. 4257. Арк. 1–3. Висловлюю принагідну подяку правнучці Арона Жупника Галині Кравчук з Ізраїлю, яка познайомила мене з цією цікавою архівною справою.

¹⁰³ Філіпов З. Мистецтво дрогобицької фотографії. Дрогобич, 2011. С. 149, обкладинка.

Жупника (народ. у 1948 р. у Львові), проживає нині в Ізраїлі. Згадана інформація – з її матеріалів, надісланих авторові.

Як вже згадувалося, А. Жупник мав також сина Лейзора, про життя якого відомості не збереглися. Згаданий акт смерті Арона Жупника цікавий з погляду на його майно. На початку документа зроблено припис, що львівське відділення Міністерства промисловості і торгівлі 26.06.1919 р. засвідчило ситуацію з власністю А. Жупника. Виявилось, що спадкові акти А. Жупника загинули під час російської інвазії, що унеможливило зробити їх реконструкцію, тому декрет про спадщину не був виданий. Його будинки, в тому числі й друкарня перебували в посіданні сина Якуба Жупника, якого й вважали їх спадкоємцем. Однак, оскільки самого маєтку не існувало (він постраждав під час окупації), спадкове розпорядження не було здійснене. Акт ствердив своїм підписом Якуб Жупник. Під час його складання Міхал і Клара Жупники перебували в Британії.

Видається, що більшість спадкоємців дрогобицького видавця загинули під час голокосту.

Додатки

I.

Каталог видань друкарні Жупників. Жанрово-хронологічний перелік

Книги, окремі видання

1. BLUMENBLATT JOACHIM. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategorii / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 1. Drohobycz: Nakładem autora i drukarni Župnika i Knollera w Drohobyczu, 1882. 52 s.

2. BLUMENBLATT JOACHIM. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategorii / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 1, 2. Drohobycz: Nakładem autora i drukarni Župnika i Knollera w Drohobyczu, 1883. 56 s.

3. WERTHEIMER J. Nauka żydowska i życie żydowskie ze szczególnem uwzględnieniem żydów zamieszkałych w Austrii i obowiązkow wobec Ojczyzny i bliźnich. Drohobycz, 1884. 34 s. [A.H. Župnik]

4. Erinnerung an das Seculum sir Moses Mintefiores F. R. S. Erstes Heft. Zwej redden. Imrei Shefer. Eine Rede gehalten anlässlich der Vollendung seines hundertsten Geburtsjahres. 27. Oktober 1884 in der Bevis-Marks-Synagoge zu London von Rev. Dr. Herman Adler und Simcha L'Tzadik. Eine Rede bei eben dieser Gelegenheit, in Judith, Lady Montefiore's theologischem Kollegium zu Ramsgate gehalten von Dr. L. Loewe M. R. A. S. Vorsteher und Direktor des Kollegiums. In's Hebräische frei übersetzt von M. I. Brettholz aus Stanislaw (Galicien). Druck von A.H. Župnik in Drohobycz, [1884].

5. BLUMENBLATT JOACHIM. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategorii / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 2. Wyd. trzecie. Drohobycz: Drukarnia A.H. Żupnika w Drohobycz, 1886. 68 s.

6. Ein Wort zur 100 Jahreswende von Moses Mendelssohn's Todestage gesprochen im Lese- und Geselligkeitsvereine zu Drohobycz. Drohobycz: A.H. Żupnik, 1886. *(інформація В. Москалець)*

7. BECHI EVEL MOISCHE. Eine Trauerrede abgehalten bei der Gedenkfeier nach Ablauf der dreissig Tage der Trauer um den verstorbenen ehrwürdigen und sehr betrauten Sir Moses Montefiore Bart. F. R. S. 30 August 1885 in Judith, in Lady Montefiore's theologischem Kollegium Ramsgate von Dr. L. Loewe Vorsteher und Direktor des Kollegiums... In's Hebräische frei ... M. J. Brettholz Stanislau (Galizien). Im Selbstverlag des Uebersetzers. Gedruckt A.H. Żupnik. Drohobycz, 1886.

8. O sposobie traktowania lektury utworów piśmiennych w języku ojczystym ze względu na cel wychowania przez Antoniego Kwiatkowskiego. W Drohobycz, 1886. Nakładem Koła Stryjsko-Drohobyckiego Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych. Drukiem A.H. Żupnika w Drohobycz. 128 s.

9. Статут братства Пресвятой Тройци при гр.-кат. Парохиальной Церкви в Дрогобичи. 1887. А.Г. Жупника друкарня в Дрогобичи. 8 с. *(при-мірник музею «Дрогобиччина»)*

10. Plaioth Chochma verfasst von Osias Falk Rabbiner in Folticeni. Verlag des Verfassers. Druck von A.H. Żupnik in Drohobycz Galicien [1889]. *Ніби, це Plaioth Chochma, автор Осіас Фалк, рабин з Фолтіцена.*

11. SCHORR A. Dem Andenken des am 15. December 1891 in Gott entschlafenen verdienstvollen Gemeindegliedes Samuel Abel Apfel: in Pietät und Dankbarkeit gewidmet vom Ier. Cultus-Vorstand in Drohobycz. Drohobycz, 1891. *(інформація В. Москалець)*

12. Podręcznik Obejmujący Rozporządzenia Ministerialne i Instrukcyą o utrzymaniu Metryk Urodzenia, Ślubów i Zejścia Izraelitów w Galicyi oraz Przepisy Ustawowe o Urzędzeniu Stosunków Prawnych Zewnętrznych Społeczności Religii Izraelickiej dla Izraelickich Urzędników Metrykalnych i Zwierzchności Izraelickich po Gminach Wyznaniowych Izraelickich Zestawiony na podstawie najnowszych ustaw i rozporządzeń państwowych. Opracował S. Weinstok w Rozdole. Cena egzem. 1 złr. 50 ct. wa. Nakładem autora. Z drukarni A.H. Żupnika w Drohobycz, 1894. Do nabycia u autora.

13. SCHWARZ PHILIP. Ordynacya wyborcza dla gmin w królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z dnia 12 sierpnia 1866. Nr. 12 dz. ust. kr. ... opracowana przez ... Drohobycz: Żupnik, 1895. *(Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника)*

14. SCHWARZ PHILIP. Wszyscy powinniśmy wiedziec co znaczy «Maz a zona» w Teoryi i praktyce etc. Prospekt. Drohobycz: Nakł. wyd. Żupnik, 1895. 112 s. *(Австрійська бібліотека в Дрогобичі)*

15. SCHWARZ PHILIP. Ustawy o lichwie z dnia 28 maja 1881 ... i z 19 lipca 1877 ... a królestwach Galicyi i Lodomeryi etc. Drohobycz: Župnik, 1897. (*Австрійська бібліотека в Дрогобичі*)

16. SCHORR ALEXANDER. Ein Gedenkblatt dem gesegneten Andenken des am 21. April 1896 verschiedenen grossen Philantropen Baron Moritz Hirsch in Dankbarkeit gewidmet. Drohobycz: A.H. Župnik, 1896. (*інформація В. Москалець*)

17. Kerem Shlomo [biography of the MAHARSHAL] המלש מרכ. Druck von A.H. Župnik in Drohobycz, Galicien. 1896.

18. LAUTERBACH SELIG. Minchat Erew. Drohobycz: Druck von A.H. Župnik (*рік видання не встановлено, інформація В. Москалець*)

19. Sprawozdanie dyrekcji c. k. Gimnazyum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1897. Nakładem Funduszu Szkolnego. Z drukarni A.H. Župnika w Drohobyczu, 1897. 104 s.

20. Rabbinisch-wissenschaftliche Vorträge von Dr. Med. K. Lippe. Drohobycz: Selbstverlag des Verfassers; Druck von A.H. Župnik, 1897. 112 S.

21. FRIEDBERG BERNHARD. Luchot Sikkaron. Epitaphien von Grabsteinen des israelitischen Friedhofes ... Drohobycz, 1897 [A.H. Župnik].

22. BERNFELD IZYDOR. Gnomologia ojców, przetłumaczył i objasnił dla użytku szkolnego... Drohobycz: Nakł. autora. Druk. A.H. Župnika, 1898.

23. BROMBERG SIGMUND. Politischer Zionismus und die Colonization Palestinas. Drohobycz: Verl. des Verfassers, 1898 [A.H. Župnik]. 38 S.

24. ŽUPNIK A.H. Denkschrift zum 18. August 1900 dem siebzigjährigen Jubiläumfeste Seiner u.k. Apostolischen Majestät Kaiser Franz Josef I. Drohobycz: Župnik, 1900.

25. YISHAG BEN SLOMON HA YISRAELI. Sefer ha-yesodot (Buch über die Elemente) / Abracham ben Smu'el ha-Lewi Hasda'i, Fried, Salomon Judas. Beitr. zur jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters (hebr.) Drohobycz: Župnik, 1900. (*Австрійська бібліотека в Дрогобичі*)

26. Luchot Zikaron by Chaim Dov Friedberg. A.H. Župnik, Drohobycz, 1897. (*Центр єврейського мистецтва, Ізраїль*)

27. SEFER HA-YESODOT. Das Buch über die Elemente. Ein Beitrag zur jüdischen Religionsphilosophie des Mittelalters von Isaak b. Salomon Israeli nach dem aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzten Texte von Abracham b. Samuel Halevi Ibn Chasdai aus einer Handschrift der Universitäts-Bibliothek zu Leyden mit Vergleichung einer andern der Kgl. Hof- und Staatsbibliothek zu München u. a. m. zum ersten Male herausgegeben mit Anmerkungen, sowie mit einer biographischen Einleitung versehen von Dr. Salomon Fried, Rabb. in Ulm a/D., Württemberg. Subventionirt von der Zunz-Stiftung in Berlin. Drohobycz: Buchdruckerei von A.H. Župnik, 1900.

28. LAUTERBACH SELIG. Mincha Belilu. Drohobycz: Druck von A.H. Župnik, 1902. (*інформація В. Москалець*)

29. Leiser Mishel, rabiner zu Gołogóry (Galicien) [1863–1839]. Eliezer Ben David haLevi. K. u. k. Hoflieferant A.H. Żupnik. Buchdruckerei, Drohobycz (Galicien), 1906. (*З цієї книги у 2007 р. вийшов репринт “Sefer Mishnas Eliezer”. Eliezer Ben David haLevi, може, це рабин Давид Халеві, 1586–1667*)

30. Galicyjski Przewodnik naftowy za rok 1906. Wszelkie prawa zastrzeżone. Nakładem i drukiem c. i k. Nadwornego dostawcy A.H. Żupnika, drukarnia w Drohobyczu, 1906. [24] s, 165 s.: tabl.; 17 cm.

31. Skizzen von I[zrael]. Brüstiger. Lemberg, 1906. Druck. von A.H. Żupnik, k. u. k. Hoflieferant, Drohobycz.

32. Statut Związku Górników i Hutników Polskich w Austrii. Nakładem Związku. 1907. C. i k. Nadworny dostawca A.H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu.

33. Ювілейна Памятка 60-ЛІТНОГО ПРАВЛІННЯ Всемиловитіше нами правлячого Монарха Франц Йосифа I. Видана Громадами і шкільними властями Дрогобицького повіту. Viribus initis! Полученими силами! Дрогобич: З друкарні ц. і к. надв. дост. А.Г. Жупника, 1908. 32 с. (*приватна збірка Володимира Садового*)

34. Noworocznik 1908. Władysław Bartsch, c. k. listonosz. Z powinszowaniem Nowego Roku 1908 od Listonosza. Nakładem i drukiem c. i k. nadwornego dostawcy A. H. Żupnika w Drohobyczu. 16 s.

35. FAHN REUVEN. Me-hayyei ha-Qera'im. M'chajeha'Kraim: Skizzen und Typen aus dem Leben der Karaiten von Rubin Fahn. Halicz–Drohobycz: A.H. Żupnik, 1908. 461 S.

36. Sprawozdanie dyrekcji c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1909 (1. Euzebiusz Słowacki. Szkic biograficzno-literacki. Napisał Jan Witek / Euzebiusz Słowacki. Biographisch-literarische Skizze. Verfasst von Jahann Witek. 2. Część urzędowa dyrektora). Drohobycz: Nakładem funduszu naukowego, C. i k. nadworny dostawca A.H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu, 1909. 129 s.

37. WITEK JAN. Eusebiusz Słowacki. Szkic biograficzno-literacki. Nakładem funduszu naukowego / C. i k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. C. i k. nadworny dostawca A.H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu, 1909.

38. BRYŁA STEFAN WŁADYSŁAW. Mosty przewozowe. We Lwowie, 1913. C. i k. Nadworny dostawca A.H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu. 22 s., il. + tabl.

39. Hemilat Hasudim [Probuzna]. Druck von A.H. Żupnik, k. u. k. Hoflieferant. Drohobycz, 1913.

40. BRODNICKI ALFRED. Język w utworach Z. Krasińskiego. [S.l.: s.n.]. Drohobycz: A.H. Żupnik, 1913.

41. Sprawozdanie dyrekcji c. k. Gimnazjum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1913. 1. Język w utworach Z. Krasińskiego. Napisał prof. Alfred Brodnicki. 2. Część urzędowa. Nakładem Funduszu Naukowego. C. i k. nadworny dostawca A.H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu, 1913. 120 s.

42. HAPONOWICZ NORBERT, asystent obserwatorium. Wykreślona tablica hydrauliczna. We Lwowie: C. i k. nadworny dostawca A.H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu, 1913. 9 s. + 1 tabl.

Газети

43. Drohobyczer Zeitung («Drohobyczer Handelszeitung») (1883–1913 pp.) A.H. Żupnik.

44. Ziyuon (Сіон) (1885–1888, 1896–1897) A.H. Żupnik.

45. Nowy Kuryer Drohobycki. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. 1889, 1 października. Nr. 2. (Z druk. A.H. Żupnika w Dr.).

46. Kuryer Drohobycki. Dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i obwodu. Wychodzi co drugiej niedzieli. 1896, 22 marca – 15 października. Nr. 1–15.

47. Голос Підкарпаття (1911–1912 pp., редактор і видавець – Рудольф Скибінський).

48. Ropa. Organ związku techników wiertniczych, pismo poświęcone sprawom przemysłu naftowego / Przemysł, Technika, Handel, Piśmennictwo / Dwutygodnik Ropa Borysław. 1911–1912. (Двомовне видання – польською і німецькою).

49. Дрогобицький листок (1918–1919, редактор – Іван Калинович).

Календарі, вуличні плакати (оголошення), «книжечки», бланки

50. Huldigung der k. u. k. Hof- und Kammerlieferanten [«Tableau». Календар з портретами єврейських діячів]. Орієнтовний рік видання – 1884.

51. Рекламна афіша для Теодора Гаецького з Борислава «НА СВЕТА! Все товары Корженныи, Гербату, Рум, коньяк и Сливовицю, Вына зъ найславнейшихъ пивныцъ, Угерске, Француске, Австрияцке. И Намцанъ. СОЛОНЬНА СМАЛЕЦЬ Головный Складъ Дрожжей, Муки, Виктуаливъ і много инныгъ артыкуловъ, поручае, въ наилучшихъ гатункахъ Гандель товаровъ корженныхъ Теодора Гаецкого въ Бoryславиу. Съ глубокимъ шацункомъ Т. ГАЕЦКИИЪ». Орієнтовний рік видання – 1884.

52. Todten-Schein. Świadectwo śmierci. Z metryki śmierci okręgu matrykalnego. 20 października 1889 (wypравлено на 1890). Drukiem Żupnika i Knollera w Drohobyczu (Видане на смерть Крајнца Aberbach, дружини спекулянта Dawida Leiba Aberbach. Вік – 50 років. Родичі. Підпис метриканта. Печатка «Urząd Metrykalny izraelit». Підпис метриканта). (приватна збірка Петра Сов'яка)

53. Todten-Schein. Świadectwo śmierci. Wyciąg z metrykalnej księgi zmarłych metrykalnego okręgu. «Druk von A.H. Żupnik in Drohobycz» (28 kwietnia 1898. Видане на смерть Nuchim Treuster, приватний учитель. Вік – 70 ро-

ків. Родичі. Підпис метриканта. Печатка «Prowadzący Metryki izraelickie. Drohobycz»). *(приватна збірка Петра Сов'яка)*

54. «Wieczor z Таїсамі». Бланк запрошення на вечір танців в міській гімнастичній залі Дрогобича, 22 лютого 1900 р. А.Н. Żupnik, Drohobycz. *(приватна збірка Анатолія Задерецького)*

55. Бланк запрошення на урочистість шлюбу в дрогобицькому костьолі Ельжбети Елеонори Янушки з Владиславом Коберським, 31 травня 1902 р. А.Н. Żupnik, Drohobycz. *(приватна збірка Анатолія Задерецького)*

56. Книжка вкладкова Товариства задаткового «Народный Домъ» в Дрогобичі (з обмеженою порукою). Друкарня А.Г. Жупника в Дрогобичі, товариства зареєстр. зь обмеж. порукою. Дрогобичь 1902. Зь Друкарні А. Г. Жупника в Дрогобичі. Книжочка обнимає 16 сторінь. Примырник 1: відкрита 24.01.1905 для церкви Св. Параскеви. *(фонди музею «Дрогобиччина»)*

57. Todten-Schein. Świadectwo śmierci. Wyciąg z metrykalnej księgi zmarłych metrykalnego okręgu. 15 lutego 1905. «H. Żupnik in Drohobycz» (Видано на смерть Chaim Zalcmann, шинкар. Вік – 74 роки. Родичі. Підпис метриканта. Печатка «Prowadzący Metryki izraelickie. Drohobycz»). *(приватна збірка Петра Сов'яка)*

58. Geburts-Schein. Świadectwo urodzenia. Wyciąg z metrykalnej księgi urodzonych metrykalnego okręgu. «A.N. Żupnik Drohobycz» (24 oktobra 1906. Видано на ім'я Hanne Riwke, Сколе. Родичі. Підпис метриканта. Печатка «Prowadzący Metryki izraelickie. Skole»). *(приватна збірка Петра Сов'яка)*

59. «До Всечесного Уряду парохіяльного». Бланк листів ц. к. Суду повітового в Дрогобичі. Ц. і к. дост. А. Г. Жупник, печатня в Дрогобичі, 1912. *(приватна збірка Л. Тимошенка)*

60. Rachunek / Towarzystwo hadlowo-naftowe z ogr. por. w Drohobyczu. С. і К. Nadworny dostawca А.Н. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu. 1912. 15628. 1 арк. (Заповнений на ім'я Е. Ехренберг і Рахелі Розенхек зі Стрия, 14 жовтня 1912 р.)

61. «Приказ». Дрогобич, 28 грудня 1918 р. Наказ повітової Команди ЗУНР про українізацію публічних вивісок. Керівник Повітової команди Українського війська сотник Антін Грабовенський. З друкарні А.Г. Жупника в Дрогобичі. *(з колекції київського історика Павла Гай-Нижника)*

62. «Українці!». Дрогобич, 20 січня 1919 р. Оголошення Української національної ради в Дрогобичі про скликання Всенародного віча. З друкарні А.Г. Жупника в Дрогобичі. *(з фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові)*

63. Legitymacja / Województwo lwowskie. Powiat drohobycski. Zakłady graficzne А.Н. Żupnik Ska z o.o. w Drohobyczu. 1892. 1 арк. (Видана на ім'я Василя Тимкова в Дрогобичі 14 грудня 1922 р.. Гміна Лішня. Власний підпис, підпис старости, печатка Дрогобицького староства). *(приватна збірка Л. Тимошенка)*

64. Książeczka płatnicza samorządowej opłaty drogowej / Wydział Rady Pow. W Drohobyczu. Powiat Drohobycz. Zakłady graficzne А.Н. Żupnik Ska z

о.о. w Drohobyczu. 8667. (6 арк.). (Заповнена на ім'я Владислава Гринди з Раневич. Дати сплат 1930–1934). (приватна збірка Л. Тимошенка)

65. Kontrakt kupna. Zakłady graficzne A.H. Župnik Ska z о.о. w Drohobyczu. 9690. 2 арк. (Укладений міє Євтахієм Бішком і Анною Зварич (Бішко) з Губич і подружжям Лукашем і Параскевією Ленчуками в Дрогобичі 4 травня 1931 р.). Підписи, шамп і печатка нотаріуша Еміля Віткевича з Дрогобича, печатка староства). (приватна збірка Л. Тимошенка)

Листівки

66. ЧУМАКИ (кінцева сцена). Ц. і к. надв. дост. А.Г. Жупник, печатня в Дрогобичи [дата на поштовому штемпелі – Чернівці, 15.X.10]. (приватна збірка П. Сов'яка)

67. ЧУМАКИ (свати, дія II). Ц. і к. надв. дост. А.Г. Жупник, печатня в Дрогобичи [дата на поштовому штемпелі не відбита]. (приватна збірка П. Сов'яка)

68. ЧУМАКИ (Хома: Як оцей брязк всіх манить. дія IV). Ц. і к. надв. дост. А.Г. Жупник, печатня в Дрогобичи [дата на поштовому штемпелі не відбита]. (з приватної збірки І.В. Бугаєвича, інформація зі сайту «VIOLITY»)

69. ОЙ НЕ ХОДИ ГРИЦЮ... (кінець II. дії). Ц. і к. надв. дост. А.Г. Жупник, печатня в Дрогобичи [дата на поштовому штемпелі і в листі – Чернівці, 17.V.11]. (приватна збірка П. Сов'яка)

70. ОЙ НЕ ХОДИ ГРИЦЮ... (кінцева сцена). Ц. і к. надв. дост. А.Г. Жупник, печатня в Дрогобичи [дата на поштовому штемпелі – Чернівці, 16.V.11]. (приватна збірка П. Сов'яка)

II.

Лист А. Жупника

до редакції газети «Ojczyzna» від 7.03.1888 р.

Drohobycz 7. marca

Szanowna Redakcjo!

Upraszam uprzejmie, o łaskawe przyjęcie w łamy szac. *Ojczyzny* następującego sprostowania, a raczej wyjaśnienia, dotyczącego wydawanej przezemnie już stosy rok *Drohobyczer Zeitung*, o której umieszczona została w Nr 5 „Ojczyzny” z d. 1. b. m. w artykule: „Nasza prasa żargonowa” wzmianka nie we wszystkim ze stanem rzeczy zgodna.

Przedewszystkiem zastrzegam się przeciw zaliczaniu *Drohobyczer Zeitung* do „prasy żargonowej”, przeciw stawianiu jej na równi z rzeczywiście w pełni tego słowa znaczeniu żargonowymi pismami wychodzącymi we Lwowie i Krakowie. Jeżeli *Drohobyczer Zeitung* pisaną jest „w języku niemieckim poprawnym, książkowym” – jakto Sz. Redakcja sama o niej wyrazić się raczała – jakżeż można ją uważać za organ żargonowy? Przecież język niemiecki tak „poprawny” jakim posługuję się w mej gazecie, nie jest – żargonem, nie jest zaś nim i wtedy, jeżeli czcionki są hebrajskie!

To naprowadza mnie przy sposobności do wyłuszczenia motywów, które mną powodowały w r. 1882, kiedy to powziął myśl założenia czasopisma mającego wychodzić w języku niemieckim, a czcionkami hebrajskimi – myśl skuteczną, jakto dowodzi wielka popularność *Drohobyczer Zeitung* w kołach żydów galicyjskich. Czynię to zaś tem bardziej, chcąc w ten sposób odeprzeć niesłusznie mnie spotykający zarzut separatyzmu.

Wiadomą jest rzeczą, że większość naszych współwyznawców krajowych niestety po dzień dzisiejszy języka polskiego wcale nie zna. Tyczy się to głównie warstw niższych, które używając w potocznym życiu żargonu, nie miały możliwości z najrozmaitszych powodów przyswojenia sobie języka krajowego, i w ten sposób spełnienia jednego z najświętszych obowiązków ciężących na każdym mieszkańcu kraju naszego. Chcąc zatem misję cywilizatorską wypełnić pomyślnie, czyli innemi słowy chcąc krzewić w warstwach tych oświatę tak, aby zasiane ziarno plon wydało, trzeba koniecznie przemówić do nich w języku najwięcej do żargonu zbliżonym, w języku z którego nieszczęsny ten żargon powstał – a więc w niemieckim. Jednak sama niemczyzna nie wystarcza, bo żyd daty dawniejszej, który do szkół nie chodził, liter języka tego po części nie zna, trzeba tedy artykuły niemieckie drukować czcionkami hebrajskimi, bo po hebrajsku żyd każdy bez wyjątku czytać umie. Tak zatem powodowany życzeniem przysłużenia się współwyznawcom mym począłem wydawać *Drohobyczer Zeitung*.

Z tego co tu powiedziano wynika tedy, że głównym celem *Drohobyczer Zeitung* jest szerzenie oświaty i cywilizacji, utorowanie, wyrównywanie drogi prowadzącej do uobywatelenia ludności żydowskiej, propagowanie zasad postępowych, niesprzeciwiających się duchowi Starego Zakonu. To w programie pisma mego stoi na pierwszym planie. Na drugim stoi obrona żydów w ogólności, galicyjskich zaś w szczególności, przeciw jademu przesiąkniętym napadom stronnictwa antisemickiego, które wobec sprzyjających mu dążności reakcyjnych coraz większe terytorjum dla swej zgubnej działalności sobie w najnowszych czasach zdobywać się stara. W tym celu zawiera *Drohobyczer Zeitung* stałą rubrykę: „Sprawy żydowskie”, w której porusza wszystkie kwestje do żydów się odnoszące, w tym celu publikowane bywają liczne fejeletony, omawiające wszystko, co z tem w związku zostaje.

Reasumując treść obecnego mego listu, widocznem jest, że *Drohobyczer Zeitung* redagowaną jest w duchu szczerze postępowym i obywatelskim i że odpowiada zadaniu i celom prasy dla żydów przeznaczonej zupełnie.

Kreślę się i t. d. A. H. Żupnik redaktor *Drohobyczer Zeitung*.

[Ojczyzna. 1888. № 6. S. 45–46]

III.

Передова стаття видавця газети «Kuryer Drohobyski» в його першому числі 22 березня 1896 р.

Drohobycz, 20 marca 1896

Nie chcęć jakichkolwiek bądź zysków, służenia prywacie lub pewnej koteryi, lecz przeciwnie zamiar i postanowienie służenia interesom naszego miasta i kraju, to nasze hasło i zadanie.

A że spełnienie tegoż zależy przeważnie od poparcia współobywateli, dlatego prosimy o nie w nadziei, iż pojmując dobrze niezbędną potrzebę tej choć żmudnej, jednak dla nas tak pożądaney pracy, staną w naszym szeregu, wspierając słownie i czynnie.

W imię Boże więc, pełni otczyz w rozsądek naszych współobywateli, przeświadczeni o czystości naszych zamiarów – rozpoczynamy naszą misję – która choć wiemy, iż wiedzie po ciernistej drodze, podjęta jednak dla dobra współbraci, ożywiona najlepszymi chęciami i bez celów egoistycznych, będzie nam jako praca obywatelska miłą i pożądaną.

Zdołamy przy Waszej pomocy i poparciu złągodzić rozstrój w instytucjach publicznych i kołach obywatelskich, a natomiast wprowadzić jedność i zgodę bratnią dbałą nie o swoje „ja”, lecz o dobro ogólne.

W ręce Wasze więc oddajemy powodzenie naszego przedsięwzięcia i spełnienie naszych zamiarów, które dla własnego dobra a nie dla naszych interesów podejmujemy.

Wydawnictwo „Kuryera Drohobyskiego”

[Kuryer Drohobyski. Dwutygodnik,
poświęcony sprawom miasta i obwodu. 1896, 22 marca]

IV.

Рефлексія редакції газети «Kurjer Lwowski» на вихід першого числа газети «Kuryer Drohobyski» 29 березня 1896 р.

Listy z kraju.

Drohobycz 26 marca. (Coś niecoś o *Sokole* i obrzezaniu nowonarodzonego *Kurjeru drohobyskiego*)

Tyle o *Sokole*, którego rozwojem zajmuje się świeżo obrzezany *Kurjer drohobyski*. Jestto dwutygodnik – jak głosi dołączony do nr. 1. program – który jest poświęcony sprawom miasta i „obwodu”, a wychodzi „co drugiej niedzieli”. Ojcem mu rodzonym p. A. H. Župnik. Właściciel drukarni, głosny ze strejków chłopców zecerskich, medalu srebrnego z wystawy krajowej no i subwencji z funduszu gadzinowego, którą ma pobierać szanowny redaktor *Drubiczer Zeitung* za przedrukowywanie *Tagblattu* czcionkami hebrajskimi... Owóż ten sam p. Redaktor postanowił wydawać także pismo niekoszerne, które tem się

różni od *Drubiczer Zeitung*, że jest pisane „po polskiemu”. Oto co opowiada o swoim dziecku duchowem sam p. Redaktor: „*Kurjer* nasz będzie naturalnie (brawo) redagowanym w duchu liberalnym!! niedotakając żadnych spraw prywatno-osobistych a program nasz możemy już na wstępie naznaczyć (sic). A co? prawda, że p. Redaktor to przyjemny pan? a jaka piękna polszczyzna? W ciągu dalszym obiecuje redaktor interesować się sprawami lokalnymi (a tp pyszne) w rubrycie „kronika”, nieomieszka donosić o kursach giełdowych i tuszy sobie, że „przedsiębiorstwo” (zaczynają redaktorze – pomału, bo pękają ze śmiechu) – stanie się potrzebą każdego obywatela drohobyckiego!

Szanowny czytelnik przyzna, że trzeba być czelnym bardzo przedsiębiorcą, by za 15 ct. ofiarować dla „potrzeby” każdego obywatela drohobyckiego tylko jeden arkusz i to zadrukowany wstrętnym językiem i jeszcze wstrętniejszą pisownią... P. Żupnik to potrafi, co więcej on musi „budzić interesowanie w instytucji parlamentarnej” a ktoby nie wiedział, skąd się bierze, tego zapewnia, że „zyskaliśmy sobie korespondentów z miast większych naszego kraju i możemy W.P. zapewnić, że korespondencje te będą wychodziły – z pra – znanych dziennikarzy”.

Niechże cię kule bają, p. Redaktorze, niespodziewałem się, że aż tak krotocwilnym być potrafisz i uwierzysz, że nasze społeczeństwo potrafi ocenić twe wzniosłe zamiary? Gdzie tam, conajwyżej zrobisz konkurencję humorystom, ale i tę tylko wtedy, jeżeli prenumerata nie 3 zł., lecz 50 ct. wynosić będzie. Wreszcie, p. Redaktorze Żupnik, radzę sprawić swoim współpracownikom pięknie oprawny egzemplarz gramatyki języka polskiego. *Zagłobik*.

[*Kurjer Lwowski*. 1896, 29 marca]

V.

Привітальна відозва редакції газети

«Kurjer Drohobucki» z okazji przyjazdu poczesnych gości na uroczystość відкриття нової гімназії в Дрогобичі, 1 жовтня 1896 р.

Witajcie nam!

Zbliża się dzień, w którym zawizają do nas Ich Excelencye książę Namiestnik Eustachy Sanguszko, marszałek krajowy hr. Stanisław Badeni i wiceprezydent s. k. Rady szkolnej krajowej Dr. Michał Bobrzyński na uroczystość otwarcia nowego gimnazjum. Dzień przyjazdu dotychczas przez J. E. Namiestnika nie oznaczony, przeto dokładnych szczegółów podać nie możemy.

Obywatelstwo naszego miasta bez różnicy na narowość i wyznanie wita dostojnych gości całym sercem. Wdzięczni jesteśmy J. E. Namiestnikowi, że do tylu humanitarnych dzieł książęcych swych przodków, kiedyśmy kord zamienić, musieli na pióro i lemiesz, rycerską odwagę i gotowość bojową na spokojną cywilizacyjną pracę – dodaje i to najnowsze: że raczy przyjechać do Drohobycza, aby osobiście otworzyć ten przybytek nauki i oddać go na użytek publiczny. Że to zadanie przypadło dostojnemu Książęciu Sanguszce, co

spokrewniony z Jagiellonami, złączony tradycją przezacnego rodu swego z wszystkimi pracami, cierpieniami i chwałą Litwy, Rusi i Korony, łączy w swej osobie jakby żywą przeszłość tej ziemi z jej terażniejszością, poczytujemy sobie za szczęśliwy wypadek a zarazem za wskazówkę i obowiązek dla nowego gimnazjum. Na wzór tych cnych rodów, co wyrósłszy na Litwie i Rusi, przybraną w r. 1386. ojczyznę Polskę ukochały w paśmie dziejowem jak swoją, niesły w ofierze zdrowie i życie za jej dobro, wznosiły kościoły, klasztory i szkoły dla ich uobyczajenia były najlepszymi doradcami królów naszych, a potem pod rozbiorami za te same uczucia znosiły deportację i konfaskatę majątków, a nie sprzeniewierzyły się patryotycznemu obowiązkowi, – otóż na wzór tej ofiarnej miłości niech w nowem gimnazjum panuje przedeszystkiem miłość. Miłość profesorów dla dziatwy szkolnej jest tak potrzebna jak ciepłe promienie słońca dla wzrostu roślin. Nie wystarczy dla szkoły średniej samo światło wiedzy i nauki, szkole potrzeba rodzinnego ciepła, aby spełniła swoje wychowacze zadanie; a jak J. O. Książęta Sanguszkowie składali dowody swego poświęcenia i swej ofiarnej miłości dla Polski bez różnicy na wyznanie i narowość jej mieszkańców, tak w tem nowem gimnazjum niech wiedza i miłość profesorów rozlewa się na wszystkich uczniów, ogarnia i przenika wszystkich w lednakiej mierze czy oni są Polakami czy Rusinami czy Żydami. Zapóźno kłaść tamę rozterkom społecznym, narodowościowym i wyznaniowym wśród dorosłych; wtedy choćby skutkowała, będzie mechaniczną i zewnętrzną; ale kłaść ją wtedy, kiedy młode serca rozchylają jak kwiaty do słońca, i wpoić w nie przekonanie, że są dziećmi tej samej ziemi, że mają te same potrzeby i obowiązki i kłaść tę tamę dysonansom przez miłość w szkole, to praca niezawodna i pewna, to jest najpewniejsza droga gorszenia przeciwieństw w późniejszym życiu, najlepsza metoda pozyskania wszystkich dla sprawy ojczystej.

Z takimi samemi uczuciami wita miasto nasze Marszałka krahowego J. E. hr. Stanisława Badeniiego. Każda instytucja stoi rządnością, potrzebuje jej i szkoła średnia; wzorem znowu ścisłości i rządności są hrabowie Badeniowie w kraju. Pragniemy gorąco, aby obok miłości nauczyli się nasi synowie w nowem gimnazjum porządku, punktualności i ścisłości; niechże im Dostojny pan Marszałek będzie wzorem i przykładem. Wita miasto nasze gorąco i tego Męża nauki, co przeszłość naszą zna podobno jak nikt inny, co na to wadobył gorszkie prawdy po Szujskim i Kalince z przeszłości naszej, aby one bała ostrzeniem i nauką, co robić a czego unikać należy. Z tą świadomością przeszłych błędów i zalet naszych ileż krajowi, co jest rozsadnikiem i dla innych części dawnego państwa polskiego, potrafi przezacny Wiceprezydent naszej Rady szkolnej krajowej zapewnić powolnych ale trwałych korzyści, ile pożytecznych zarządzeń wyszło już z jego serca i pióra! Szczęść Boże dalszej Jego pracy.

Witając dostojnych gości, niech nam rodzicom dziatwy szkolnej wolno będzie podziękować Świetnej Radzie gminnej miasta Drohobycza, a w szczególności panu burmistrzowi Ochrymowiczowi za wspaniały prezent, jaki dla potrzeby naszych dzieci, dla zapewnienia mistu trwałego ogniska wyższej oświaty w ręce

Wys. Rządu oddaje. Również p. Radcy Namiestnictwa i staroście Switalskiemu należy się szczerza podzięka za gorliwą pracę, położoną dla oświaty. Dumnymi być mogą ze swego dzieła, a pewnymi naszej wdzięczności.

Redakcyя.

[Kuryer Drohobycki. Dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i obwodu. 1896, 1 października]

VI.

Некролог на смерть А. Жупника

У віці 74 років на другий день Песаху ц. р. після тривалої і важкої хвороби помер імператорсько-королівський придворний постачальник, власник друкарні і видавець газети «Дрогобичер Цайтунг» п. А. Г. Жупник з Дрогобича (Галичина), який з початком війни проживав у Відні.

Біографія покійника є справжнім віддзеркаленням розвитку єврейського життя у Галичині. Він народився у Самборі (Галичина) і провів свою молодість, як це було звично на той час, у Бейс-Гамідраші, а в рідному місті його вважали «ілуєм», талмудистським генієм. Коли йому ще не виповнилося й 20 років, від одружився у Дрогобичі, де й обрав постійне місце проживання. Його життєвий шлях проліг тут в іншому напрямку. Дрогобич був тоді однією із небагатьох єврейських громад Галичини, у яких «Гаскала», просвітництво, мала плодючий ґрунт. Тут Жупник познайомився з деякими маскілімами, серед яких відомий екзегет Біблії і Старого Завіту Зеліг Лявтербах, філософський поет Замуель А. Апфель, критик Беріш Гольденберг та ін., і в такому товаристві він також став маскілом. Опанувавши надзвичайно досконало гебрейську мову, Жупник невдовзі стає кореспондентом тижневика «Іврі унохі», який виходив тоді у Бродах, а також інших гебрейських журналів. Він публікував також статті у літературних місячниках «Габавкер Ор», «Гашадар» та ін., перекладав оповідання та єврейсько-історичні праці на гебрейську мову, заснував у 60-х роках філію Паризького Альянсу і був пристрасним меценатом Гаскали в країні.

Наприкінці 70-х років Жупник заснував першу друкарню у Дрогобичі, а декілька років поспіль – німецькомовний тижневик з єврейськими літерами під назвою «Дрогобичер Цайтунг», за допомогою якого він намагався поширювати культуру й просвітництво серед широких верств народу. Однак його юнацька любов до гебрейської мови не згасла, відтак «Дрогобичер Цайтунг» час від часу публікувала статті гебрейською. Декілька років пізніше Жупник заснував також спеціальний гебрейський місячник «Сіон» (на підтримку гебрейської мови і літератури), який однак зміг проіснувати лише короткий час. Загалом було видано лише шість номерів журналу. Заголовок «Сіон» не мав однак нічого спільного з тенденціями часопису, який строго стояв на позиціях Гаскали і був присвя-

чений здебільшого літературі (в тогочасних поняттях). Перша невдала спроба однак не злякала цього ентузіаста гебрейської мови. Через декілька років він намагається заснувати гебрейський додаток до «Дрогобичер Цайтунг» і коли ця ідея знайшла жвавий відгук серед читацької публіки, він відновив у 1896/97 роках видання «Сіону». Від тепер журнал набув уже більш сучасного характеру і більше відповідав духові часу. Проте знову з різних причин вийшло лише шість номерів.

Натомість «Дрогобичер Цайтунг» виходила безперервно до вибуху війни, а Жупник унаслідок російської інвазії тікає до Відня, де він і залишився аж до смерті. Також і цей часопис зазнав з плином часу змін. На початках це був часопис Гаскалі, який пропагував просвітництво і культуру, дещо пізніше, після короткого періоду боротьби проти сіонізму в країні, загально-політичну діяльність [уряду] якого Жупник не схвалював, він розвивається у частково єврейсько-національному напрямку, не декларуючи однак свою солідарність із сіоністською політикою країни. Сам же Жупник знайшов тим часом свій шлях у сіоністський табір. У 1897–1898 роках він очолював товариство «Сіон» у Дрогобичі, був членом товариства «Агавас-Сіон» у Тарнові. Також він був учасником конгресу в Базелі¹⁰⁴.

Його любов до гебрейської мови тривала до останніх днів життя. Не зважаючи на всі зміни, які зазнала сучасна гебрейська література стосовно стилю, він залишився вірним старому біблійному стилю, і коли в нього з'являлася нагода писати гебрейською мовою, це приносило йому душевне задоволення.

Упродовж часу його друкарня розвинулася до дуже потужної друкарні, а її гебрейський цех мав також сумлінну підтримку. Жупник отримав титул придворного постачальника, а його імператорська біографія увійшла до імператорсько-королівської приватної бібліотеки. Покійний був також дуже добродійною людиною, багаторічним президентом єврейської народної кухні у Дрогобичі, членом численних локальних і зарубіжних єврейських товариств.

[A. H. Zupnik s. A. // Jüdische Korrespondenz. Wochenblatt für jüdische Interessen. Redakteur Jonas Kreppel. 1917, 18 April.

*Переклад з німецької мови Ярослава Лопушанського,
директора Австрійської бібліотеки в Дрогобичі]*

¹⁰⁴ Ідеться про перший всесвітній сіоністський конгрес в Базелі (29–31 серпня 1897 р.), відомий як Парламент єврейського народу, який відбувся під керівництвом Теодора Герцля, конгрес заснував Сіоністську організацію.

ГАЗЕТА «ДРОНОВУСЗЕР ZEITUNG» – ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК НАФТОВОГО ШТЕТЛЯ¹

Владислава Москалець (Львів)

У політичному дискурсі Галичини XIX століття щодо євреїв економічні питання займають одну з ключових ролей. Це було пов'язане з тим, що етнічні і соціальні ролі в суспільстві перетиналися і євреї продовжували займати особливі економічні ніші. За даними на 1880 рік, 27,4 % галицьких євреїв працювали у торгівлі, 26,2 % в промислі і ремеслах, 21,8 % займалися пропінанцією². Саме XIX століття є періодом, коли економічна диспропорція професійної зайнятості євреїв у Галичині стає темою не лише критики з боку польського чи українського національних рухів, але й частиною внутрішнього процесу переосмислення єврейського суспільства. Контекст регіону відіграв важливу роль, адже у 1880-х роках євреї мали важливу частку в озокеритному та нафтопереробному бізнесі Борислава і Дрогобича. Спілка нафтових магнатів Гольдгаммера і Гартенберга стала третім найбільшим власником нафтових територій у регіоні. У нафтовому бізнесі були задіяні і численні єврейські робітники, а також касієри-посередники³. Така сконцентрованість євреїв у промисловості привертала увагу сторонніх спостерігачів і змушувала розглядати Дрогобич і Борислав не лише у контексті економічних перетворень Галичини, але й як приклад відмінної від решти провінції професійної

¹ Ця стаття є зміненою версією публікації: Москалець В. Газета „Дрогобичер Цайтунг” та переосмислення економічного потенціалу євреїв у Галичині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2014. Вип. 17–18. С. 209–216. Правки стосуються як і доданих деталей, так і переосмислення контексту та висновків.

² ZALEWSKA GABRIELA. Struktura zawodowa ludności żydowskiej. URL: <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/struktura-zawodowa-ludnosci-zydowskiej>

³ Детальніше про професійно-етнічну структуру нафтової промисловості Борислава див.: MOSKALETS V. Changing Perceptions of the Jewish Economic Role: The Case of the Boryslav Oil Industry // Galizien in Bewegung: Wahrnehmungen – Begegnungen – Verflechtungen / hrsg. von Magdalena Baran-Szołtyś, Olena Dvoretzka, Nino Gude, Elisabeth Janik-Freis. 2018. Nr. 1. S. 222.

структури євреїв⁴. Саме в цей період, коли єврейська участь у промисловості була найпомітнішою, у Дрогобичі починає виходити єврейська газета німецькою мовою та івритськими літерами „Drohobyczer Zeitung” / „Drohobyczer Handels-Zeitung” (1883–1913). Вона стала не лише основним місцевим єврейським виданням, але й способом переосмислення економічної ролі євреїв у регіоні.

У статті я опишу контекст появи і формат газети та зупинюся детальніше на ідеях щодо економічної реформи єврейського суспільства і джерелах таких ідей. Я розглядаю газету як продукт середовища частини нафтових єврейських підприємців, які культурно орієнтувалися на єврейське просвітництво – Гаскалу. Моєю тезою є те, що газета стала відображенням бажання місцевих єврейських підприємців підкреслити важливість власної участі у бізнесі та залученості в економічне і соціальне життя регіону. Газета була одним із способів саморепрезентації, а її місцевий характер підкреслював зв'язок з містом та регіоном.

Єврейська преса Дрогобича досі ставала радше джерелом, аніж окремою темою для дослідження. Зокрема, дослідник політичної історії євреїв Галичини на зламі XIX–XX століть Джошуа Шейнз у своїй праці “Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia” (Діаспорний націоналізм та єврейська ідентичність у Габсбурзькій Галичині, 2012) аналізує ідеологічне спрямування галицької єврейської преси, в тому числі газети „Drohobyczer Zeitung”. Він зауважує, що попри сіоністське спрямування газети редакція підтримала асиміляціоністського кандидата Еміля Бика на парламентських виборах 1885 року⁵. Праця ізраїльського історика Натана Гельбера “Історія євреїв Дрогобича” (1959) про єврейську громаду Дрогобича, її лідерів та політичні організації може дати уявлення про середовище, в якому існувала єврейська преса⁶. Стаття дрогобицького історика Леоніда Тимошенка присвячена друкарні Арона Жупніка – головного редактора „Drohobyczer Zeitung” та українським виданням, які у ній виходили⁷. Монографія українського історика Ярослава Грицака “Пророк у своїй вітчизні” (2012) аналізує значення єврейського питання у контексті соціалістичного руху та розглядає образ єврейських капіталістів у художніх творах Івана Франка та Стефана Коваліва. Антисемітизм у цьому випадку виявляється тісно пов'язаним з класовою боротьбою проти багатих євреїв⁸. Моє дослідження доповнює ці праці, оскільки фокусується на

⁴ У згаданій статті я показую це на прикладі дискусій про продуктивізацію і можливості існування єврейського робітничого руху, див. с. 225–229.

⁵ SHANES JOSHUA. Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia. Cambridge, 2019. P. 79.

⁶ GELBER N. History of the Jews of Drohobycz. Tel-Aviv, 1959. 114 p.

⁷ Тимошенко Л. Україномовні видання друкарні Арона Жупніка в Дрогобичі // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2022. Вип. 23. С. 165–177

⁸ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Іван Франко і його спільнота. Київ, 2006. 632 с.

газеті як продукті економічних та культурних процесів регіону, розглядаючи її як частину ширшого контексту.

Історія появи та формат газети. Газета „Drohobyczer Zeitung” почала виходити в 1883 році у видавництві Арона Жупніка (1848–1917), котрий був головним редактором та автором газети упродовж понад тридцяти років її існування (1883–1913). Арон Гірш Жупнік, який народився у Самборі, походив з ортодоксального середовища і у своєму місті був відомий як знавець Талмуду. Утім він досить рано одружився і переїхав до Дрогобича, де познайомився з людьми, яких називали прихильниками Гаскали – просвітницького руху кінця XVIII – середини XIX століття, який бачив серед своїх цілей реформування єврейства з метою його кращої адаптації до суспільства. Шляхом до цього мало бути наукове вивчення Тори, раціоналізм і громадянська свідомість. Ідеальний маскіл, а за його зразком і вся єврейська громада, мали втілювати в собі гармонійне поєднання трьох ідентичностей – єврея, людини і громадянина⁹. Відомими у цьому середовищі були нафтовий підприємець Ашер Зеліг Ляутербах (1826–1906), бухгалтер нафтової фірми Абер Апфель (1835–1891) і негодіант Беріш Гольдберг, які згадані в некролозі Арона Жупніка як його приятелі. Характерно, що автор некрологу, ймовірно редактор газети „Jüdische Korrespondenz” і колишній дрогобицький письменник Йонас Креппель (1874–1940), ідентифікує цих людей не через їхній зв’язок з бізнесом, а саме як маскілів, письменників і літературних критиків¹⁰. Це демонструє профіль середовища, для якого інтелектуальна діяльність була основною в самопрезентації, попри їхню залученість і важливу роль у нафтовому бізнесі регіону. Сам Арон Жупнік не був безпосередньо пов’язаний з бізнесом. Він працював видавцем, перекладав на маскільський іврит біографію реформістського рабина Абрагама Конна “Історія Абрагама” (1869) і працю “Єврейська наука і єврейське життя” австрійського письменника і засновника віденського «Альянсу Ізраелітів» Йозефа Вертгайма, дописував до видань маскільським івритом – “Гамагід”, “Іврі Анохі”¹¹. Газету „Drohobyczer Zeitung” Жупнік почав публікувати одразу після відкриття дрогобицької єврейської друкарні, яку фінансово підтримав згаданий вище Ашер Зеліг Ляутербах, що дозволяє робити висновки про вплив єврейських підприємців на постання місцевої преси¹². Окрім „Drohobyczer Zeitung”, Арон Жупнік також намагався видавати газету “Сіон” маскільським івритом, три номери якої вийшли в 1885 році, згодом спробу було повторено в 1895, але вийшло лише шість номерів. Ця газета була зде-

⁹ FEINER S. The Jewish Enlightenment. Pennsylvania: University Press, 2011. P. 93

¹⁰ А.Н. Жупнік с. А. // Jüdische Korrespondenz. 1917, 18 April. S. 3.

¹¹ LIPPE C. Bibliographisches Lexicon der gesammten jüdischen und theologisch-rabbinischen Literatur der Gegenwart mit Einschluss der Schriften über Juden und Judenthum. Wien, 1899. S. 438.

¹² ФРИДЕРГХЕЙМ Д. Толдот га дафус га іврі ба поланія. Тель-Авів, 1950. С. 165.

більшого присвячена питанням культури¹³. Арон Жупнік мав статус по-стачальника при імператорському дворі¹⁴.

Після російської окупації Галичини в 1914 році Арон Жупнік, як і багато галицьких євреїв, що побоювалися за своє майно і життя, виїхав до Відня, де і помер через декілька років від важкої хвороби.

Газета „Drohobyczer Zeitung” фактично складалася з двох частин, які виходили почергово двічі на місяць: власне „Drohobyczer Zeitung” (“Дрогобицька газета”), присвячена здебільшого політичним та соціальним питанням і “Drohobyczer Handels-Zeitung” (“Дрогобицька торгова газета”), метою якої було повідомляти про новини в комерції та індустрії. Очевидно, початкова ідея полягала у тематичному розрізненні двох газет, але відмінності у змісті майже зразу стали непомітними і обидві версії газети публікували інформацію щодо політичних, культурних та економічних подій. Іншим поясненням двох назв газет є специфіка австрійського законодавства, згідно з яким тижневі видання мали вносити завдаток в розмірі 3 000 гульденів як гарантію, що вони не будуть порушувати законів публікації преси. Щоб уникнути сплати такої суми, видавці часто публікували газети по черзі різними мовами, прикладом чого є численні інші єврейські газети у Львові¹⁵.

Характерно, що місцеві події займали порівняно небагато місця у виданні, часто зводяться лише до короткої хроніки, натомість основну частину складали статті про те, що відбувалося в Австро-Угорській імперії та поза нею, гучні судові процеси чи життя імператорської родини. Протягом всього часу свого існування газета виходила німецькою мовою та івритським шрифтом. Метод поєднання івритської графіки та німецького тексту нагадує публікації ранніх маскілів, послідовників поміркованої емансипації єврейства. Їхні тексти, наприклад переклад на німецьку мову Біблії, здійснений Мозесом Мендельсоном і надрукований івритськими літерами, були покликані полегшити доступ до книг для тих, хто не міг читати латинські літери, але розумів німецьку мову. У випадку „Drohobyczer Zeitung” така форма також була зумовлена необхідністю полегшення сприймання тексту, і в рекламах газети зазначали, вона була друкована “німецькою мовою, легкою для читання”¹⁶. В ювілейному номері газети за 1912 рік редактор пояснив, що вибір мови був спричинений тим, що більшість населення ще не була готова до німецької газети¹⁷. Водночас через такий спосіб подачі тексту „Droho-

¹³ Там само. С. 165.

¹⁴ А.Н. Żupnik s. A. // Jüdische Korrespondenz. 1917, 18. April. S. 3.

¹⁵ MARGOSHES J. A world Apart: A memoir of Jewish life in Nineteenth Century Galicia. Boston, 2010. P. 27.

¹⁶ Дрогобичер Цайтунг // Габацелет. 1892, 10 червня. С. 8.

¹⁷ ŻUPNIK A. Dreißig Jahre „Drohobicher Zeitung” // Drohobyczer Zeitung. 1912, 29. März. S. 2.

byuyczer Zeitung” обмежувала свою читацьку аудиторію лише єврейським населенням.

Часом поєднання шрифту і мови викликало непорозуміння та твердження, що „Drohobyczer Zeitung” публікована „жаргоном” (тобто їдишем). Такі повідомлення з’являлися як у місцевій газеті „Gazeta Naddniestrzańska”, так і у бібліографічних словниках¹⁸. Аналогічні непорозуміння виникали навіть в єврейському колі, зокрема у 1888 році згадка про газету «жаргоном» з’явилась у польськомовній львівській газеті «Ojczyzna», яка закидала „Drohobyczer Zeitung” небажання публікувати польською. Арон Жупнік написав до „Ojczyzna” відповідь, у якій підкреслив, що його газета виходить «правильною німецькою мовою», а не «жаргоном». Він підкреслив, що цей вибір мотивований тим, що нижчі стани єврейської спільноти не знають польської мови, а також, виховані у традиційних єврейських школах, не вміють читати латинський алфавіт¹⁹. Це пояснення може також дати уявлення про аудиторію газети і її просвітницьку місію щодо євреїв Галичини. З 1893 року у газеті була обов’язкова частина маскільським івритом, яка включала, зокрема, художні твори²⁰. Редактором цього додатку був згадуваний вище Йонас Креппель, згодом публіцист у Кракові та Відні²¹.

Тираж газети у 1896 році був досить високим – 1200 примірників. Щоб порівняти, інша місцева газета „Kurjer Drohobycski” виходила тиражем 800–900 екземплярів, а „Махзікей Га-Дат” – газета ортодоксальних євреїв у Львові - 800 екземплярів²². Редакція рекламувала газету в різних тогочасних виданнях, що сприяло її популярності. Реклама „Drohobyczer Zeitung” з’являлася у львівській газеті «Га-Ет»²³, віденському виданні Vade- und Reise-Journal²⁴ бухарестській газеті «Га-Йоец»²⁵, єрусалимській газеті «Га-Бацелет»²⁶, газеті «Га-Магід», яка виходила в пруському місті Елк²⁷. Це були здебільшого газети маскільським івритом, що показує інтерес Арона Жупніка насамперед до середовища маскільів.

Коштів передплати та реклами, очевидно, не вистачало на утримання газети. Серед інших фінансових джерел варто назвати спонсорську під-

¹⁸ Kronika // Gazeta Naddniestrzańska. 1884, 1 Kwietnia. S. 6; LIPPE 1899. S. 438.

¹⁹ Журнік А.Н. Nasza prasa żargonowa // Ojczyzna. 1888, 15 marca. S. 44–45.

²⁰ Я вживаю термін «маскільський іврит» на позначення мови, яку вживали перед тим, як почався сучасний процес відродження іврити. Прихильники руху популяризували використання давньогєврейської мови для світської літератури, в тому числі преси чи художніх творів

²¹ ФРІДЕРГХЕЙМ 1950. С. 165.

²² ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 4641. Арк. 207.

²³ Га-Ет. 1907, 28 лютого. С. 7.

²⁴ Vade- und Reise-Journal. 1883, 27. September. S. 2.

²⁵ Га-Йоец. 1891, 4 березня. С. 4.

²⁶ Га-Бацелет. 1891, 10 квітня. С. 211.

²⁷ Га-Магід. 1891, 15 січня. С. 24.

тримку. У 1884 році Арон Жупнік, шукаючи субсидії від французької добродійної організації “Альянс Ізраеліт”, отримав від відомого єврейського філантропа Мозеса Монтефіорі 2000 франків. Водночас „Drohobyczer Zeitung” мала і ширший вимір, аніж місцева газета. Одним із спонсорів газети була французька організація «Альянс Ізраеліт Універсель», в архіві якої зберігається переписка з Ароном Жупніком щодо публікації про діяльність газети²⁸. У рамках співпраці з «Альянсом» Арон Жупнік публікував у газеті статті про колонізацію в Палестині, яку провадила організація. У тому ж році вдалося отримати підтримку в 300 злотих ринських від дрогобицького магістрату²⁹.

Газета складалася з загальних публікацій про життя європейських євреїв, роздумів на економічні та соціальні проблеми (які стануть предметом детальнішого аналізу), хроніки місцевих подій, літературної частини. Редакція газети симпатизувала сіоністським поглядам, і матеріали на цю тему також з'являлися. Досить часто в газеті публікували ціни на віск та на нафту, що було необхідним і важливим для підприємців. Про свою орієнтацію на бізнесменів редакція газети заявила в рекламі 1892 року, опублікованій в єрусалимській газеті «Га-Бацелет»:

Особливо газета рекомендована для людей, пов'язаних з торгівлею, оскільки тут відбуваються важливі анонси, новини торгівлі, всі курси, стосунки всіх цінних паперів. Дуже значимою для фабрикантів, котрі займаються нафтою, парафіном і свічками є рубрика “Парафін, віск і нафта”, як містять автентичні пропозиції і повідомлення про ціни³⁰.

Мова, обсяг тиражу і зміст газети можуть дати уявлення про її основну аудиторію – дрібні та великі єврейські нафтові підприємці Дрогобича і Борислава, але реклама в міжнародній пресі свідчить про амбіції бути джерелом інформації для читачів поза Галичиною. Економічна складова змісту газети вирізняла її з-поміж інших видань того часу, хоча і не була домінуючою. У першому номері редакція оголосила, що мета газети – «сприяти промисловості та торгівлі, освіті та просвітництву»³¹. Терміни на шталт «просвітництво» (Erklärung), як і вибір німецької мови та іврити для публікації демонстрували, що автори пов'язують себе з Гаскалою. Це досить несподіваний культурний вибір для свого періоду, адже основний етап розвитку Гаскали в Галичині припав на першу половину XIX століття. У 1880-х роках набирали популярності інші тенденції, зокрема вибір польської, а не німецької мови як мови контакту з зовнішнім суспільством. Консервативність заявлених ідей можна пояснити підтримкою

²⁸ AIU URSS I B Drohobycz

²⁹ Kronika // Gazeta Naddniestrzańska. 1884, 1 Czerwca. S. 5.

³⁰ Дрогобичер Цайтунг // Габацелет. 1892, 10 червня. С. 8.

³¹ Geehrte Leser! // Drohobyczer Zeitung. 1883, 23. Feber. S. 1.

газети старшим поколінням дрогобицьких інтелектуалів, таких як Ашер Зеліг Ляутербах.

Хроніка життя підприємницької спільноти. Інформація про локальне життя зазвичай обмежувалася лише описом місцевої світської хроніки і діяльності культурних організацій. Газета була своєрідним рупором місцевої економічної еліти, яка і ставала об'єктом репортажів, що можуть дати уявлення про характер дрогобицького громадського життя. Прикладом таких публікацій може бути детальний звіт про відзначення нагородження Гірша Гольдгаммера (1826–1899), місцевого нафтового підприємця та віцебургомистра Дрогобича, хрестом за заслуги перед імперією. У статті згадувалися всі виголошені тости (за цісаря, за єдність релігій), присутні особи (включно з такими високопоставленими особами, як бургомістр Блазовський, президент організації “Шомер Израель” Еміль Бик, ректор ордену Василян Немулович) і розклад банкету³². Публікації в газеті повідомляли і про політичне життя міста, зокрема стаття про візит кандидата до парламенту рабина Йозефа Блоха в рамках його передвиборчої кампанії. Йозеф Блох відвідав фабрику церезини та свічок Гартенберга, Ляутербаха, Гольдгаммера і Вагмана, яка була предметом гордості місцевих єврейських підприємців, зустрівся з Гіршем Гольдгаммером, Ашером Зелігом Ляутербахом та редактором газети Ароном Жупніком і прочитав для дрогобицької аудиторії лекцію “Йов”, де порівняв долю єврейського народу зі стражданнями Йова³³. Утім політичні симпатії „Drohobyczer Zeitung” незабаром змінилися, і вже у 1885 році газета підтримувала суперника Блоха, Еміля Бика, який краще міг налагодити співпрацю з місцевим урядом і підтримував помірну асиміляцію євреїв³⁴.

Однак загалом „Drohobyczer Zeitung” досить мало згадувала про локальні політичні події, а тим більше уникала розповідей про скандали в містечку, натомість зосереджувалася на інформуванні про організацію нових культурних товариств чи проведенні благодійних вечорів. Зазвичай благодійниками були представники економічної еліти міста, як от підприємець і письменник Ашер Зеліг Ляутербах, що фінансував друкарню Арона Жупніка і організував бейт мідраш (дім для зібрань та спільного вивчення Тори), для якого пожертвував свою бібліотеку³⁵. Однією з найактивніших благодійниць була Отилія Гартенберг, дружина Мозеса Гартенберга. Вона була президентом “Жіночого товариства”, яке долучалося до допомоги бідним людям через збір коштів чи організацію благодійних балів, кошти з яких мали йти для “бідного єврейства”³⁶. Після її смерті газета

³² Lokalbericht // Drohobyczer Zeitung. 1883, 23. Feber. S. 6.

³³ Der Besuch des Reichstagsabgeordneten Rabbiner Bloch in Drohobitsch. 1883, 8. Juni. S. 1.

³⁴ SHANES 2019. S. 80.

³⁵ Lokalbericht // Drohobyczer Zeitung. 1888, 3. Feber. S. 6.

³⁶ Lokalbericht // Drohobyczer Zeitung. 1884, 16. Feber. S. 7.

опублікувала розлогий опис похорону, підкреслюючи, як містяни, в тому числі неєвреї, цінували благодійницю³⁷. Газета регулярно повідомляла про діяльність “Народної кухні”, головою якої був Гірш Гольдгаммер, а до комітету входили Александр Шорр, Ісаак Гартенберг, Арон Жупнік, Рахель Штернбах, і завданням якої було роздавати їжу в зимовий час бідним та студентам³⁸. Така увага до філантропічної діяльності з боку газети не є випадковою, адже благодійництво було важливим елементом суспільного життя акултурованих еліт ХІХ століття, для яких вона стала способом збереження високого статусу в спільноті та реабілітації багатих євреїв в очах неєврейського оточення.

Роль євреїв у економіці. Початковий формат газети та її декларації про “просвітницьку” мету є результатом впливів Гаскалі. З економічної точки зору, маскіли уявляли реформу єврейської спільноти через звернення до продуктивних занять, таких як землеробство чи ремісництво³⁹. Редакція газети намагалася пояснювати шляхи економічної трансформації спільноти з огляду на конкретну ситуацію регіону. „Drohobyczer Zeitung” була звернена до євреїв Галичини, становище яких після поділів Польщі значно погіршилось через зміну торгівельних шляхів і загальне економічне відставання провінції⁴⁰. Разом з тим, ймовірними читачами газети були нафтові підприємці, для яких у кожному номері публікували ціни на нафту і озокерит.

У програмних текстах газети ідея про економічні шляхи покращення ситуації євреїв виявлялася у двох мотивах. Першим з них була ідея раціоналізації індустрії. Арон Жупнік звертає передусім увагу на необхідність рефлексії щодо торгівлі та індустрії, зокрема щодо реформ у ній. Підставою для реформ мали стати професіоналізація індустрії і подолання “випадковості” успіху. Це могло здійснюватися через освіту, як наприклад, успішний приклад закладання комерційної школи у Дрогобичі. Подолання занедбаного становища галицьких євреїв можливе завдяки трьом крокам: 1) закладання комерційних та ремісничих шкіл; 2) розвиток сільського господарства; 3) створення сиротинців⁴¹. Походження ідей щодо професіоналізації індустрії варто шукати, з одного боку, в економічних теоріях Гаскалі, особливо східноєвропейської, які, намагаючись знайти вирішення для проблем відсталості і надмірної комерціалізації євреїв, пропонували професійне навчання і продуктивізацію, тобто звернення

³⁷ Otiliye Gartenberg // Drohobyczer Zeitung. 1902, 7. März. S. 1.

³⁸ Lokalbericht // Drohobyczer Zeitung. 1892, 9. Dezember. S. 7.

³⁹ PENSLAR DEREK. Shylock's Children: Economics and Jewish Identity in Modern Europe. California: University Press, 2001. P. 105.

⁴⁰ BARTAL ISRAEL. The Jews of Eastern Europe, 1772–1881. Pennsylvania: University Press, 2006. P. 79.

⁴¹ Industrie und Handel // Drohobyczer Zeitung. 1883, 16. März. S. 1. У школі, закладеній поляками, вчилосся 80 учнів, з яких 15 євреїв.

до виробничих сфер економіки (ремісництво і сільське господарство)⁴². Іншим джерелом можуть бути сучасні Арону Жупніку праці про долю галицької економіки, які він прагне перенести і адаптувати для єврейського читача. Це свідчить не лише про зацікавленість дрогобицьких євреїв модернізацією економіки, але й про їхню включеність у тогочасний економічний дискурс.

У 1888 році „Drohobyczer Zeitung” друкувала з продовженням уривки тексту „Nędza Galicyjska” (“Галицька нужда”) Станіслава Щепановського, перекладеного на німецьку мову⁴³. Незважаючи на неоднозначне ставлення польського підприємця до євреїв, у текстах газети можна помітити його значні впливи. Так, Станіслав Щепановський вважав головною проблемою відсталості Галичини аграрний характер її економіки та засилля бюрократії. Лише перетворення Галичини на промисловий регіон могло вивести її зі стану стагнації. Лідерами такого перетворення мав би стати середній клас, активні люди з підприємницькими схильностями, які розуміють правила гри в економіці. Утім таких людей, як і взагалі промислових закладів у Галичині надто мало, щоб вони могли становити хоч якийсь вплив на суспільство⁴⁴. Одним з ключових пунктів програми Щепановського є його ставлення до євреїв. Оскільки в пошуках порятунку польські інтелектуали звертаються до соціалізму та антисемітизму, Щепановський вважає за потрібне пояснити помилковість обидвох варіантів. Євреї, з його точки зору, є власне активною силою, якої бракує серед польського населення. Проблема полягає в їхній відокремленості від суспільства, оскільки євреї живуть «не з нами, а серед нас»⁴⁵. Небажання ставати на польський бік було типовим закидом євреям серед польських інтелектуалів другої половини XIX століття, але Щепановський, окрім критики, намагається зрозуміти причини такої поведінки і бачить вирішення у розширенні діяльності євреїв у економіці. Вирішення єврейського питання передусім передбачає їхню ширшу участь у промисловості: євреї мають увійти до польського суспільства і стати корисними громадянами через свою участь у промисловості, яка дозволить їм відчувати відповідальність за край, в якому вони живуть. Тому навіть придбання євреями земель, небезпечне для поляків з політичної точки зору, є корисним, бо допомагає формуванню групи, що усвідомлює відповідальність до свого краю. Проблема євреїв не в їхній особливій расовій, релігійній чи національній приналежності, а лише в тих умовах, яке їм створило християн-

⁴² KARP K. Can Economic History Date the Inception of Jewish Modernity? // *The Economy in Jewish History: New Perspectives on the Interrelationship Between Ethnicity and Economic Life*. Oxford, 2013. P. 33.

⁴³ SZCZEPANOWSKI S. Antisemitismus // *Drohobyczer Zeitung*, 1888, 25. Mai. S. 4–5.

⁴⁴ SZCZEPANOWSKI S. Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego. Lwów, 1888. S. 71.

⁴⁵ Там само. S. 114.

ське суспільство⁴⁶. Публікація тексту Щепановського у газеті, до того ж така швидка (переклад з'явився в тому ж році, що й книжка), показує, що частина місцевої єврейської еліти усвідомлювала критику з польського боку і була готова її прийняти. Ідеї Гаскалі про інтеграцію євреїв у суспільство збігалися з поглядами Щепановського про можливість співіснування в економічному полі. Крім того, підхід Щепановського, який все ж визнавав корисну роль єврейської комерції, був ближчим і зрозумілішим колу єврейських підприємців, аніж маскільські заклики працювати на землі.

Іншим мотивом, що з'являється в газетних текстах, є захист місцевої ("heimisch") індустрії від конкуренції та загроз. Бориславська нафтова індустрія постає як "унікальна" і єдина в Європі. Газета, наприклад, підтримала скарги щодо подвійних тарифів на експорт, які утискали місцеву індустрію⁴⁷. Редакція „Drohobyczer Zeitung”, очевидно, була розчарована тим, що індустрія переходить з рук єврейських підприємців у руки іноземних компаній, що стало явним на початку 1890-х років. Так, у 1893 році іноземний покупець планував скупити озокеритні шахти Борислава, що автори газети сприйняли емоційно, застерігаючи своїх читачів від необачного продажу шахт. Редакція бачила свою роль у тому, щоб подавати інформацію на цю тему, давати поради підприємцям і застерігати їх від того, щоб вони не продали бориславських шахт надто дешево. Кожне повідомлення про продаж шахт супроводжувалося закликом редакції до фабрикантів провадити бізнес раціонально і впорядковано без огляду на те, чи шахти продадуть чи ні, адже Борислав ще не втрачений і врятувати його можна раціональною працею⁴⁸. Утім після 1898–1899 років, коли у дію ввійшли нові закони щодо безпеки нафтового бізнесу, а також після приходу американських компаній, роль єврейських підприємців у нафтовій індустрії зменшилася. Так само в цей період помирають Ашер Зеліг Ляутербак і Абер Апфель, і середовище дрогобицьких євреїв починає орієнтуватися на інші культурні зразки.

У 1880-х роках теоретичні тексти щодо ролі євреїв у економіці склали значно важливішу частину видання, аніж на початку ХХ століття, коли газета значною мірою зосередилася на сіоністських темах. Можемо припустити, що це сталося тому, що у останній третині ХІХ століття підприємці, пов'язані з нафтовим і озокеритним бізнесом, більше відчували свою важливу роль у місцевій економіці, натомість на початку ХХ століття, зі зменшенням ролі у індустрії, газета починає змінювати свою орієнтацію.

Нові ідеології. З початку ХХ століття „Drohobyczer Zeitung” почала орієнтуватися радше на сіоністські теми, і статті про бізнес та індустрію

⁴⁶ Там само. S. 123.

⁴⁷ Industrie und Handel // Drohobyczer Zeitung. 1883, 4. Mai. S. 1.

⁴⁸ Lokalbericht // Drohobyczer Zeitung. 1893, 17. Februar. S. 6.

фактично зникають. Це було пов'язано як зі зникненням аудиторії, адже значна частина єврейських підприємців покинула бізнес через закриття численних шахт, так і з появою професійних часописів, таких як "Nafta", німецька і польська мова яких уже не були перешкодою для нового покоління підприємців. Сіоністська спрямованість газети була, очевидно, пов'язана з симпатіями редактора Арона Жупніка. Утім сіонізм „Drohobyczer Zeitung” був достатньо поміркований. Згідно з твердженням редакції, сіонізм не означає ненависті до поляків, які гостинно прийняли євреїв, чи до Австро-Угорської імперії, яка дала євреям рівні права. Арон Жупнік закликав до відкидання викривленого розуміння сіонізму, натомість пропонував зосередитися на збиранні коштів, переселенні до Палестини і стимулюванні єврейської культури⁴⁹. Саме своєю поміркованістю, яку ми можемо бачити на прикладі небажання долучатися до протистоянь між ортодоксальними та акультурованими євреями у Галичині чи радикальних гасел сіонізму або ж соціалізму, Арон Жупнік пояснює тяглість газети, яка виходила тридцять років.

„Drohobyczer Zeitung” з'явилася практично в той самий час, коли й інше місцеве дрогобицьке видання – „Gazeta Naddniestrzańska”, редактором якої був Едмунд Солецький. Хоча газети декларували схожу мету – соціально-економічне просвітництво, реалізацію її вони вбачали у різних способах. І „Gazeta Naddniestrzańska”, і „Drohobyczer Zeitung” розглядали можливу реформу єврейства як економічний процес, однак підходили до цього з різних сторін. „Drohobyczer Zeitung” необхідною умовою реформи вважала професійну освіту єврейства і його повноцінну участь в економіці краю. „Gazeta Naddniestrzańska” натомість стверджувала, що капіталізм призведе до витворення єврейського пролетаріату, який, своєю чергою, допоможе євреям позбутися “Талмуду” і всього, що відрізняє їх від інших⁵⁰. Здебільшого поміркована „Drohobyczer Zeitung” ставала предметом критики Едмунда Солецького, як “сервілістична газета”, а Арона Жупніка звинувачували у використанні зв'язків з місцевим нафтовим підприємцем і віце-бургомістром Гіршем Гольдгаммером для отримання дотацій від магістрату⁵¹. „Gazeta Naddniestrzańska” часто займалася викриванням Гірша Гольдгаммера та його фінансових махінацій, тоді як „Drohobyczer Zeitung” про фінансові справи місцевих економічних еліт писала стримано і небагато. В основному, критика єврейства в соціалістичних колах Дрогобича 1880–1890-х років (до яких серед інших входили Іван Франко та Ігнацій Дашинський) ґрунтувалася на розвінчанні нецивілізованого капіталізму місцевих єврейських магнатів. Іван Франко покладав надію на солідаризацію єврейського пролетаріату з неєврейським, але після подій “Бориславської війни” 1884 року, коли відбулися жорсткі сутички

⁴⁹ ŻUPNIK 1912. S. 2.

⁵⁰ Al. Nieco w kwestyi żydowskiej // Gazeta Naddniestrzańska. 1884, 1 marca. S. 1.

⁵¹ Kronika // Gazeta Naddniestrzańska. 1884, 15 kwietnia. S. 5.

між єврейськими та неєврейськими робітниками, стало зрозуміло, що цей шлях не матиме успіху, адже етнічні поділи достатньо сильні⁵².

„Drohobyczer Zeitung”, яка існувала за підтримки Гірша Гольдгаммера, уникала соціалістичного виміру сiонiзму і соціалізму взагалі. Це виявилось, зокрема, під час подій 1898–1900 років, коли внаслідок видання нових законів техніки безпеки масово залишилися безробітними єврейські робітники. Газета спершу написала про те, що без роботи залишилися касієри та наглядачі⁵³, підхопивши кампанію порятунку лише в 1899 року, після того як її розпочали віденські діячі. Так само примітні спроби „Drohobyczer Zeitung” відсторонитися від соціалістичних закликів. Ще перед тим, як історія бориславських робітників набула розголосу, редакція газети критикувала демонстрацію з нагоди 1 травня, яка стала однією з перших подібних акцій у Бориславі, і рекомендувала робітникам залишатися вдома та відзначати шабат. Участь у пішому марші з Борислава до Дрогобича не рекомендувалася з огляду на її небезпечність, а також тому, що єврейські робітники є більш вразливими через свою етнічну приналежність⁵⁴. У квітні 1899 року Борислав відвідав представник Гірничої комісії з Кракова Йоганн Голубек, і близько 500 робітників зустріли його з вимогою ліквідувати прийняті закони. „Drohobyczer Handels-Zeitung” знову застерегла єврейських робітників, щоб ті в жодному випадку не починали повстання, лише чекали, поки не покращиться ситуація⁵⁵. Солідарність між євреями була важливішою для газети, аніж долання соціальних поділів між ними і боротьба за власні права, хоча така позиція викликала критику соціалістів.

Висновки. Газета „Drohobyczer Zeitung” стала виявом поєднання декількох тенденцій у єврейському суспільстві Галичини. Її творили люди, на яких продовжувало впливати єврейське Просвітництво – Гаскала і які за допомогою газети намагалися надавати новини, пов’язані з єврейським життям, та пропагувати помірковану інтеграцію у неєврейське суспільство. Вибір мови і способу видання, а також лояльність до династії Габсбургів були радше характерними для раннього періоду єврейського просвітництва. Оскільки газета виникла у Дрогобичі, осередку єврейських нафтових підприємців, частина її матеріалів присвячена необхідності економічних змін єврейського суспільства, доланню бідності і поширенню фахової ремісничої чи торгівельної освіти. Джерелами цих ідей, з одного боку, була Гаскала, але з іншого, економічні теорії кінця XIX століття.

Середовище єврейських підприємців, яке в очах неєвреїв було символом олігархічності і економічного домінування, у газеті виступає і са-

⁵² Грицак 2006. С. 293.

⁵³ Lokalbericht // Drohobyczer Handels-Zeitung. 1898, 29. Juli. S. 6.

⁵⁴ Lokalbericht // Drohobyczer Handels-Zeitung. 1897, 10. März. S. 5.

⁵⁵ Der Oberbergrath Herr Holubek in Borislaw // Drohobyczer Handels-Zeitung. 1899, 21. April. S. 1.

морепрезентується як група просвітників, що дбають про власне місто і причетні до благодійних ініціатив та спроб економічної реформи євреїв Галичини. Газета є прикладом того, що для нафтових підприємців був важливим зв'язок з Галичиною та Дрогобичем і вони бачили себе частиною міста. Зокрема, активне висвітлення газетою теми купівлі озокеритних копалень є ознакою їхньої локальної свідомості і боротьби за збереження місцевої індустрії. Акультурація першого покоління підприємців все ж була пов'язана з їхніми уявленнями про збереження єврейської культури, поєднання традиційної освіти та модерного світогляду та лояльність до імперії. Їхній зв'язок з містом виявлявся насамперед через благодійність, відкриття освітніх установ чи підтримку місцевих публікацій. Відхід покоління цих підприємців та зміна культурних орієнтацій відобразилися на тематиці газети, яка, втім, зберігала мовний формат і лояльність до династії Габсбургів до завершення свого існування.

**«ХАЙ ЖИВЕ ЙОГО ВЕЛИЧНІСТЬ ІМПЕРАТОР...»:
ТРИУМФАЛЬНІ МАНДРІВКИ ЦІСАРЯ
ФРАНЦА ЙОСИФА І В ДРОГОБИЧ (1851, 1880 РР.)
ТА СПРАВЖНІ МОТИВИ ПРИЇЗДУ ЕРЦГЕРЦОГА
КАРЛА І ГАБСБУРГА (1912 Р.)**

Богдан Лазорак, Тетяна Лазорак (Дрогобич)

Повсякденне життя мешканців Галичини, а відтак і Дрогобицького повіту, в період панування австрійської адміністрації на чолі із імператором династії Габсбургів повністю залежало від офіційних розпоряджень правителя. При цьому, якщо в ранньомодерний період (кінець XIV – XVIII ст.), коли підлегле населення Галичини, яке проживало у приватних володіннях шляхти і магнатерії, могло вирішувати власні проблеми виключно у пана, то за часів Габсбургів така ситуація проіснувала до «Весни народів». Після отримання заповітної, проте доволі таки умовної «волі», яку надав Франц Йосиф I, сподівання на його допомогу мали більш широкий характер. Зауважимо, що культурний топос «доброго імператора» творився, із зрозумілих причин, виключно на рівні державних культурних проєктів, які виконувалися представниками різних національних громад. І це зрозуміло, адже по-іншому в часі поліційної та цісарської цензури бути не могло. Клаптикова імперія забезпечувала собі, тим самим, культурний тил для обнадіювання населення на «добру і остаточну волю імператора». Одним із ключових засобів популяризації топосу доброго імператора були: роковини його сходження на престол 2 грудня 1848 р., роковини одруження із баварською принцесою Єлизаветою у 1854 р. та дні народження імператора (18 серпня 1830 р.) та його дружини (24 грудня 1837 р.). Варто наголосити й на тому, що культ імператора Франца Йосифа I посилювався в часі його частих приїздів та подорожей, які він, на відміну від своїх попередників, здійснював систематично, тим самим бадьорячи населення краю своєю безпосередньою опікою над їхніми щоденними переживаннями. Невипадково ієрархи усіх конфесій та світські представ-

ники урядів та політичних партій з'їжджалися до місць перебування імператора в надії на його підтримку в найрізноманітніших проектах. В історії Дрогобича на сьогодні ми не маємо точних відомостей про усі приїзди імператора в Дрогобич, які відбувалися в контексті його подорожей Королівством Галичини та Лодомерії. Проте за останні десять років нам вдалося все-таки нагромадити чималий джерельний матеріал.

Серед забутих мандрівок до Дрогобича варто згадати приїзд молодого імператора Австро-Угорської імперії Франца Йосифа I (1830–1916), який відбувся у жовтні 1851 р.¹ Це перший, а донедавна зовсім не відомий в історіографії, приїзд цісаря в Дрогобич, який відбувався у часі його подорожі Галичиною, під час якої правитель із родичами та свитою рухався у напрямку Буковини, оскільки повертався до Відня. Відтак, його маршрут було заплановано таким чином: Чернівці (27 жовтня 1851) – Делятин (28 жовтня 1851 р.) – Галич (28 жовтня 1851 р.) – Дрогобич (30 жовтня 1851 р.) – Коломия (31 жовтня 1851 р.). Перші дані з німецькомовної та польськомовної періодики 1851 р. вдалося віднайти та перекласти Тетяні Лазорак в процесі написання власної дисертації про історію Дрогобицької гімназії імені Франца Йосифа I ще у 2014 р.

Згідно найранішого повідомлення невідомого дрогобичанина, опублікованого на сторінках «Львівської Газети» 4 листопада 1851 р.², Франц Йосиф I, якого журналісти возвеличували, як «Найсвітліший пан», приїхав в Дрогобич 30 жовтня о 5 ¼ год після обіду, якраз в часі свого повернення до Відня. Кайзер під'їжджав до міста верхи на коні у супроводі численних військових та близьких соратників, а також у супроводі передміщан та селян, які пішки сходилися з усього повіту. З боку вулиці Стрийської уряд міста та численні громадські організації усіх національних громад спорудили триумфальну арку, перед якою імператор зупинився разом із кортежем. Дрогобичани зустріли правителя народним гімном у супроводі музичного оркестру з числа військових та міщан³.

Після цього бургомістр Дрогобича Ігнацій Домінік Невядомський, його заступник Гіпполит П'ятковський, а також члени міської ради Іван Хованець, Василь Якубовський, Вінцент Немчевський, Адам Сятецький, судові урядники, економісти, староста із свитою, а також представники духовної ієрархії трьох національних громад привітали імператора із приїздом і урочисто запросили увійти до його імператорського міста. Від імені жителів бургомістр виголосив промову, у якій зазначив:

Найясніший пане! Місто Дрогобич ошасливлене, адже може біля Його ніг висловити почуття вірності і покірності, якими для його святої особи і тро-

¹ Sprawy krajowe. Drohobycz // Gazeta Lwowska. 1851, 4 listopada. № 254. S. 1011–1012; Sprawy krajowe. Sambor // Gazeta Lwowska. 1851, 7 listopada. № 257. S. 1023–1024.

² Sprawy krajowe. Drohobycz // Gazeta Lwowska. 1851, 4 listopada. № 254. S. 1011–1012.

³ Там само.

ну є усі присутні. Щоб Найвище Провидіння Найяснішого пана у якнайдовший час нам водилося, із благословенням виконувалося, а цьому місту якнайчастіше давала можливість здійснювати свої щирі справи і починання. Хай Живе!⁴

Після цього тисячі радісних і щирих голосів постійно вигукували привітальне гасло від підданого народу «Хай Живе!». Під час вигуків імператор почав верхи рухатися поміж вишикуваними шеренгами євреїв, які стояли разом з усією своєю релігійною символікою та кагалом. Окремо стояли колони дрогобицьких цехів, кожен з яких прийшов із своєю власною хоругвою із зображенням святого патрона. Далі стояли шеренги шкільної молоді. Самостійна колона дівчат, одягнутих в уніфікований святочний одяг білого кольору, рухалася попереду імператора, вистеляючи йому дорогу квітами аж до площі перед римо-католицьким костьоном Св. Варфоломія. Тут мала розпочинатися воєнна церемонія відвідин міста. Під'їхавши до костьолу, цісар під супровід багатотисячних вигуків на його честь, висадився із сідла, а опісля обернувся лицем до військових. Розпочався урочистий огляд Кайзера вишикуваного війська із числа воєнного гарнізону міста Дрогобича під командуванням Гартмана.

Далі імператор у супроводі поважних делегацій та урядників Дрогобича попрямували пішим ходом до так званого «будинку виховання військової молоді», який він захотів повністю оглянути. Принаймні такий термін щодо назви цього навчального закладу було вжито в описі про мандрівку Франца Йосифа I на сторінках львівської газети у 1851 р.⁵ Мова йде передовсім про теперішній будинок факультету української та іноземної філології, який впродовж 1858 – 1896 рр. був головним корпусом гімназії імені Франца Йосифа I, а до 1858 р. виконував функції згаданої військової школи для хлопців, яка була збудована силами бургомистра Ігнація-Домініка Невядомського ще в 1846 р. і яка проіснувала до 1854 р. під офіційною назвою «*Militär-Knaben-Erziehungs-Haus*»⁶. У середовищі міщан цей будинок носив народну назву «*szyft wojskowy*», принаймні такий термін вжито в описі про мандрівку імператора на сторінках львівської газети і такий же термін подає дослідник фундаментальної на сьогодні історії дрогобицької гімназії Здіслав Култис⁷.

Увійшовши в середину цієї військової школи, Франц Йосиф почав приймати прохання від усіх бажаючих. Опісля імператор вийшов до народу, перед яким виголосив благословенну хартію з приводу свого перебування в Дрогобичі і з переліком нових надань місту та громадянам. Далі Франц Йосиф I почав рухатися в бік другої тріумфальної брами в супроводі музикантів оркестру, які виконували народний гімн імперії, серед слів якого з

⁴ Там само. S. 1012.

⁵ Там само.

⁶ KULTYS Ź. *Historia gimnazjum drogobyckiego. Drohobycz*, 1908. S. 8.

⁷ Там само.

особливими інтонаціями виконувалися слова: «Боже щасливо впровадь Отця своїх народів»⁸. Надвечір імператор поїхав до Самбора, де по дорозі у Лужку його зустріли окремою тріумфальною аркою⁹.

Журналісти «Львівської газети» повідомили, що подія перебування імператора в Дрогобичі була також пов'язана із його розпорядженням від 12 жовтня 1851 р. стосовно скорочення числа армії¹⁰, а тому в цьому приїзді стояла передовсім стратегічна мета вже традиційного для родини Габсбургів «поліційного контролю» над окупованими клаптиками імперії. Основною причиною приїзду імператора в Дрогобич була ревізія військових казарм та військового навчального закладу, адже, як зазначалося в примітці редакції «Львівської газети» після опису приїзду, часопис «Австрійський кореспондент» вже опублікував постанову верховного суду про скорочення армії¹¹. Відтак візитація Франца Йосифа I міст Галичини, окрім політичного значення у плані піднесення громадського авторитету цісаря серед підданих, мала за ціль провести ретельну ревізію військових частин і казарм, а також військових навчальних закладів із ціллю їх подальшої реорганізації або ж узагалі скорочення. Це був 1851 р., час коли молодому імператорові потрібно було бодай задекларувати скорочення армії, як наслідок нещодавньої «Весни народів» і нібито зменшення «поліційного стилю управління» підданими та їхніми корінними територіями. Проте, як відомо саме у 1851 р. Франц Йосиф I скасував конституцію, внаслідок чого почалися 10 років реакції, які сповільнили національне й політичне життя західних українців.

У другій половині вересня 1880 р. відбувалася друга мандрівка в Дрогобич і перша мандрівка до Борислава цісаря Австро-Угорської імперії Франца Йосифа I. З різних джерел дізнаємося про масовий характер офіційної церемонії прийому цісаря в Дрогобичі і Бориславі. Одразу зауважимо, що в історіографії грубу помилку щодо датування, а також переліку учасників організації церемонії прийому допустив Єжи Марія Пілецький, який помилково відчитав інформацію про приїзд цісаря в Дрогобич 18 вересня 1880 р., підмінивши її неправдивою датою 18 жовтня 1890 р.¹²

Отже, 23 вересня 1880 р. редакція станіславівської «Хроніки» на чолі з редактором Яном Даневичом опублікувала відгук про приїзд цісаря в Дрогобич. Очевидно серед присутніх був хтось із респондентів редакції, оскільки мандрівка імператора була розписана в найменших деталях. Цього разу імператор був проїздом через місто, оскільки цілеспрямовано рухався залізничним потягом з Калуша через Стрий і Дрогобич у Борислав.

⁸ Sprawy krajowe. Drohobycz // Gazeta Lwowska. 1851, 4 listopada. № 254. S. 1011–1012.

⁹ 1851 r. (d. 11 października) wjazd najjaśniejszego Franciszka Józefa I, cesarza Austrii, do Krakowa, tudzież podróż J. Ces. Król. Apost. Mości po Galicyi i Bukowinie. Kraków, 1853. S. 93.

¹⁰ Sprawy krajowe. Drohobycz // Gazeta Lwowska. 1851, 4 listopada. № 254. S. 1011–1012.

¹¹ Там само. S. 1012.

¹² ПІЛЕСКИ J.-M. Najjaśniejszy Pan na Ziemi Drohobyckiej // Ziemia Drohobycza. Wrocław, 2002. № 15. S. 16–17.

Проте Дрогобич мав по графіку більше запланованого часу. Зокрема в описі було вказано, що цісар прибув на залізничний вокзал Дрогобича 18 вересня 1880 р. о 12.30 год.¹³ Дрогобичани вкотре зустріли Франца Йосифа I радісними вигуками. Щоправда під час зустрічі падав проливний дощ¹⁴, а тому час перебування на станції було скорочено. Редакція «Львівської газети» повідомила, що офіційна канцелярія цісаря подала ноту жалю, що для стоянки в Дрогобичі було так мало часу: «Нам дуже люб'язно подякували і шанобливо з нами розмовляли, незважаючи на надзвичайно неприємну погоду, яка найбільше турбувала в Болехові та Дрогобичі»¹⁵.

На дрогобицькому вокзалі, який міщани прикрасили двома гарними порталами з триумфальним арками, виготовленими із зелені та квітів, Франц Йосиф I спеціально зійшов із потяга. Адже на вокзалі було заздалегідь організовано урочистий прийом імператора¹⁶.

Бургомістр Дрогобича Віктор Блажовський привітав цісаря від імені усього міста, а поряд із бургомістром в числі офіційної делегації стояв і його заступник Греш Гольдгаммер. Зокрема бургомістр Дрогобича промовив до імператора так:

*Вітаю Тебе разом із представниками міста, і з усією найяскравішою радістю, яку відчувли городяни, побачивши Тебе в'їжджаючим у наше місто, кладу до Твоїх ніг, Найясніший Пане, вираження найглибшої пошани, найцирлішої любові та непохитної вірності, якими ми завжди схилиємося до Твоєї Наймилостивішої Особи, Наймилостивішого Пана Імператора та Короля, а також до Твоєї Найдостойнішої Династії. Високопреосвященний Імператоре і Пане його Імператорської і королівської міці. Хай живе Францішек Юзеф І!*¹⁷

Разом із бургомістром був також присутній повітовий маршалок граф Юліан Бельський, який особисто приїхав із свого палацу в Рихтичах привітати кайзера і вручити йому якийсь цінний подарунок від імені староства. Властиво промова графа була ключовою, а тому потрапила на шпальти газет у повному обсязі:

Нарешті ми дочекалися цього довгоочікуваного, надзвичайного і гаряче жаданого моменту, коли жителі Дрогобицького повіту можуть шанобливо вітати між собою свого улюбленого Монарха. Вибачте нам, Ваша величність, що ми не можемо знайти інших слів, крім тих, які ви вже чули. Дозволь нам віддати до Твоїх ніг вияв глибокої шани, вірності, незрадимої вдячності та безумовної прихильності, які ми відчуваємо до Твоєї Високоповажної Особи та до всього Верховного Імператорського Дому, і водночас прийми, Всесвітліший Батьку,

¹³ Drohobycz. Borysław // Kronika: pismo polityczne, ekonomiczne i literackie. 1880, 23 września. № 76. S. 3.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Najjasniejszy Pan w Galicyi // Gazeta Lwowska. 1880, 20 września № 217. S. 2.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

*запевнення, що ми не дозволимо нікому перевершити нас у наших почуттях вірності та патріотизму. Доказом нашої вдячності є незліченні юрби людей, що поспішають почути Твоє привітання, мільйони захоплених вигуків і хор благословень, що супроводжують Твою подорож, перетворюючи її, о Світліший Отче, на тріумфальну процесію. Хай живе Його Величність Імператор. Король. Апостольська Величність, Наш Імператор і Король!*¹⁸

В організації офіційного прийому в Дрогобичі на вищому рівні також брали участь представники від Дрогобиччини, які працювали депутатами у радах Львова та Кракова, зокрема: граф Йосиф Бельський, Герш Гольдгамер, ксьондз Ігнацій Терлецький, ксьондз Юліан Німиловч та Юліан Невядомський¹⁹.

Згодом цісар відправився до Борислава, до якого прибув 18 вересня²⁰. На території новозбудованого залізничного вокзалу його привітала гмінна рада, духовенство разом із церковними братствами та їхніми хоругвами, а також релігійна громада єврейського кагалу із торою в руках і численні урядовці та депутати. У Бориславі імператор пробув майже дві години. Згідно з описами місто було прикрашене прапорами і трьома тріумфальними воротами, що в цілому справляло надзвичайно оригінальне видовище. Незважаючи на дуже неприємний дощ і бруд, Франц Йосиф I вирушив на оглядини французької нафтової копальні, яка знаходилася «на Волянці»²¹. Також імператор прийняв участь у відкритті та освяченні меморіалу на честь імперії, який був фінансований спілкою нафтових магнатів, а зокрема від копалень д-ра Федеровича, Аджея Скжинського і братів Знаміровських²². Меморіал присвячувався передовсім події приїзду цісаря в Борислав і мав форму колони із гербом імператорської родини, який прикрашався хоругвами національних громад, що проживали на територіях Дрогобиччини. При цьому цей знаменитий день був яскраво зафіксований у галицькій пресі і намальований у відповідному акварельному малюнку авторства польського художника Войцеха Грабовського (1850–1885), який особисто курував процесом фіксації усіх станцій імператора, а фотографував увесь візит львівський фотограф Едвард Тжемеський, який пізніше опублікував спеціальний альбом із 20-ти літографічних картонів²³. О 14.00 год цісар відвідав копальні нафти та земного воску найбільшої французької фірми, яка тут орендувала землю²⁴.

¹⁸ Там само.

¹⁹ NOWOLĘCKI A. Pamiątka podróży cesarza Franciszka Józefa I po Galicyi i dwudziesto-dniowego pobytu jego w tym kraju. Kraków, 1881. S. 225.

²⁰ Najjasniejszy Pan w Galicyi // Gazeta Lwowska. 1880, 20 września. № 217. S. 2.

²¹ Там само.

²² Drohobycz. Borystaw // Kronika. 1880, 23 września. № 76. S. 3.

²³ TRZEMESKI E. Karty pamiątkowe z podróży cesarza Franciszka Józefa I po Galicyi r. 1880. Lwów, 1880. 20 s.

²⁴ Drohobycz. Borystaw // Kronika. 1880, 23 września. № 76. S. 3.

Цей приїзд імператора Франца Йосифа I вперше серед української інтелігенції почав інтерпретувати Іван Франко у своєму творі «Фабрика парафіну й церезиту у Дрогобичі», у якому український геній опублікував спеціальний опис критичного характеру:

Під час проїзду цісаря з Дрогобича до Борислава власники фабрики домоглися того, що цісар заглянув і до їхнього підприємства. Щоб достойно прийняти найяснішого гостя, вони примусили робітників у вільні від праці хвилини не тільки чистити і прибирати всю фабрику, а й працювати над виготовленням тріумфальної арки з земного воску і т. д., але й справити також для них нові мундири, тобто блузи, штани і шапки з воскового полотна, щоб пристойно показати цісареві свою робітничу армію. Робітники спочатку раділи з того щедрого дарунка і з ентузіазмом кричали «Хай живе», але скоро їхня радість вщухала, коли власники, надто високо оцінивши цей непрошений дарунок, почали вираховувати його вартість при виплатах із зарплати. Почалися ремствування і голосні нарікання, але на тому й закінчилося, а за цей подарунок робітники таки заплатили²⁵.

Хоча варто зауважити, що львівська преса повідомляла про те, що цісар заїхав на фабрику лише після того як відвідав Борислав і прямував у зворотному напрямку через Дрогобич у Самбір²⁶.

Оскільки дорога з вокзалу в Дрогобичі до Борислава (і навпаки) проходила виключно через рафінерію, яка знаходилася вздовж підніжжя гори вулиці Бориславської та впиралася у річку Тисменицю біля Млинок Шкільникових, потяг зупинився саме на її території, де відбувся короткий тріумфальний прийом із власниками рафінерії та гірничим урицьким товариством, яке мало тут офіс. 18 вересня 1880 р. журналісти «Газети Львівської» повідомили, що під час перебування цісаря в Дрогобичі він відвідав фабрику парафінових свічок акціонерної спілки «Гартенберг, Ляутербах, Гольдгаммер енд Компані», а не як це було повідомлено в інших газетах тільки «Гартенберга і спілки». Повертаючись до Дрогобича, цісар зупинився і навіть пройшовся гарно оздобленою за світовими стандартами рафінерною «фабрикою Гартенберга, Ляутербаха і Гольдгаммера», оточеною незліченним натовпом підданих, які вітали свого найвищого пана. На фабричному подвір'ї стояло дві величезні піраміди із сирого земляного воску вартістю понад 50 000 злотих. В середовищі магнатів існувала серйозна конкуренція з приводу відповіді на питання, а хто ж саме має зустріти покровителя імперії. В тогочасній пресі подекувалося, що візит імператора в Дрогобич та Борислав мав бути вирішальним для остаточного закриття питання нафтових протиріч. Це свідчить про ключову роль цісаря у вирішенні проблем австрійського бізнесу на рівні усїєї «Галицької

²⁵ Франко І. [Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі] // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. Київ: Наукова думка, 1984. Т. 44. Кн. 1. С. 62–63.

²⁶ Najjasniejszy Pan w Galicyi // Gazeta Lwowska. 1880, 20 września. № 217. S. 2.

Каліфорнії», адже саме тут вирували постійні судові справи та криваві бої за родовища чорного золота. Імператор слухав екскурсію по фабриці з великою увагою і був загалом привітним і задоволеним від цієї зупинки²⁷.

19 вересня 1880 р. імператор прибув до Самбора, де на нього чекала окрема церемонія привітання з громадськістю²⁸. У наступні роки монарх ще чотири рази відвідував Галичину: 1893 р. (участь у маневрах), 1894 р. (відвідання Загальної Крайової Виставки у Львові), 1900 р. (участь у маневрах і випробуваннях військових велосипедів), 1904 р. (перебування у Львові після маневрів у Комарно)²⁹.

В історії мандрівок Дрогобича 1912 рік став вкотре знаменитим на європейському рівні, зокрема у зв'язку із приїздом до міста наступника престолу Австро-Угорщини ерцгерцога Карла I Габсбурга (1887–1922), який в часі Першої світової війни, після смерті Франца Йосифа I 21 листопада 1916 р., таки став імператором Австро-Угорської імперії.

6 квітня 1912 р. газета «Дрогобицький тижневик» оперативно повідомила громадськість краю, що незабаром до міста приїде ерцгерцог Карл I, а тому розписала детально увесь його маршрут в спеціальній статті «Наступник трону в Дрогобичі»³⁰. В повідомленні зокрема йшлося про те, що вже в даному номері газети за 6 квітня 1912 р., «коли номер «Тигодника» [якраз] потрапить до рук наших шановних читачів», громадськість найпершою дізнається, що до міста вже скоро прибуде зі своїм ескадроном ерцгерцог і майбутній спадкоємець престолу Карл I, який в цей час прямуватиме до Коломиї. Планувалося, що в Дрогобичі його мали вітати керівники політичних, судових та автономних органів влади, при цьому зазначалося, що усі люди в Дрогобичі відчували велике піднесення і радість у зв'язку із тим, що такий поважний гість хоча б на кілька днів може залишитися в місті³¹.

Передбачалося, що під час кількаденного перебування у Дрогобичі Карл I відвідає намісника Борислава, де високого гостя також зустрінуть представники нафтової та воскової сфери. Проте ще напередодні його прибуття, в Дрогобичі почала точитися дискусія з приводу того, хто саме має його зустрічати під час тріумфальної церемонії офіційного прийому. Зокрема журналісти повідомили, що ходили чутки, що буцімто колишній бориславський комісар Ліпа Шуцманн ще напередодні приїзду наступника престолу намагався змусити місцеву владу доручити саме його кандидатурі привітати ерцгерцога. Проте журналісти «Дрогобицького тижневика» із критикою та чіткою вимогою публічно зверталися до влади магістрату та староства, що уся громада краю одноголосно буде виступати проти цього. У статті зокрема зазначалося:

²⁷ Там само.

²⁸ Sambor // Kronika. 1880, 23 września. № 76. S. 3.

²⁹ Cesarz Franciszek Józef w Galicji // Nowości Ilustrowane. 1916, 9 grudnia. № 50. S. 4.

³⁰ Następca tronu w Drohobyczu // Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. 1912, 6 kwietnia. № 9. S. 1.

³¹ Там само.

Ми вважаємо, що чоловік, який перебуває під слідством за різні злочини згідно статті «L. Vt.495/11», не повинен і не може вітати таку поважну особу іменем навіть міської влади. Так, ми будемо щасливі, коли Шуцманн також сприятиме оваціям, які лояльні громадяни в Бориславі хочуть влаштувати ерцгерцогу – але він може постати лише як звичайний громадянин, проте ніколи як офіційна особа, яка лише завдяки заступництву графа Замойського і когось із внутрішнього відділу суду досі є не заарештована, незважаючи на кримінальне розслідування³².

Як виявилось, ця політична постать в Дрогобичі була відома гучними кримінальними скандалами в судових процесах, а тому напередодні приїзду ерцгерцога журналісти опублікували власний протест проти корумпованого політика Ліпи Шуцманна. Врешті зазначалося, що це також була офіційна позиція і громадян Борислава, оскільки разом із дрогобичанами напередодні було зібрано понад 300 підписів авторитетних жителів краю, які зверталися до редакції газети саме з цього приводу. Люди або особисто, або ж в офіційних листах вимагали публікації відкритого листа-звернення до влади Дрогобицького повіту з детальним описом усіх злочинів, за якими Л. Шуцманн в цей час перебував під слідством. Відтак було оперативно надіслано спеціального листа-скаргу до канцелярії самого ерцгерцога Карла I та канцелярії дрогобицького старости пана Семлера із зазначенням тексту кримінального провадження № «L. Vt. 495/11» щодо Л. Шуцманна. Ключова вимога цього листа полягала в тому, аби було прийнято рішення про негайну заборону такої людині, як Л. Шуцманн, представляти владу Дрогобиччини перед спадкоємцем престолу³³. В пресі також зазначалося, що, коли бориславчани кілька тижнів тому вітали свого міністра і президента крайового нафтового товариства Владислава Длугоша (1824–1937)³⁴, скандального Ліпу Шуцманна також було усунено від участі в офіційному прийомі. Як виявилось, ця постать аж надто допекла громадськості краю, оскільки це була людина, яка раніше невинно аж 50 тижнів сиділа в слідчому ізоляторі, а станом на час приїзду ерцгерцога узагалі перебувала під слідством за багатьма злочинами, а тому вкотре мала сісти за ґрати. Власне з позицій адекватності журналісти зазначили, що така особа «мабуть, не може бути представником влади – адже навіть у самому Бориславі є порядніші громадяни»³⁵. Заспокоївши публіку, влада Дрогобиччини почала оперативно готуватися до офіційного візиту наступника престолу імперії Габсбургів.

Цікаво, що мандрівка наступника престолу Карла I до Дрогобича відбувалася фактично через рік після його весілля із Зітою Бурбон-Пармською

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ KUNERT A.-K. Posłowie i Senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939 // Słownik Biograficzny. Warszawa, 1998. T. 1. S. 385.

³⁵ Następca tronu w Drohobyczu // Tygodnik Drohobycki. 1912, 6 kwietnia. № 9. S. 1.

(1892–1989), яка була донькою останнього герцога Парми Роберта I (1848–1907). У літературі відомо, що ерцгерцог Карл був частим гостем на Галичині, а з квітня 1912 року майже періодично мешкав у Коломиї, де спеціально для нього та його дружини було збудовано дві вілли. Ще на початку квітня 1912 р. спадкоємець престолу мав чіткий план своєї приватної візитації із Відня до Коломиї на відпочинок в Яремче, а тому він вирішив за одно і відвідати Дрогобич та Борислав з усіма їхніми місцевими військовими залогами та нафто-видобувним капіталом. Невипадково уся жовта преса мало не погодинно розписувала маршрут ерцгерцога і наслідника престолу. Мандрівка Карла I до Дрогобича і Борислава організовувалася на найвищому рівні. Фактично усі міські служби та урядові установи були задіяні до прийому. Окрім того, було запрошено відомого дрогобицького фотографа Йоахима Бенстока, який, маючи власну якісну студію і фірму «Rembrandt», фотографував мало не кожен крок престолонаступника. Цікаво, що в попередні роки його фірма також часто виконувала замовлення з фотографування представників цісарської родини, за що Й. Бенсток був неодноразово відзначений.

9 березня 1912 р. о 13:30 год ерцгерцог Карл I Габсбург разом із своїм ескадроном прибув до Дрогобича, після чого згідно графіку о 15:30 год він мав прибути потягом до Борислава разом із дрогобицьким старостою п. Семлером³⁶. Тобто попередня кількаденна програма, яка розроблялася у місті, дуже швидко перетворилася на кількагодинну.

Мандрівка ерцгерцога в Дрогобич була розкішною, адже при в'їзді до Дрогобича міщани спорудили тріумфальну браму, прикрашену знаменами, зеленню та квітами. Серед числа офіційної місії, призначеної для урочистого прийому, були присутні староста Дрогобицького повіту пан райця Семлер із делегацією управителів і депутатами всіх урядових і автономних органів влади, урядовий комісар та бургомістр Дрогобича пан Раймонд Ярош із своєю дорадчою радою і заступником Марселем Френкелем, а також численні представники духовенства усіх конфесій, ізраїльська громада в руках із торою і заповідями Божими, Палата роботодавців нафтової промисловості в особі панів Хлаповського та Оцесальського, цехові організації та інші корпорації, кожна з яких тримала в руках власні хоругви. Проте найбільше враження викликала багатотисячна делегація звичайних жителів із довколишніх міст та сіл «Країни солі і нафти», які за давньою традицією підданства прийшли привітати свого престолонаступника³⁷.

Під час приїзду громадський порядок підтримувала почесна варта на чолі з доктором права і комісаром повітового староства паном Дзіковським, а також комісаром львівської поліції паном Тауером. Окремо

³⁶ Następca tronu w Drohobyczu // Tygodnik Drohobycki. 1912, 13 kwietnia. № 10. S. 3.

³⁷ Następca tronu w Drohobyczu / Z Powiatu // Tygodnik Drohobycki. 1912, 20 kwietnia. № 11. S. 1.

зі Львова приїхали три спеціальні агенти поліції та уповноважений в спеціальних подіях пан Урбан з Дрогобича. Журналісти, які описували цю подію, зазначали:

Треба визнати, що серед такої чисельної та наполегливої публіки панував зразковий порядок, хоча підтримання цього порядку значно полегшувало те, що соціалісти, які були готові до бійки, ці руйнівники суспільного порядку – взагалі не брали участі у церемонії привітання ерцгерцога³⁸.

Зрозуміло, що численні страйки, які зокрема постійно підтримували український геній Іван Франко, Стефан Ковалів, Семен Вітик, а також багато інших представників польської інтелігенції, які захищали права та інтереси простих робітників перед нафтовими магнатами, вповні могли відбутися і в часі приїзду першої особи. Відтак представники проімперського політичного руху, а тим більше підконтрольна їм преса, із зрозумілих причин переживали, щоб все пройшло без заворушень. Невипадково, журналісти розхвалювали відмінну організацію заходу, мовляв

поліція та комісари контролюючи понад 10 000 глядачів у такому зразковому порядку, який тут панував, можна було вважати це за велике мистецтво, при цьому львівські поліцейські агенти своєю дипломатичністю, серйозністю та водночас ввічливістю здобули, тим самим, пошану серед населення, яке вірило в надійну охорону порядку, а ми [журналісти] просто захоплювалися надзвичайною делікатністю, великою рішучістю та обізнаністю пана Урбана³⁹.

Як виявилось, контроль за рухом ескадри наступника престолу знаходився на особистій відповідальності спеціального агента поліції Урбана, який мав значний досвід у контролі за масовими заходами в Дрогобицькому повіті. Подейкувалося, що він міг своїм досвідченим оком вмить і без найменшої впертості усунути зі шляху будь-який натовп, серед якого Карл I міг би проходити. Врешті всі добре знали про вміння спецпризначенця Урбана знаходити відомих в злочинному світі осіб, або ж виявляти підозрілих людей, які могли стояти як в перших, так і в останніх рядах⁴⁰.

Народ «Галицької Каліфорнії» зустрів ерцгерцога Карала I бурхливими оваціями, вигукуючи гасло: «Хай живе», яке демонструвало, з яким бажанням і приязністю громадяни Дрогобиччини бажали прийняти у своєму місті такого високого гостя, як представника правлячої династії Габсбургів. Кінний ескадрон на чолі із наступником престолу кінним маршем в'їжджав у Дрогобич зі сторони Самбора, адже перед цим військові квартирували у Хирівському конквікті. Ерцгерцог зупинив свій ескадрон біля вілли

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само.

мафіозного політика і нафтового магната пана Якуба Файєрштайна (сьогодні це приміщення належить психоневрологічному диспансеру по вулиці Січових Стрільців, 20) і наказав одному з офіцерів відвести солдатів до місця дислокації та розквартирування по вулиці Трускавецькій. Тобто рухатися до австрійських військових казарм біля старого парафіяльного цвинтаря. На той час ескадрон нараховував приблизно від 120 до 160 кінних вершників, а тому необхідно було мати не тільки казарми, але й відповідні конюшні. Після цього Карл I верхи на своєму коні («гутаку») розвернувся і вирушив до будинку Дрогобицького староства. Тим часом до старости пішки вирушили представники влади та депутації, що зібралися перед тріумфальними воротами. Почесна варта розійшлася, а поліцейні агенти супроводжували першу особу впродовж усього заходу. Вулиця Міцкевича, а також площа на перехресті вулиць Самбірської та Соляної, де ерцгерцог на хвилю зупинився із своєю урядовою та військовою свитою, практично в одну мить наповнилася багатотисячним зацікавленим людом, що слідував за військовими у формах та своїм високим гостем, просуваючись за ним від воріт тріумфальної брами. Мабуть, це треба було бачити наживо, аби зрозуміти наскільки Карлу I було непросто просуватися між людьми, їдучи верхи до староства. Згідно з описом наслідник престолу заледве міг на своєму коні протиснутися крізь цей радісний натовп, який в ейфорії постійно вигукував «Хай живе!», на що ерцгерцог постійно в гречній формі відповідав військовим поклоном і, протискаючись крізь цей натовп безперервно і з щирою посмішкою, щохвили просив людей звільнити йому місце для руху. Це звернення з його вуст німецькою звучало, як «Platz machen»⁴¹. Нарешті на коні Карл I добрався до подвір'я староства, де його офіційно зустріли і представилися його величності представники міської влади. Перед входом у віллу староства (сьогодні це приміщення факультету початкової освіти та мистецтва) від імені міста Дрогобича наступника престолу привітав бургомістр Раймонд Ярош, який виголосив коротку промову, передовсім, як урядовий комісар від округу⁴². Звільнивши невеличкий пляц перед почесним гостем, до Карла I підійшли троє дівчат, які передали йому гарні букети квітів, вручаючи які кожна з них висловила привітання на рідній національній мові. На нашу думку, це був дуже символічний жест, адже від імені польської національної громади панянка Жукотинська привіталася польською мовою, панянка Рудницька – українською, а панянка Старомійська – німецькою, на що ерцгерцог їм відповів польською мовою: «Dziękuję bardzo». Після цього Карл I Габсбург зайшов у староство, де в великій залі відбулася коротка розмова з представниками влади, які за якийсь час запросили наступника престолу на урочистий обід. Після цього делегація ерцгерцога разом із дрогобицьким старостою вирушила до залізничного вокзалу, звідки по-

⁴¹ Там само.

⁴² Там само. S. 2.

тягом вирушила до Борислава, щоб відвідати нафтові копальні. Рівно о 15:30 год. Карл I Габсбург прибув на місце призначення, де зустрівся із представниками місцевого та закордонного нафтового бізнесу. На сьогодні нам поки невідомо, у кого з представників влади чи військової еліти Дрогобича вечеряв і ночував Карл I, проте вдалося встановити, що вже наступного дня 10 квітня 1912 р. він провів ранковий вишкіл свого кінного ескадрону безпосередньо на Площі ринок. Після підготовки та привітання військових свого особистого ескадрону Карл I Габсбург вирушив вулицею Стрийською з Дрогобича до Стрия, а далі на Коломию⁴³.

Після візиту в Дрогобич Карла I 15 квітня 1912 р. дрогобицька газета «Реформа» повідомила громадськості краю, що фотограф Й. Бенсток отримав від уряду канцелярії наступника престолу офіційного листа із найвищою подякою за те, що він сумлінно і майстерно зафотографував офіційний прийом першої особи у Дрогобичі і надіслав ерцгерцогу особистий альбом із фотографіями. Журналісти повідомили, що цей лист із візою Карла I Габсбурга можна було побачити кожному охочому на спеціальному п'єдесталі, який стояв під окремим склом між екземплярами фотографій і фотоальбомів спеціальної виставки, яка експонувалася у вітрині фірми «Рембрант» у Дрогобичі по вулиці Стрийській⁴⁴. Фактично, якби не фототехніка Й. Бенстока, ми б сьогодні не побачили цих рідкісних кадрів із мандрівки наступника престолу.

Важливо зауважити, що після того як ерцгерцог поїхав до Коломиї, польська національна громада Львова почала публічно дорікати наступнику престолу, який, мовляв, не захотів заїхати до «польського Львова», щоб зблизитися із польською громадою. Так, 20 квітня 1912 р. якийсь журналіст під скороченим псевдонімом «Яст.» опублікував у варшавському часописі «Світ» критичну статтю у жанрі «жовтої преси» під назвою «Майбутній імператор Австрії в Галичині»⁴⁵. Враховуючи численні припущення справжніх причин приїзду в Галичину, а також численні зустрічі із різними національними громадами, в тому числі українською у Дрогобичі, невідомий критик публічно дорікав наступнику престолу за надмірну лояльність до українців. У статті також наголошувалося на тому, що Карл I зумів відвідати і Хирів, і Коломию, але натомість не відвідав Львова. Зокрема наступнику престолу дорікалося, що

його поселення в Коломиї має супроводжуватися якоюсь державною причиною. З цього приводу існують припущення. Найпростіше – ерцгерцог хоче наблизитися до східних кордонів своєї майбутньої держави. Цього він може досягти, поєднавши приємне з корисним: оселившись у Львові. Оскільки він цього не зробив, то робимо висновок, що йшлося саме про зближення з українською громадою. Львів

⁴³ Там само.

⁴⁴ Odznaczenie fotografa drohobyckiego // Reforma: piśmo poświęcone sprawom miasta i powiatu. 1912, 15 lipca. № 4. S. 4.

⁴⁵ [JAST.] Przyszły cesarz Austrii w Galicyi // Świat. 1912, 20 kwietnia. № 16. S. 11–12.

занадто польський, а тому для нього у цьому немає прерогативи. Кажуть, що для цього краще підходить Коломия, столиця романтичної Гуцульщини, оточена майже виключно українським елементом. Поки що говорять лише про одне: про жвавий інтерес, який майбутній правитель викликає в нашій країні. Цей інтерес легко зрозумілий, ще більше зрозумілий у польському суспільстві в Галичині, яке черпає сприятливі умови для свого національного розвитку значною мірою з приязного ставлення до династії. Ерцгерцог, який ще не встиг кристалізуватися як особистість, наразі стоїть під знаком питання. Про нього ми знаємо лише те, що він ревний католик, як майже всі Габсбурги⁴⁶.

Зауважимо, що це був місяць квітень 1912 р. – час, коли наближалася перша посвята в «Пласт», це був рік, коли українська національна громада Галичини під проводом Митрополита Андрея Шептицького та представників різних напрямків інтелігенції поживавила свою боротьбу за автономні права.

Про мандрівку Карла I Габсбурга до Дрогобича у квітні 1912 р. власні, і доволі таки реалістичні з точки зору непересічного очевидця, спогади описового і часто саркастичного жанру залишив відомий український громадський і військовий діяч, отаман УСС (1914–1915), отаман УГА (1918–1919), двоюрідний брат батька Романа Шухевича та почесний громадянин Долини, дрогобицький суддя і адвокат Степан Шухевич (1877–1945). Його унікальні спогади⁴⁷, зокрема про дрогобицький період життя, коли він працював тут суддею напередодні Великої війни, містять рідкісні свідчення про абсолютно усі сфери життя міста та його національних громад, а передовсім української. Більше того, ці спогади описують життя Дрогобича від 1907 року і почасти аж до міжвоєнного часу, а тому є безцінним джерелом для кращого пізнання історії міжнаціональних відносин на теренах Дрогобиччини першої половини ХХ ст. Відтак у даній книзі поряд з аналізом окремого епізоду про приїзд Карла I у 1912 р. вважаємо за потрібне републікувати витяг із спогадів С. Шухевича із описом його життя в Дрогобичі, коли він працював на посаді одного із 14-ти повітових суддів впродовж 1907–1910 рр., а також на посаді приватного адвоката, який мав чимало замовлень в Дрогобичі впродовж 1911–1914 рр.⁴⁸

У своєму описі мандрівки Карла I до Дрогобича тодішній суддя повітового суду в Дрогобичі Степан Шухевич розкрив набагато більше деталей, позаяк, працюючи у судовій системі, він добре володів інформацією про справжні причини приїзду ерцгерцога до Дрогобича, а також про більш приховані деталі його перебування в середовищі місцевої влади. Як виявилось, Степан Шухевич за свого життя мав нагоду тричі бачити Карла I. Перший раз це було тоді, коли він восени 1911 р. повернувся зі

⁴⁶ Odznaczenie fotografa drohobyckiego // Reforma. 1912, 15 lipca. № 4. S. 4.

⁴⁷ Шухевич С. Моє життя. Спогади / вступне слово проф., д-ра Володимира Янева і д-рки Степанії Шухевич-Строкон. Лондон, 1991. 619 с.

⁴⁸ Там само. С. 212–235, 246–247.

Львова до Дрогобича на запрошення відомого адвоката доктора Ярослава Олесницького на стажування адвокатури, біля канцелярії якого він почав працювати кандидатом адвокатури. В Дрогобичі тоді вже добре знали ерудованість, патріотичний хист, а також добропорядність Степана Шухевича, який користувався в різних національних громадах «Країни солі і нафти» поважним авторитетом. Врешті його праця на посаді повітового судді у 1907–1910 р. в Дрогобичі завершилася публічною переможною справою із шовінізмом і українофобом Адамом Пілецькім, який мало того, що постійно програвав кошти в казино, та ще й по вуха жив у боргах, маючи страшенну злість на Степана Шухевича, що той йому відмовив свого часу у позичці 8 000 злотих⁴⁹. Після побиення суду у 1910 р. і в часі другого повернення до Дрогобича у 1911 р. Степан Шухевич й надалі залишався при своєму авторитеті і успішно захищав в судах інтереси як українців, так і поляків, євреїв та німців. Саме в часі адвокатури С. Шухевич особисто був присутній під час приїзду ерцгерцога Карла I в Дрогобич. Згідно з спогадами С. Шухевича, у 1911 р. Карл I Габсбург щойно оженився, у зв'язку із чим імператор доручив йому військовий уряд над керівництвом полку драгунів, що стояв залогою у чеській Празі⁵⁰. Проте у цей час, за інформацією С. Шухевича, Карл I тоді щось грубо провинився проти засад і правил моральності, у зв'язку із чим його дружина Зіта Бурбон-Пармська пожалілася перед цісарем як головою родини. Після цього імператор Франц Йосиф I прийняв рішення покарати свого наступника таким чином, що відправив його військову канцелярію та уряд в Галичину, а саме в Коломию. Як зазначав С. Шухевич, усіх військових вищих чинів, яких імператор особистим наказом відряджав на службу в Галичину, вважалося покаранням і фактично висилкою із столиці того чи іншого королівства або циркулу. При цьому згідно з розпорядженням імператора, Карл I повинен був подорожувати з Праги в Коломию не залізницею, а верхи на конях. Оскільки це на той час було дуже принизливо для вищого чину з числа імператорської родини, йому було дозволено перенести свій ескадрон драгунів із Праги до Коломиї. Для цього у Коломиї було збудовано два спеціальних будинки. При цьому в часі кінної мандрівки Карла до Коломиї, його дружина пересувалася потягом. Напередодні греко-католицьких Великодніх свят Карло I прибув до Дрогобича, при цьому задовго до його приїзду в місті та повіті ширилася масова агітація. С. Шухевич зазначив, що це робилося для того, «аби зробити йому в Дрогобичі велику параду (зі сторони українців) і в той спосіб з'єднати його ласки, бо було відомо, що на випадок смерти Франца-Фердинанда він ставав наслідником, а опісля – цісарем»⁵¹. Тобто українська національна еліта і політики добре розцінили значення цього приїзду в «Галицьку Каліфорнію». Невипадково на саму квітну неділю

⁴⁹ Там само. С. 214, 220–232.

⁵⁰ Там само. С. 245.

⁵¹ Там само.

1912 р. Степана Шухевича було відряджено до сіл Доброгостів та Уличне з метою проведення агітації, щоб у день приїзду Карла I до Дрогобича приїхало якнайбільше українського селянства⁵².

Степан Шухевич описував, що на початку квітня в Дрогобичі стояла погана погода, майже цілий тиждень падав дощ, який був мокрий і великими масами завалював поля, ліси і дороги. Залізничний рух в цей час було паралізовано, а потяги узагалі перестали ходити по усій Східній Галичині. У таких обставинах приїхав Карл I Габсбург до Дрогобича. Відповідно цілком природно, що масовість, яку передбачали українці, попросту не могла бути таких масштабів, яких собі раніше уявляли куратори заходу.

Разом із наступником престолу до Дрогобича приїхав охмістр імператорського двору князь Льобковіц. Це був чоловік поважного віку, мав військовий чин полковника, і від імені імператора виконував функцію куратора мандрівки Карла I. С. Шухевич вважав, що князь фактично моніторив усю ситуацію із виконанням покарання для Карла, через що намісник престолу дуже його боявся, оскільки князь про кожний його невідповідний крок повідомляв цісареві⁵³. Степан Шухевич писав, що Дрогобич був веселим містом,

...позаяк можна було добре випити і вповні забавитися з різними жінками підозрілої вартості. Дрогобицькі жиди знали про вдачу Карла і через його товаришів-старшин запросили Карла до підземелля-кав'ярні Шенгольця. Карло чекав, аж князь піде до ліжка, а потім вичмикнувся з хати і прийшов до Шенгольця, де був також д-р Олесницький і я. Почалася широка забава, яка тривала до ранку. Десь біля шостої години в підземеллі появився Льобковіц, якому заушники донесли про ескападу Карла. Архикнязь пополотнів і, похиливши голову, вийшов з підземелля та подався на квартиру⁵⁴.

Таким чином, маємо для історії цієї мандрівки і неофіційну частину опису з уст безпосереднього учасника цих подій Степана Шухевича. Такими були живі реалії цього вищого світу гречних звернень і толерантних дискусій, тотального поліцейного контролю і врешті несамовитого прагнення до влади над підданими.

Як би там не було, ерцгерцог Карл I Габсбург був останнім імператором Австро-Угорщини, королем Чехії, Угорщини, Галичини та Володимирії. Йому довелося очолити монархію у надскладний період – у розпал Першої світової війни, після смерті цісаря Франца Йосифа I 21 листопада 1916 р. Саме Карл I у 1918 р. визнав незалежність Української Народної Республіки, а в листопаді того ж року через революційні події в Австро-Угорщині (одна з яких призвела до утворення ЗУНР) відмовився від управління державою, але офіційно престолу не зрікся. Тільки у квітні

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

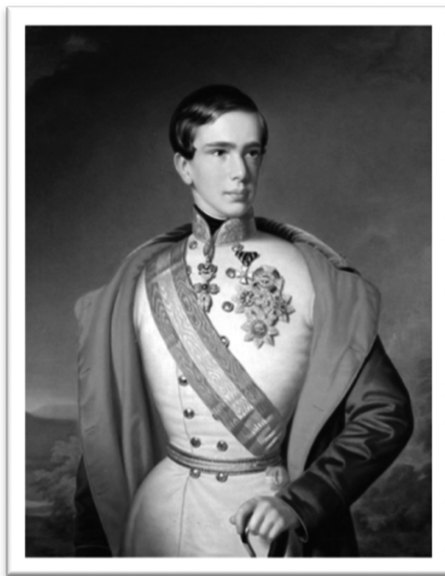
⁵⁴ Там само. С. 245–246.

1919 року, коли австрійський парламент скасував монархічну владу, Карл I остаточно втратив імператорську корону. Після невдалих спроб залишитися бодай угорським королем у 1921 році Карл був інтернований у місце заслання на острові Мадейра, де наступного року помер від пневмонії.

Починаючи від 1912 р., «Країна солі і нафти» все більше наповнювалася тривогою, а нестабільне буденне життя тисяч заробітчан та постійна інформація з преси про розміри армій і російських шпигунів наповнювали соціальний простір відчуттям наближення Великої війни. Спокійний ритм мандрівок Дрогобиччиною закінчився щойно у промислових районах австрійська влада оголосила консервацію стратегічних об'єктів: нафтових шибів та рафінерій, а також підготовку до військової реорганізації, яка була завершена практично на початку серпня 1914 р. Розпочиналася Перша світова війна, яка принесла жителям «Країни солі і нафти» новий тип мандрівок – евакуації, еміграції, заслання та полон, які, на жаль, Україна змушена вкотре сьогодні відчувати з боку свого одвічного ворога з невірних просторів монгольської московії⁵⁵.

⁵⁵ Детальніше див.: ЛАЗОРАК Б., СКВАРЕК Б., ЛАЗОРАК Т. Дрогобич і Дрогобицька земля у 1914–1919 рр. Дослідження історії міста та регіону. Варшава–Легніца–Дрогобич–Нагуєвичі, 2022. 656 с.

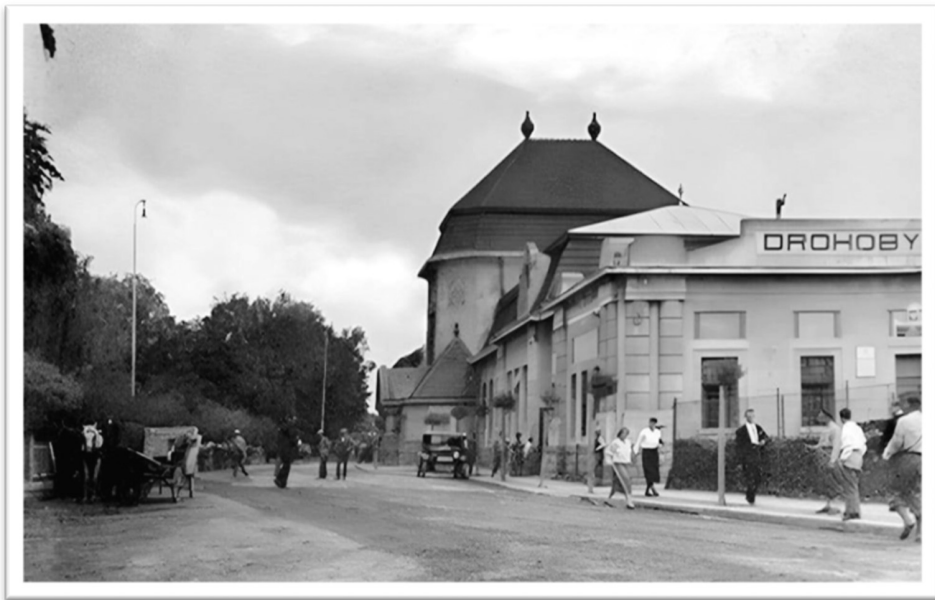
ІЛЮСТРАЦІЇ

Імператор Австро-Угорської імперії Франц Йосиф I. Портрет авторства Йоганна фон Ранзі, 1851 р. Мальовано напередодні приїзду до Львова та Дрогобича.

«Зустріч цісаря на Львівському вокзалі» у вересні 1880 р. З пам'ятного альбому картонів львівської фотографічної фірми Едварда Тжемеського.

Давнє приміщення залізничного вокзалу в Дрогобичі 1872 р. Фото 1930-х рр.

Акварель Войцеха Грабовського «Цісар відвідує копальні нафти в Бориславі» у вересні 1880 р. Акварель. Папір, 38, 5х 56,5 см. З пам'ятного альбому картонів львівської фотографічної фірми Едварда Тжемеського. Зберігається у фондах національного музею у Кракові (№ один. збер. MNK III-г.а-12791)

Панорама церезинової фабрики акціонерної спілки «Гартенберг, Ляутербах, Гольдгаммер енд Компані», яку відвідував цісар. Літографія «Ceresinfabrik der Firma Gartenberg, Lauterbach, Goldhammer & Comp. bei Drohobycz» з книжкового видання 1883 р.

Весільна церемонія ерцгерцога Карла I Габсбурга та італійської принцеси Зіти Бурбон-Пармської. Ліворуч від молодої – імператор Австро-Угорщини Франц Йосиф I. Відень, 20 листопада 1911 р.

*Ерцгерцог Карл I Габсбург – наступник престолу Австро-Угорської імперії.
Відень, 1912 р.*

*Церемонія привітання ерцгерцога і наступника престолу Австро-Угорської імперії Карла I Габсбурга біля повітового староства у Дрогобичі. Квіти вручають дівчата від національних громад міста: українська панянка Рудницька, польська панянка Жукотинська і донька директора державної гімназії Й. Староміського.
Фото фірми «Рембрандт» Йоахима Бенстока, 9 квітня 1912 р.*

Ерцгерцог Карл I Габсбург в цивільному одязі виходить із повітового староства в Дрогобичі. Фото фірми «Рембрандт» Йоахима Бенстока, 9 квітня 1912 р. Републікація з віденської преси.

FRANCISZEK JÓZEF I, BRUNO SCHULZ I TAJEMNICA MARMUROWEJ TABLICY

Grzegorz Józefczuk (Lublin)

Przedstawiam tutaj szkic, kilka spostrzeżeń, o zagadce związanej z pamiątkową, marmurową tablicą jubileuszową dedykowaną cesarzowi Franciszkowi Józefowi I, jaka znajduje się w posiadaniu Muzeum „Drohobyczyna” w Drohobyczu. Nieznany mistrz wzorowo wykuł na kwadratowej płycie marmurowej napis takiej treści: „Gestiftet / zum Andenken / an das vierzigjährige / Regierungs-Jubiläum / Majestät des Kaisers / Franz Josef I / 2. December 1888”, co po polsku znaczy: „Darowizna na pamiątkę czterdziestej rocznicy panowania Najwyższej Mości Cesarza Franciszka Józefa I., 2 grudnia 1888”.

Tablica stoi wsparta stalową ramą na trawniku dziedzińca muzeum przy ulicy Iwana Franki. Nic dziwnego w tym, że jeżeli się tablicę zobaczy, nasuwa się skojarzenie, że to jakiś lokalny artefakt z czasów, kiedy Drohobycz był pod panowaniem austro-węgierskim. Tymczasem sprawa wydaje się być o wiele bardziej skomplikowana, a nawet tajemnicza. Tablica w zaskakujący sposób przywołuje z jednej strony historyczne i interdyscyplinarne wątki przeszłości, zaś z drugiej strony – ukryte fabuły naszej pamięci i niepamięci, wykraczające z dziedziny historii w domenę literatury, polityki jak i fantazji. Łączy dwa punkty widzenia i metodologii: naukowy i imaginacyjny. Uprawnia to mnie do korzystania w tym szkicu z dwóch fundamentów: wsparcia naukowego, źródłowego oraz tego drugiego, bardziej publicystycznego i fantazyjnego.

Franciszek Józef I (1830–1916) był w latach 1848–1916 cesarzem Austrii i królem Węgier oraz zwierzchnikiem wielu innych terytoriów, mówiąc potocznie: władał c. k. monarchią. Panował przez 68 lat, szanowany a nawet wielbiony. Był między innymi władcą Królestwa Galicji i Lodomerii, tej Galicji krakowskiej i tej lwowskiej, w tym tej drohobyckiej... Nie sposób opisać tutaj dziejów jego wieloletniego panowania, ani tym bardziej wchodzić w niuanse układów terytorialnych i narodowych, powstało wiele biografii i analiz historyczno-politycznych. Trzeba jednak zaznaczyć, że monarcha miał wybitny talent do zachowywania wielokulturowości terenów swej dominacji oraz wykazywania dbałości

zarówno o klasy wyższe, rządzące, wojskowe, elity wyznaniowe, urzędnicze, ziemiańskie i mieszczańskie, jak i o niższe i biedne warstwy społeczne – w zamian za lojalność. Utrwalało się z czasem jego panowania przekonanie, że wprawdzie Bóg jest najwyższym organem uniwersum, lecz nad wszystkim czuwa Franciszek Józef! Ten eksperyment wspólnoty narodów zakończył się jednak wojnami i odbudował nacjonalizmy.

Bruno Schulz: był na każdym stemplu

Wróćmy do czasów świetności wielkiego Habsburga. Bardzo oryginalne świadectwo literackie tamtego czasu dał Bruno Schulz, który w opowiadaniu «Wiosna» pisze:

Świat był naówczas objęty ze wszystkich stron Franciszkiem Józefem I i nie było wyjścia poza niego. Na wszystkich horyzontach wyrastał, zza wszystkich węglów wynurzał się ten profil wszechobecny i nieunikniony, zamykał świat na klucz, jak więzienie. [...]

Świat był naówczas ograniczony Franciszkiem Józefem I. Na każdej marce pocztowej, na każdej monecie i na każdym stemplu stwierdzał jego wizerunek niezmienną światła, niewzruszony dogmat jego jednoznaczności. Taki jest świat i nie masz innych światów prócz tego – głosiła pieczęć z cesarsko-królewskim starcem. [...]

Wiele przemawia za tym, że Franciszek Józef I był w gruncie rzeczy potężnym i smutnym demiurgiem.¹

Monarcha systematycznie odwiedzał kraje, regiony, krainy, miasta, nad którymi panował. Z czasem takie wizyty zapowiadał z wyprzedzeniem kilkuletnim. Nie interesowały go podróże turystyczne, nie chodziło mu o zwiedzanie monarchii, cel podróży był inny, oczywisty – stabilizacja systemów lokalnej administracji i poznanie jej problemów, utrwalanie procedur urzędniczych, wspieranie liderów, budowanie prestiżu centrum władzy z szacunkiem dla jej organów prowincjonalnych. Był wszędzie, ale Drohobycz raczej omijał.

W Drohobyczu tylko raz

Franciszek Józef I był w Drohobyczu tylko raz, jako zaledwie 21. letni cesarz, mianowicie przybył do miasta 30 października 1851 roku, wiadomo nawet, że około godz. 17². Odbывał pierwszą podróż po Galicji i Bukowinie. O skali podróży świadczy jej kalendarium, cesarz zaczął (wymieniam tylko niektóre miejsca) od Krakowa, gdzie przybył 11 października, potem jechał m.in. przez Wieliczkę, Tarnów, Przemyśl, Lwów, Tarnopol, Trembowłę, Zaleszczyki do Czerniowiec, by w stronę Wiednia wrócić inną trasą – przez Kołomyję i Stanisławów, dotrzeć do Stryja – stąd do Drohobycza – a dalej do Sambora, Chyrowa, Krościenka, Sanoka, Jasła, Żywca i Białej, z której wyjechał 3 listopada.

¹ SCHULZ BRUNO. Wiosna // Schulz Bruno. Opowiadania, eseje, listy / wybór, układ, postłowie Włodzimierz Bolecki. Warszawa, 2000. S. 136, 137, 162.

² 1851 r. (d. 11 października) wjazd najjaśniejszego Franciszka Józefa I, cesarza Austrii, do Krakowa, tudzież podróż J. Ces. Król. Apost. Mości po Galicji i Bukowinie. Kraków, 1853. S. 91.

Podróżował sześciokonnym powozem, co muszę podkreślić, gdyż za kilkadziesiąt lat będzie miał do dyspozycji specjalny, ekskluzywny, ale bez przesady, pociąg, skład kolejowy. Powóz musiał zmagać się ze stanem galicyjskich dróg, błotem i innymi uciążliwościami jesiennej aury, jednakże z pewnością korzystano z budowanych przez Habsburgów od drugiej połowy XVIII wieku cesarskich dróg i traktów. Powóz eskortowała cesarska świta, przede wszystkim straż przyboczna, służący, nadzorcy powozu i koni itd.

Z czasem oprawa podróży, a nade wszystko powitań monarchy w miejscach, do których przybywał, stanie się formą bardzo rozbudowanych uroczystości, na kształt dzisiejszych wielobarwnych mitingów polityczno-społeczno-kulturalnych, jednakże o bardzo zdyscyplinowanym ceremoniale. Wykształcił się również swoisty styl relacjonowania tych wydarzeń, publikacji prasowych i wydawnictw książkowych, starano się nie pomijać nikogo ważnego zaangażowanego w powitanie monarchy, jak i podkreślać aplauz szerokich warstw społecznych. Kroniki podróży cesarza możemy dzisiaj czytać jak przewodniki po ówczesnych, realnych strukturach urzędów władzy, armii, lokalnych samorządów i organizacji narodowych oraz jako słownik obowiązujących ceremoniałów i etykiety. Jest to kopalnia wiedzy o stosunkach społecznych, kulturalnych i wyznaniowych tamtego czasu.

Mość opuszczał knieję z zadowoleniem

Wróćmy do tego jesiennego dnia październikowego sprzed 172 laty. 30 października 1851 roku przypadał w czwartek. Cesarz wyjechał rano ze Stryja, ale nie do Drohobycza, a do Lisowic na przygotowane dla niego polowanie. Habsburg uwielbiał polowania.

Towarzystwo składało się z 10. panów myśliwych, strzelano tylko kulą i ubito trzech wielkich a pięć mniejszych dzików, 14 saren, 4 lisy; i 2 zajęcy. Naj. Pan sam własną ręką upolował dwa dziki i dwie sarny. Mość opuszczając knieję z najwyższym zadowoleniem [...] raczył podziękować za tę zabawę z prawdziwą znajomością rzeczy dla Najwyższego Gościa urządzoną

– czytamy (pisownia oryginalna) w relacji³. Cesarz wrócił jeszcze do Stryja, skąd w końcu ruszył do Drohobycza odprowadzany przez orszak kilkudziesięciu włościan w świątecznych szatach na koniach, wśród salw, dzwonów i wiwatów.

Dalej czytamy (pisownia oryginalna):

U granic państwa Drohobyczy i obwodu J. C. K. Mość powitany przy tryumfalnym łuku przez urzędników kameralnych z naczelnikiem W. Józefem Micewskim i duchowieństwo na czele mass niezliczonych ludu, ruszył dalej odprowadzany przez kilkudziesiąt konnych wieśniaków do miasta Drohobyczy, gdzie przy pięknej bramie tryumfalnej, batalion pułku Hartmann, magistrat z p. Burmistrzem W. Ignacym Niewiadomskim, urzędnicy kopalń, duchowieństwo, szkoły i lud w serdecznych oznakach

³ Tamże. S. 92.

radości witali Najjaś. Pana. Tutaj podczas przepręgu J. C. K. Mość obejrzał dziarski bataliön i szkołę pułkowy dzieci żołnierskich, poczem w dalszy ruszył drogę, w której ciemność nocy rozjaśniały płonice na całej przestrzeni, po obu stronach gościńca, piramidalne stósy drzewa, oświecając tysiãcom nagromadzonej ludności, uroczy postać młodego Monarchy⁴.

Niewątpliwie młody cesarz był w centrum Drohobycza. Zapewne wizytował obiekt, gdzie kształcili się i stacjonowali młodzi austriaccy żołnierze – czyli budynek przy obecnej ulicy Tarasa Szewczenki 17. W 1858 roku zmieniono przeznaczenie budynku – z militarnego na gimnazjalny, czyniąc go siedzibą nowo powołanego Gimnazjum Komunalnego im. Franciszka Józefa. Obecnie znajduje się tutaj wydział filologiczny Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu.

Bogaci i biedni, duży i mali

I już nigdy więcej Franciszek Józef I do Drohobycza nie przyjechał, chyba że weźmie się pod uwagę jego sławną podróż po Galicji w 1880 roku, kiedy przez Drohobycz tylko przejechał, a właściwie przez dworzec kolejowy, stację odległą od miasta. Na dworcu witany był bardzo wylewnie i przez wiele delegacji, zgodnie z precyzyjnym ceremoniałem.

O pierwszej galicyjskiej wyprawie młodego monarchy utarło się przekonanie, że przyjmowano go chłodno i oficjalnie, a „publiczność” trzymała dystans. O tej odbytej w roku 1880 pisano później:

Podróż Jego Królewskiej Mości Cesarza przez Galicję roku 1880 była wielkim triumfem. We wszystkich miastach, na każdej stacji witały go wszystkie trybuny z niezwykłą czcią i rzadkim entuzjazmem. Bogaci i biedni, duzi i mali spieszyli się, aby złożyć hołd drogiemu gościowi⁵.

Cesarz podróżował ośmiowagonowym specjalnym pociągami dworskimi z salonką, pilotowany przez dodatkowy skład wagonów wyprzedzający monarchę o jedną stację. Wyruszył 29 sierpnia z Wiedniu, jechał przez Kraków, Bochnię, Przemyśl, Lwów, Kołomyję do Czerniowiec, potem wracał przez Stanisławów, dalej przez Bolechów, Stryj, Drohobycz, Borysław – gdzie był 18 września, a potem przez Sambor, Chyrów, Zagórz do Łupkowa.

Nie Drohobycz, ale Borysław był w interesującej nas przestrzeni geograficznej głównym miejscem wizytowanym wtedy przez 50-letniego monarchę. Wzniesiono altanę powitalną, ozdobną i oflagowaną, usytuowaną na niewiel-

⁴ Tamże. S. 92–93.

⁵ LAURENCIC JULIUS. Fünfzig Jahre Kaiser. Wien, 1898. S. 20. W oryginale: „Die Reise Sr. Majestät des Kaisers über Galizien im Jahre 1880 war ein grosser Triumphzug. In allen Städten, auf jeder Station begrüßten alle Stände den geliebten Monarchen mit ungewöhnlicher Ehrfurcht und seltenem Enthusiasmus. Reich und Arm, Gross und Klein eilte herbei, um dem theueren Gaste seine Huldigung darzubringen“ (<https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/pageview/3912303>)

kim, specjalnie usypanym wzgórką, z którego władca miał widok na intensywnie rozwijające się zagłębie borysławskie. Prezentowano technologie wydobywcze, kopalnie i szyby naftowe, cesarz wysłuchał specjalistów-fachowców z Borysławia i Wolanki, spotkał się z elitą przemysłowo-finansową zagłębia. Na nocleg wyjechał do Stryja.

Relacje z podróży monarchy po Galicji wydawano w postaci książek. Ta o podróży w roku 1880 liczy 245 strony, ukazała się w 1881 roku w Krakowie⁶. Dokładnie opisuje jej przebieg, wymienia setki ważnych postaci, które cesarza witały, nie skąpiąc cytatów, dzięki czemu wiemy, jakie były style powitań i formy komplementowania, sposoby wyrażania lojalności i wierności, do jakich wartości się odwoływano, co w osobie monarchy najbardziej ceniono, a nawet ubóstwiano. Autor tej książki, Aleksander Nowolecki (1825–1884), księgarz, wydawca, historyk, podaje, że korzystał z wielu informacji prasowych, a ponadto otrzymał trzysta listów z wielu miast od organizatorów powitań cesarza. We Lwowie wydano również album⁷ z rysunkami przedstawiającymi cesarskie wizyty w kilkunastu miastach. Szttychy do albumu wykonali najwybitniejsi polscy artyści, m.in. Jan Matejko, Juliusz Kossak i Wojciech Kossak. Rysunek „Cesarz w Borysławiu” jest autorstwa Wojciecha Grabowskiego.

Autonomia galicyjska

Są to publikacje książkowe w języku polskim i chyba nie ma innych tak precyzyjnie oraz bogato opisujących cesarskie wizyty w Galicji. Nic dziwnego, skoro w ramach budowania swoistego ustroju Galicji, otrzymała ona w ramach c. k. monarchii dużą autonomię, a Polacy – wielkie możliwości rozwoju kultury narodowej, pozycję w administracji, koncesje w zakresie szkolnictwa itd. Przypomnijmy na przykład, że w ramach tzw. autonomii galicyjskiej wprowadzono w 1869 roku język polski jako urzędowy dla administracji i sądownictwa Galicji.

Popularny portal internetowy informuje o tym:

Ważnym osiągnięciem było wprowadzenie do szkół, również wyższych i urzędów, języka polskiego, a do sądownictwa również ukraińskiego. [...] Po uzyskaniu autonomii decydującą rolę polityczną w autonomicznych instytucjach odgrywało polskie ziemiaństwo. [...] Galicja jako jedyny wówczas obszar, na którym w sposób niemal nieskrępowany przez zaborcę rozwijało się życie narodowe Polaków i Ukraińców, stała się głównym ośrodkiem zarówno polskiego, jak i ukraińskiego ruchu niepodległościowego⁸.

„Polskie elity polityczne Galicji zawarły w latach 60. XIX w. swego rodzaju ugodę z Wiedniem zakładającą lojalność wobec cesarza Franciszka Józefa I w zamian za możliwość rozwoju kulturalnego i gospodarczego” – mówi jeden z

⁶ NOWOLECKI ALEKSANDER. Pamiętka podróży cesarza Franciszka Józefa I po Galicji i dwudziestodniowego pobytu jego w tym kraju. Kraków, 1881.

⁷ Karty pamiętkowe z podróży cesarza Franciszka Józefa I po Galicji roku 1880. Lwów, 1880.

⁸ Autonomia galicyjska. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Autonomia_galicyska

najwybitniejszych polskich historyków, prof. Andrzej Chwalba z Uniwersytetu Jagiellońskiego⁹.

Niewątpliwie o podróżach Habsburga po Galicji pisała również prasa żydowska, najmniej wiadomo o relacjach ukraińskich.

Gimnazjaliści dla Najjaśniejszego Pana

Nie jest znana żadna (sic!) informacja prasowa czy druk okolicznościowy łączące Drohobycz z tablicą z roku 1888 dedykowaną Franciszkowi Józefowi, a przecież jest niemożliwe, aby o marmurowej pamiątce – która jest i tematem i pretekstem tego mojego szkicu – nie napisano, wcześniej czy później, jeżeli była jakoś z Drohobyczem związana. Jest to niemożliwie, ponieważ upamiętnienia i rocznice odnoszące się do cesarza i jego rodziny obchodzono obowiązkowo i o nich, w ramach postawy lojalnościowej, zawsze informowano. Świadczą o tym ważne dokumenty pisane, na przykład sprawozdania elitarnego C. K. Wyższego Gimnazjum Realnego im. Franciszka Józefa w Drohobyczu, publikowane systematycznie co roku, są one świadectwem wielokulturowości Galicji czasów przełomu XIX i XX wieku, bo uczniami byli, zresztą wymieniani z nazwiska, Polacy, Ukraińcy i Żydzi.

W sprawozdaniach za rok szkolny 1888 i 1889 nie ma słowa o takim upamiętnieniu cesarza w Drohobyczu. O tym, że w odniesieniu do monarchy nie mogło być zaniedbania świadczy fakt, że w obu sprawozdaniach podkreśla się uczestnictwo młodzieży w uroczystych mszach! Warto zacytować ten fragment (pisownia oryginalna):

W d. 4. października 1888. jako w dniu Imienin Najj. Pana, w d. 19. listopada 1888 jako w dniu Imienin Najj. Pani, i w d. 1. grudnia 1888. jako w czterdziestoletnią rocznicę wstąpienia na tron przez Najj. Pana brała młodzież gimnazjalna wraz z gronem nauczycielskim, po wysłuchaniu odpowiednich exhort, udział w uroczystych nabożeństwach odprawionych na intencją Najjaśniejszych Państwa. Potem rozdano uczniom wiersz, na tę pamiątkę przez c. k. nauczyciela S. Matwija ułożony i nakładem jego wydany. – Również brała młodzież gimnazjalna udział w nabożeństwach żałobnych, d. 5. lutego 1889, za spokój duszy Najdost. Arcyks. Rudolfa, d. 4. maja 1889, za spokój duszy Najj. Cesarzowej Maryi Anny, a d. 28. czerwca 1889, za spokój duszy Najj. Cesarza Ferdynanda I. w kościele i cerkwi odprawionych¹⁰.

Biblioteka, pan Zenowij i cień Brunona

Nie ma żadnej oficjalnej informacji o pochodzeniu tablicy w dokumentacji Muzeum „Drohobyczyna”, gdzie o to zapytałem kompetentne kierownictwo. Nieoficjalne rozpytywanie w tej sprawie doprowadziło mnie do stwierdzenia

⁹ CHWALBA ANDRZEJ. Lojalność wobec Franciszka Józefa za możliwość rozwoju Galicji // Dzieje. pl. Portal historyczny. 21.11.2016. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/prof-andrzej-chwalba-lojalnosc-wobec-franciszka-jozefa-za-mozliwosc-rozwoju-galicji>

¹⁰ Sprawozdanie Dyrekcyi c. k. wyższego gimnazjum realnego imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1889. Gródek, 1889. S. 57.

jednego i chyba jedyne pewnego faktu. Tablica została znaleziona przez Zenowija Berweckiego, który był dyrektorem muzeum do 2011 roku, na poddaszu Miejskiej Biblioteki im. Władysława Czarnockiego w Drohobyczu przy ulicy Tarasa Szewczenki 27 (niegdyś m.in. ulica Pańska i Adama Mickiewicza). Berwecki ma zapomniane zasługi dla odbudowy pamięci o wielokulturowym Drohobyczu.

Budynek biblioteki powstał około 1888 roku wzniesiony jako Dom Starców¹¹ (wszystkich wyznań) z funduszy magnata naftowego Mojżesza Gartenberga, ale są źródła, które podają, że była to organizacyjna i finansowa zasługa jego żony, Otylii Gartenberg, cieszącej się w Drohobyczu dobrą opinią kobiety wrażliwej i czulej na krzywdę, oraz źródła, że była to ich wspólna fundacja. Fortuna Mojżesza wzięła się z wyzysku, w tym swoich pobratymców, więc miałaby chcieć poprzez taką charytatywność zachować w pamięci potomnych „dobre imię”. To właśnie między innymi Gartenberg przyjmował cesarza Franciszka Józefa I podczas jego wizyty w Borysławiu i na tę okoliczność kazał ubrać robotników w nowe ubrania, a niektórych w tzw. półcylindry, po czym przyodziewek i nakrycia głowy zabrał.

Historia tablicy prowadzi nas do miejsca naznaczonego cieniem Brunona Schulza. Obecna biblioteka, dawny dom starców, w czasie II wojny światowej był składnicą zbiorów książkowych, między innymi ze sławnego kolegium jezuitów i elitarnego gimnazjum w Chyrowie, oraz z bibliotek okolicznych, a być może nie tylko książek, rabowanych przez Sowieców i Niemców. Do porządkowania, segregowania i katalogowania książek skierowano Schulza. Czy widział tablicę dedykowaną Franciszkowi Józefowi? Chyba nie, to jego wojenne spotkanie z Franciszkiem Józefem I miało aurę ukrycie metafizyczną, a zarazem realnie sztywną i straszną. Bo widział co pozostało z czasów monarchii, z dominacji Franciszka Józefa I na stemplach i znaczkach pocztowych oraz z cesarskiej dbałości o wielokulturowość – kolejny rozpad świata. Schulz znalazł się w jednym z wielu centrów tej tragedii, źli ludzie w Drohobyczu po prostu go niebawem zamordowali, a znajomych rozstrzelali lub spalili w piecach obozów zagłady. Warto pamiętać, że w faszystowskiej ekipie stacjonującej w Drohobyczu spory był udział, paradoksalnie, Austriaków.

Coraz więcej wątpliwości

Próbując rozwiązać zagadkę marmurowej tablicy spotkałem się z opinią, że ufundował ją opisywany wyżej Mojżesz Gartenberg, miała ona być wmurowana na fasadzie Domu Starców, jest tam nawet wnęka pseudo-okiennej o podobnym formacie. Opinia ta powołuje się na zbieżność dat, Dom Starców zbudowano około 1888 roku, czyli akurat na rocznicę czterdziestolecia panowania Franciszka Józefa.

¹¹ <https://www.jewishgen.org/yizkor/drohobycz/dro095.html>; <https://www.jhi.pl/artykuly/w-pogoni-za-czarnym-zlotem-zydzi-w-przemysle-naftowym-boryslawia-i-drohobycza,5837>; <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/d/814-drohobycz/101-organizacje-i-instytucje-spoeczne/80872-zydowski-dom-starcow-w-drohobyczu>

To wątpliwa hipoteza. Po pierwsze, na tablicy nie podano, kto jest jej fundatorem oraz innych danych o okolicznościach czy miejscu jej ustanowienia. To sprzeczność sama w sobie, gdyby bogaty fundator dziękował cesarzowi bezimiennie, bo wtedy intencje fundatora (fundację tablicy i tego, na czym ją umieszczono) może przypisać sobie każdy. Zresztą, zawsze podawano i podaje się, kto jest fundatorem – taka jest zasada upamiętnień dedykowanych władcom. Upamiętnienia tego rodzaju nigdy nie są bezimiennie. Równie ważny jest faktor lokalnego czasu historycznego: wtedy nic nie działo się w stylu improwizacji, trzeba było przestrzegać procedur, na wmurowanie takiej tablicy musiał zgodzić się sam cesarz! Jak w przypadku ufundowanego w 1888 roku Obelisku Cesarskiego (Kaiser-Franz-Joseph-Obelisk) w Wiedniu, monumentu, którego reguły, w tym tablica z najhojniejszymi darczyńcami, musiały posłużyć jako wzór dla innych takich upamiętnień. Można sobie pofantazjować, że „drohobycka” tablica była częścią większego upamiętnienia, dlatego wtedy o fundatorach zapewne napisano by na przykład na drugiej tablicy.

Pamiętając o autonomii galicyjskiej trzeba jeszcze dodać, że dziwnie wyglądałyby tablica w języku niemieckim na domu starców w mieście, gdzie językiem oficjalnym, urzędowym – z woli cesarza – jest polski, ale też w pewnych obszarach życia publicznego ukraiński, i gdzie znaczna część rozmawia po hebrajsku lub w jidysz. Kto rozumiałby napis wykuty na takiej tablicy po niemiecku?

Wybitny sławista Uniwersytetu Wiedeńskiego prof. Alois Woldan, znawca „mitu Austrii”, z którym rozmawiałem kilka lat temu, kiedy został zaproszony do Drohobycza przez Bibliotekę Austriacką, zwrócił mi uwagę na pewien istotny językowy błąd w napisie na tablicy. Imię cesarza to Joseph, a nie Josef – jak wyryto w marmurze! Czyżby ten błąd był kluczem do historii tablicy, która nie ma historii, bo została „ze wstydu” schowana na strychu (bądź tam trafiła z innego miejsca). Niemniej wtedy hipoteza, że tablicę znaleziono na strychu Domu Starców, bo była ufundowana przez Gartenberga z intencją umieszczenia na fasadzie budynku, miałaby swoje zaskakujące uzasadnienie. Pozornie, bo gdyby tak było, bogacz zamówiłby drugą tablicę.

Po rozważeniu najróżniejszych opcji wypada skłonić się ku pogładowi, że tablica, tak bezkrytycznie wpisywana w austro-węgierski okres Drohobycza, bynajmniej nie pochodzi z Drohobycza. Mechanizm takiej dyskusyjnej akceptacji ma podstawy nacjonalistyczno-polityczne, im więcej artefaktów austro-węgierskich, tym mniej pytań o to, dlaczego w ogóle Drohobycz znalazł się w obrębie c. k. monarchii oraz więcej argumentów, aby nie przywoływać historii polskiej dominacji państwowo-politycznej. W lokalnej historiografii, a właściwie tzw. krajoznawstwie podkreśla się, a nawet kategoriałnie wyodrębnia okres austro-węgierski, lecz nie wiem, czy ktoś wie, gdzie w Borysławiu w roku 1880 wzniesiono altankę dla monarchy. Zatem marmurowy obiekt powszechnie uchodzący za drohobycką pamiątkę czasów Franciszka Józefa okazuje się historycznym falsyfikatem.

I co dalej, Franciszku Józefie?

Zagadki nie zamykają się wyłącznie w tak zakreślonym kręgu. Jakby działało prawo serii albo wielkich liczb – zagadki mnożą się dalej. Oto jeszcze jedna. Porównałem najnowsze fotografie tablicy z tymi z roku 2008, kiedy sfotografowali się pod nią podczas III Międzynarodowego Festiwalu Brunona Schulza dwaj wielcy współcześni twórcy Ukrainy: pisarz i poeta Jurij Andruchowycz oraz artysta i promotor sztuki współczesnej Włodko Kaufman¹².

Zaskakuje to, co stało się z literami wyrzeźbionymi w marmurze tablicy. Na fotografii z 2008 roku są one powleczone złotą substancją. Na dzisiejszych zdjęciach już jej nie ma. Czy tablica miała pozłacane litery już w chwili odnalezienia pod dachem Biblioteki Czornowoła? Wątpliwe. Raczej pomalowano ją dużo później, już po przywiezieniu do muzeum przed dyrektora Berweckiego i posadowieniu na dziedzińcu. Czyżby litery pozłociono akurat w 2008 roku! Bo wygląda, że farba jest świeża, tablica prezentuje się bardzo atrakcyjnie. Jeżeli tak, to znaczy, że tablicę odnowiono w 2008 roku nie przypadkowo, albowiem w tymże roku przypadał jubileusz 120-lecia jej wykonania. Czyżby w ten sposób, poprzez pozłocenie liter, dyrektor Zenowij Berwecki świętował historyczne, dawne panowanie Franciszka Józefa? Jeżeli tak, byłoby to pierwsze takie wydarzenie w niepodległej Ukrainie. Dodam na marginesie, że jedyny pomnik Franciszka Józefa I w niepodległej Ukrainie wzniesiono w Czerniowcach, przypominając, że monarcha miał tam swój pomnik od 1888 roku.

Kto myśli, że 40-lecie rządów Habsburga uczczono w Drohobyczu wyłącznie rutynowymi mszami w kościołach i cerkwiach, a pewnie i dobrym słowem w synagogach, myli się. W przepastnych zasobach internetu znalazłem na przykład wiadomość o publikacji wydanej przez sławną drukarnię Arona Herscha Żupnika w Drohobyczu w 1888 roku. Chodzi o dramat Friedricha von Schillera «Sprzysiężenie Fieska w Genui» z 1784 roku, udostępniony teraz po... hebrajsku pod tytułem «Kesher Fi'esko be-Genu'a»¹³. Dedykacja książki jest następująca: „Wydane po hebrajsku i jako trwałe wspomnienie czterdziestej rocznicy panowania Mości Cesarza Franciszka Józefa I”.

¹² Fotografia na okładce Dwutygodnika Społeczno-Kulturalnego „Słowo żydowskie”, nr 11–12 (427–428), 16–30 czerwca 2008.

¹³ SCHILLER FRYDERYK VON. Kesher Fi'esko be-Genu'a / Die Verschwörung des Fiesco zu Genua. Hebräisch bearbeitet und zur bleibenden Erinnerung an das vierzigjährige Regierungs-Jubiläum Sr. k.k. apost. Majestät des Kaisers Franz Josef I. am 2. December 1888. Drohobycz, 1888.

ОКУПАЦІЯ ДРОГОБИЧА РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЄВРЕЙСЬКИЙ НАРАТИВ

Алоїз Волдан (Відень)

Щойно на початку вересня 1914 року австрійські війська зазнали нищівної поразки у боях з російськими арміями і змушені були покинути Східну Галичину, Дрогобич потрапив під російську окупацію. Ця окупація, що тривала з 16 вересня 1914 р. до 14 квітня 1915 р., тобто понад півроку, і залишила, як наголошує Володимир Бірчак, «тривкий слід в пам'яті людей»¹, була зображена в історичних описах містян по-різному. Існує принаймні два розлогі повідомлення про цей час: уже згаданого Володимира Бірчака під назвою «Козаки в Дрогобичі» і маловідомого Германа Штернбаха «Коли шакали бенкетують. Нариси з російської доби в Галичині». Обидва повідомлення були опубліковані в 1917 р. незабаром після закінчення окупації і належать очевидцям. Бірчак (1881 – після 1945), котрий був автором історичних романів, залишив більш фактологічне, сконцентроване на викладі подій повідомлення, а Штернбах був насамперед філологом, тож його опис тенденціє до белетристики, однак також претендує на відповідність історичним фактам. Обидва автори зосереджують свій погляд на козаках та їхніх злочинах – ідеться про козацькі загони генерала Каледіна, які захопили місто та околиці, підкріплені донськими козаками під проводом генерала Павлова². У цих описах козаки постають як тип російських солдатів, про не-козаків згадується рідко.

У Бірчака це спричиняє певні труднощі: він сприймає козаків, які на його очах плюндрують українське місто, фактично як родичів – вони є

¹ Бірчак Володимир. Козаки в Дрогобичі // Шляхи. 1917. Річник IV. С. 27.

² Пор.: Лазорак Богдан. Дрогобиччина в 1914–1916 рр.: від російської окупації до австрійського реваншу // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. Т. 3: Матеріали Міжнародної конференції «Галичина періоду Першої світової війни у літературі, мистецтві та історії» (Дрогобич, 6–9 квітня 2014 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич: Посвіт, 2015. С. 145.

нащадками тих козаків з Січі, які відіграли вкрай важливу роль в українській історії й оспівані у багатьох текстах Шевченка. Тому перші підрозділи кубанських козаків, які зайняли місто, не зображено негативно: вони не займаються розбоєм, а лише крадуть всі види годинників – це автор інтерпретує як полювання за сувенірами, а не як спробу збагачення, що, зрештою, пояснюється зіткненням двох різних культур³. Також згадуються спроби побрататися з місцевим українським населенням: козаки організують танцювальні свята, в яких беруть участь і місцеві жителі. Крім того, деякі козацькі офіцери покликаються на царську обіцянку, що після закінчення війни в Російській імперії будуть українські школи та український університет⁴ – певна українська ідентичність у кубанських козаків живе досі.

Але перш ніж козаки вступають у Дрогобич, здійснюється грабунок і підпал магазинів єврейських торговців Кіслера та Фоерштайна на площі Ринок – не козаками, а мешканцями міста, які у ситуації безвладдя між від'їздом австрійців і вступом росіян хочуть збагатися за рахунок єврейської власності⁵. Тут зустрічаємо явну критику поведінки окремих груп міського населення (Бірчак нічого не говорить про їхню національну чи соціальну приналежність), яке відтак є не лише жертвою російського свавілля.

Та козаки поводяться зовсім інакше, коли вперше заходять у місто, – це підкреслює Бірчак⁶. Він також називає причину, яка може пояснити таку перемену: російський губернатор Галичини граф Бобринський призначає офіцера Рапота комісаром Дрогобича, який має підтримувати порядок. Коли Рапота потрапляє в пастку за містом і відтак у австрійський полон, російська окупація Дрогобича набуває іншого обличчя: місто підозрюють у зраді Рапоти і хочуть за нього помститися⁷.

Тим часом неподалік міста виникає битва між австрійцями і росіянами, а в Дрогобичі очікують переможців-австрійців, на боці яких воюють й українські Січові стрільці⁸ – однак знову приходять російські козаки. Ця коротка інтермедія в російській окупації Дрогобича, спричинена тимчасовим відступом загарбників, засвідчена історично. Під час другого вступу у місто в якості окупанта кубанські і донські козаки демонструють уже зовсім іншу поведінку: на кожному кроці здійснюються розбій і грабунок, а щойно накрадене одразу перепродується⁹. У численних окремих сценах автор змальовує це свавілля й поіменно називає

³ Див.: Бірчак 1917. С. 28.

⁴ Там само. С. 29.

⁵ Там само. С. 27.

⁶ Там само. С. 29.

⁷ Там само. С. 30.

⁸ Там само. С. 32.

⁹ Там само. С. 32–33.

постраждалих – магазин одягу Рота і винний магазин Блоха на Ринку¹⁰, а також окремих осіб. Від підпалів на Ринку сильно постраждав і магазин тканин пані Шульц¹¹ – тут ідеться про матір відомого письменника Бруно Шульца¹². Пожежі на Ринковій площі, які незабаром спалахують з усіх її сторін, є невід’ємною частиною історичної пам’яті Дрогобича про час російської окупації, як і безчинства козаків¹³.

Особливо кепською ситуація стає уночі, адже козаки полюють не лише на цінні речі та алкоголь, але й на жінок. Та й тут мешканці міста постають в очах автора не цілком невинними: вони накопичили велику кількість часто незаконно привласненого алкоголю і тим самим провокують козаків на напади. Письменник також не приховує, що дрогобичани з низів приєднувались до козаків у нальотах і наводили їх на ненависних співгромадян; деякі навіть перевдягалися в козаків, щоб грабувати самостійно¹⁴. Тут же маємо масові звинувачення на адресу євреїв: так, лихвар Блох у цьому безладі за допомогою одного львівського злодія начебто вдерся до депозитного банку на Ринку і пограбував його. Пізніше, коли австрійці повернули собі контроль над містом, він учинив самогубство у в’язниці¹⁵. Перебування козаків у Дрогобичі автор завершує описом оренбурзьких козаків, які пробули у місті лише короткий час і не були винні у грабежах. Цей опис характеризується принциповою симпатією до козаків – вони ж навіть якщо русифіковані, то українці, нащадки українських козаків, переселених у Російську імперію. Він містить також критичний погляд на жителів міста і випадки проти єврейських обивателів.

Цікаво порівняти цей опис очевидця із зображенням російської окупації, яку з джерел відтворив сучасний історик Богдан Лазорак¹⁶. У його реконструкції подій перші козаки з’явилися у Дрогобичі уже 5 вересня 1914 року. Це були кубанські козаки, що зайняли стратегічно важливі місця, але не завдавали шкоди місту. Лише через кілька днів дійшло до “варварського нищення” – спочатку лише у гімназії, де розквартировані там козаки знищили велику кількість книг та навчального обладнання¹⁷.

¹⁰ Там само. С. 33.

¹¹ Там само. С. 34.

¹² Сам Бруно Шульц покинув місто ще перед наступом російських військ, щоб перечекаати окупацію у Відні. У Дрогобич він повернувся тільки через рік, будинок на Ринковій площі з магазином тканин батька, який помер у 1915 році, були знищені пожежами. Див.: SASS JOANNA. Kronika uchodzy // Schulz-Forum. 2018. Vol. 10. S. 22–44.

¹³ Серед акварелей Фелікса Ляховича знаходиться і зображення пожеж на Ринку. Див.: NISIEJA STANISŁAW SŁAWOMIR. Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych. T. VII: Drohobycz, Majdan, Schodnica, Sławsko, Turka. Opole: Wydawnictwo MS, 2015. S. 73.

¹⁴ Див.: Бірчак 1917. С. 34.

¹⁵ Там само. С. 35.

¹⁶ Див.: ЛАЗОРАК 2015. Особливо розділ „Російська окупація“, с. 151–156.

¹⁷ Там само. С. 153. Бірчак згадує ці події в одному реченні, не надаючи їм важливого значення, пор.: Бірчак 1917. С. 29.

У документах згадується також російський староста Рапота, який був відкомандирований у Дрогобич, та й там і зник. Як і очевидець Бірчак, історик звинувачує донських козаків у тому, що вони грабували і палили численні єврейські крамниці, в тому числі і будинок батька Бруно Шульца, який раніше втік до Відня¹⁸. На завершення історик згадує заслання невгодного греко-католицького священника до Сибіру¹⁹. Хоча цей акт свавілля російського керівництва не зустрічається у Бірчака, його можна знайти у повідомленнях євреїв-очевидців.

Російська окупація Дрогобича на початку Першої світової війни знайшла відображення і в єврейському наративі. Герман Штернбах (1880–1942), класичний філолог з Дрогобича, вчитель середньої школи, редактор і перекладач латинських авторів²⁰, опублікував том оповідань «Коли шакали бенкетують. Нариси з російської доби в Галичині» (1917), що містить сім текстів, які у драматичних картинах зображують панування російських окупантів у місті, назва якого російською мовою зустрічається лише раз наприкінці тому: «Драгобыч город»²¹.

Уже перше оповідання «В очікуванні» не залишає сумніву, хто мається в увазі під «шакалами» – українське населення міста і його околиць, яке вітає росіян, братається з ними і під захистом окупантів заволодіває власністю єврейських жителів. До селян, що чинять розбої, долучаються такі інтелектуали, як міський радник Осип Лешко, інженер Лавецький та піп Зеновій, які співпрацюють з росіянами. Немає жодного сумніву, проти кого спрямоване насильство: образ пуху, що літає у повітрі, є типовим елементом опису погрому, а кров повсюди – «свіжа, тепла кров тече з будинків, стікає на тротуар, змішується з калюжами і забарвлює їх у пурпур»²² – стає експресіоністичним образом смертельної загрози для єврейського населення.

Злочинцям протиставляються жертви, і деякі персонажі тут особливо виділяються, як от постать старого Аврума – майже старозавітного старця, котрий у ніч козацьких розбоїв успішно проводить крізь небезпеку довірених йому людей²³. В образі бідного фурмана Велваля, котрому через прекрасний голос іноді дозволяють співати в синагозі, Штернбах змальовує богобоязливого єврея, який радше зійде з розуму, аніж за-

¹⁸ Див.: ЛАЗОРАК 2015. С. 154.

¹⁹ Там само. С. 155.

²⁰ Див.: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Wien, 2010. Bd. 13. S. 231; Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft / hrsg. von Susanne Blumesberger, Michael Doppelhofer und Gabriele Mauthe. München, 2002. Bd. 3. S. 1352.

²¹ STERNBACH HERMANN. Wenn die Schakale feiern. Skizzen aus der Russenzeit in Galizien. Weimar, 1917. S. 52.

²² Там само. S. 25.

²³ В оповіданні „Man wußte nicht, wessen das Morgen war“ (Невідомо, кому належатиме завтра), див.: Там само. S. 8–15

сумнівається у своєму Бозі²⁴. Зовсім інакше характеризується багатий годинникар Шулим Гайгермахер, котрий через страх перед окупантами заперечує свою приналежність до єврейства і видає себе за американця; один російський солдат змушений нагадати йому про його обов'язок²⁵.

Але й окупанти зображені по-різному: не всі російські солдати є розбійниками та вбивцями. Так, один царський солдат зі Східної України захищає єврейську крамарку від нападу української селянки, за що влучно іменується «єврейським козаком»²⁶. Та найцікавіший портрет російського окупанта оповідач змальовує в образі Семьона Андреевіча – простого солдата з Одеси, котрий сумнівається у смислі боротьби «За царя, за веру»²⁷ і вважає, що звичайні вояки царської армії нічим не кращі за мешканців австрійської Галичини, яку вони окупували; останнє, що про нього повідомляється, – це його заступництво за несправедливо цькованого єврея.

Том Штернбаха закінчується нарисом «Німці ідуть», в якому зображено не зняття облоги міста військами Заходу, а відступ російських військ після кількомісячної окупації. Сама новина, що «ідуть прусаки» («D`Praisén kimpen»²⁸), виводить єврейське населення з домівок на вулицю і сповнює їх радістю: з німцями – маються на увазі австрійські війська – прийдуть же люди!

Повідомлення Бірчака і Штернбаха виказують як притаманні різним національним нараціям відмінності, так і схожості. Українська оповідь відображає певну симпатію до козаків, навіть якщо вони окупувають місто як представники ворожої влади; чітко розрізняються окремі підрозділи, однозначно негативну характеристику мають лише донські козаки. Близькість між козацтвом та Україною породжує порозуміння і з російським козацтвом. Зовсім інша єврейська оповідь Штернбаха (вона підтверджується й іншими повідомленнями очевидців-євреїв²⁹): тут домінує відверто негативне ставлення до козаків, але проводиться межа між козаками і пересічними російськими солдатами, які не приєднуються до безчинств козаків. Спорідненість українського населення з козаками Штернбах сприймає як колаборацію з ворогом, яка має лише одну мету – нашкодити містянам-євреям. Відкриті обвинувачення Штернбах озвучує там, де йдеться про напади, вчинені не-козаками: мародерством і грабежем

²⁴ В оповіданні „Welwale singt“ (Велвале співає), див.: Там само. S. 16–22.

²⁵ В оповіданні „Ich bin es dem Semen Andrejewitsch schuldig“ (Цим я завдячую Семьону Андреевічу), див.: Там само. S. 32–48.

²⁶ Там само. S. 27.

²⁷ Там само. S. 43.

²⁸ Там само. S. 57.

²⁹ Див.: WOLDAN ALOIS. Der Erste Weltkrieg in Galizien – ein Thema der jüdischen Belletristik und Publizistik // Blondzhende Stern. Jüdische Schriftstellerinnen und Schriftsteller aus der Ukraine als Grenzgänger zwischen den Kulturen in Ost und West / hrsg. von Kerstin Schoor, Ievgenija Voloshchuk, Borys Bigun. Göttingen, 2020. S. 46–63.

чужого майна, на його думку, займаються тільки співучасники-українці, яких автор зневажливо називає «шакалами», в той час як Бірчак приписує ці безчинства представникам соціальних низів. Драматичні сцени маємо в обох повідомленнях: Бірчак описує підпали козаків на Ринку, Штернбах додає яскраві картини одного погрому. Щодо жертв, то Штернбах згадує лише євреїв, наводячи конкретні приклади. Виникає враження, що населення міста – окрім кількох українських інтелектуалів – цілком складалося з євреїв. В описі Бірчака усі містяни є жертвами козацького свавілля – як євреї, так і не-євреї. Натомість згадуються і євреї, які використовують хаос на свою користь. Загалом можна сказати, що Штернбах уживає чіткі національні атрибути: козаки – це «росіяни», типові вороги. Українці у місті та з навколишніх сіл – це колабораціоністи, які стають на бік окупантів, щоб отримати вигоду. Жертвою є єврейська частина населення міста: євреї страждають насамперед від нападів козаків, але і від ворожості своїх колишніх сусідів-українців. Поляки, третя велика група міського населення, не згадуються жодним з авторів; можна подумати, що всі вони покинули місто до окупації. У дуже шаблонному описі Штернбаха підкреслюється українсько-єврейський антагонізм, відомий ще задовго до Першої світової війни. Підзаголовком свого повідомлення «Нариси з російської доби» автор прагне також до узагальнення дрогобицьких подій: те, що відбувалося в Дрогобичі, було типовим для багатьох інших міст Східної Галичини, де діялись схожі безчинства. Бірчак натомість обмежується описом того, що сталося в Дрогобичі.

На жаль, важко знайти звіти російської сторони про окупацію Дрогобича; праці про війну в Галичині чи роль у ній козаків не згадують це місто. Серед небагатьох мемуарів тих, хто брав участь у боях у Галичині, цікавими є спогади генерала А. А. Брусилова³⁰, котрий був головнокомандувачем південно-західного фронту в останній фазі війни. Генерал лише коротко згадує, що усі повідомлення про панування Росії в Галичині містять скарги на грабунки та акти насильства. Він визнає, що в перші дні окупації мали місце підпали та розграбування міст і маєтків, які в основному скоювали кавалерійські війська, що йшли в авангарді армії; безсумнівно, тут ідеться про козаків, що склали більшу частину російської кавалерії³¹. Він змушений також визнати, що були й офіцери, які брали участь у грабежах і вивозили награбоване до Росії – однак усіх винних, про яких він дізнавався, він віддавав під трибунал³².

³⁰ Брусилов А.А. Мои воспоминания. Рига: Книгоиздательство «Мир», 1929.

³¹ «Виновником этих беспорядков была, главным образом, наша конница, шедшая впереди...» (Там само. С. 117).

³² «С крайним сожалением должен сказать, что находились и офицеры ... которые не брезгали заниматься тем же позорным делом и старались направить награбленные вещи домой в Россию, но этих господ, как только мне удавалось узнать о подобных их деяниях, я немилосердно предавал суду» (Там само. С. 117).

Брусилов знав, що євреї в Галичині не є дружніми до росіян, а симпатизують Австрії. Це не дивувало російського генерала, адже євреї в Австрії, на відміну від Росії, мали усі права³³. А от про напади козаків, спрямовані конкретно проти єврейського населення, йому, мовляв, нічого не відомо.

Українці, за словами Брусилова, «звісно були на нашому боці, за винятком тих мазепинців, які виставили проти нас кілька легіонів»³⁴. При згадці про «природню» спорідненість українців з російськими окупантами генерал вочевидь спирається на москвофільські кола в Галичині й узагальнює політичну позицію цієї малочисельної групи. Такі судження є типовими для російського сприйняття Галичини, але дивно звучать з вуст людини, яка в цілому дуже точно оцінює ситуацію.

Переклад з німецької Олега Радченка

³³ Там само. С. 93.

³⁴ «Русины естественно были на нашей стороне, кроме партии так называемых мазепинцев, выставивших против нас несколько легионов» (Там само. С. 93).

ГАЛИЦЬКЕ ЄВРЕЙСТВО ПЕРЕД ПЕРШОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ У ВІЗІІ ДРОГОБИЧАНИНА ЙОНАСА КРЕППЕЛЯ

Олег Радченко (Дрогобич)

Серед дрогобичан, імена яких згубились у плині історії і віднаходять гідне пошанування лишень в останні десятиліття, варто згадати Йонаса Креппеля. Цей ортодоксальний єврейський письменник і публіцист народився 25 грудня 1874 року в Дрогобичі, емігрував до Австрії, був радником віденського уряду, відкрито агітував проти «аншлюсу», за що був страчений у концтаборі Бухенвальд 21 липня 1940 р.

Творча спадщина Й. Креппеля дуже об'ємна і включає у себе тексти німецькою, польською мовою, івритом та їдишем. Тож природньо вникає питання: чому автор досі залишався майже невідомим? Австрійський дослідник В. Піркль називає три грона причин. По-перше, Й. Креппель був самотнім у неоднорідній релігійній єврейській громаді. Спочатку він був герцліанцем й сіоністом, але згодом різко дистанціювався від сіонізму і навіть працював на ортодоксальну організацію «Агудат Ізраель». Асимільовані євреї відмежувались від строгого ортодокса, а ортодоксальні євреї вважали дивною його прозахідну позицію. По-друге, ініціативний письменник активно працював у багатьох єврейських журналах, але часто змінював ролі коментатора, головного редактора чи власника-видавця. Вважаючи себе оригінальним письменником, він коливався між релігійним повчанням і чистою белетристикою – його детективи та романи часто відкидали, як «сміття». Віденська культурна сцена міжвоєнного періоду повністю ігнорувала Й. Креппеля як письменника, вважаючи його дещо ексцентричним вченим в сірій зоні між політикою та журналістикою. Крім того, мова цього галицького полігота не вписувалася в жодну із звичних віденських ланок. По-третє, як державний службовець Й. Креппель також займав проміжну посаду: він мав бути експертом із зовнішньої політики та тлумачем лінії уряду для єврейської громадськості. Трагічний кінець автора показує його незвичайну роль: його відправили у концтабір Дахау не як єврея, а як при-

хильника уряду К. Шушніга. Кажуть, що в Бухенвальді він тримався політичного та єврейського крила¹.

З огляду на сказане вважаємо за необхідне коротко реконструювати для читача біографію Йонаса Креппеля. Він походив з родини купців-хасидів, чие коріння сягає південної Німеччини та Сілезії (Креппелінг, Креппельгоф). Зростав разом з шістьма братами і сестрами «у культурному плавильному котлі Дрогобича, суміші хасидського, неоеврейського та німецького середовища»². Деякі члени родини емігрували до США ще на початку ХХ ст., інші стали жертвами Голокосту, деякі вижили й оселились в Ізраїлі.

До чотирнадцяти років Й. Креппель навчався у мандрівних вчителів. Він опанував книжкову верстку і відкрив власну друкарню. Згодом став редактором дрогобицької німецькомовної газети «Drohobyczer Zeitung», що друкувалась єврейськими літерами. Писав також для інших журналів, таких як «Zijon» (івритом) та краківських «Jüdische Volksstimme» і «Jerusalem» (німецькою мовою), «Jerushalajim» (івритом). З 1904 р. редагував єврейську щоденну газету «На Yom» у Львові, а з 1909 р. – щоденну газету на їдиш «Der Tog» у Кракові³.

З 1914 р. Й. Креппель поряд з іншими письменниками працював у штабі військової преси. Цього ж року був призначений прес-секретарем Міністерства закордонних справ у Відні, а в 1915 р. став його прес-офіцером. Причиною його призначення до відомого «Literarisches Bureau» став, ймовірно, його експертний нарис «Світова війна та єврейське питання» (1914)⁴. Усі меморандуми Й. Креппеля про Першу світову війну стосувалися виключно Східного фронту. Можна стверджувати, що він, як і багато освічених людей і письменників, спочатку захоплювався війною. З патріотичною надкомпенсацією, характерною для східних єврейських інтелектуалів, він намагався легітимізувати та популяризувати військові цілі Центральних держав, маючи на меті відстоювання інтересів солдатів-євреїв та єврейського населення в Галичині. У своїх редакційних статтях автор прагнув представити єврейську ортодоксальність як особливо стійкий фактор для монархії, як аналог сіонізму, дружній до Антанти. Своєрідною винагородою за цю вірність, як він сподівався, мала стати повна асиміляція євреїв після війни: «Єврейське питання перестане існу-

¹ PIRKL WOLFGANG. Von Drohobytsch nach Wien: Jonas Kreppel als Schriftsteller und Publizist im Dienste Österreichs // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. Том 8: Матеріали Міжнародного форуму "VI Дні Австрії у Дрогобичі" (12-19 травня 2019 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич-Зальцбург: Посвіт, 2020. С. 156-157.

² KREPPPEL KLAUS. Jonas Kreppel – glaubenstreu und vaterländisch. Biographische Skizze über einen österreichisch-jüdischen Schriftsteller / unter Mitwirkung von Evelyn Adunka und Thomas Soxberger. Wien: Mandelbaum-Verlag, 2017. S. 278.

³ LIFSHTS YEKHEZKL. Yoynе Krepel (Jonas Kreppel) // Yiddish Leksikon. URL: <http://yleksikon.blogspot.com/2019/04/yoynе-krepel-jonas-kreppel.html>

⁴ KREPPPEL JONAS. Der Weltkrieg und die Judenfrage. Krakau: „Der Tag“, 1915.

вати в Австро-Угорщині та Німеччині»⁵. Війна на Заході майже не мала для нього значення, адже він сприймав війну передусім як визвольну боротьбу проти антисемітської Росії.

У 1915 р. Й. Креппель публікує свою візію «Австро-Угорщина після мирної угоди. Фантазія?», сповнену головно військової риторики та благодального заклику до єврейської громади вистояти⁶. Його зовнішньополітичні заяви тих років можна віднайти у кількох дипломатичних матеріалах про Румунію⁷, у зводі «На четвертому році війни. Підсумок трьох років війни для Австро-Угорщини»⁸ та кількох експертних звітах про мирні переговори в Брест-Литовську⁹. Зрештою, у 1924 р. він перейшов до державної прес-служби Федеральної канцелярії Австрії, де почав дивовижну – як для нефахівця – кар’єру на вищій державній службі (секретаріат міністерства, урядова рада).

Паралельно з державною службою Й. Креппель береться за діяльність політичного публіциста. З 1915 до 1920 р. він видавав власну щотижневу газету «Jüdische Korrespondenz», що була ідейно близькою до ультра-ортодоксальної єврейської організації «Агудат Ізраель» і відтак інтегрувалась у відому «Jüdische Presse». Це був головний рупор Й. Креппеля, де він тривалий час був головним редактором і видавцем та мав власну рубрику з рецензіями на книги. Цей журнал адресувався галицьким ортодоксальним євреям і до ліквідації у 1938 р. гордо називав себе «органом інтересів ортодоксального юдейства», будучи водночас офіційним виразником урядової політики для всіх німецькомовних євреїв.

Протягом 1915–1935 рр. Й. Креппель написав німецькою мовою дванадцять окремих політичних і літературних творів. У книгах та брошурах він, як вірний австрійському імператору патріот, закликав до переможного миру європейських держав – на його погляд, більш дружніх до євреїв – над Росією. Крім того, у численних політичних публікаціях він виступав за сумісність єврейської віри та австрійського громадянства. Як строго ортодоксальний єврей, автор висловлював певні застереження щодо політико-світського сїонізму. Він агітував за заселення Палестини «вірними» євреями, причому більшість мала залишитися жити в «діаспорі», що було пов’язано з вимогою, щоб євреї та неєвреї жили разом на рівних умовах у країнах свого народження¹⁰.

⁵ Там само. С. 37

⁶ KREPPPEL JONAS. Österreich-Ungarn nach dem Friedensschlusse. Eine Fantasie? Wien: „Der Tag“, 1915.

⁷ KREPPPEL JONAS. Das Ende des Dardanellen-Abenteuers und Rumänien. Eine deutsche Beurteilung der Situation. Wien: „Der Tag“, 1916.

⁸ KREPPPEL JONAS. Ins vierte Kriegsjahr. Wien: „Der Tag“, 1917.

⁹ Der Kampf für und wider den Frieden. Noten, Manifeste... etc. zur Friedensfrage seit dem Friedensangebote der Mittelmächte / mit Einleitung und Anmerkungen von J. Kreppel. Wien: „Der Tag“, 1917.

¹⁰ PIRKL 2020. S. 160.

Після розпаду Австро-Угорської імперії Й. Креппель зосередив увагу на республіканській «німецькій Австрії». Він дуже прагматично переніс свою лояльність цісарській родині на молоду республіку, конституція якої, як він сподівався, захистить австрійських євреїв так, як він очікував від самого цісаря. У цілому після падіння монархії потік офіційних політичних заяв Й. Креппеля дещо вщух. Він перевів свою видавничу діяльність на роботу в газетах, працював над «Єврейським лексиконом»¹¹, написав об'ємний довідник «Євреї і юдаїзм сьогодні» (1925)¹² і том «Політико-економічного кишенькового словника» (1930)¹³ – два великі енциклопедичні досягнення полігістора.

Також Й. Креппель повертається до художньої творчості. Зауважимо, що він вважається одним з перших авторів кримінальних романів на їдиш. Ще у 1908 р. він опублікував серію «Макс Шпіцкопф – віденський Шерлок Холмс», яка швидко розповсюдилась по всій Галичині¹⁴. Детектив Шпіцкопф і його помічник Фукс керують «Агентством Бліц» у Відні. Для своїх клієнтів вони розшукують зниклих мільйонерів і викрадених дочок, розчищають корупційний хаос у Галичині і розкривають справи завдяки точним дослідженням середовища. Пізніше «Шпіцкопф» був адаптований для подібних «грошевих романів» і став популярною, хоча й таємною, молодіжною лектурою¹⁵, адже пропонував утечу від сумної реальності галицьких євреїв. Так, незважаючи на свою прозахідну орієнтацію, Й. Креппель завжди залишався пов'язаним зі східною єврейською культурою. У 1920-х рр. він береться за написання східноєврейських оповідань і легенд їдишем та німецькою мовою. Згодом у його власному видавництві побачили світ три об'ємні художні твори німецькою: «Східноєврейські легенди» (1926)¹⁶, історична повість «Раббі Якоб Ашкеназі» (1927)¹⁷ та антологія єврейських гуморесок й афоризмів «Як сміється єврей» (1933)¹⁸.

Із зростанням у сусідній Німеччині популярності націонал-соціалістичної ідеології Й. Креппель знову ангажується політичними дебатами.

¹¹ Див. перелік авторів видання «Jüdisches Lexikon». URL: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/freimann/content/pageview/362269>

¹² KREPPEL JONAS. Juden und Judentum von heute. Ein Handbuch. Zürich–Wien–Leipzig: Amalthea, 1925.

¹³ Handwörterbuch für Politik und Wirtschaft der Gegenwart. Wien, 1927–1930.

¹⁴ KREPPEL JONAS. Maqs Shpitskopf der kenig fun di detektiys. Der Viener Sherloq Holmes. (15 jiddische Detektivgeschichten). Krakau: Jüdischer Roman-Verlag Fischer, 1908.

¹⁵ Поп.: SINGER ISAAC BASHEVIS. In my father's court. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1966. P. 253.

¹⁶ KREPPEL JONAS. Ostjüdische Legenden. Wien: „Das Buch“, 1926.

¹⁷ KREPPEL JONAS. Rabbi Jakob Aschkenazy. (Die Heimkehr des Totgeglaubten). Historische Erzählung aus den Tagen Bogdan Chmielnitzkys (1648–49). Wien: „Das Buch“, 1927.

¹⁸ KREPPEL JONAS. Wie der Jude lacht. Anthologie jüdischer Witze, Satiren, Anekdoten, Humoresken, Aphorismen. Ein Beitrag zur Psychologie des jüdischen Witzes und zur jüdischen Volkskunde. Wien: „Das Buch“, 1933.

Відчайдушна надія на те, що австрійська ідеологія кінця 20-х і 30-х років була єдиним оплотом проти націонал-соціалізму та його расового антисемітизму, все тісніше пов'язувала його з лінією уряду. Це впливає з його політичної брошури під назвою «1935 – доленосний рік Європи»¹⁹, в якій автор аналізує європейську політику, проблеми якої він пов'язує з розгромом Австро-Угорської імперії, і пророкує окупацію Австрії. Він бачить також зростаючу небезпеку великої війни, що виходить з Німеччини: «Європа знову порохова бочка – 5 хвилин до 12!»²⁰. Й. Креппель згадує агресивну дискримінацію євреїв у Німеччині, але неправильно оцінює її масштаби. Після «аншлюсу» твір був негайно заборонений і зробив автора відвертим опонентом нацистів²¹.

З другої половини 1937 р. політичні заяви Й. Креппеля в «Jüdische Presse», постійним автором якої він тепер був, значно зросли. Він неодноразово закликав євреїв до патріотичної вірності незалежній Австрії. Ще в березні 1938 р. Й. Креппель плекав надію, що Австрія виживе, якщо всі згуртуються під прапором Вітчизняного фронту, що виглядало доволі гротескно, адже за ультраправу австро-фашистську політичну партію агітував євреїв²². У будь-якому разі, це було однією з причин, чому уже в травні Й. Креппеля взяли під охорону як «політичного противника націонал-соціалізму», 16 липня перевели до концтабору Дахау, а у вересні – до Бухенвальда, де він помер 21 липня 1940 р. від виснаження після двох років примусової праці²³. Його прах вдалося перенести на Центральне кладовище Відня.

Як бачимо, Й. Креппель був дуже плідним й доволі гетерогенним автором. З-поміж його художньо-публіцистичної спадщини вирізняється одна праця, що стоїть у центрі нашого наукового інтересу, оскільки корелюється з заявленою проблематикою дослідження. Йдеться про статистичний довідник 1925 року «Євреї та юдаїзм сьогодні».

До написання об'ємного дослідження про єврейство автора спонукав той факт, що від часів Французької революції, точніше від настання так званої емансипаційної епохи, єврейське питання ставало все більш неоднозначним, набуваючи дедалі складніших форм. Раніше це була проблема переважно релігійного характеру, але від XIX ст. вона отримує політичне, соціальне та культурне забарвлення. «Єврейські довідники», що з'являлися протягом багатьох років, стосувалися лише окремих країн чи окремих

¹⁹ KREPPPEL JONAS. 1935 – das Schicksalsjahr Europas. Deutschland und Österreich im Brennpunkte der Weltpolitik. Wien: „Das Buch“, 1935.

²⁰ Там само. С. 22.

²¹ Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums. Stand vom 31. Dezember 1938. Leipzig, 1938. S. 77.

²² PIRKL 2020. S. 161.

²³ Die Toten. 1937–1945. Konzentrationslager Buchenwald. URL: <http://totenbuch.buchenwald.de/names/details/page/122/letter/k/person/3315/ref/names>

галузей єврейської проблеми, переслідували антиєврейські, апологетичні чи пропагандистські цілі, а отже, були непридатними для формування чіткого уявлення про внутрішньо-єврейські течії та відносини між євреями і народами, серед яких вони проживали. Особливо ця ситуація ускладнилась у роки Першої світової війни та у післявоєнний період. На час написання Креппелівського довідника єврейське питання залишалось у багатьох відношеннях закритою книгою не лише для неєвреїв: багато єврейських кіл, у тому числі ті, які час від часу виступали як представники юдаїзму, були неповністю поінформованими про деталі єврейської проблеми, і чимало помилок, які траплялись в так званій єврейській політиці, корінілись головню у цій ситуації. Тож автор публікації поставив собі за кінцеву мету створити «довідкове видання, яке б об'єктивно і фахово резюмувало та висвітлювало усі сфери єврейського питання в усіх країнах»²⁴.

Звісно, обрана ціль звучить надто ідеалістично, щоб бути реалізованою на практиці, це розумів і сам Й. Креппель²⁵. В основу його книги лягли власні майже 30-літні дослідження єврейської проблематики, численні матеріали, зібрані під час подорожей до найважливіших єврейських центрів у 1921–1924 рр., статистичні дані періодики про єврейське життя, як от „Jewish American Yearbook“, лондонський „Jewish Yearbook“, „Jüdisches Jahrbuch für die Schweiz“, берлінський „Zeitschrift für jüdische Demographie und Statistik“, а також різноманітні офіційні видання, особисті контакти з провідними представниками єврейства. У цілому автор назбирав матеріалу на багатотомне видання, однак з фінансових причин був змушений обмежитись одним томом, що є узагальненим витягом із надмірно багатого матеріалу, у певному сенсі його квінтесенцією.

Уже перший погляд на статистичний довідник Й. Креппеля вражає. Майже на 900 сторінках умістився матеріал 19 розділів: 1-3) євреї перед, під час і після [Першої] світової війни; 4) сучасні євреї: статистика по країнах Європи, Азії, Північної та Південної Америки, Африки, Австралії (окремий підрозділ подає кількість померлих євреїв під час голодомору в Україні); 5) євреї в Палестині; 6-7) політичне та економічне становище євреїв в різних країнах; 8) еміграція; 9) релігійні проблеми: ортодоксальне і ліберальне юдейство, хасиди тощо; 10-11) єврейські партії та організації; 12) єврейське життя: побут у різних країнах усього світу; 13) система

²⁴ KREPPPEL JONAS. Juden und Judentum von heute. Ein Handbuch. Zürich–Wien–Leipzig: Amalthea, 1925. S. VIII.

²⁵ Так, у передмові сам автор виділяє кілька хиб своєї книги: інформаційні прогалини у період війни, які виникли через закриття низки єврейської періодики; можливі статистичні розбіжності через велику кількість матеріалів з різних джерел, які не вдалось перевірити фізично; неповнота ілюстративного матеріалу через технічні особливості друку тощо. Усі перелічені недоліки, а також ті, на які вказують йому компетентні читачі, він обіцяє виправити у другому, доповненому і розширеному виданні довідника, яке так і не було здійснене.

освіти; 14) керівники держав та парламентів єврейського походження; 15) мови та літератури: іврит, їдиш та ін.; 16) наука і мистецтво; 17) «розкольники» єврейського народу: караїми, самаритяни, фалаша, євреї-негри, суботники та ін.; 18) преса; 19) бібліографія щодо єврейського питання. У цьому обширі проблематики сфокусуємось на матеріалі, релевантному темі нашого дослідження.

Насамперед зауважимо, що на початку ХХ ст. єврейське питання артикулювалось лише в кількох європейських державах. Антисемітизм – якщо вживати цей термін, що звучить набагато різкіше, ніж справжній зміст ненависті до євреїв – був майже повсюдним, хоча й мав насамперед теоретичний характер. Росія з 6 мільйонами євреїв та Австро-Угорщина з трохи більше ніж 2 мільйонами, до складу яких входили українські землі, були державами, де вирував антисемітський рух й антисемітське законодавство. Щоправда, Й. Креппель проводить чітку межу між умовами в цих двох країнах. Так, в Австрії існував лише пропагандистський антисемітський рух, який не впливав на практичне життя, оскільки, з одного боку, упередження деяких авторитетних кіл щодо євреїв робили ілюзорними гарантовані конституцією рівні права в багатьох напрямках, з іншого боку, де-не-де мали місце прямі антиєврейські нападки з боку антисемітської налаштованої бюрократії, що не завжди компенсувались відповідальними чинами. Натомість у Росії не було навіть теоретичної рівності: уряд прагнув розширити юридичні обмеження щодо євреїв, а ексцеси та погроми були звичною справою²⁶.

Гетерогенною була ситуація в землях самої Австро-Угорщини. Ця держава зазнала деяких кардинальних змін від початку століття. Куріальна виборча система була замінена загальним, рівним і прямим виборчим правом, а в Моравії та Буковині намагалися ліквідувати національні тертя за допомогою національних курій на виборах до законодавчих органів. Ці зміни не могли залишитися без наслідків для становища євреїв. Віденський антисемітизм розквітнув певною мірою після того, як у Відні та Нижній Австрії до влади прийшла Християнсько-соціальна партія і її засновник Карл Люгер (Lueger, 1844–1910), бургомістр Відня, почав мріяти про пост прем'єр-міністра. Він хотів зробити свою партію, що раніше провадила доволі жорстку політику, соціально прийнятною і близькою до цісарського двору, тож поступово елімінував грубі елементи. Проте – а може, саме тому – ненависть до євреїв набула ще більшого значення і проникла у найвищі правлячі кола. Вибори 1907 р. привели К. Люгера до влади, але після його смерті партія зазнала серйозної поразки на виборах 1911 р. Події на міжнародній арені й загроза світової війни принесли з собою стримування антисемітського руху, принаймні зовнішньо.

Політичні перипетії спричинили зміни і в становищі євреїв у Галичині, що вважалась єврейським центром Австрії. Боротьба між поляками та

²⁶ КРЕППЕЛ 1925. S. 2.

українцями за панування в краї не обійшлася без наслідків для євреїв. За статистикою, ці дві національні групи були кількісно рівними, тож приблизно 800 тисячам євреїв, тобто понад 10 % загального населення, випала вирішальна роль²⁷. У перший період парламентської ери галицькі євреї оголосили себе німцями, а члени Віденської Імперської Ради (Райхсрату), обрані в округах з єврейською більшістю, були водночас членами німецької ліберальної партії. Проте коли поляки здобули владу, почалася добровільна і примусова полонізація євреїв задля здобуття поляками більшості. Так, під час переписів населення євреї все частіше почали декларувати себе поляками. При цьому Й. Креппель зауважує, що під час австрійських переписів не велось рубрикування за національною приналежністю, а фактичним критерієм була мова спілкування. Відтак ортодоксальні євреї, які не розуміли жодного слова польською, змушені були зазначати польську мовою свого спілкування, оскільки їдиш, яким вони послуговувались, вважався звичайним місцевим жаргоном і не визнавався офіційно²⁸. Таким чином євреї підсилили поляків, що викликало антипатію з боку українців. Однак, доки існувала система курій, ситуацію неможливо було виправити.

Коли у 1905 і 1906 рр. проходила реформа виборчої системи, українці висунули вимогу щодо створення спеціальної національної курії для євреїв, щоб ті не підкріплювали поляків своїми голосами. Жвава агітація за цю вимогу розгорнулася по всьому краю і сіоністами. Коли ж поляків підтримали польські євреї, ця ініціатива була відхилена правлячими колами. Під час нових виборів на основі загального виборчого права сіоністи уклали з українцями виборчу угоду, яка принесла їм 2 мандати у двох сільських округах з українською більшістю, а третій мандат вони отримали у Бродівському міському виборчому окрузі з допомогою соціал-демократів, яким вони допомогли здобути перемогу у Львові. Разом з єврейським депутатом з Чернівців д-ром Бенно Штраухером (Straucher, 1854–1940) вони створили першу в європейському парламенті єврейську фракцію з чотирьох осіб²⁹. Вона майже не мала практичних успіхів, адже їй протидіяла чисельна фракція поляків разом з її єврейськими членами, і змогла заявити про себе лише в кількох випадках. Після раптової смерті Г. Габля його місце зайняв українець і у фракції лишилось лише 3 члени,

²⁷ Пор.: Статистичні дані про національний склад Східної Галичини складений Охримовичем В., 1900–1910 // Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 4–8.

²⁸ КРЕППЕЛ 1925. С. 8.

²⁹ Окрім юриста, політика і громадського діяча Бенно Штраухера, до єврейської фракції увійшли правник, львівський адвокат Гайнріх Габль (Gabel, 1873–1910), археолог, доцент Празького університету Артур Малер (Mahler, 1871–1916) та правознавець, активіст сіоністського руху, адвокат з Бродів Адольф Штанд (Stand, 1870–1919), див.: SHANES JOSHUA, PETROVSKY-SHTERN YONANAN. An unlikely alliance: The 1907 Ukrainian-Jewish electoral coalition // Nations and Nationalism. 2009. No. 15 (3). P. 498.

які до того ж не завжди були однастайні з принципових питань³⁰. Таким чином, єврейська фракція у Віденському парламенті була суто моральним фактором: вона не могла захистити галицьких євреїв від наслідків ні політичних, ні економічних проблем.

Проте ситуація з єврейською фракцією не була такою однозначно. Загальна обстановка в країні спричинилась до того, що для поляків польська фракція у Віденському парламенті була чимось на кшталт національної святині. Оскільки поляки не мали власної держави і були серед пригноблених у Росії та Пруссії, Галичина стала їхнім національним Ельдорадо, а польська фракція – єдиним національним представництвом, яке могло говорити до світу. Тому вони дуже чутливо ставилися до фракції, і будь-який депутат з Галичини, який не належав до їхньої фракції, неодмінно викликав найгострішу опозицію. Це насамперед стосувалось єврейської фракції в 1907–1911 рр. Ортодоксальні євреї краю, які у своєму релігійному та економічному житті почасти залежали від місцевої польської влади, надавали перевагу голосуванню за євреїв-поляків з польської фракції, так званих «асимілянтів». І хоч приналежність депутата-єврея до польської фракції мала свої мінуси, як от необхідність погодження будь-яких дій з керівництвом, проте давала більше шансів на підтримку парламентом такої погодженої пропозиції. Так, за підтримки польської фракції асимілянти добились прийняття низки поступок в інтересах євреїв: дозвіл працювати у неділю єврейським ремісникам і торговцям, які дотримувались шаботу, скасування необхідності придбання ліцензій на комерційну торгівлю винятково для галицьких євреїв тощо. Крім того, єврейські депутати польської фракції мали змогу увійти до складу найважливіших комісій, тим самим завойовуючи вплив та одержуючи більш успішне представництво у державних органах. Один із цих депутатів так підсумував ситуацію: «Як член невеликої єврейської фракції я не маю жодної перспективи на прийняття хоча б однієї з 10 законодавчих ініціатив. Як член польської фракції я маю шанс домогтися погодження фракцією 1–2 з 10 ініціатив – і вони гарантовано будуть прийняті парламентом»³¹. За певних обставин у польській фракції можна було б створити єврейський клуб, що забезпечило б його членам більшу свободу дій, однак до цього не дійшло.

Й. Креппель зазначає, що у 1910 р. на порядок денний вийшли дві головні проблеми. Перша, економічна, стосувалась шинкарів. Згідно з прийнятим законом, управління таверною торгівлею, яка досі майже повні-

³⁰ Детально див.: ВАСЬКІВ НАЗАР. Українсько-єврейська співпраця під час виборів до австрійського парламенту 1907 і 1911 рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2019–2021. Спецвипуск. С. 386–402; АНДРУСЯК ТАРАС. Українсько-жидівська передвиборна коаліція 1907 року // Незалежний культурологічний часопис "І". 1996. № 8. С. 57–59.

³¹ Цит. за: КРЕППЕЛ 1925. С. 31. Про стосунки єврейської та польської фракцій у Віденському парламенті див.: DUBANOWICZ EDWARD. Stanowisko ludności żydowskiej w Galicyi wobec wyborów do Parlamentu Wiedeńskiego w r. 1907. Lwów: Z drukarni "Polonia", 1907; JAWORSKI WŁADYSŁAW LEOPOLD. Po wyborach. Kraków: Nakł. autora, 1907.

стю перебувала в руках євреїв, мала залежати від спеціальних концесій. Намітилась не тільки тенденція до значного скорочення кількості точок продажу алкогольних напоїв для боротьби з алкоголізмом, але й бажання скористатися нагодою, щоб вирвати частину торгових точок у євреїв і передати їх християнам. Це врегульовувалось законом про концесії. Насправді ж кільком тисячам єврейських сімей загрожувала втрата роботи. З боку євреїв зчинився сильний спротив, піднялися протести, бунти, і тисячна делегація вирушила до Відня для демонстрацій на Рінгштрассе та перед парламентом. Вони зверталися до уряду, до імператора, до преси, до всіх можливих чинів. Проте лише з великими труднощами вдалося послабити небезпеку, що насувалась: єврейським шинкарям надали близько 1500 концесій понад початково визначену кількість. Однак значній частині сімей все ж довелося шукати нові джерела доходу.

Майже в той же час загострилась проблема перепису населення. У січні 1910 р. в Австрії мав відбутися черговий перепис. Як зазначалось вище, досі євреї – якщо вони не позиціонували себе як німці чи українці – мали обирати польську мову своєю мовою спілкування. Їдиш не допускався. Цього разу сіоністи висунули гасло, що, незважаючи на законодавство, їдиш має зазначатись як мова спілкування. Таким чином вони хотіли змусити уряд визнати їдиш національною мовою. Ця тенденція набула значного поширення. Проте влада почала суворо карати порушників закону, накладаючи на них штрафи і змушуючи виправляти свої дані. Тих, хто вперто стояв на своєму, арештовували, а їхні дані виправлялись «офіційно», оскільки закон офіційно не визнав мову їдиш³². Тож на виборах 1911 р. не було обрано жодного сіоніста. Українці більше не потребували їхньої допомоги і не хотіли укладати виборчих угод. Соціал-демократи надали перевагу угоді з польськими євреями. У цілому віденський парламент був надто зайнятий державними питаннями і не надавав великого значення єврейським дебатам, які неодноразово провокувалися депутатами-антисемітами.

Утім найважливішою проблемою євреїв в Австрії того періоду Й. Креппель вважає злидарство галицьких євреїв. Багатотисячна занедбаність краю, відсутність сучасних професій, перевантаженість торгівлі без належної кваліфікації, надмірна взаємна конкуренція, відсутність інших можливостей одержання доходу спричинили ту сумну економічну ситуацію, яку ще кілька десятиліть тому описав у своїй книзі «Убожество Галичини» польський політичний діяч Станіслав Щепановський³³. Ситуація помітно погіршилася, коли поляки розпочали акцію створення

³² КРЕППЕЛ 1925. С. 9–10. Див. також: ПЛЕКАН Юрій. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.). Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2008.

³³ SZCZEPANOWSKI STANISŁAW. Nędza Galicyi w cyfrach i program energicznego rozwoju gospodarstwa krajowego. Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1888.

селянських споживчих кооперативів «Kółka rolnicze», яка стала поступово витісняти євреїв з торгових професій. Польська влада намагалась охарактеризувати цю акцію як необхідну для підвищення культурного та економічного рівня польського селянства і жодним чином не спрямовану безпосередньо проти євреїв, але це не змінило того факту, що значна частина євреїв втратила роботу. Схожа акція була проведена й серед українців з тим же ефектом. 15 березня 1907 р. депутат-єврей Натан Левенштайн (Löwenstein, 1859–1929) виголосив пристрасну промову, в якій вказав на небезпеку ситуації й необхідність пошуку шляхів і засобів її виправлення. Його зауваження зустріли загальне схвалення, й було прийнято рішення щодо проведення загальнодержавного опитування з метою укладення програми реструктуризації³⁴. Однак через політичну ситуацію це опитування відбулося лише взимку 1911 р. Позитивні рішення були обговорені й прийняті, утім до початку війни ввести їх у дію не вдалося.

Аналогічна доля спіткала ще одну акцію, ініційовану євреями в тому ж напрямку. У листопаді 1910 р. за участю Міжнародного кооперативного альянсу, Паризького альянсу, Товариства допомоги німецьким євреям, Англо-єврейської асоціації та інших іноземних організацій у Відні відбулася таємна рада, що мала на меті знаходження шляхів і засобів подолання зростаючого зубожіння широких єврейських мас у Галичині. Ініціатори заявили про свою готовність виділити значні кошти за умови, що всі єврейські партії, без огляду на відмінність своїх програмних засад, дійдуть консенсусу й спільно візьмуть на себе провідну роль в акції надання щедрої допомоги, а багаті євреї Галичини виділять частину необхідних коштів з власних ресурсів. Завершилась рада прийняттям низки рішень. Серед іншого, було постановлено створити «Об'єднання самопомочі», яке б керувало акцією. Головою тимчасового комітету був призначений лідер польських євреїв Самуель фон Горовіц (Horowitz, 1871–1946), його заступниками стали сіоніст Якоб Тон (Thon, 1880–1950), соціаліст Герман Діаманд (Diamand, 1860–1931) і незалежний демократ Адольф Гросс (Gross, 1862–1937). Але статут об'єднання був розроблений і затверджений лише в 1914 році – знову на порозі світової війни.

Зауважимо, що у сусідній Буковині ситуація була зовсім іншою. Якби економічні умови в цій невеликій прикордонній землі були сприятливішими, то біля 12 % єврейського населення цього краю чотирьох національностей могли б мати ще більше впливу. Вони становили більшість у столиці Чернівцях, неодноразово призначали мера зі свого середовища, делегували депутатів до Віденської Імперської Ради, з ними рахувались як громадськість, так і влада. Центральна влада вбачала в євреях опору німецькості в краї і водночас опору централізму. У контексті виборчої

³⁴ Поп.: FREUND FRITZ. Das österreichische Abgeordnetenhaus. Ein biographisch-statistisches Handbuch, 1907–1913. Wien–Leipzig: Wiener Verlag, 1917. Bd. 1: XI. Legislaturperiode (XVIII. Session). S. 87.

реформи до Галицького сейму 1909 р. спочатку було прийнято рішення створити поряд з німецькою, румунською та українською курією й окрему єврейську. Однак воно було нівельоване почасти єврейськими асиміляційними чинниками, а почасти урядовими факторами. Асимілянти не бажали допустити прецеденту для визнання євреїв особливою нацією, а урядові кола побоювалися, що може постраждати «німецький» характер Буковини, якщо євреїв більше не зараховувати до німецької нації. Відтак євреї були включені до німецької курії. Тим не менш, їм вдалося відправити до сейму 10 своїх депутатів³⁵.

І в Галичині ініціатива сіоністів і націоналістів щодо єврейської курії для сейму у рамках виборчої реформи 1913 року не була врахована, хоча її підтримали навіть поляки, щоправда з власних мотивів. Й. Креппель наголошує на фундаментальності цієї проблеми на той час. Галичина була тоді єдиним краєм, де проживала велика кількість євреїв (до 12 %), що мали можливість вільно займатися політичною діяльністю. Щоправда, зазвичай євреї були лише об'єктом політики, адже були нечисельно представлені в законодавчих органах влади. Так, Галичина направила до Імперської Ради 107 депутатів, з яких лише 6–8 були євреями (тільки остання Рада 1911–1918 рр. налічувала 10 євреїв з Галичини), у сеймі з близько 200 послів було 4–5 євреїв, у тому числі 3 представники торгово-промислових палат, де євреї мали переважну більшість і могли, так би мовити, голосувати на власний розсуд³⁶. Цю обставину використали націоналісти, щоб підняти питання створення національної курії. Такий крок не тільки забезпечив би кращу представленість євреїв у владі, але й дав би їм можливість обирати людей, яким вони довіряють, тоді як досі вони постійно мали делегувати людей, прийнятних для поляків та уряду. Але і поляки певною мірою залежали від євреїв: жодна польська партія в Галичині не могла займати відкрито антисемітську позицію, оскільки це б налаштувало проти неї виборців-євреїв. Відтак, якщо буде введена окрема єврейська курія, євреї хоч і отримують ще кілька мандатів, але втраять будь-який вплив на політику країни, оскільки всі польські партії будуть відтак «вільними від євреїв» і зможуть протистояти їм як ворожа фаланга. Саме цим мотивом керувались поляки, підтримуючи згадану ініціативу³⁷. Ситуацію зрештою врегулював уряд, який не мав особливого бажання допустити виникнення третьої, єврейської, національності поряд з двома національностями, що ворогували між собою у Галичині – поляками й українцями. Мабуть, він також боявся, що єврейська курія послабить позиції польськості у краї, якщо євреї підуть власним шляхом. Тож уряд зайняв асиміляційну точку зору і єврейської курії створено не було.

³⁵ SHANES JOSHUA. *Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia*. New York: Cambridge University Press, 2012. P. 288–290.

³⁶ Пор.: ВАСЬКІВ 2021. С. 399.

³⁷ Детальніше див.: КРЕППЕЛ 1925. S. 12–13.

При розгляді різних внутрішньо-єврейських течій Й. Креппель зазначає, що у передвоєнний період Галичина стала ареною найзапекліших боїв між асимілянтами та сіоністами. Асимілянти, підтримувані поляками і центральною владою, могли розраховувати і на голоси широких кіл ортодоксального єврейства. Адже ортодоксальні маси, з одного боку, традиційно були схильні голосувати «за уряд», оскільки виявляли найбільшу повагу до влади, якою б вона не була; з іншого боку, матеріальне становище євреїв у Галичині було таким, що вони набагато більше залежали від милості влади, ніж будь-який інший прошарок суспільства. Останнім аргументом був вплив асимілянтів на найважливіші фінансові установи, тому кожен, хто хотів отримати позику, повинен був рахуватися з ними. Нарешті, ортодоксальні євреї воліли обирати асимілянтів, які займалися насамперед загальнополітичними питаннями, проте не цікавились релігійним життям. Єврейські демократи чи навіть націоналісти, які мали власну культурну програму, могли спробувати робити реформи у цій царині, що було не до вподоби ортодоксам, яких влаштовувало збереження традиції у найширшому сенсі цього слова³⁸. Тож поки в Австрії діяло цензове виборче право, будь-які спроби сіоністів послабити позиції асимілянтів були марними.

Щодо самих сіоністів, то в Галичині існувала сіоністська політична партія з власним друкованим органом польською мовою «Przyszłość». Ця партія і цей орган мали чітко визначену програму так званої «крайової політики», яка вимагала для євреїв національних прав. Оскільки становище галицьких євреїв в політичному та економічному плані залишало бажати кращого, а депутати-євреї недостатньо представляли їхні інтереси, партія та газета зосередились на критиці польської фракції парламенту. Як уже згадувалось, коли в 1905 р. постало питання про загальне виборче право, сіоністи стали на бік українців, які також були зацікавлені у створенні єврейської курії, а завдяки кооперації з українцями та соціал-демократами за результатами перших виборів за новим виборчим законом у 1907 р. у Віденському парламенті з'явилась сіоністська єврейська фракція. До кінця каденції парламенту точилась гостра боротьба між польською фракцією та її членами-євреями (асимілянтами) з одного боку і єврейською фракцією з іншого, тож будь-яка реальна робота на благо галицьких євреїв була певною мірою паралізована³⁹.

Такий стан речей з певною тривогою спостерігали не лише в усіх єврейських колах країни, а й самі депутати. Тому під час парламентської каденції в приватних бесідах була висунута ідея укладання єврейського виборчого компромісу на наступні вибори. Коли навесні 1911 р. Імперська Рада була розпущена, почались попередні переговори в цьому напрямку,

³⁸ Там само. S. 28–29.

³⁹ FRILDMAN FILIP. Dzieje Żydów w Galicji (1772–1914) // Żydzi w Polsce odrodzonej / red. Ignacy Schiper, Arieh Tartakower, Aleksander Hafftko. Warszawa, 1933. T. 1. S. 396–397.

але вони були зірвані з принципових міркувань. Почалася одна з найзапекліших виборчих кампаній у Галичині. Майже два місяці з єврейськими виборцями працювали справа і зліва, точилася словесна та письмова полеміка, організовувалися сотні мітингів, широко розгортався агітаційний апарат. Сіоністи також висували кандидатів у деяких виборчих округах Західної Галичини, де існували єврейські меншини. Цим вони хотіли спричинити тиск на центральну владу і, знявши згодом тут кандидатури, домогтися поступок у Східній Галичині. Сіоністські депутати балотувались одночасно у 3–4 виборчих округах, однак день виборів приніс несподіваний результат: сіоністи, які цього разу не мали на своєму боці ні українців, ні соціал-демократів, не отримали жодного мандата. Було обрано 7 асимілянтів і 2 соціал-демократів єврейської національності. У Дрогобичі, де головним кандидатом від асимілянтів виступав уже згадуваний заможний місцевий адвокат д-р Натан фон Левенштайн-Опока, який домігся польського дворянського титулу, чим ще більше розпалив до себе ненависть сіоністів, у день виборів між ворогуючими сторонами спалахнули жорстокі сутички. Штурм агітаційного центру Н. Левенштайна спричинив залучення війська для підтримки порядку, що закінчилось застосуванням зброї та загибеллю близько 30 людей⁴⁰. У такій ситуації Н. Левенштайн відмовився від свого мандату, однак був переобраний кількома місяцями пізніше у тому ж окрузі, при чому сіоністи вже не виставляли проти нього свого кандидата, а обмежились підтримкою іншого кандидата-єврея від поляків. Обставини, за яких відбувалася виборча кампанія та кровопролиття у Дрогобичі, лише поглибили контраст між євреями-поляками і сіоністами, а ворожнеча між ними тривала до початку війни, ба навіть під час неї, стоячи на заваді будь-яким спільним діям заради всього галицького єврейства⁴¹.

Наскільки наростало протистояння між єврейськими громадами в Галичині, можна побачити з того факту, що єврейські мандати неодноразово втрачалися просто тому, що кандидату-єврею протистояла інша єврейська партія. Для прикладу, це неодноразово повторилось у Львові, де євреям завжди належав один з 6 мандатів Галицького крайового сейму. 4 каденції поспіль його здобував активний єврейський громадсько-політичний діяч і просвітник, польський патріот Бернард Гольдман (Goldmann, 1842–1901). Після його смерті за мандат змагались борець за асиміляцію євреїв, меценат д-р Еміль Бик (Вук, 1845–1906) та демократ д-р Ефраїм Лілієн (Lilien, 1874–1925), але в результаті він дістався поляку. У 1908 р.

⁴⁰ Див. про це: Die blutige Wahl in Drohobycz. Die Drohobyczer Deputation bei den Ministern // Die Zeit [Wien]. 1911. Nr. 3142. S. 2–3; Сухий Олексій. Дрогобицький розстріл виборців 1911 року // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2017. Спецвип. 3. С. 121–128; Монолатій ІВАН. «Криваві» парламентські вибори 1911 р. як приклад етнічного насильства у виборчій кампанії // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2010. Вип. 50. С. 376–383.

⁴¹ Детальніше див.: КРЕПPEL 1925. S. 31–33.

він був переданий депутатові Імперської Ради Натанові Левенштайну, але у 1912 р. знову втрачений для євреїв, оскільки сіоністи з огляду на події 1911 р. проголосували проти Н. Левенштайна. Аналогічна ситуація відбувалась також на виборах до Імперської Ради, і не лише у Львові, але й у багатьох виборчих округах⁴².

Цікавою буде паралель до сусідньої Буковини. Тут існували різкі розбіжності між єврейськими групами, що дало подібні до Галичини результати, однак через інші обставини не було євреїв-асимілянтів, а майже всі єврейські групи, за винятком соціалістів, мали міцну національну позицію. Проте боротьба набула дуже гострої форми через більш особистий характер. Лідером євреїв на Буковині, насамперед у Чернівцях, був депутат Імперської Ради і культурний президент д-р Бенно Штраухер (Straucher, 1854–1940). У своїй кар'єрі він пройшов шлях від єврейсько-німецького демократа, згодом націоналіста до голови єврейської фракції у Віденському парламенті, не будучи однак сіоністом. Його особисті якості й особиста політика викликали різку опозицію навіть з боку сіоністської національної організації Буковини. Так, лідер сіоністів, відомий літературознавець і просвітник, професор Чернівецького університету д-р Леон Кельнер (Kellner, 1859–1928) був змушений створити власну єврейську народну партію, щоб подолати владу Б. Штраухера. У партійних газетах точилася жорстка полеміка, відбувались сутички між прихильниками обох сторін, навіть бійки під час виборів до Буковинського крайового сейму 1910 року. Б. Штраухер був сповнений рішучості відібрати мандат у Л. Кельнера і відкрито підтримав німецького націоналіста д-ра Артура Скедля (Skedl, 1858–1923), однак Л. Кельнер таки зміг потрапити до сейму⁴³. А на виборах до Імперської Ради 1911 р. через ці перипетії євреї взагалі втратили мандат, який дістався християнському соціалісту. Сутички і тертя тривали до початку світової війни.

Ще один аспект культурного життя єврейства докладно досліджує Й. Креппель – розвиток літератури та мови. Згадується про тривалу суперечку між івритом та їдишем, яка найбільш гостро точилась на території Росії та Польщі. Від середини XIX ст. їдиш починає процвітати як літературна мова, до того часу навіть преса на цій мові могла розвиватися лише в Америці і була в основному призначена для неокультурених мас. У Галичині неодноразові спроби видавати газети на їдиш зазнавали невдачі, адже інтелігенція в основному читала німецьку та польську пресу, а широкі маси не мали потреби в мас-медіа. У 1899 р. варшавському видав-

⁴² Пор.: Лозинський Роман. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини). Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. С. 138–139. Надалі Й. Креппель описує перипетії боротьби між сіоністами, асимілянтами, соціал-демократами, соціалістами та ін. у Жовкві, Бучачі, Стрию. Див.: КРЕППЕЛ 1925. С. 35.

⁴³ Детальніше див.: GAISBAUER ADOLF. Davidstern und Doppeladler: Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882–1918. Wien: Böhlau, 1988. S. 354–368.

ництву «Ахіассаф», що спеціалізувалось на виданні літератури івритом, але з фінансових міркувань почало працювати і на «жаргоні», нарешті вдалося отримати поштовий дебет для Росії на газету «Der Jud» їдишем. Це дало сильний поштовх до розвитку преси і літератури на їдиш в обох імперіях, зокрема посприяло виникненню низки конкуруючих періодичних видань, як от «Jüdische Volkszeitung» у Варшаві чи «Der Freund» у Петербурзі. У 1904 р. з'явилась щоденна газета на їдиш і в Галичині – «На Уом», а в Кракові у 1909 р. ще одна щоденна газета їдишем «Der Tog», які, як зазначалось, редагував сам Й. Креппель. Поширенню їдишу посутньо сприяв тогочасний стрімкий розвиток єврейських соціалістичних партій, що виступали проти івриту, який вважали мовою церкви та інтелігенції, і прагнули офіційного визнання жаргону єврейською національною мовою. Зростання суперечок з обох сторін, які почали набувати і фізичних акцій, спричинилось до скликання конференції з мовного питання у Чернівцях у серпні 1908 р. Іцхак Лейбуш Перець (1852–1915), Шолом Аш (1880–1957), Абрам Рейзен (1876–1953), Герш Номберг (1876–1927), Натан Бірнбаум (1864–1937), Хаїм Житловський (1865–1943) та низка інших відомих письменників обома мовами шість днів провели у дискусіях щодо проблеми «іврит чи їдиш» і нарешті досягли компромісу, згідно з яким їдиш мав вважатись народною мовою з урахуванням багатовікової традиції з національним характером. Однак це рішення викликало загострення боротьби між гебраїстами, і Чернівецька конференція завершилась безрезультатно⁴⁴. Протистояння таборів тривало до початку війни, що водночас стимулювало розвиток преси і письменства на івриті та їдиш, а 1900–1914 роки стали періодом розквіту новітньої єврейської літератури загалом.

Таким постає перед читачем статистичного довідника Йонаса Креппеля життя галицького єврейства початку ХХ ст. у його економічному, суспільно-політичному та культурному векторах. Набагато більше уваги автор приділяє висвітленню тих посутніх зрушень єврейського укладу, які принесла з собою Перша світова війна. У загальному масиві інформації подекуди зринає назва нашого міста. Для прикладу, на с. 79 повідомляється про погроми російських козаків у Дрогобичі і підпал єврейських будинків на площі Ринок як акт помсти за взяття в полон австрійцями місцевого коменданта; за офіційною версією окупантів, саме євреї виказали австрійцям маршрут поїздки російського коменданта до сусіднього Борислава. Цей та інші наведені Й. Креппелем факти потребують окремої наукової студії.

⁴⁴ KREPPPEL 1925. S. 41–42.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ НІМЕЦЬКОМОВНИХ АВТОРІВ З ДРОГОБИЧА: ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ НАРИС

*Ярослав Лопушанський, Василь Лопушанський
(Дрогобич)*

Упродовж XIX століття, особливо після створення шкіл з німецькими класами та німецькомовного університету, в Галичині з'явилися німецькомовна преса та численні культурні установи, а відтак – нове покоління німецькомовних поетів, письменників і публіцистів. Після 1772 року в цьому полікультурному ландшафті утвердилися щонайменше п'ять літературних мов (німецька, іврит, їдиш, польська та українська). Проте, як зазначає польська дослідниця М. Кланська, „минуло приблизно сімдесят-вісімдесят років, перш ніж рідна література німецькою мовою могла розвинутися на територіях, анексованих Габсбурзькою монархією“¹. Перетинання кордонів між цими мовами тоді практикувалося більше ста років, що можна простежити на багатьох прикладах літературної багатомовності².

До німецькомовних письменників Галичини періоду XIX – початку XX ст. належить цілий пласт відомих і забутих поетів та прозаїків різних національностей. З-поміж них найважливішими авторами є, як відомо, Карл-Еміль Францоз (1848–1904), Леопольд фон Захер-Мазох (1836–1895), Йозеф Рот (1894–1939), Тадеуш Ріттнер (1873–1921), Сома Моргенштерн (1890–1976), Натан Самуелі (1846–1921), Герман Блюменталь (1880–1942), Мартін Бубер (1878–1965) та інші³. Їхній твор-

¹ KŁAŃSKA MARIA. Die deutschsprachige Literatur Galiziens und der Bukowina von 1772 bis 1945 // Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau. Berlin: Siedler Verlag, 2002. S. 380.

² Див.: WOLDAN ALOIS. Grenzdialoge in den Literaturen Galiziens // Dialoge über Grenzen. Beiträge zum 4. Konstanzer Europa-Kolloquium / hrsg. von Norina Procopan, René Schepper. Klagenfurt [u. a.]: Wieser Verlag, 2008. S. 57.

³ Див.: Das reiche Land der armen Leute. Literarische Wanderungen durch Galizien / hrsg. von Karl-Markus Gauß, Martin Pollack. Klagenfurt/Celovec: Wieser Verlag, 2007. 301 S.; Europa erleben. Galizien / hrsg. von Stefan Simonek, Alois Woldan. Klagenfurt/Celovec: Wieser Verlag, 1998. 212 S.; СУВЕНКО LARISSA. Galicia miserabilis und/oder Galicia felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur. Lwiw: VNTL-Klasyka; Wien: Praesens, 2008. 220 S.

чий і життєвий шлях доволі вивчений у сучасному літературознавстві, в компаративних студіях зокрема, значна частина їхніх творів опублікована чи перевидається, перекладена іншими мовами, а кількість написаних праць постійно зростає.

Двомовні чи багатомовні єврейські автори, які писали німецькою, а також польською та івритом, і які зосереджували увагу на своїй батьківщині і насамперед на житті галицького єврейства, слугують предметом численних досліджень про німецькомовну літературу в Галичині. Низка менш відомих авторів, таких як Моріц Раппапорт (1808–1880), Лео Герцберг-Френкель (1827–1915), Йонас Креппель (1874–1940), Ефраїм Фріш (1873–1942), Артур Ернст Рутра (1892–1942), Герман Штернбах (1880–1942) та ін. мають особливе літературно-історичне значення. Їхня творчість представлена в німецько- й англійськомовних літературознавчих студіях, лексиконах і антологіях, однак досі залишається маловідомою українськомовному читачеві.

Серед письменників єврейського походження з Дрогобича як складової галицького літературного ландшафту окресленого періоду варто увідрізнити передусім трьох відомих представників німецькомовної літератури Галичини – Йонаса Креппеля (Jonas Kreppel), Германа Штернбаха (Hermann Sternbach) і Артура Ернста Рутру (Arthur Ernst Rutra). Їхня багатогранна художня, публіцистична й перекладацька діяльність відіграла важливу роль у розвитку

Jonas Kreppel (1874-1940)

мультинаціональної й багатомовної літератури і єврейського просвітництва в Галичині і мала б привернути увагу вітчизняних літературознавців та перекладачів.

Йонас Креппель (народився 25 грудня 1874 року в Дрогобичі, помер 21 червня 1940 у концтаборі Бухенвальд) належить до когорти австрійсько-єврейських письменників і публіцистів, твори яких виходили німецькою, їдиш, івритом та польською мовами. Він виріс у Дрогобичі в багатодітній сім'ї (разом із шістьма іншими братами й сестрами) і після навчання на друкаря самостійно здобув навички редактора та публіциста німецькомовних,

їдиш, польських, єврейських газет і журналів у Дрогобичі, Львові, Кракові та, згодом, у Відні⁴.

У 1890 році Креппель став учнем верстальника у книгодрукарні Арона Жупніка в Дрогобичі, а після закінчення навчання з 1895 року керував відділом івриту цієї друкарні. Також редагував тижневик „Drohobyczer Zeitung“ (Дрогобицька газета)⁵, засновником і видавцем якої був Жупнік⁶, та єврейський щомісячний додаток „Zion“ (Сіон). У 1899 році Креппель виконував обов'язки керівника єврейської друкарні в батька першої дружини⁷ – Йозефа Фішера (Josef Fischer) в Кракові, а в 1903 році заснував власну єврейську друкарню у Львові.

На початку Першої світової війни Й. Креппель вступив на австрійську державну службу як прес-секретар Міністерства закордонних справ у Відні. З 1919 року був віденським кореспондентом нью-йоркської газети „Yiddisches Tagblatt“ (Щоденна газета мовою їдиш), у якій опублікував низку історичних оповідань з єврейського життя. Від 1921 до 1923 року редагував німецькомовний літературно-бібліографічний журнал „Das Buch“ (Книга). У 1924 році перейшов до державної прес-служби Федеральної канцелярії Австрії, де розпочав дивовижну кар'єру у вищих

⁴ Пор.: KREPPPEL KLAUS. Jonas Kreppel – glaubenstreu und vaterländisch: Biographische Skizze über einen österreichisch-jüdischen Schriftsteller. Wien: Mandelbaum Verlag, 2017. 307 S.; PIRKL WOLFGANG. Von Drohobytsch nach Wien: Jonas Kreppel als Schriftsteller und Publizist im Dienste Österreichs // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. Том 8: Матеріали Міжнародного форуму “VI Дні Австрії у Дрогобичі” (12–19 травня 2019 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич–Зальцбург: Посвіт, 2020. С. 156–161.

⁵ Пор.: Москалець В. Газета „Дрогобичер Цайтунг“ та переосмислення економічного потенціалу євреїв у Галичині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич: Коло, 2014. Вип. XVII–XVIII. С. 209–216.

⁶ Про А. Жупніка і його друкарню у Дрогобичі див. статтю Леоніда Тимошенка „К. у. к. Hoflieferant A. H. Župnik, Buchdruckerei in Drohobycz (друкарня Арона Жупника у Дрогобичі та її видання)“ у цьому збірнику.

⁷ Йонас Креппель був тричі одружений. Перший шлюб з Геленою Фішер (вінчання – 21 червня 1898 р., розлучення – 18 серпня 1926 р.), в якому народилися двоє дітей – Сало (1899) та Лео (1906). Другий – з німкенєю Міною Нареґ (Mina Nager) із м. Нердлінґен (вінчання 22 листопада 1926 р. – 13 січня 1933 р. (смерть дружини). Третій – з дрогобичанкою на прізвище Ітте Ріфка Гольдманн (Itte Rifka Goldmann) (нар. 14 вересня 1877 року); їхнє вінчання відбулося 9 липня 1933 р., подружнє життя тривало до 5 червня 1942 р. У тому часі (березень – травень 1942 р.) відбулася депортація євреїв з Польщі, Чехії, Словаччини, Австрії та Німеччини до польського містечка Ізбиця. Тут гітлерівці влаштували найбільше транзитне гетто на території Люблінського дистрикту. До листопада 1942 р. через Ізбицю перейшли біля 24 тисяч польських та іноземних євреїв, яких згодом депортували до таборів смерті в Белжеці, Собіборі та концтабору Майданек. 2 листопада 1942 року транзитне гетто було ліквідоване. Ані в другому, ані в третьому шлюбі дітей не було. Див.: KREPPPEL KLAUS. The Austrian-Jewish Publisher Jonas Kreppel (1874–1940). In memory of the 70th anniversary of his death in the Buchenwald Concentration Camp. A lecture at the occasion of the international „Kreppeltreffen“ in Augsburg/Germany on July 17th, 2010. URL: https://www.drohobycz-boryslaw.org/images/galleries/Kreppel/Jonas_Kreppel_engl%20.pdf

державних установах (секретар міністрів, радник з питань закордонних справ австрійського уряду тощо)⁸.

Після анексії Австрії Йонас Креппель був заарештований (травень 1938 р.) і переведений спочатку до концтабору Дахау (липень 1938 р.), а потім – у Бухенвальд (вересень 1938 р.), де помер від виснаження 21 липня 1940 року після двох років примусової праці. Його прах похований на Центральному цвинтарі Відня.

Політичним другом і прихильником Креппеля був Натан Левенштайн фон Опока (1859–1929)⁹, член райхсрату в Дрогобичі, який здійснював політичну діяльність переважно в Галичині. Крім виконання службових обов'язків, Креппель з 1914 року був письменником і політичним публіцистом. На початку своєї кар'єри він став редактором німецькомовного часопису „Drohobyczer Zeitung“, що друкувався німецькою мовою з використанням івриту. Від 1900 до 1914 року видавав низку журналів німецькою, івритом і мовою їдиш, таких як „Zion“ (Сіон) (Дрогобич, іврит), „Jüdische Volksstimme“ (Єврейський голос народу) та „Jerusalem“ (Єрусалим) (Краків, німецькою мовою), „Jerushalajim“ (Єрусалим) (Краків, іврит) тощо. 1904 року Йонас Креппель редагував єврейську щоденну газету „Ha Yom“ (Ха Йом) у Львові, а з 1909 року – щоденну газету на їдиш „Der Tog“ (Дер Тор) у Кракові¹⁰.

Головним рупором Й. Креппеля була віденська щотижнева газета „Jüdische Correspondence“ (Єврейська кореспонденція), яка виходила від 1915 до 1920 року, коли була інтегрована в часопис „Jüdische Presse. Organ für Interessen des orthodoxen Judentums“ (Єврейська преса. Орган інтересів ортодоксального іудаїзму, 1920–1938). Тут він був тривалий час видавцем і відповідальним редактором, а також керував власним відділом, що займався рецензуванням книг. Як вірний австрійському імператору патріот, Креппель видавав також окремі політичні та літературні твори у вигляді книг і брошур: „Österreich-Ungarn nach dem Friedensschlusse. Eine Fantasie?“ (Австро-Угорщина після мирного договору. Фантазія? / Відень, 1915); „Der Weltkrieg und die Judenfrage“ (Світова війна і єврейське питання / Краків, 1915); „Das Ende des Dardanellen-Abenteuers und Rumänien. Eine deutsche Beurteilung der Situation“ (Кінець Дарданельської авантюри і Румунія. Німецька оцінка ситуації / Відень, 1916); „Ins vierte Kriegsjahr“ (На четвертому році війни / Відень, 1917); „Der Kampf für und wider den Frieden. Noten, Manifeste... etc. zur Friedensfrage seit dem Friedensangebote der Mittelmächte. Mit Einleitung und Anmerkungen von J. Kreppel“ (Боротьба за і проти миру. Записки, маніфести... тощо про питання миру після мирної

⁸ Див.: HÖDL KLAUS. Als Bettler in die Leopoldstadt: Galizische Juden auf dem Weg nach Wien. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 1994. 331 S.; KREPPPEL 2017.

⁹ Див.: STRZELECKA A. Löwenstein von Opoeka, Nathan (1859–1929), Jurist und Politiker // Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Wien, 1972. Bd. 5. S. 292.

¹⁰ Див.: TOURY ЯСОВ. Die Jüdische Presse im Österreichischen Kaiserreich. Ein Beitrag zur Problematik der Akkulturation 1802–1918. Tübingen: Mohr Siebeck, 1983. 171 S. (Schriftenreihe wissenschaftlicher Abhandlungen des Leo Baeck Instituts; Bd. 41)

пропозиції військового блоку Центральних держав. Зі вступом і примітками Й. Креппеля / Відень, 1917); „Der Friede im Osten: Noten, Manifeste, Botschaften, Reden, Erklärungen, Verhandlungsprotokolle und Friedensverträge mit der Ukraine, Russland und Rumänien. Mit Einleitung und Anmerkungen von J. Kreppel“ (Мир на Сході: ноти, маніфести, послання, промови, декларації, протоколи переговорів і мирні договори з Україною, Росією та Румунією. Зі вступом і примітками Й. Креппеля / Відень, 1918); „Bruder unshvester“ (Брат Уншвестер / Перемишль, 1924); „Juden und Judentum von heute. Ein Handbuch“ (Євреї та юдаїзм сьогодні. Довідник / Цюрих–Відень–Ляйпциг, 1925); „Ostjüdische Legenden“ (Східноєврейські легенди / Відень, 1926); „Rabbi Jakob Aschkenazy. (Die Heimkehr des Totgeglaubten). Historische Erzählung aus den Tagen Bogdan Chmielnitzkys (1648–49)“ (Рабин Якоб Ашкеназі. (Повернення додому людини, що вважалася мертвою). Історичне оповідання часів Богдана Хмельницького (1648–49) / Відень, 1927); „Wie der Jude lacht. Anthologie jüdischer Witze, Satiren, Anekdoten, Humoresken, Aphorismen. Ein Beitrag zur Psychologie des jüdischen Witzes und zur jüdischen Volkskunde“ (Як сміється єврей. Антологія єврейських жартів, сатир, анекдотів, гуморесок, афоризмів. Внесок у психологію єврейського жарту та в єврейський фольклор / Відень, 1933); „1935 – das Schicksalsjahr Europas. Deutschland und Österreich im Brennpunkte der Weltpolitik“ (1935 – доленосний рік для Європи. Німеччина та Австрія у центрі світової політики / Відень, 1935).

З перелічених праць три художні твори вийшли друком німецькою мовою у власному видавництві Креппеля, а саме: „Східні єврейські легенди“ (1926), історична повість „Раббі Якоб Ашкеназі...“ (спершу як серійний роман у часописі „Jüdische Presse“ (Єврейська преса) і в нью-йоркській газеті „Yiddisches Tagblatt“ (Щоденна газета мовою їдиш), а згодом, 1927 року, окремою книжкою, та антологія „Der Jude lacht“ (Єврей сміється, 1933). Його головним творчим здобутком є ґрунтовна праця „Juden und Judentum von heute“ (Євреї та юдаїзм сьогодні, 1925)¹¹.

У своїх оповідних творах, особливо в східноєврейських історіях і легендах мовою їдиш та німецькою мовою, Й. Креппель завжди залишався пов'язаним зі східною єврейською культурою. Він написав понад сотню оповідань на їдиш: кримінальні і сучасні романи, хасидські легенди й історичні оповідання. Незважаючи на результати ретельного дослідження Т. Соксбергера та Е. Адунки, значна частина спадщини Й. Креппеля залишається неясною або просто втрачена. Під час перебування у Відні він видав у Галичині усі свої твори мовою їдиш – переважно у вигляді друкованих брошур, проте найбільшого успіху Креппель здобув з кримінальними романами. З 1908 року видав серію „Max Spitzkopf – der Wiener Sherlock Holmes“ (Макс Шпіцкопф – віденський Шерлок Холмс) – ескапістичні романи для молоді, що втекла від сумної

¹¹ Докладний аналіз праці див. у статті Олега Радченка „Галицьке єврейство перед Першою світовою війною у візії дрогобичанина Йонаса Креппеля“ у цьому збірнику.

реальності галицьких євреїв¹². Події здебільшого розгортаються у Галичині, провінції з великим єврейським населенням на окраїні Австро-Угорської імперії, і в кожній з них фігурують „Макс Шпіцкопф, король детективів, віденський Шерлок Холмс“ і його помічник Фукс.

Завдяки своїм енциклопедичним дослідженням, покладеним в основу його збірок і видань східноєврейських легенд німецькою мовою та мовою їдиш, творчість Креппеля має особливе літературно-історичне значення. Віденський юрист, поет і літературний критик Макс Нойгрешель (Max Neugröschel, 1903–1965) визнав заслуги Креппеля як одного із „найнезвичайніших журналістів, яких коли-небудь дала Галичина“¹³.

Ще одним важливим автором німецькомовної літератури на межі століть був **Герман Штернбах** (народився 20 травня 1880 року у Дрогобичі, помер 16 серпня 1942 року у Львові), австрійський письменник, літературознавець і педагог¹⁴. Він був сином Мордекає Штернбаха (Mordecai Sternbach, 1852–1912), торговця тваринами, та його дружини Етті Удель Блайберг (Ettie Udel Bleiberg). Після закінчення гімназії у рідному місті, де Штернбах був найкращим учнем з німецької мови і читав в оригіналі твори німецьких класиків, як наприклад, епічну поему „Оберон“ Крістофа Мартіна Віланда¹⁵, що справила великий вплив на художню і музичну творчість видатних класиків німецької літератури і мистецтва (Й.В. фон Гете, Фрідріх Шіллер, Карл Марія фон

Hermann Sternbach "Wenn die Schakale feiern" (Weimar, 1917)

¹² Див.: PATKA MARCUS G. Wege des Lachens. Jüdischer Witz und Humor aus Wien. Wien: Bibliothek der Provinz, 2010. 192 S. (Enzyklopädie des Wiener Wissens; Bd. 13)

¹³ SOXBERGER THOMAS. Der vielseitige Jonas Kreppel // DAVID – Jüdische Kulturzeitschrift. URL: <https://davidkultur.at/artikel/der-vielseitige-jonas-kreppel>

¹⁴ Див.: BRÜMMER FRANZ. Sternbach, Hermann // Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. Leipzig, 1913. Bd. 7. S. 86; Deutsche Geschichte im Osten Europas: Galizien, Bukowina, Moldau / hrsg. von Isabel Röskau-Rydel. Berlin: Siedler Verlag, 2002. S. 431.

¹⁵ Див.: POPOWICZ ALEXANDER. Hermann Sternbach und sein Werk // Ostdeutsche Monatshefte. 1927, 12. März. Nr. 12. S. 1160.

Вебер та ін.), вивчав філософію та літературу у Львові (1900–1904), Відні (1902–1903) та Берліні. У 1904 році повернувся до Галичини вчителем німецької мови і до 1928 року був гімназійним професором у Самборі, потім у Львові, де від 1931 до 1941 року працював викладачем Львівського університету. Після окупації Львова німецькими військами в 1941 році Штернбах з родиною відправили в гетто, де він і його дружина Анна Зайф (Anna Seif) були вбиті (1942)¹⁶. Подружжя Штернбахів мало одного сина – Людвіга Штернбаха¹⁷.

Мартін Поллак, відомий австрійський письменник і публіцист, згадує у своїй першій книзі „До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини“ (1984), що є його уявною подорожжю Східною Галичиною і Буковиною, з-поміж багатьох відомих постатей колишньої коронної землі Австро-Угорської імперії також і дрогобичанина Германа Штернбаха:

Початок війни застав Віттліна у Франції, звідки він емігрував до США, щоб після війни більше не повернутися в Польщу. Ізидор Бергман, якому австрійська література в Польщі завдячує не лише Йозефом Ротом, а й перекладами Одона фон Горвата й популяризацією Кафки, був убитий у „єврейському таборі Лемберга“, влаштованому СС у 1942 р. Там загинув також німецько-єврейський поет і германіст Герман Штернбах, дрогобичанин, та єврейська поетка Дебора Фогель-Баренблют, близька подруга Бруно Шульца¹⁸.

На відміну від багатьох представників німецькомовної літератури, які з початком Першої світової війни виїхали з Галичини, здебільшого до Австрії та Німеччини, Герман Штернбах залишився на батьківщині і тут провадив свою педагогічну і літературну діяльність. На думку тогочасного критика і перекладача Олександра Поповича¹⁹, Штернбаха можна вва-

¹⁶ Див.: Фрідман Ф. Винищення львівських євреїв // Незалежний культурологічний часопис „І“, 2009. № 58.

¹⁷ Людвіг Штернбах (1905–1942) народився у Самборі, коли його батько працював там учителем. У 1923–1928 роках він вивчав математику та фізику у Львівському університеті, а потім викладав ці предмети у середніх школах Львова; з грудня 1939 року був асистентом кафедри аналізу фізико-математичного факультету. З 1929 року працював за сумісництвом редактором новоствореного журналу „Studia Mathematica“, який був багатомовним органом математичної школи функціонального аналізу у Львівському університеті. Після того, як німці окупували Львів у 1941 році, Лювіга Штернбаха та його дружину забрали до нацистського концентраційного табору у Белжеці (див.: A Distinguished Drohobycz Family – The Sternbachs. URL: <https://kehilalinks.jewishgen.org/drohobycz/families/sternbach-family.html>).

¹⁸ Поллак МАРТИН. До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини / пер. з нім. Нелі Ваховської. Чернівці: Книги – XXI, 2017. С. 103–104.

¹⁹ Попович Олександр Омелянович (12.08.1879–01.11.1936) – український філолог і перекладач. Перекладав на німецьку мову твори українських письменників. Перші переклади поезій Тараса Шевченка надрукував 1904 року у віденському журналі „Ruthenische Revue“ (Український огляд). У 1914 видав у співавторстві з Володимиром Кушніром німецькою мовою збірник „Тарас Шевченко – найбільший поет України“, до якого включив свої переклади поезій Кобзаря (див.: Шевченківський словник: у двох томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 2. С. 133).

жати сьогодні єдиним відомим письменником німецькомовної Галичини („...der gegenwärtig als der einzige namhafte Schriftsteller des deutsch sprechenden Galiziens gelten darf“)²⁰.

Крім викладацької роботи, Г. Штернбах проявив себе в літературній, публіцистичній і перекладацькій діяльності. Уже в гімназії він опублікував перші поетичні спроби в „Дрогобицькій газеті“ (Drohobyczer Zeitung)²¹, а згодом видав три збірки віршів: „Dunkle Stunden“ (Темні години, 1904), „Ein Erntelied der Liebe und des Lebens“ (Пісня женців про кохання і життя, 1906), „Sommerfeier“ (Літнє свято, 1918) та „Adam, der Mensch“ (Адам, Людина, 1925). Це – неоромантично-імпресіоністичні вірші, як наприклад, „Heimkehr“ (Повернення)²², світоглядна, любовна і пейзажна лірика, „які характеризуються меланхолійними настроями декадансу“²³. Аналізуючи творчий доробок письменника, О. Попович відзначав його особливий поетичний талант, уміння поєднати у художньому творі строгу форму класичних зразків і нестримну жагу до життя:

Im lyrischen Erstlingswerk „Dunkle Stunden“ paart sich das Bewußtwerden erwachender Begabung mit einem verzehrenden Lebensdurst, der sich als roter Faden durch das ganze Schaffen hindurchzieht und in der Abgeschlossenheit eines ereignisarmen Lebens sich immer wieder an sich selbst entzündet. Nicht viel mehr als tastende Versuche mögen heute dem Verfasser selbst diese „Dunklen Stunden“ gelten; hier und da klingt Lenau an, der es den Slawen angetan hat und im Osten der beliebteste deutsche Dichter ist; doch schon kündigt sich in diesem Erstlingswerk ein starkes Formtalent an, das in selbständigem Ringen seiner Höherentwicklung zustrebt. Seinen inneren Halt glaubt er in der Berufung zum Lyriker zu finden. Im Liede befreit er sich vom Rost, der in der seelischen Vereinsamung ihm die geistige Schwungkraft wegzuzehren droht²⁴.

²⁰ РОПОВИЦЬ 1927. S. 1159.

²¹ Поп.: HÄUSLER WOLFGANG. Das galizische Judentum in der Habsburgermonarchie: Im Lichte der zeitgenössischen Publizistik und Reiseliteratur von 1772–1848. München: R. Oldenbourg Verlag, 1979. S. 35–38.

²² Ost und West. Illustrierte Monatsschrift für modernes Judentum. 1905. Jg. 5, Heft 3. S. 179–180. Див також: Повернення. Антологія німецькомовної літератури Галичини та Буковини. Видання 3-тє, перероблене та доповнене. Том 1: Галичина / за ред. Ярослава Лопушанського та Олега Радченка. Дрогобич–Відень: Посвіт, 2023. С. 489. Журнал „Ost und West“ був важливим єврейським культурним часописом, що виходив у Берліні в 1901–1923 роках. Його видавцями були Давіс Тріч (Davis Trietsch) у 1901–1902 і Лео Вінц (Leo Winz) у 1901–1923 роках. На сторінках видання публікувалися багато відомих письменників і публіцистів, як наприклад, Мартін Бубер (Martin Buber), Берта фон Зуттнер (Bertha von Suttner), Теодор Герцль (Theodor Herzl), Герман Коґен (Hermann Cohen), Мартін Філіпсон (Martin Philippson) та ін.

²³ КЛАЊСКА MARIA. Sternbach, Hermann (Hersch) // Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Wien, 2010. Bd. 13. S. 231.

²⁴ РОПОВИЦЬ 1927. S. 1160.

У ліричному дебюті „Темні години“ усвідомлення пробудження таланту поєднується зі всепоглинаючою жагою до життя, яка червоною ниткою проходить через усю творчість, знову і знову спалахує сама собою у замкнутості бідного на події життя. Сам автор вважає сьогодні ці „Темні години“ не більш, ніж пробними експериментами; інколи він нагадує Ленау, котрий зачарував слов'ян і є найпопулярнішим німецьким поетом на Сході; утім уже цей дебютний твір виявляє сильний талант до форми, що прагне вищого розвитку в самостійній борні. Автор вірить, що зможе знайти внутрішню опору у своєму покликанні поета. У пісні він звільняється від іржі, яка в душевному усамітненні загрожує поглинути його духовну енергію.

Два його прозові твори були написані під впливом подій Першої світової війни, зокрема, збірка оповідань „Wenn die Schakale feiern. Skizzen aus der Russenzeit in Galizien“ (Коли шакали святкують. Нариси з російського періоду в Галичині)²⁵, до якої увійшли оповідання „Очікування“ (Erwartung), „Ти не знав, чий це ранок був“ (Man wußte nicht, wessen das Morgen war), „Велвале співає“ (Welwale singt), „Коли святкують шакали“ (Wenn die Schakale feiern), „Єврейський козак“ (Jewrejski Kozak), „Я винен Семену Андрійовичу“ (Ich bin es dem Semen Andrejewitsch schuldig), „Німці йдуть“ (Die Deutschen kommen). Автор розповідає про долю єврейського населення під російською окупацією у галицькому селі та описує надмірне насильство, яке козаки („шакали“) застосовували проти єврейського населення²⁶. У творі вражаюче описано сцену „тієї ночі, яка забрала у дітей їхню юність, розчавила серця і почуття їхніх батьків, тієї ночі Вельвале втратив свою велику віру і маленький залишок розуму“²⁷.

Отже, збірка оповідань Штернбаха фіксує катастрофічні виміри війни для нащадків і змальовує повсякденне воєнне життя, „яке, з єврейської точки зору, значною мірою залежить від того, під якою окупацією перебуває рідне село – про це свідчить опис приходу німецьких військ наприкінці тексту“²⁸:

In den Straßen war's laut und lebhaft geworden. Ein Jubel war vom Himmel gestiegen und hatte mit Wunderhänden alles Leid und alle Trauer hinweggeschwemmt und den Tag zu einem lachenden, weinenden Sonnenfeste gemacht. Die Buben liefen

²⁵ STERNBACH HERMANN. Wenn die Schakale feiern. Skizzen aus der Russenzeit in Galizien. Weimar: Weckruf-Verlag, 1917. 58 S.

²⁶ Див.: EDELMANN-OHLER EVA. Sprache des Krieges: Deutungen des Ersten Weltkriegs in zionistischer Publizistik und Literatur (1914–1918). Berlin–Boston: Walter de Gruyter, 2014. S. 174; EDELMANN-OHLER EVA. Deutsch-jüdische Literatur und Erster Weltkrieg // Handbuch der deutsch-jüdischen Literatur / hrsg. von Hans Otto Horch: Berlin–Boston: Walter de Gruyter, 2016. S. 158–159.

²⁷ „In jener Nacht, die die Kinder um ihre Jugend betrogen und Elternherzen zermalmt hatte, dass sie nicht mehr fühlten, in jener Nacht hat Welwale seinen großen Glauben und sein Restchen Verstand verloren“ (STERNBACH 1917. S. 16).

²⁸ EDELMANN-OHLER 2016. S. 159.

auf flinken Beinen straÙaus, straÙein und schreien, was sie nur konnten: „O, PraiÙen kimmten! O, PreiÙen kimmten!“²⁹

На вулицях було галасливо й жваво. Радість зійшла з небес і чудодійними руками змила всі страждання і смуток, перетворила день на свято сонця, сміху і плачу. Хлопчаки бігали спритними ніжками вздовж вулиці і кричали, що тільки могли: „О, пруссаки прийшли! О, пруссаки прийшли!“

Також і драматичний триптих „Tag der Mütter“ (День матерів, 1929) показує жахи війни та лицемірство тих, хто її розв'язав:

Ein weit größerer Wurf, ein Segelschiff mit stimmungsvoller Gedankenfracht ist [...] dramatische Dichtung „Der Tag der Mütter“. Der Verfasser ist weit davon entfernt, die weltgeschichtliche Wahrheit zu verkennen, daß Empörung die Keimzelle mancher Heldentat und das treibende Element wahrhaft heiliger Kriege gewesen ist. Die funkelnde Lanze, die er für die Ueberzeugung vieler gleichgesinnten Intellektuellen bricht, ist auch nur gegen das Verbrecherische einer leichtsinnigen und verantwortungslosen Kriegsführung, insbesondere gegen die kaltblütige Gemeinheit jener gerichtet, die „den Tod auf dem Felde der Ehre“ anderen überlassen, für sich selbst aber alle Vorteile des Krieges und Sieges in Anspruch zu nehmen gewohnt sind³⁰.

Драматична поема „День матерів“ [...] – значно більше досягнення, немов вітрильне судно зі сповненим піднесення вантажем ідей. Автор не ігнорує всесвітньо-історичну істину про те, що обурення було ядром багатьох подвигів і рушійною силою воістину священних воєн. Блискучий спис, який він ламає на користь переконань багатьох інтелектуалів-однодумців, також спрямований лише проти злочинності легковажної та безвідповідальної війни, особливо проти холоднокрової підлості тих, хто залишає іншим „смерть на полі честі“³¹, але сам звично користується всіма благами війни та перемоги.

Герман Штернбах був автором численних літературознавчих студій та літературних оглядів у німецькомовних і польських газетах, таких як „Das literarische Echo“ (Літературне ехо), „Deutsche Literaturzeitung“

²⁹ STERNWACH 1917. S. 56–57.

³⁰ ROPOWICZ 1927. S. 1162.

³¹ „Загинув на полі честі за короля, народ і вітчизну“. Це була фраза, з якою надходили повідомлення до близьких родичів про смерть солдата на полі бою у Першій світовій війні. Пор. історичний роман польського письменника Генрика Сенкевича „Na polu chwały“ (1903–1905), який був опублікований також у німецькомовному перекладі під назвою „Auf dem Feld der Ehre“ (Грац, б. р., 399 с.), або ж цитату із роману Берти фон Зуттнер „Геть зброю“ (Die Waffen nieder, 1889): „Чи є краща смерть, ніж та, що на полі честі, шляхетніше безсмертя, ніж у героя? Усе це чітко й одноставно впливає з усіх підручників і хрестоматій „для шкільного вжитку“, де, крім власне історії, що подається лише як довгий ланцюг воєнних подій, у різних оповіданнях і віршах завжди розповідається лише про героїчні вчинки на війні. Це належить до системи патріотичного виховання“ (SUTTNER BERTHA VON. Die Waffen nieder! Eine Lebensgeschichte. Husum: Verlag der Nation, 2006. S. 7).

(Німецька літературна газета), „Die Literatur“ (Література)³², „Literarisches Zentralblatt“ (Центральна літературна газета), „Wiadomości Literackie“ (Літературні новини), „Przegląd Humanistyczny“ (Гуманітарний огляд) та ін. Він опублікував також передмову до перекладу поетичної збірки німецького романтика Новаліса „Geistliche Lieder“ (Духовні пісні) польською мовою (1933), а для журналу „Germanoslavica“ (Германославіка) – есе „Goethes Faust im polnischen Gewande“ (Фауст Гете в польському одязі, 1937) і того ж року в журналі „Neofilolog“ (Неофілолог) критичний трактат „Stefan George. Ein Versuch“ (Штефан Георг. Одна спроба).

Науково-популярний нарис Штернбаха „Galizien und Galizier in der deutschen Literatur“ (Галичина і галичани в німецькій літературі) з'явився у часописі „Ostdeutsche Monatshefte. Blätter des „Deutschen Heimatbundes Danzig“ und der „Deutschen Gesellschaften für Kunst und Wissenschaft in Polen“ (Східнонімецький щомісячний журнал. Журнал „Німецької краєзнавчої спілки у Гданську“ і „Німецьких товариств мистецтва і науки в Польщі“, 1927)³³. У цьому шкіді, чи не вперше, автор робить спробу, хоч і дуже фрагментарно, представити когорту німецькомовних письменників, публіцистів, наукових і культурних діячів, життєвий шлях яких розпочинався у Галичині в ХІХ столітті. Німецькомовний читач мав тоді мало, а то й не мав жодної інформації про них, а літературних істориків ця тема цікавила не особливо, за винятком уже тоді відомих авторів, як наприклад, Карл-Еміль Француз чи Леопольд фон Захер-Мазох.

У довгому переліку імен є чимало постатей, творчість яких майже невідома чи маловідома в українському літературознавстві і, на нашу думку, може слугувати чудовим матеріалом для наукових розвідок й антологій: Emma Wanda von Arbter (Львів, 1819–1858)³⁴, Eligius von Münch-Bellinghausen (більш відомий як Friedrich Halm, Краків, 1809–1871), Leo Herzberg-Fränkell (Броди, 1827–1915), Moritz Rappaport (Львів, 1808–1880), Emil Claar (справжнє ім'я – Emil Rappaport, Львів, 1842–1930), Siegfried Lipiner (Ярослав (Польща), 1856–1911), Marie von Kliment (Краків, 1857–1899), Oskar Welten (справжнє ім'я – Georg Doleschal (Львів, 1844–1894)³⁵, Rudolf Tambour (Львів, 1858 – ?), Alfred Wurzbach Ritter von Tannenberg (Львів, 1846–1915), Ludwig Scharf (Lemberg, 1844–1917)³⁶, Albert Zipper

³² Див.: STERNBACH HERMANN. Polnischer Brief // Die Literatur. 1923/24. Jg. 26. S. 489–491.

³³ STERNBACH HERMANN. Galizien und Galizier in der deutschen Literatur // Ostdeutsche Monatshefte. 1927, 12. März. Nr. 12. S. 1143–1147.

³⁴ У цьому і наступних випадках подано місце народження і роки життя.

³⁵ Див.: FRÄNKEL LUDWIG. Welten, Oskar // Allgemeine Deutsche Biographie. URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117278556.html#adbcontent>

³⁶ Не слід ототожнювати з однофамільцем Ludwig Scharf (2 лютого 1864, Мекенгайм (Німеччина) – 21 серпня 1939, Коповар (Угорщина)), німецьким поетом і перекладачем. Див.: Lexikon der deutschen Dichter und Prosaisten vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart / bearbeitet von Franz Brümmer. 6., völlig neu bearbeitete und stark vermehrte Aufl. Leipzig, 1913. Bd. 6. S. 144–145.

(Львів, 1855–1936), Hans Pokorny (псевд. Hans Weber-Lutkow, Львів, 1861–1931)³⁷, Leo Grünstein (Львів, 1876–1943), Anton Lindner (Львів, 1878–1928), Hermann Menkes (Броди, 1865–1931), Efraim Frisch (Стрий, 1873–1942), Max Bienenstock (Тарнов (Польща), 1881–1923), Lorenz Scherlag (Хоростків, 1882–1941)³⁸, Johannes Volkelt (Липник (Львівська обл.), 1848–1930), Franz Studniczka (Ясло (Польща), 1860–1929).

У цьому ж номері журналу „Ostdeutsche Monatshefte“ опубліковано два вірші Штернбаха – „Galizien. Auf der Flucht in Teplitz-Schönau 1915“ (Галичина. Втеча в Тепліц-Шенау 1915) та „In den Karpathen“ (У Карпатах)³⁹, які виразно віддзеркалюють тему втраченої батьківщини. Яскравий підзаголовок першого вірша – „Втеча в Тепліц-Шенау 1915“ – характеризує хронотоп твору: 1915 рік – час окупації Галичини російськими військами у Першій світовій війні, що спричинило велику еміграцію місцевого єврейського населення. Одним із найважливіших напрямків еміграції було м. Тепліц, де проживала одна з найбільших у Богемії початку ХХ століття єврейська громада. Тож ліричний герой опиняється серед одновірців, але далеко від улюбленої батьківщини, і пише пісню у формі елегії до покинутої країни свого народження. Причиною цього є крик дрозда, у тваринній символіці близький до ворона, каркання якого сприймається як лиха прикмета, що віщує хворобу, війну та смерть. Крім того, дрізд уважається

³⁷ Про Ганса Покорни див. статтю Г. Штернбаха: STERNBACH HERMANN. Hans Weber-Lutkow (Hans Pokorny) // Ostdeutsche Monatshefte. 1927, 12. März. Nr. 12. S. 1162–1164. Художня творчість Ганса Покорни – поезія, оповідання, фейлетони – побудована здебільшого на мотивах із галицького життя, що наближує його тематично до прози Л. фон Захер-Мазоха. Мова йде зокрема про такі твори, як „Дрімаючі душі“ (Schlummernde Seelen, 1900) та „Чорна Мадонна. Історії з Малоросії“ (Die schwarze Madonna. Geschichten aus Kleinrussland, 1901), у яких автор, щоправда, акцентує увагу на негативних рисах і бідності „малоросів“. У статті „Французькі повісті Семена Земляка“ (1903) Іван Франко критично докоряв авторів, що „сей панок, що називається поправді Покорни, син колишнього галицького урядника, був у своїм дитинстві декілька разів у галицьких селах, бачив селян крізь вікна свого покою і взявся також малювати галицьких селян, навіть спеціально русинів, не маючи ніякісного поняття про їх життя, звичаї, мову і спосіб думання. Він знає лише одне, що се люди дуже бідні і мусять бути напівдикі – і відповідно до цього малює їх як „Schlummernde Seelen““ (Франко І. Зібрання творів у 50-и томах. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 34. С. 395.

³⁸ Його брат Марк Шерлаг (Mark Scherlag) нар. 3 червня 1879 року в м. Хоростків (Чортківський р-н Тернопільської обл.); помер 1962 року в Гайфі) був австрійсько-ізраїльським письменником, публіцистом і перекладачем. Відомий також під псевдонімом Mark Streisky. Марк і Лоренц Шерлаги, а також Отто Гаузер (Otto Hauser) переклали і видали антологію сучасної польської лірики (Moderne polnische Lyrik. Eine Anthologie deutscher Übertragungen / hrsg. von Lorenz Scherlag. Zürich–Leipzig–Wien: Amalthea, 1923. 296 S.). Більшість перекладів належить однак Лоренцу Шерлагу. Передмова до цього видання була написана у Львові 1922 року.

³⁹ Ostdeutsche Monatshefte. 1927. Jg. 7. Nr. 12. S. 1112. Ці вірші (див. додаток до статті), а також уривок з твору „Коли шакали святкують. Нариси з російського періоду в Галичині“ опубліковані у кн.: Повернення. Антологія німецькомовної літератури Галичини та Буковини. Видання 3-тє, перероблене та доповнене. Том 1: Галичина / за ред. Ярослава Лопушанського та Олега Радченка. Дрогобич–Відень: Посвіт, 2023. С. 477–489

символом спокуси з його даром звабливої пісні⁴⁰. І якщо другий сенс явно присутній у вірші, що аналізується, то перший – імпліцитно:

Ці два значення позначають також два тематичні фокуси твору, який має антитетичну побудову. Галичина трактується як покинута матір, що кличе своїх дітей додому. Природний паралелізм, поширений у спорідненій літературі того часу, змальовує одночасно міфологізований образ Галичини як „землі обітованої“, де колись природа і людина жили в гармонії та достатку⁴¹.

Герман Штербах багато переклав на німецьку мову: елегії Тібулла (Берлін 1920) і Проперція (Берлін 1920), епіграми Марціала (Берлін 1922) та вірші Катулла (Мюнхен 1927), а також опублікував дидактичні версії німецькомовних драм для шкільного ужитку. Це була подвижницька праця, до якої він готувався упродовж багатьох років. Ідеально витончені переробки римських поетів, передусім Тібулла і Проперція, були опубліковані у багатотомному виданні „Класики античності“⁴². Вони продемонстрували блискуче володіння перекладачем мовною палітрою і версифікаційною майстерністю, його пристрасне бажання до наслідування традицій німецького класицизму і Ваймарської класики – культурних епох, які взяли собі за взірць художні надбання античності.

Артур Ернст Рутра (справжнє ім'я – Arthur Samuely, народився 18 вересня 1892 року у Дрогобичі⁴³, помер 9 жовтня 1942 року у таборі смер-

⁴⁰ BECKER UDO. Lexikon der Symbole. Köln: Komet, 1992. S. 19, 236.

⁴¹ LOPUSCHANSKYJ JAROSLAW, RADCHENKO OLEN. Hermann Sternbachs heimatliebende Elegie an Galizien // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. Том 8: Матеріали Міжнародного форуму „VI Дні Австрії у Дрогобичі“ (12–19 травня 2019 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич–Зальцбург: Посвіт, 2020. С. 164.

⁴² „Класика античності“ – це німецькомовна книжкова серія з перекладами творів античної літератури, яка видавалася з 1911 року в Ляйпцігу та Мюнхені у видавництві Георга Мюллера, а потім – у видавництві Propyläen у Берліні в 1911–1926 роках. Вона складалася з двох серій і вийшло загалом 53 томи у 52 книгах. Першу серію (27 томів у 27 книгах) редагував Гайнріх Конрад (Heinrich Conrad), другу (26 томів у 25 книгах) – Ганнс Флерке (Hanns Floerke). Здебільшого, це були переглянуті та перевидані переклади з епохи Просвітництва і Романтизму, виконані такими письменниками і філологами, як Christoph Martin Wieland, Johann Goldhagen, Friedrich Schleiermacher, Karl Friedrich Bahrdt, Johann Friedrich Kaltwasser, Ludwig Seeger та ін.

⁴³ Фактичне місце народження Рутри залишається нез'ясованим, позаяк у різних наукових і бібліографічних джерелах вказуються два міста – Дрогобич (див.: ВЛАЕУЛІШ МАХ. Arthur Ernst Rutra (1892–1942) // Literatur und Kritik. 2015. Bd. 491/92. S. 93; KELLETTAT ANDREAS F., KRAUSE INES KINGA. Arthur Ernst Rutra – Auswahlbibliographie // Germersheimer Übersetzerlexikon UeLEX (online), 7. Oktober 2022; Lexikon zum Literatur- und Kulturbetrieb im Österreich der Zwischenkriegszeit: Biografien. URL: <https://litkult1920er.aau.at/lexikon/biografien/>) і Львів (див.: EGGER IRMTRAUD. Rutra Arthur Ernst // Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Wien, 1988. Bd. 9. S. 339; електронна енциклопедія Wikipedia та інші електронні ресурси). У німецькомовному виданні (Kürschners Deutscher Literatur-Kalender. Nekrolog 1936–1970 / hrsg. von Werner Schuder. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1973. S. 567) вказано навіть Відень як місто народження Рутри, що абсолютно не відповідає дійсності. У цій же книзі помилково зазначено також, що Рутра помер 1939 року в концтаборі Дахау.

Rutra Arthur (1892–1942)

ті Малий Тростенець під Мінськом) – австрійський драматург-експресіоніст, письменник, журналіст, редактор і перекладач⁴⁴.

З приводу поданого у примітці 41 пояснення авторові цієї статті вдалося опрацювати важливий документ архіву Віденського університету із дисертаційної справи Рутри – його власноруч написану автобіографію 3 червня 1915 року. В оригіналі (німецькою мовою з дотриманням орфографічних і пунктуаційних особливостей) та в перекладі на українську документ публікується уперше і висвітлює головно гімназійний та університетський періоди життя Рутри, а відтак однозначно вказує на місце його народження – Львів. Цим документом можна би спростувати деякі суперечливі біографічні відомості.

Kurrikulum vitae.

Geboren wurde ich, Arthur Samuely, am 18. 9. 1892 zu Lemberg, als Sohn des verstorbenen Sigmund Samuely und der Frau Rosa Samuely, geb. Haspern. Nachdem ich meine Gymnasialstudien im Jahre 1902–03 am K. K. Staatsgymnasium in Stanislaw begonnen und sie vom Schuljahre 1904–05 am K. K. Staatsgymnasium in Wien, VI. Bz. fortgesetzt hatte, habe ich die Reifeprüfung mit Stimmeneinhelligkeit am 13. Juli 1911 bestanden. Seit Oktober 1911 an [der] juristischen Fakultät inskribiert, habe ich meine Studien nach Absolvierung von 3 Semestern und Ablegung der rechtshistorischen Staatsprüfung am 24. April 1913 vom Sommersemester 1913 an der philosophischen Fakultät fortgesetzt und hauptsächlich die Vorlesungen der Professoren, Herren Dr. Brecht, Dr. von Kraus, Dr. v. Weilen, Dr. Vondrák, Dr. Übersberger, Dr. Stöhr, Dr. Höfler, Dr. Reininger gehört. In den Jahren 1914 u. [19]15 habe ich als ordentliches Mitglied im Seminar für deutsche Philologie gearbeitet. Während der gleichen Zeit hatte ich die literarische Leitung des Akademischen Verbandes für Literatur und Musik in Wien inne; im Jahre 1915 erschien von mir unter dem Pseudonym Arthur Rutra im Verlage Hugo Schmidt, München, eine Sammlung von Liedern unter dem Titel „Aus Österreich“.

Wien, am 3. VI. 1915⁴⁵

⁴⁴ Див.: RAABE PAUL. Die Autoren und Bücher des literarischen Expressionismus. Ein bibliographisches Handbuch. Stuttgart: J.B. Metzler, 1985. 1002 S.; BLAELICH 2015. S. 99–101; LOPUSHANSKY V., BRODSKA O. Arthur Ernst Rutra – unknown austrian writer from Drohobych // Fundamental and applied research in the modern world. Boston: BoScience Publisher, 2021. P. 156–161.

⁴⁵ Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt PH RA 4133.

Життєпис

Я, Артур Самуелі, народився 18 вересня 1892 року у Львові як син померлого Зігмунда Самуелі та його жінки Рози Самуелі, уродженої Гасперн. У 1902-03 навчальному році почав навчання в імператорської-королівській державній гімназії Станіславові і продовжив його, починаючи з 1904-05 шкільного року, в імператорської-королівській державній гімназії у 6-му районі Відня. 13 липня 1911 року склав іспит на тримання свідоцтва зрілості з одностайністю голосів. З жовтня 1911 року був зарахований на юридичний факультет, а після закінчення трьох семестрів і складання державного іспиту з історії права 24 квітня 1913 року продовжив з літнього семестру 1913 року навчання на філософському факультеті і відвідував головні лекції професорів д-ра Брехта, д-ра фон Крауса, д-ра фон Вайлена, д-ра Вондрака, д-ра Юберсбергера, д-ра Штера, д-ра Гефлера, д-ра Райнінгера. У 1914 і 1915 роках був дійсним членом семінару німецької філології. Водночас виконував обов'язки літературного керівника Академічної спілки літератури та музики у Відні; у 1915 році опублікував збірку пісень під назвою „Aus Österreich“ під псевдонімом Артур Рутра у видавництві Гуго Шмідта в Мюнхені.

Відень, 3 червня 1915 р.

Однак, в іншому документі, у висновках медичної комісії з обстеження на придатність до військової служби (нім. мовою, здебільшого в австрійському вжитку – Assentierung⁴⁶) зазначено Дрогобич як місце народження Рутри-призовника⁴⁷.

Тому дуже правдоподібно, що після народження Артура його батьки⁴⁸ переїхали з Дрогобича до Львова, де він провів дитячі роки і які по-особливому закарбувалися у його пам'яті. Із життєпису довідуємося також, що батько Рутри помер не в 1927 році, як зазначено на генеалогічному сайті MyHeritage, а, згідно з твердженням дослідника творчості письменника М. Бльойліха⁴⁹ та автобіографії Артура Рутри, в 1912 році.

Після розлучення батьків у 1896 році Рутра разом з матір'ю і молодшою сестрою у 1903 році переїхали до Відня; тут він закінчив гімназію (Mariahilfer Gymnasium, сьогодні – Amerlinggymnasium) й отримав свідоцтво зрілості. Спочатку вивчав юриспруденцію у Віденському університеті з 1911 до 1913 року, а в 1913–1915 роках – германістику і славістику.

⁴⁶ Термін ‚Assentierung‘ позначав зарахування до колишньої австро-угорської армії призовників, придатних до військової служби, кадетів (після складання кадетського іспиту) і так званих претендентів на цивільний стан. Слово походить з латинської мови і означає ‚погоджуватися‘, ‚аплодувати‘, ‚оголошувати когось або щось придатним‘ для певної мети (військової служби).

⁴⁷ Див.: LOPUSHANSKY/BRODSKA 2021. P. 161.

⁴⁸ Батько, Salomon Samuely (13 серпня 1865, Дрогобич – 27 грудня 1912, Відень (?)), після розлучення переїхав до Лондона. Мати, Rosalia Samuely (21 квітня 1867, Івано-Франківськ – 28 серпня 1932, Відень), вдруге одружилася у 1919 році. У сім'ї була ще дочка – Paulina Samuely (12 вересня 1893 р. – ?). Див.: <https://www.geni.com/people/Arthur-Rutra/6000000072050307622>

⁴⁹ ВЛАЕУЛІСН 2015. S. 94.

З виняткового дозволу Міністерства освіти від 26 травня 1915 року у зв'язку призовом на військову службу Рутра був допущений до складання рігорозів⁵⁰ після завершення літнього семестру 1915 р. Наприкінці червня – початку липня 1915 року відбулася апробація його дисертації про німецького журналіста, літературознавця і театрального критика Людвіга Берне (Ludwig Börne, 1786–1837)⁵¹ під керівництвом відомого германіста й літературознавця проф. Вальтера Брехта (Walther Brecht, 1876–1950). Після успішного складання строгих екзаменів Рутра отримав 11 липня 1917 року вчений ступінь доктора філософії Віденського університету.

Ще під час навчання, у 1914–1915 роках, Рутра був учасником семінару з німецької філології та одночасно керівником „Академічної спілки літератури і музики“ (Akademischer Verband für Literatur und Musik), яка видавала експресіоністський журнал „Der Ruf“ (Поклик) і проклала Рутрі шлях на театральну сцену. У цьому середовищі він познайомився з такими письменниками та критиками, як Б. Ерхард Бушбек (Erhard Buschbeck), Людвіг Ульман (Ludwig Ullmann), Еміль А. Райнхардт (Emil A. Rheinhardt) і, передовсім, Роберт Мюллер (Robert Müller, 1887–1924), відомий віденський експресіоніст і культурний діяч, який запропонував цілком новий підхід до мистецтва як до способу життя і назвав його „активізмом“⁵². Мабуть, будь-який інший автор-експресіоніст свого часу так інтенсивно не займався питаннями політичних концепцій Австрії, Європи чи Німеччини і питаннями культурної ідентичності, як Роберт Мюллер. Ця тема була провідною насамперед у його розлогіх есе та коротких статтях, опублікованих у різних журналах, і суттєво позначилася також на змісті і формі його художніх творів⁵³.

У 1915 році Рутра пішов добровольцем (з не аби яким захопленням) на фронт у складі 1-го Піхотного полку і під враженням від Карпатських

⁵⁰ Згідно з поданою заявою у деканат філософського факультету Віденського університету Рутра клопотав про допуск до складання строгих екзаменів з німецької мови і літератури в поєднанні зі слов'янською філологією (див.: Archiv der Universität Wien (UAW), Philosophische Fakultät, Rigorosenakt PH RA 4133).

⁵¹ Тема дослідження: Die Entwicklung des Stils bei Ludwig Börne (Розвиток стилю у творчості Людвіга Берне).

⁵² Рух літературного експресіонізму, що мав на меті активізувати або залучити до політики інтелектуалів, які не належали до політичних партій чи ідеологічних течій. Див.: MÜLLER ROBERT. Kritische Schriften, Bd. 2 / hrsg. von Ernst Fischer. Hamburg: Igel-Verlag Literatur & Wissenschaft, 1994. 570 S.; FISCHER ERNST. Expressionismus – Aktivismus – Revolution. Die österr. Schriftsteller zwischen Geistespolitik und Roter Garde // Expressionismus in Österreich. Die Literatur und die Künste / hrsg. von K. Amann, A. A. Wallas: Wien [u. a.], 1994. S. 19–48; WALLAS ARMIN A. 'Geist' und 'Tat' – Aktivistische Gruppen und Zeitschriften in Österreich 1918/19 // Literatur, Politik und soziale Prozesse. Studien zur deutschen Literatur von der Aufklärung bis zur Weimarer Republik. Tübingen: Niemeyer, 1997. S. 107–146. (IASL, 8. Sonderheft)

⁵³ Поп.: REICHMANN EVA. Konzeption von Heimat im Werk von Robert Müller // Modern Austrian Literature. Binghamton, 1996. Vol. 29. No 3/4. P. 203–221.

боїв писав патріотичні вірші, які увійшли до його невеличкої збірки „Aus Österreich. Kriegslieder“ (З Австрії. Воєнні пісні)⁵⁴ під псевдонімом Артур Ернст Рутра⁵⁵. Тодішня преса, попри поодинокі критичні зауваження і побажання, доволі прихильно відгукнулася на дебют молодого автора. Так, австрійський журналіст і письменник, за фахом юрист, Александер Залкінд (Alexander Salkind, 1887–1940), співробітник популярних газет („Wiener Allgemeine Zeitung“, „Wiener Mittags-Zeitung“ та ін.) писав:

*Rutras Kriegslieder sind das Bekenntnis zu einem Österreichertum, wie wir es allen jungen Menschen wünschen möchten. Liebe zum Vaterlande hat sie geschaffen. Oft fließen die Verse in schweren freien Rhythmen, als trügen sie das wuchtige Gepräge der Zeit, oft scheinen sie balladensk, abgerissen und knapp, wie ein Befehl in der Schlacht...*⁵⁶

Воєнні пісні Рутри – це відданість австрійськості, яку ми хотіли б бажати всій молоді. Вони написані з любов'ю до вітчизни. Вірші часто лютяться у важких, вільних ритмах, немов би несуть тягар часу; нерідко вони здаються баладними, уривчастими і короткими, як наказ у бою...

Ровесник Рутри – Оскар Маурус Фонтана (Oskar Maurus Fontana, 1889–1969), австрійський письменник італійського походження, драматург, поет і театральний критик зауважував, що з Артуром Рутрою та його збіркою воєнних пісень „З Австрії“ з'явилася нова людина, якій належить ще довести свою поетичну силу, але вже очевидним є його патріотичне почуття до цієї, нашої Австрії, горда і справжня любов⁵⁷.

Інший австрійський журналіст Людвіг Ульман (Ludwig Ullmann, 1887–1959), голова віденської Академічної спілки літератури і музики, головний редактор газет „Wiener Allgemeine Zeitung“ і „Wiener Mittagszeitung“ відзначав, що солдатські пісні Рутри, хоч ще й не дуже самобутні, напівлітературні, однак вирізняються серед небагатої воєнної поезії серйозною дисципліною форми, ентузіазмом і чесністю, своєю палкою і світлою молодістю⁵⁸.

З-поміж 16 поетичних творів варто привернути особливу увагу до вірша „In memoriam Georg Trakl – dem Opfer des Krieges“ (Пам'яті Георга Тракля – жертві війни)⁵⁹, в якому відтворено образ, сповненого подвижницькою творчою працею, австрійського поета Георга Тракля (1887–1914), фронтового фельдшера у Першій світовій війні у галицькому мі-

⁵⁴ RUTRA ARTHUR. Aus Österreich. Kriegslieder. München: Verlag Hugo Schmidt, [1915]. 31 S.

⁵⁵ Після публікації збірки за Артуром Самуелі назавжди закріпилося це прізвище.

⁵⁶ Fremden-Blatt mit militärischer Beilage Die Vedette. Wien, den 8. Mai 1915. Jg. 69, Nr. 127. S. 24.

⁵⁷ Див.: RUTRA ARTHUR. Russensturm. Eine Episode aus den Kämpfen in den Karpaten. Wien-Leipzig: Kamönerverlag, 1915. S. 7.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Вірш див. у додатку до статті.

стечку Городок (Гродек-Ягеллонський, як його тоді називали), де з перших днів служби під час Городоцької битви пізнав жах і брутальність війни. Письменниця Галина Пагутяк з цього приводу писала:

Фронтіві колеги ставились до дивакуватого поета неоднозначно. Не розуміли, як на війні можна писати вірші. Це його пригнічувало, дратувало. Він вживав наркотики, до яких звик ще в ранній юності, коли працював помічником аптекаря у рідному Зальцбурзі. Однак остаточно зламало його не це. Він ще два дні без ліків та лікарів рятував поранених після розгрому. І не його провина, що не врятував. Після відступу Тракль намагався застрелитись на теренах теперішньої Польщі. Пістолет у нього відібрали. А самого поклали у краківський психіатричний шпиталь.

Видавець часопису „Бреннер“ Людвіг фон Фікер (1880–1967) намагався звільнити Тракля з армії й заодно зі шпиталю. За кілька днів до смерті, 27 жовтня 1914 року, він отримав від приятеля два останні вірші – „Плач“ і „Гродек“. У конверті був лист зі словами: „Після того, як ми бачилися в шпиталі, мій настрій набагато погіршав. Я вже почуваюсь, ніби на тому світі“.

Третього листопада лейтенант австрійської армії Георг Тракль помер від передозування кокаїном. У свідоцтві про смерть зазначили, що це суїцид. Алкоголь, морфій, кокаїн, які були стимуляторами його віршів, урешті вбили змучені тіло й душу⁶⁰.

Цього ж 1915 року був опублікована також листівка „Russensturm“ (Російський штурм, 1915) з підзаголовком „Eine Episode aus den Kämpfen in den Karpaten“ (Один епізод боїв у Карпатах), присвячена загиблим воїнам 1-го Піхотного полку, а кошти від продажу скеровувалися у фонд вдів і сиріт цього військового угруповання⁶¹.

Після Першої світової війни Рутра переїхав до Мюнхена і жив там до 1933 року як вільний письменник, перекладач і публіцист. У 1918 році обійняв посаду секретаря у видавництві Георга Мюллера, працюючи одночасно в інших видавництвах. З 1920 року Рутра був членом „Спілки німецьких драматургів“ (Verband Deutscher Bühnenschriftsteller), належав також до „Спілки німецьких письменників“ (Schutzverband Deutscher Schriftsteller) і працював у літературному журналі „Moment“ (Момент).

Після захоплення влади націонал-соціалістами Артур Рутра емігрував до Австрії, де в 1934–1938 роках був членом заснованої у травні 1933 року федеральним урядом під керівництвом Енгельберта Дольфуса партії „Вітчизняний

⁶⁰ Пагутяк Г. Grodek – Городок: галицьке прозріння Георга Тракля // Локальна історія. Мультимедійна онлайн-платформа про минуле та сучасне України. 2 серпня 2022. Поезія Г. Тракля перекладена на українську мову. Окремими виданнями твори поета з'явилися, зокрема, в перекладах письменника Тимофія Гаврилів: „Георг Тракль. Твори“ (Львів, 1997, 304 с.) та „Георг Тракль. Себастьянові сни“ (Львів, 2004, 400 с.). Про творчість Тракля див. також упорядковане Т. Гаврилівим наукове видання „Студії австрійської літератури. Том 1: Ідентичність художнього простору. Георг Тракль у контексті часу, традиції і діалогу культур“ (Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. 144 с.).

⁶¹ Титульну сторінку листівки і текст вірша див. у додатках до цієї статті.

фронт“ (Vaterländische Front). Він активно підтримував на пропагандистському рівні так звану „корпоративну державу“ (нім. Ständestaat)⁶² і захищав її самотійність від нападків німецької преси. З 1936 року Рутра співпрацює з щотижневим журналом для католицьких емігрантів „Der Christliche Ständestaat“ (Християнська корпоративна держава, 1933–1938)⁶³, заснованим мюнхенським філософом Дітріхом фон Гільдебрандом (Dietrich von Hildebrand, 1889–1977), який у березні 1933 року втік до Флоренції, а згодом, у вересні цього ж року – до Відня. Після анексії Австрії (1938) Рутра був заарештований і 2 квітня 1938 року разом з іншими представниками „корпоративної держави“ висланий до концтабору Дахау, а 9 жовтня 1939 року переведений до Бухенвальда. У 1941 році Народна судова палата (Volksgerichtshof) як вищий судовий орган Третього райху, що займався розглядом справ про державну зраду, шпигунство та інші політичні злочини, засудила Рутру на 15 років позбавлення волі⁶⁴. Однак уже 5 жовтня 1942 року він був вивезений віденським гестапо на територію Білорусі, де 9 жовтня 1942 року убитий у таборі смерті Малий Тростенець в околицях Мінська⁶⁵.

Літературна творчість Артура Рутри включає воєнну поезію експресіонізму⁶⁶ і коротку прозу, а також драматичні та есеїстичні твори, зокрема: „Golgotha. Ein Spiel in neun Bildern“ (Голгофа. Вистава в дев'яти картинах, 1918), „Der fremde Mann“ (Незнайомец, бл. 1926), „Herr Titan trägt Zinsen. Eine Komödie von des Geistes Ungeist“ (Пан Титан дає відсотки. Комедія про злого духа, 1925), „Robert Müller. Denkrede“ (Роберт Мюллер. Пам'ятна промова, 1925), „Der Kronprinz“ (Кронпринц, 1928), „Zoo – Menschliche Geschichten“ (Зоопарк – людські історії, 1927), „Spiel am Abgrund. Eine Streitschrift um das Theater“ (Гра над безоднею. Полеміка про театр, 1931), „Einsamer Weg. Gedichte“ (Самотній шлях. Вірші, 1937), „Das fünfte Rad. Episode aus dem Leben eines Niemand's in 4 Akten“ (П'яте

⁶² Корпоративна держава – це колективістська політична концепція ХХ століття, коли, ідеологічно звертаючись до домодерного корпоративного порядку, різні антиліберальні теоретики та режими прагнули до створення держави, побудованої на груповій приналежності на основі спільних інтересів, реорганізації сучасних держав і суспільств і скасування партійного плюралізму.

⁶³ EGGER 1988. S. 339.

⁶⁴ Детальніше про суть обвинувачення і судовий процес див.: ВЛАЕУЛІСН 2015. S. 99–101.

⁶⁵ Про масову депортацію євреїв (приблизно 14 тисяч) з Відня до табору смерті в Малому Тростенці 28 листопада 1941 року див.: Ermordet in Maly Trostinec. Die Österreichischen Opfer der Shoa in Weißrussland / hrsg. von Waltraud Barton. Wien: New Academic Press, 2012. 178 S. Це видання стало результатом проведеної у Відні в 2011 році наукової конференції „Пам'ятай Малий Тростенець“. Крім доповідей тих, хто вижив із Мінського гетто, у книзі представлені також найважливіші наукові дослідження таких учасників конференції, як наприклад, Alfred Gottwaldt, Claudia Kuretsidis-Haider, Bertrand Perz, Dieter Pohl, Babette Qunikert, Petra Rentrop, Sibylle Steinbacher.

⁶⁶ Див.: RAABE 1985; Expressionismus – Aktivismus – Exotismus. Studien zum literarischen Werk Robert Müllers 1887–1924. Mit zeitgenössischen Rezeptionsdokumenten und einer Bibliographie / hrsg. von Helmut Kreuzer, Günter Helmes. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981. 344 S.

колесо. Епізод із життя людини-нікто на 4 дії, бл. 1941 р.) та інші⁶⁷. Понад 70 статей, критичних матеріалів і рецензій опублікував Рутра в німецькомовних періодичних виданнях („Arbeiter-Zeitung“, „Neues Wiener Journal“, „Neues Wiener Tagblatt“, „Der Christliche Ständestaat“, „Moment“, „Die Wage. Eine Wiener Wochenschrift“ та ін.). Його творчість зазнала сильно-го впливу Мюллера, який критикував мілітаризм і бездумну цивілізацію сьогодення, прагнучи до нового, ідеалістично-автономного людства⁶⁸. Крім того, Рутра виступав як редактор і видавець (напр., „Der Anbruch. Ein Jahrbuch neuer Jugend. Mit einem Nachwort herausgegeben von Otto Schneider und Arthur Ernst Rutra“ (Початок. Щорічник нової молоді. З післямовою і за редакцією Отто Шнайдера та Артура Ернста Рутри, Мюнхен 1920, 104 с.))⁶⁹ та перекладач, переважно з польської (Адам Міцкевич⁷⁰, Станіслав Бжозовський, Казімеж Хлендовський)⁷¹ і французької (Еміль Золя)⁷² літератур.

⁶⁷ Бібліографію художніх і публіцистичних творів, а також перекладів на німецьку мову див.: ВЛАЕУЛІСН 2015. S. 93–110; KELLETAT/KRAUSE 2022. Роман Рутри „Tou in der Nacht“ (Роса вночі), який мав вийти в Берліні на початку 1930-х років, залишився неопублікованим і вважається втраченим (див.: WINNINGER SALOMON. Große jüdische National-Biographie. Cernăuți, 1935. Bd. 7. S. 494).

⁶⁸ EGGER 1988. S. 339.

⁶⁹ Щорічник за 1920 рік експресіоністського журналу „Anbruch“, якого видавали Отто Шнайдер (Otto Schneider) і берлінський галерист Ізраель Бер Нойман (Israel Ber Neumann). Видання містить багато художніх текстів, головно австрійських експресіоністів, а також оглядові статті, повідомлення, рецензії та ін. таких авторів, як Robert Müller, Ernst Weiss, Paul Adler, Adolf von Hatzfeld, Richard Guttmann, Arthur Ernst Rutra, Paul Kornfeld, Hermann Kasack, Paris von Gütersloh, Otto Schneider, Albert Ehrenstein, Alfred Wolfenstein, Erhard Buschbeck, Oskar Schürer, Ernst Trautner.

⁷⁰ У передмові до „Сонетів із Криму“ Артур Рутра описує вигнаного з батьківщини Міцкевича як „поета еміграції“, а його творчість – як „елементарний спалах розтопаної й зашморгової народної душі“: „Nicht bloß in der stark auf das Nationale eingestellten polnischen Literatur ist Mickiewicz der national intensivste Dichter; er ist überhaupt Dichter der Emigration, ist er auch Dichter der Tragik, der inneren Zerrissenheit seines Volkes, seines von tiefster Eigenart durchsätigten Lebens, seiner Vorzüge und Schwächen, Dichter der von glühender Vaterlandsliebe erfüllten Hingabe. Sein Werk ist bis zur höchsten Leidenschaftlichkeit gesteigerter Ausdruck des gesamten Volksempfindes, elementarer Ausbruch einer getretenen und geknebelten Volksseele, ist tiefe Erfülltheit einer Kultur, die – wenn sie auch im „Herr Thaddäus“ die Welt des kleinen Adeligen faßte – dennoch Polens Welt bedeutete“ (MICKIEWICZ ADAM. Sonette aus der Krim / Nachdichtung und Vorwort von Arthur Ernst Rutra. München: Roland Verlag, 1919. S. 7).

⁷¹ MICKIEWICZ ADAM. Poetische Werke. Bd. 1 / übertragen von Arthur Ernst Rutra; eingeleitet von Alexander Brückner. München: Georg Müller Verlag, 1919. 283 S.; MICKIEWICZ ADAM. Sonette aus der Krim / Nachdichtung und Vorwort von Arthur Ernst Rutra. München: Roland Verlag, 1919. 47 S.; MICKIEWICZ ADAM. Konrad Wallenrod. Geschichtliche Erzählung aus Litauens und Preußens Vorzeit / Nachdichtung von Arthur Ernst Rutra; mit einem Vorwort von Zofia und Alfred A. Häsler. Zürich: Perl Verlag, [o. J.]. 93 S.

BRZOWSKI STANISLAW. Flammen. Aus den hinterlassenen Aufzeichnungen des Michael Kaniowski / Einzig berechtigte Übersetzung aus dem Polnischen von Leon Richter [und Arthur Ernst Rutra]. Berlin [u. a.]: Verlag Richard Bong, 1920. Bd. 1. 317 S., Bd. 2. 343 S.

СНЄЃОВСКИ CASIMIR VON. Die letzten Valois / Autorisierte Übertragung von Arthur Ernst Rutra. München: Georg Müller Verlag, 1922. 438 S.

⁷² ZOLA EMILE. Der Bauch von Paris / Übertragung von Arthur Ernst Rutra. München: Kurt Wolff Verlag, 1923. 462 S.; ZOLA EMILE. Die Schnapsbude / Übertragung von Arthur Ernst Rutra. München: Kurt Wolff Verlag, 1925. 665 S.

Його активна перекладацька діяльність у 1920-х роках розвивалася у руслі, особливо це стосується австрійського літературного процесу, експресіоністських перекладацьких принципів, які піддавалися топографічним і контекстуальним змінам. Якщо концентрація, на думку Маріо Зануччі, на французькій літературі пов'язувала німецьких, австрійських і швейцарських авторів, то інтерес до польської чи чеської літератури був особливо спільним для австрійських експресіоністів, таких як Артур Ернст Рутра (Arthur Ernst Rutra), Отто Пік (Otto Pick), Макс Брод (Max Brod) і Франц Верфель (Franz Werfel)⁷³. З-поміж ініціативних перекладачів були тоді видатні діячі авангарду, такі як Іван Голл (Iwan Goll), Ернст Штадлер (Ernst Stadler), Клабунд (Klabund, справжнє ім'я – Alfred Henschke), Альфред Вольфенштайн (Alfred Wolfenstein), Альберт Еренштайн (Albert Ehrenstein), Франц Верфель (Franz Werfel), Клер Голл (Claire Goll) та ін. Найпродуктивнішим перекладачем, головно з французької, англійської та іспанської літератур, був у той час німецький письменник Конрад Геммерлінг (Konrad Haemmerling, 1888–1957), а перекладачкою – відома австрійська письменниця Гермінія цур Мюлен (Herminia zur Mühlen, 1883–1951). Її популярність особливо утвердилася у перші роки Ваймарської республіки завдяки перекладам, передусім романів Ептона Сінклера (Upton Sinclair) німецькою мовою, а також великої кількості інших авторів (Джон Голсуорсі, Джером К. Джером, Ернест Пул, Макс Істмен).

Перший драматичний твір Артура Рутри „Голгофа“ (Мюнхен 1918)⁷⁴ відображає шлях перетворення від колишнього прихильника війни до скептика. У декількох наступних п'єсах розглядаються питання часу, зокрема явища звичних змін, як наприклад, у „Пан Титан дає відсотки“ (1925), комедії про владу капіталу на тлі інфляції, або „Товариш гроші“ (1929), в якій йдеться про підкупність і продажність людей, комерціалізацію усіх сфер суспільно-політичного і духовного життя.

Великий сценічний успіх мала трагедія „Кронпринц“ (1928), яку Макс Райнхардт придбав для Німецького театру в Берліні. В ідейно-змістовому плані п'єса відображала актуальні тенденції політичних сил у намаганнях відродити монархічну форму державного правління. Австрійський дослідник творчості Рутри Макс Бльойліх зауважує: „Питання відродження монархій, можливо, через так званих кронпринців, хвилювало молоді, ще не сформовані демократії та політичний дискурс того часу. У своїй трагедії Рутра однозначно виступає за демократію і проти спроб монархічної реставрації“⁷⁵.

⁷³ ZANUCCHI MARIO. Expressionismus im internationalen Kontext: Studien zur Europa-Reflexion, Übersetzungskultur und Intertextualität der deutschsprachigen Avantgarde. Berlin–Boston: De Gruyter, 2023. S. 133.

⁷⁴ Уривки з цього твору, а також три поезії („Die Toten“, „Sehnsucht“, „Schöpfung“) увійшли до видання: Повернення. Антологія німецькомовної літератури Галичини та Буковини. Видання 3-тє, перероблене та доповнене. Том 1: Галичина / за ред. Ярослава Лопушанського та Олега Радченка. Дрогобич–Відень: Посвіт, 2023. С. 490–511.

⁷⁵ BLAULICH 2015. S. 98.

Крім віденського Бургтеатру, в якому 6 грудня 1928 відбулася прем'єра п'єси⁷⁶, „Кронпринц“ ставився також у Мюнхені, Гамбурзі, Франкфурті та інших містах. Віденська газета „Arbeiter-Zeitung“ писала:

Von Herrn Rutra glaubten manche Besseres erwarten zu dürfen. Eine Revolution wird gemacht, nicht um die Monarchie, nein, um den König zu beseitigen und an seine Stelle den viel geliebten Kronprinzen zu setzen. Aber wenn der Monarch fällt, muß die Monarchie nach, und so sagt denn zum Schluß tief sinnig der zum König gewünschte Kronprinz: „Es lebe die Republik!“ Der Scherz von der Republik mit dem Großherzog an der Spitze ist hier zum tragischen Unsinn geworden. Die unvermeidliche liberale Kronprinzenlegende – der kommende König ist immer der gute, völkerbeglückende – wird vermehrt um neuartiges politisches Gerede, würdig, um einen Leitartikel im bürgerlichen Abendblatt zu füllen. Es fehlt ebensowenig an der hochherrschaftlichen Lakaiengesinnung, die Tränen vergießt, weil ein Thronessel umgeworfen wurde, wie an der edlen Gesinnung des Volksführers, der für seine Ueberzeugung in den Kerker geht und dann ein bisschen Revolution macht, vornehm natürlich, mit Maß: „Es lebe der neue König!“ Kein Zweifel, vor dem Umsturz hätte solch ein Stück im Burgtheater nicht gespielt werden können. Daß es jetzt gespielt wird, zeigt zwar, daß wir politisch freier, doch keineswegs, daß wir künstlerisch fortgeschrittener sind. In München soll der „Kronprinz“ mit Erfolg gegeben worden sein. Dies ist möglich in der königlich bayrischen Republik und in einer Stadt, in der allerhand Jüdchen völkische Blätter leiten. Doch schon in Wien hat man andre Sorgen.

Allerdings nicht im Burgtheater

[...] Es gab im Publikum immerhin noch Leute, die so lange klatschten, bis der Autor erschien⁷⁷.

Дехто думав, що від пана Рутри можна очікувати кращого. Революція робиться не задля повалення монархії, а для того, щоб усунути короля і поставити на його місце улюбленого кронпринца. Але коли монарх падає, мусить поступитися і монархія, а тому наприкінці кронпринц, якого хочуть мати за короля, глибокодумно каже: „Хай живе Республіка!“ Жарт про Республіку з великим герцогом на чолі має стати тут трагічною нісенітницею. Неминуча легенда про ліберального наслідного принца – прийдешній король завжди добрий і бажає народові щастя – доповнюється новими видами політичних розмов, гідних того, щоб заповнити редакційну статтю у міщанській вечірній газеті. Тут не бракує аристократичного лакейського мислення, що лє сльози через перекинуте тронне крісло, як і шляхетного мислення вождя народу, який потрапляє до в'язниці за свої переконання, а потім робить маленьку революцію, благородну, звісно, та помірковану: „Хай живе новий король!“. Немає сумніву, що така п'єса не могла бути зіграна в Бургтеатрі до перевороту. Той факт, що вона ставиться зараз, свідчить про те, що ми стали політично вільніши-

⁷⁶ Віденська преса відгукнулася на постановку не надто схвально, як наприклад: D. B. Warum Revolution? („Der Kronprinz“ von Arthur Ernst Rutra im Burgtheater) // Arbeiter-Zeitung. 1928, 7. Dezember. Nr. 339. S. 8; B. „Der Kronprinz“. Tragödie von Arthur Ernst Rutra. – Erstaufführung am 6. Dezember 1928 // Reichspost. Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk. 1928, 7. Dezember. Nr. 340. S. 1–2.

⁷⁷ D. B. Warum Revolution? („Der Kronprinz“ von Arthur Ernst Rutra im Burgtheater) // Arbeiter-Zeitung. 1928, 7. Dezember. Nr. 339. S. 8.

ми, та аж ніяк не мистецьки успішнішими. Кажуть, у Мюнхені „Кронпринц“ мав успіх. Це можливо в королівській баварській Республіці та в якомусь місті, де всілякі євреї видають етнічні газети. Однак у Відні є інші клопоти.

Але не в Бургтеатрі

[...] У залі все ще були люди, які аплодували, доки не з'явився автор.

Автор статті в газеті „Reichspost“, переповідаючи перебіг подій на сцені, звернув увагу на деякі позитивні аспекти твору і його постановки:

Es soll indessen nicht verkannt werden, daß Rutras Tragödie schon auch ernste dichterische Qualitäten besitzt und auf weite Strecken hin eine dichterische Sprache führt. Es wäre ebenso falsch, in ihr eine Verherrlichung der Revolution zu erblicken, wie es unmöglich ist aus ihr eine monarchistische Tendenz herauszuhören. Sie zeigt uns weder hüben noch drüben Zerrfiguren. Kein Zweifel, Rutra hat einen großen Vorwurf mit ernsten, harten Griffen angegangen. Dies soll dann auch bei Aufführungen der Tragödie in Deutschland respektvoll anerkannt worden sein⁷⁸.

Однак не треба забувати про те, що трагедія Рутри має також серйозні поетичні якості і використовує значною мірою поетичну мову. Так само неправильно було б бачити в ній прославлення революції, як і неможливо виявити в ній монархічну тенденцію. Вона з жодного боку не демонструє нам викривлених картин. Безсумнівно, Рутра серйозно і рішуче впорався з великим звинуваченням. Кажуть, що це було шанобливо визнано і під час вистав у Німеччині.

Деякі наступні п'єси, як наприклад, „Шпигунство“ або „Божевільний“ (1931), хоча й ставилися на малих сценах, однак не могли успішно утвердитися на тлі зміцнення націонал-соціалізму. „У своїх трагедіях, затьмарених важким пафосом і незрозумілою символікою, він протиставляє сучасній людині великих і свавільних персонажів, які, однак, приречені на занепад“⁷⁹ – зауважує дослідниця І. Еггер про драматичні твори А.Е. Рутри.

Отже, життєвий і творчий шлях Германа Штернбаха, Йонаса Креппеля та Артура Ернста Рутри є яскравим свідченням того, що Дрогобич був важливим мультикультурним простором у галицькому соціокультурному ландшафті, з яким пов'язані біографії і творча діяльність багатьох відомих представників науки, культури і мистецтва в європейському і світовому вимірах.

⁷⁸ В. „Der Kronprinz“. Tragödie von Arthur Ernst Rutra. – Erstaufführung am 6. Dezember 1928 // Reichspost. Unabhängiges Tagblatt für das christliche Volk. 1928, 7. Dezember. Nr. 340. S. 1–2.

⁷⁹ EGGER 1988. S. 339.

Герман Штернбах**GALIZIEN****Auf der Flucht in Teplitz-Schöнау 1915**⁸⁰

Ich hörte heute eine Amsel rufen –
Das hörte sich so süß, wie wenn die Heimat,
wie wenn die Mutter mich nach Hause rief.

Ich hörte heute eine Amsel rufen –;
sie hat mein Herz betört, daß ich, o ferne Heimat,
von Frühlingsblütenschauern dich umschmeichelt wähte.

Heut wenn des Frühlings Weckruf durch die Lande
geht mahndend, daß sie festlich sich gewanden:
weint meine Seele, wenn ich deiner denke
und deiner Kinder, die das Los gewürfelt
in Nacht und Not, auf daß sie heimlos werden;
und deiner Auen, die im Blute dampfen;
und deiner Berge, die, zeitlose Runen
am Himmel, allen Zeiten deine Weihe künden.

Wie herzlos, seelenlos hat deine Seele
man oft begehrt und gehnt es nimmer,
daß einst in dich ein Meer von Jammer sickert;
daß einer Sbirrenbrut entmenschem Wüten
du deinen Leib entgegenstemmst als Wehrwall,
dran du verbluten sollst und Allen teuer werden.

Ich hörte heute eine Amsel rufen;
das klang so süß; ich ward betört und wähte,
daß mich die Heimat, mich die Mutter rief,
des Frühlings stillem Raunen nachzulauschen,
wie es des Abends steigt von unseren Bergen
und an die Täler rührt mit zarten Fingern.

IN DEN KARPATHEN⁸¹

Ueber den Bergen ziehn Wolken daher –;
jede Wolke ist bleiern und schwer:
eine Gespenstermär.

⁸⁰ Ostdeutsche Monatshefte. 1927. Jg. 7. Nr. 12. S. 1112.

⁸¹ Там само.

Die Wälder rücken aneinand:
Eine schwarze Wand.

Der Tag, der erst viel Licht und Lieder trank,
ist ohne Laut und ohne Sang.
Schauer betten sich hängelang
und werfen schwarze Schleier aus
über Tag und Haus.

Артур Ернст Рутра

**IN MEMORIAM GEORG TRAKL
DEM OPFER DES KRIEGES⁸²**

Als hättest du den frühen Tod geahnt!
Ein stolzer Aufstieg war dein Erdensein,
ein Hymnus, so inbrünstig, tief und rein,
wie du sie deiner Heimat hast gesungen
auf deinen stummen Wanderungen,
wie jede Scholle an dein Pilgern mahnt.
Wer hat wie du sein Land gekannt –
der Hirten frohes Singen
am Abend, des Bauern rauhe Hand
und sein Vollbringen,
der Mädchen Bangen und der Frauen Beten...
Ein Priester, bist du vor sie hingetreten
und hast die Arme ausgebreitet
und hast gesegnet,
und was am Wege dir begegnet
war gut und hat zur Schönheit dich geleitet.
Der Heimat war dein Leben eigen!
Nun wird sie sich an deinem Grabe neigen
und weinen ... Dein Schaffen aber
wird nicht Stückwerk bleiben –
denn was du gabst, du gabst es immer ganz.
Nun lege deinem toten Dichter, Land Tirol,
aufs Heldengrab
zum letzten Lebewohl
den Lorbeerkranz.

⁸² RUTRA ARTHUR. Aus Österreich. Kriegslieder. München: Verlag Hugo Schmidt, [1915]. S. 27–28.

RUSSENSTURM

Eine Episode aus den
Kämpfen in den Karpathen

Von ARTHUR RUTRA
Einjährig-Freiwilliger im k. k. Landwehr-
Infanterieregiment Nr. 1, Wien
/PREIS 20 HELLER/

Der Reinertrag fließt dem
Witwen- und Waisenfond
des obigen Regiments zu

Kamönenverlag Wien und Leipzig
1915

DEN HELDEN DES REGIMENTS⁸³

Regimentsbefehl:

„Das Bataillon hat die Stellung zu halten,
die Nacht hindurch, bis auf den letzten Mann.“

Kameraden wohlan,
Gott wird es walten!

Horchposten ausgesendet,
zwei Züge nach rechts, die Flanke zu schützen,
die Bereitschaft verstärkt an die Gewehre,
eine Kompanie wird als Reserve verwendet...

⁸³ RUTRA ARTHUR. Russensturm. Eine Episode aus den Kämpfen in den Karpathen. Wien–Leipzig: Kamönenverlag, 1915. 6 S. Угорі подаємо репродукцію титульної сторінки цього видання.

Hinter den Wolkenritzen
tritt der Mond heraus und bestreicht das leere
ebene Feld und spielt im Gitterwerk
der Drahtverhaue. – Droben am Berg
kein Laut, kein Ruck, nur verhaltne Stille
und dumpfes Warten und gestählter Siegeswille.

Zwei Stunden verstreichen,
der Wind klirrt in den Drähten –
endloser Stunden quälendes Schleichen...
– Jetzt eine Meldung: der vorderste Posten berichtet,
er hat Bewegung beim Feind gesichtet.
Noch einmal geht ein stummes Beten
die Reihen entlang.
„Alles bereit – und ausgespäht auf den Hang!“
Nun eine zweite Meldung, bald eine dritte,
ein Posten rückt ein – es war der letzte Mann:
„der Feind schiebt sich langsam heran,
Stärke ein Regiment, und in der Mitte
wohl fünffach gestaffelt...“

Es gilt.

Die Handgranaten werden bereitgelegt
und hinter dem kleinen Schild
der Maschinengewehre lauert Verderben.
Nun sind die Feinde nah;
bald wird ihr Blut die Erde färben...
– Kommandoworte, die der Wind herüberträgt,
abgerissen und dumpf – dann brüllt ihr Sturm-Hurrah.
Das Knattern geht los:
die erste Kolonne ist weggefegt,
die zweite und dritte setzt ein zum Stoß – –
das gleiche Los.
Die vierte kommt an die Verhaue heran,
an einer Stelle brechen sie vor um ein Stück...
Schnellfeuer – und auf die Brüstung dann!
Der Nahkampf droht – – nur ein Augenblick;
die Handgranaten haben Platz gemacht,
der Rest ergibt sich – kaum fünfzehn Mann ...
Der Angriff ist zum Stehen gebracht,
das Gros zersprengt,
die anderen wanken – sie haben abgeschwenkt.

Zwei Mann sind tot, zehn schwer verletzt...
Ein kurzes Gebet und eine kurze Rast.
In aller Hast
wird das Vorfeld instandgesetzt.

Der Feind ist gesammelt und rückt wieder vor –
der Gruß soll ihm werden, so warm wie zuvor.
Dreimal wird der Angriff erneut, und dreimal abgeschlagen.
Am rechten Flügel hat sich ein Teil
beim letzten Sturme festgebissen;
Mann gegen Mann: Bajonett, Kolben und Beil
haben den Sieg davongetragen –
doch ist die Flankenstellung zerrissen...
Der Feind hat die Schwäche erspäht
und zwei Kompanien hindirigiert.
Die Mannschaft ist dezimiert,
totgehetzt und widersteht
dem Ansturm nicht mehr.
Die Reserve muß her!

Standhalten heißt es, mit aller Kraft.
Am Maschinengewehr
kauert der letzte Mann – ein Offizier:
zweimal verwundet, hat er sich aufgerafft
und hingeschleppt; die übrigen liegen tot umher.
Rechts von ihm wehren sich nur mehr vier;
auch die verwundet – und die geschwollenen Hände
halten kaum noch das glühende Rohr,
und die Feinde brechen immer aufs neue vor,
und die Munition geht zu Ende ...
Die Minuten fallen wie Keulenschläge,
der Körper wird stumpf, der Geist wird träge,
und lebendig bleibt nur das eine Gebot:
standhalten, standhalten auf Leben und Tod...

Kommandoworte im Rücken, der Gegner stutzt – –
jetzt schnell die Pause genutzt:
die letzten Patronen!
Der Herrgott wird's lohnen...
Und nun sind sie da! – –
Hurrah... Hurrah! Hurrah!...

Es kommt zum Handgemenge;
ein kurzer Kampf, ein kurzes Ringen –

der Feind ist bezwungen.
Bald darauf ist es an der Länge
der ganzen Front gelungen,
den Gegner zum Weichen zu bringen...

Eine Viertelstunde ist noch nicht verstrichen,
da berichtet der Mann am Telephon:
„Melde gehorsamst, wir haben die Position,
vier Stürme abgewiesen, der Feind gewichen.“

Eh der Morgen graut, trifft die Ablösung ein.
Beim ersten Dämmerchein
stoßen die Resten vom Bataillon
zum Regiment...

Eingabe der Mannschaft, drei Tage Rast,
die Tat wird kundgemacht,
– und als ersten Lohn:
im nächsten Dorfe Quartier für die Nacht...

УВІКОВІЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ФРАНКА У ФІЛОКАРТІЇ АВСТРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Володимир Галик (Дрогобич)

Важливе місце у сучасному франкознавстві і не тільки займає процес пошуку різного роду джерел, які вводяться до наукового обігу вперше. До таких джерел належать і візуальні історико-культурні документальні джерела, котрі представляють цілий комплекс допоміжної історичної галузі – філокартії, тобто поштові та непоштові листівки. Такого типу джерела слугують змістовними візуальними документами з історії та культури країни й відображають конститутивні особливості того чи іншого часу, періоду чи конкретної особи, як у нашому випадку.

Філокартичні джерела, попри документальну фіксацію об'єктів архітектурної чи монументальної спадщини або ж портретів різних постатей, дають змогу краще сприймати особливості життя й побуту різних населених пунктів чи окремих визначних постатей, допомагають поширювати знання з історико-краєзнавчої тематики та біографістики окремих особистостей і разом з тим слугують проводирями й каталізаторами окремих політичних й ідеологічних установок у різні періоди часу.

Актуальність вивчення такого роду джерел зумовлюються ще й тим, що хоча поштові і непоштові листівки у більшій мірі відійшли у минуле та стали рідкісними або через малотиражованість взагалі уже зникли, однак мають неабияке історичне значення, адже завдяки зображеним на них історичним об'єктам, портретам, а разом із тим й текстам та адресам, вони слугують вагомим матеріалом для різногалузевих дослідників – істориків, краєзнавців, біографістів, поліграфістів, мистецтвознавців та інших.

З огляду на вищесказане, у запропоновано дослідженні ставимо собі за мету дослідити один із способів увіковічнення імені Івана Франка через призму збережених оригінальних зразків австрійської франкознавчої філокартії початку ХХ ст.

Розпочнемо з того, що активне знайомство І. Франка з Австрією, а саме інтелектуальним середовищем Відня, припало на час осені 1892 р. –

літа 1893 р. Це було зумовлене закликком визначного славіста, професора Віденського університету В. Ягича, котрий спонукав 33-річного І. Франка до навчання та отримання доцентури слов'янських літератур при Віденському університеті.

Перший свого роду контакт Івана Франка з австрійським Віднем відбувся 7 жовтня 1892 р. Про це І. Франко відразу ж повідомив М. Драгоманова¹, зазначивши свою адресу, а 11 жовтня оповістив дружину², що записався в університет і вже чекав на В. Ягича. Щоб не марнувати час, український вчений активно відвідував лекції, а також знайомився із вченими особистостями, вважаючи, що нові знання і знайомства будуть йому більш корисними, аніж сам докторський ступінь³.

Перебуваючи у Відні впродовж кількох місяців, І. Франко написав три реферати: «До переказу про квітучу палицю короля Пржемислава», «Про повість «Варлаам і Йоасаф» та «Причинки до легенди про Магомета у слов'ян». Другий же реферат досягнув визнання В. Ягича, але, щоб професор прийняв його як докторську дисертацію, І. Франко повинен був дещо змінити та розширити. Згодом ця робота увінчалася успіхом: реферати дали підставу подати І. Франка на стипендію, яку він отримав за скеруванням професора В. Ягича. З цього приводу В. Ягич у звіті до Центрального комітету Міністерства культури і освіти за 1892–1893 рр. зауважив, що 29 листопада 1892 р. студент філософії Іван Франко виголосив свій реферат про літературну історію широко відомого твору «Варлаам і Йоасаф», а також 8 лютого 1893 р. читав малий реферат про «Легенду про Магомеда серед слов'ян». Завершуючи звіт, професор порекомендував преміювати українського дослідника стипендією у розмірі 30 гульденів. Саму ж стипендію Намісництво Долішньої Австрії виплатило І. Франкові 5 квітня 1893 р. Згодом, 1 липня 1893 р., у Віденському університеті Іван Франко захистив під керівництвом В. Ягича докторську дисертацію на тему «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія»⁴.

Дещо пізніше, після захисту докторської дисертації, Іван Франко ще кілька разів відвідував Відень, а саме у 1895, 1896, 1898, 1900, 1902, 1909 роках. Здебільшого це були поїздки, в ході яких український вчений вирішував питання своєї габілітації на посаду доцента Львівського університету, брав активну участь у зібраннях австрійських соціал-демократів та товаристві українських студентів «Січ», невтомно працював у віденських архівах й бібліотеках⁵.

¹ Франко І. Лист до М. П. Драгоманова від 7 жовтня 1892 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 353.

² Франко І. Лист до О. Ф. Франко від 11 жовтня [1892] р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. С. 354–355.

³ Галик В. Хорватія у житті та творчій спадщині Івана Франка. Монографія / наук. ред. Леонід Тимошенко. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2012. С. 131.

⁴ Там само. С. 131–132.

⁵ Там само.

Востаннє І. Франко відвідав Відень проїздом навесні 1909 р., коли повертався з лікування із курортного містечка Ловран⁶, а 14 серпня 1915 року, у часі Першої світової війни, написав свого останнього листа до Відня, який адресувався В. Ягичу⁷.

У періоди свого перебування у Відні І. Франко зумів налагодити тісні контакти з тамтешньою інтелігенцією, які активно підтримував аж до свого відходу у вічність. Одночасно, після своїх візитів до Відня, І. Франко зорганізував тісне співробітництво з багатьма австрійськими часописами («Die Presse», «Die Zeit», «Österreichische Rundschau», «Zeitschrift für österreichische Volkskunde», «Die Waage», «Arbeiter Zeitung», «Neue Revue», «Aus fremden Zungen» та інших⁸), а особливо з віденським тижневиком «Die Zeit», на шпальтах котрого він довгий час висловлював ті свої уявлення і роздуми, які не міг висловлювати на сторінках тогочасних галицьких часописів. У рамках співпраці із редакцією «Die Zeit» Іван Франко став штатним кореспондентом часопису від 1902 р., хоча співробітництво з ним було започатковане ще восени 1895 р., про що дізнаємося з першого листа від редакції до Івана Франка від Г. Каннера⁹, котрий зазначав, що подані І. Франком матеріали є цілком принагідним для друку у часописі.

Таким чином, наведена вище інформація засвідчує, що Австрія та її інтелектуальне середовище Франкового часу посіли значне місце у житті та багатогранній діяльності українського вченого. Відповідно, сама діяльність Іван Франка на теренах країни внесла свою лепту у процес розвитку австрійської історії та культури кінця XIX – початку XX ст., адже І. Франко добре володів німецькою і полишив чималу німецькомовну різножанрову спадщину, у якій торкався різних аспектів минулого та культурно-освітнього поступу на теренах австрійських земель.

Ще за життя, а згодом і після смерті І. Франка австрійська спільнота намагалася на знак вдячності увіковічнити пам'ять про великого українського вченого. Одним із способів такого вшанування було видання поштових листівок із зображенням Івана Франка з метою популяризації його діяльності. Це логічно, адже перша свого роду листівка була видана на теренах Австро-Угорщини у 1869 р., а перша україномовна «Карта кореспонденційна» була видрукувана тут же у 1871 р.¹⁰. Згодом, після розпа-

⁶ Див.: Яремчук О. Шляхами Франка у Відні. Австрійський період життя: ретроспектива // День. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podorozhi/shlyahami-franka-u-vidni>, а також: Галик 2012. С. 65–80.

⁷ Франко І. Лист до Ватрослава Ягича від 14 серпня 1915 р. // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 429–430.

⁸ Докладніше про це див.: Паславська А. Іван Франко та його «німецька одежа». URL: <https://lingua.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Ivan-Franko.pdf>

⁹ КАННЕР Г. Лист редакції «Die Zeit» до І. Франка від 10 вересня 1895 р. із Відня. І.Л.Ф.З. Од. збр. 1613. С. 143.

¹⁰ МАРКІТАН Л. Філокартія історична // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. С. 301.

ду Австро-Угорської імперії, практика видання листівок поширилася по всіх її теренах та в інших країнах¹¹.

Щодо згаданих візуальних історико-культурних документальних джерел, то хочемо звернути увагу на те, що листівки за видами поділяються на поштові і непоштові. На лицевій стороні поштової листівки в основному знаходиться будь-яке повноформатне зображення, а її поворотна частина призначена для написання повідомлення та адреси отримувача й відправника, а також для наклеювання поштової марки. Разом з тим марки могли друкуватися і на листівці.

На непоштової листівці поштова марка відсутня – це просто здебільшого прямокутна картка із цупкого паперу (переважно з картону), яка відповідає розмірам звичайного конверту. На лицевій стороні непоштової листівки теж може бути наявним будь-яке повноформатне зображення, а її поворотна частина призначається тільки для написання повідомлення. Такого роду листівка в основному надсилається адресату у конверті¹².

Загалом листівки поділяються на ілюстровані та неілюстровані. Ілюстровані листівки розділяються на художні (репродукційні та оригінальні) та документальні (фотолистівки). У залежності від ілюстрацій їх розрізняють за видами: фотонатурні (домінує зображення різних регіонів, міст, архітектурних об'єктів, пам'яток тощо); фотодокументальні (представлена фіксація історичних подій, документів, матеріалів джерельного характеру); листівки-персоналії (зображені портрети чи фото-портрети, які можуть бути колективними, мініатюрними, історичними, сімейними, релігійними, камерними, автопортретами); оригінальні картки (етнографічні матеріали, репродукції картин тощо)¹³.

Листівки, що випускаються поштовими відомствами, як правило, мають друкований знак поштової оплати і називаються маркованими поштовими листівками; на художніх немаркованих листівках передбачено місце для наклеювання марки.

За функціонуванням чи призначенням листівки використовуються для привітання з днем народження або іншими пам'ятними датами, слугують повідомленням про подію чи захід, можуть бути запрошенням, виконувати популяризаторську, благодійницьку, рекламну функції тощо¹⁴.

¹¹ Іван Франко в ілюстрованій поштової листівці / За матеріалами колекції М. С. Забоченя [sic!]: Каталог виставки / упоряд. Б. З. Якимович, В. О. Дунець, Б. Ф. Смоляк; наук. ред. Я. Д. Ісаєвич. Львів, 1987. С. 515.

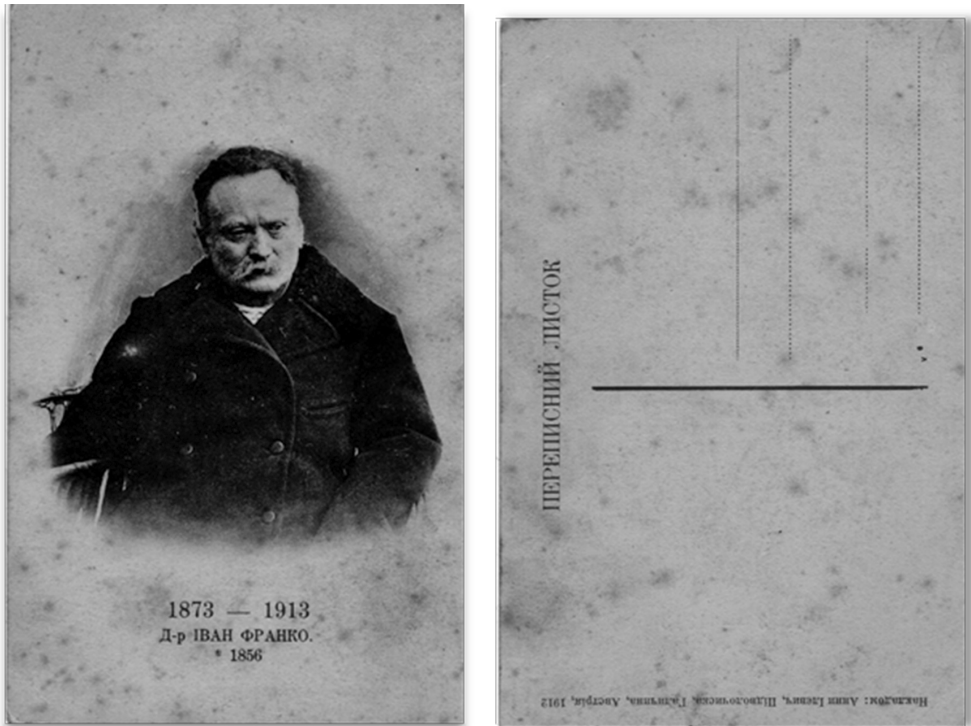
¹² Див. про це: ЛАВРУК Н. Типологія українських листівок кінця XIX – початку XX ст. // МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. 2009. Вип. 6. С. 184-193.; ГУТНИК Л., ГАЛЬКЕВИЧ Т. Українські видові поштові листівки 1920–1930-х років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як візуальні історико-культурні документальні джерела. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/1315>; Велика історія маленької поштівки. URL: <https://photo-lviv.in.ua/velyka-istoriia-malenkoi-poshtivky>; Поштова листівка. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki...>

¹³ МАРКІТАН 2013. С. 301.

¹⁴ Детальніше про це див. прим. 12.

До нас дійшло п'ять поштових листівок-персоналій із зображенням Івана Франка, котрі були надруковані в австрійських видавництвах. Одна із них прижиттєва, чотири інші – видані у період першого десятиліття після смерті Івана Франка¹⁵. За призначенням – належать до популяризаторських та слугували свого роду переписними листками/картками. Далі подаємо їх докладний опис.

**Листівка № 1. Оригінал.
Лицева і поворотна сторони.**

Загальний опис листівки №1: прижиттєве видання поштової листівки. Австрія, 1912 р. Видана з нагоди 40-річного ювілею творчої праці Івана Франка.

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована / неілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1909 р. під час його побуту в Ловрані. Довкола портрету обрамлення кремовим фоном. Під зображенням на обрамлювальному фоні, по центру напис зверху до низу: **1873–1913** [40-річний період творчої діяльності – В.Г.], **Д-р ІВАН ФРАНКО**, * **1856** [рік народження – В.Г.] (Написи коричневого кольору).

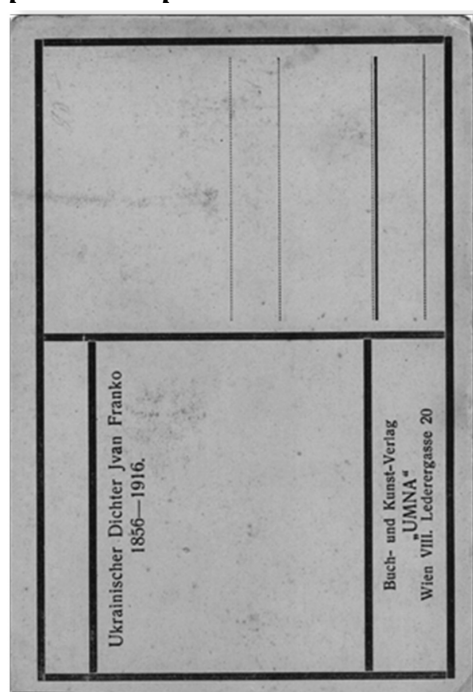
¹⁵ Усі поштові і не поштові листівки – із фондів приватної колекції Володимира Галика.

На поворотній стороні листівки: по лівій стороні з низу до верху: **Накладом: Анни Ілевич, Підволочиська, Галичина, Австрія, 1912.** По центру напис українською мовою **ПЕРЕПИСНИЙ ЛИСТОК** (Написи коричневого кольору). Справа від напису по центру розділяюча жирна лінія. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, трішки із зміщенням до правого кутка, менші дві риски для запису адреси (Риски крапчасті коричневого кольору).

Матеріал / Техніка: папір / друк – лицева сторона: чорно-коричнево-білий; поворотна сторона: коричнево-білий.

Розміри: 13,7 x 8,7 см.

*Листівка № 2. Оригінал.
Лицева і поворотна сторони.*

Загальний опис листівки №2: посмертне видання поштової листівки. Відень, [у 20-х роках ХХ ст. – В.Г].

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована / неілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола рожево-біле фонове обрамлення. Під зображенням, по центру напис курсивом: **Іван Франко**. Напис обрамлений українським орнаментом (Напис темно-синього кольору, орнамент у темно-синій та світло червоній гамі кольорів).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирними лініями. Уверху, по лівій стороні від центру, напис німецькою мовою: **Ukrainischer Dichter Ivan Franko 1856–1916** [Український поет Іван Франко 1856–1916 – В.Г.]. Унизу, по лівій стороні від центру, напис німецькою мовою: **Buch- und Cunst-Verlag «UMNA» Wien VIII. Lederergasse 20** [Книжково-художнє видавництво «УМНА»¹⁶ Відень VIII. Ледебергасе 20 – В.Г.] (Написи темно-синього кольору). Справа від напису по центру розділяюча жирна лінія. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після напівжирної та жирної лінії, без зміщенням до правого кутка, менша одна риска для запису адреси (Контурні та розділяючі риски жирні темно-синього кольору: риски для тексту та адреси крапчасті, також темно-синього кольору).

Матеріал / Техніка: папір / друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючим темно-синім та червоним кольором; поворотна сторона: темно-синій та білий кольори.

Розміри: 13,9 x 9,4 см.

Листівка № 3. Оригінал.
Лицева і поворотна сторони.

¹⁶ Згадане книжково-художнє видавництво називали «Українська мистецька накладня» (УМНА), і вона функціонувала у Відні в 20-х роках ХХ ст. Див. про це: Австрія, Австрійська Республіка / В. Токарчук, Н. Яковенко, М. Загайкевич, І. Мегела, Ю. Станішевський // Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-42407>

Загальний опис листівки №3: посмертне видання поштової листівки. Відень, 1917 р.

Вид листівки: поштова, листівка.

Ілюстрована / не ілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням, по центру напис: **Іван Франко.** (Напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: уверху, по лівій стороні ближче до краю, напис українською мовою: **Українські письменники. Сер. 1.** Трохи нижче, по центру, напис великими українськими літерами: **ЛИСТІВКА.** Унизу, по лівій стороні ближче до краю, напис українською мовою: **Відень. 1917. Накл. П. Дятлова**¹⁷. (Написи чорного кольору). Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, через більший інтервал, без зміщення, ще дві довгі риски для запису адреси (Риски чорного кольору, крапчасті).

Матеріал / Техніка: папір / друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

Розміри: 13,9 x 9,4 см.

*Листівка № 4. Оригінал.
Лицева і поворотна сторони.*

Загальний опис листівки №4: посмертне видання поштової листівки. [Відень, 1917 р., або 1918 р. – В.Г.]¹⁸.

Вид листівки: поштова, листівка.

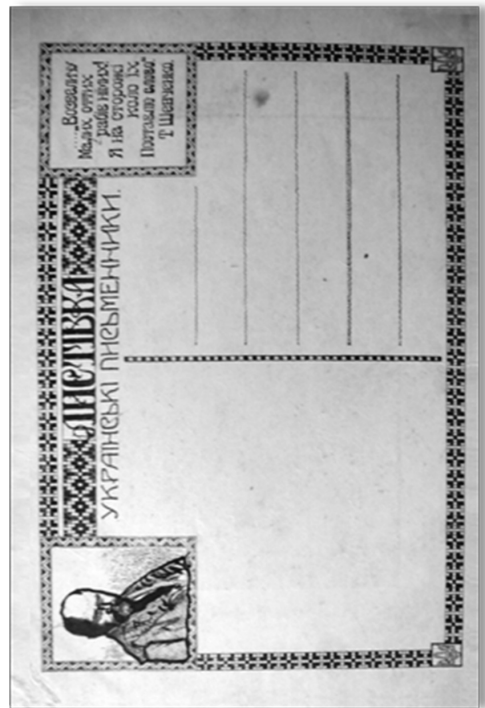
Ілюстрована / неілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням, по центру напис: **Іван Франко.** (Напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: краї обрамлені в українському орнаменті. Уверху, з лівої сторони, розміщено портрет Т. Шевченка, який також обрамлений українським орнаментом, а з правої – пропорційно в обрамленні українським орнаментом, готичним шрифтом розміщено сло-

¹⁷ 1917 року П. Дятлів видав своїм накладом у Відні серію під номером 1 із 12 портретних поштових листівок «Українські письменники». До цієї серії увійшли репродукція з портрета Т. Шевченка роботи Ф. Красицького, фотозображення І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, О. Кобилянської, М. Грушевського, Л. Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаніка, О. Кобця і В. Винниченка. Згодом, у цьому ж, чи роком пізніше, відбулося повторне видання згаданої серії, проте листівки мали уже іншу поворотну сторону. Див. опис листівки №4. Загальну інформацію про це див.: Забочень М., Полщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю: Україна у старій листівці: альбом-каталог. Київ: Криниця, 2000. С. 258–259, № 607–618; фотопортрет І. Франка 1910. С. 258, № 609.

¹⁸ Див. попередній коментар.

ва:»**Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово». Т. Шевченко.** У нижніх двох кутах в орнаментну рамку укомпоновано тризуби. Уверху, по центрі, на фоні орнаменту, жирним готичним шрифтом напис: **ЛИСТІВКА**, а під ним ще напис, також готичним напівжирним шрифтом: **УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ**. (Написи чорного кольору). По центру – розділяюча лінія також наповнена орнаментом. Місце для марки не окреслене. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки одна коротка, дві довгі риски для запису тексту, а нижче ще дві довгі риски для запису адреси, верхня з яких жирніша. (Риски чорного кольору).

Матеріал / Техніка: папір / друк – лицева сторона: чорно-білим кольором; поворотна сторона: чорно-білим кольором.

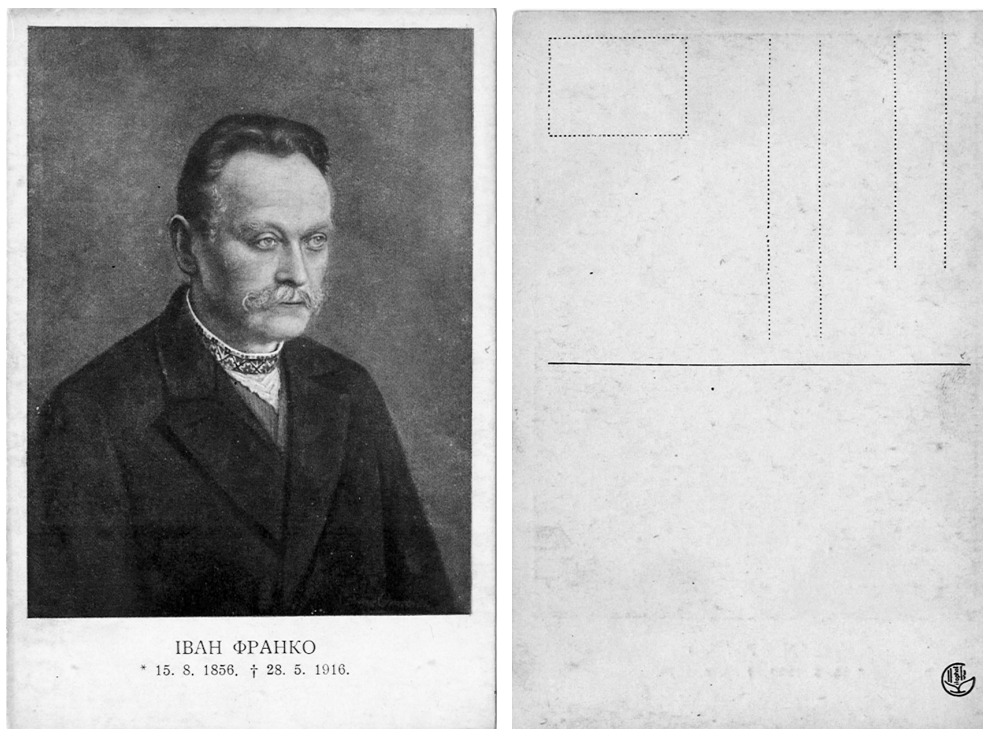
Розміри: 13,9 x 9 см.

Листівка № 5. Оригінал. Лицева і поворотна сторони.

Загальний опис листівки №5: посмертне видання поштової листівки. Відень, видавництво «Kilophot» [у 20-х роках ХХ ст. – В.Г.].

Вид листівки: поштова, переписний листок.

Ілюстрована/неілюстрована: ілюстрована, листівка-персоналія.

На лицевій стороні листівки: зображено Івана Франка із фото-портрету 1910 р. Довкола біле фонове обрамлення. Під зображенням, по центру напис: **ІВАН ФРАНКО**. Рядком нижче, по центру розміщено дату народження та смерті: *** 15. 8. 1856. † 28. 5. 1916.** (Напис чорного кольору).

На поворотній стороні листівки: листок розграфлений по секціях жирною лінією. Унизу, зліва від краю, розміщено знак видавництва, на якому фігурує напис німецькою мовою **Kilophot**¹⁹. (Колір знаку та напису на ньому – чорний). По центру розділяюча жирна лінія. По правій стороні, уверх, ближче до краю окреслене місце для марки. З правої сторони від центру на всю довжину другої половини листівки дві довгі риски для запису тексту, а нижче, після двох ліній, із зміщенням до правого кутка, дві менші риски для запису адреси (Розділяюча риска жирна чорного кольору, риски для тексту та адреси крапчасті, також чорного кольору).

¹⁹ Літографічне видавництво Kilophot (функціонувало приблизно в період 1905 – 1930 рр. у Відні). Окрім друку, займалося виготовленням фотопаперу. У 1920-х роках фірма розпалася, і виробництво листівок залишилося за засновником Феліксом Лойтнером (у останній період діяльності фірми на випущених поштових листках наносили його ім'я). Див. про це у: Kunstanstalt Kilophot GmbH, Vienna. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://rthcards.co.uk/pclogos/data/KILOPHOT/KILOPHOT_01.html.

Матеріал / Техніка: папір / друк – лицева сторона: різнобарвна із переважаючою темно-синьою і коричневою гамою кольорів; поворотна сторона: чорний та білий кольори.

Розміри: 13,9 x 9,4 см.

Отже, охарактеризовані вище поштові листівки і насамперед представлена на них ілюстративно-інформативна канва дають змогу побачити, як вшановувалася пам'ять Івана Франка та провадилася популяризація його імені. Без перебільшення можна сказати, що існування кожної такої листівки – це свого роду значний внесок не лише у світову чи українську культурну скарбницю, але в історію загалом.

Запропоновані вище матеріали – лише маленька спроба показати, як увіковічнювалося ім'я Івана Франка та робилася популяризація його багатогранної діяльності на прикладі австрійських теренів. Це звичайно, лише вибірковий матеріал із числа нам відомого (очевидно їх є ще чимало, а разом із тим низка цінних пам'яток представлені й у таких допоміжних історичних галузях як філателія та фалеристика). З огляду на це, актуальним на сьогодні вбачається дальший пошук нових, малознаних такого роду пам'яток, задля більш ширшого вивчення процесу вшанування й популяризації імені Івана Франка у період ХХ – початку ХХІ ст. як на українських землях, так і поза їх межами.

„Чому я народилася у Дрогобичі?“ – УРИВОК ЗІ СПОГАДІВ ЕЛІЗАБЕТ БЕРГНЕР

Ірина Лопушанська (Дрогобич–Грац)

З-поміж багатьох видатних жінок в історії Австрії¹, які своїми яскравими досягненнями зробили вагомий внесок у суспільно-політичний, науковий і культурно-мистецький розвиток нації, особливе місце належить Елізабет Бергнер (Elisabeth Bergner, 1897–1986), світовій зірці театру і кіно. Вона справді народилася у Дрогобичі в єврейській родині на прізвище Еттель (мати – Ганна-Роза Вагнер, батько – Еміль Еттель, 1867 р. н.), проте вважати її українкою чи актрисою українського походження безпідставно.

Про Елізабет Бергнер та її кіноакторську кар'єру написано чимало статей², здебільшого німецькою чи англійською мовами, багато інформації

¹ Пор. напр.: Елизавета Австрійська (Elisabeth von Österreich, 1837–1898) – імператриця Австро-Угорщини, більш відома під прізвиськом Сісі; Маріанна Гайніш (Marianna Hainisch, 1839–1936) – засновниця австрійського жіночого руху; Берта фон Зуттнер (Bertha von Suttner, 1843–1914) – австрійська письменниця, діячка міжнародного пацифістського руху, перша жінка-лауреатка Нобелівської премії миру, авторка відомого антивоєнного роману „Геть зброю“ (Die Waffen nieder!); Лізе Майтнер (Lise Meitner, 1878–1968) – австрійська фізикиня, перша жінка, яка отримала ступінь доктора в галузі фізики у Віденському університеті; Хільдегард Бурян (Hildegard Burjan, 1883–1933) – засновниця благодійної організації Caritas Socialis; Геді Ламарр (Hedy Lamarr, 1914–2000) – акторка і винахідниця, зірка Голлівуду (близько 30 фільмів у студії Metro-Goldwin-Mayer); Інгеборг Бахман (Ingeborg Bachmann, 1926–1973) – видатна австрійська письменниця.

² ELOESSER ARTHUR. Elisabeth Bergner. Berlin, 1927; ZWEIG ARNOLD. Aufstieg einer Schauspielerin. Elisabeth Bergner // Juden auf der deutschen Bühne. Berlin, 1928. S. 157–169; VÖLKER KLAUS. Elisabeth Bergner. Das Leben einer Schauspielerin. Berlin, 1990; ZIMMERMANN SANDRA. Fluchtpunkt England // Augen-Blick. Marburger Hefte zur Medienwissenschaft. 2002. Heft 33: Flucht durch Europa. Schauspielerinnen im Exil 1933–1945. S. 39–70; HEYMAN MARGRET. Elisabeth Bergner – mehr als eine Schauspielerin. Berlin: Vorwerk 8, 2008. 119 S.; Бурий А. Елізабет – яку обожнювали і кляли // Альтернативи. 2011. № 4–5. С. 15–26; Вурловська М. Акторська кар'єра кінозірки з Дрогобича // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. Т. 4: Матеріали Міжнародного форуму „IV Дні Австрії у Дрогобичі“ (27 вересня – 3 жовтня 2015 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич–Інсбрук: Посвіт, 2016. С. 367–374; BERGER RENATE. Die Schauspielerin Elisabeth Bergner. Ein Leben zwischen Selbstbehauptung und MeToo. Marburg: Schüren Verlag, 2022. 232 S.

Elisabeth Bergner, 1897–1986

про її життєвий і творчий шлях міститься на сторінках електронних ресурсів, часто-густо з очевидними фактологічними помилками, як наприклад, твердження, що ранні дитячі роки вона провела в рідному місті, якщо насправді це було лише чотири тижні.

Ще за життя, а не після смерті Елізабет Бергнер, як стверджується у деяких публікаціях, вийшла у світ книга її спогадів під назвою „Bewundert viel und viel gescholten... Elisabeth Bergners unordentliche Erinnerungen“ (Від захоплення до прокльонів... Невпорядковані спогади Елізабет Бергнер. Мюнхен, 1978, 302 с.)³.

Композиційно книга має три розділи (I. Laßt mich den Löwen auch spielen!, с. 5–109; II. Bewundert viel und viel gescholten, с. 111–207; III. Die Geheimnisse einer alten Mamsell, с. 209–268) і додатки (с. 269–302) – вибіркові листи, газетні рецензії, перелік найважливіших німецькомовних сценічних виступів і фільмів та інші документи з біографії Елізабет Бергнер. Уже на початку спогадів вона зауважує, що ніколи не вела щоденника, а тому висловлює побоювання, що її мемуари можуть мати доволі безсистемний характер і задалегідь просить вибачення у читачів.

Поданий нижче переклад уривка із першого розділу книги допоможе уважному читачеві безпосередньо у тексті і поміж рядками написаного зрозуміти зв'язок кінозірки з Дрогобичем, її закорінення у галицькому соціокультурному ландшафті.

„Найперше, що мене вражає з мого дитинства, дивлячись на це сьогодні, це той дивний факт, що діти, немов би, нічому не дивуються. А все саме так. Чому мене ніколи не дивувало, що мої батьки постійно сварилися? Завжди суперечки. Не пригадую дружньої чи доброзичливої атмосфери у моєї батьківській хаті. Чому я ніколи не запитувала себе, чи скрізь все так відбувається, як у нас? Або чому це так? Хто був у цьому винен? Я

³ Згодом з'явилися інші видання: BERGNER ELISABETH. Bewundert viel und viel gescholten... Unordentliche Erinnerungen. München: Goldmann Wilhelm, 1981. 301 S. (перше видання спогадів у м'якій палітурці); Bewundert viel und viel gescholten... Elisabeth Bergners unordentliche Erinnerungen. München: Bertelsmann Verlag, 1989.

знала лише, що мій батько був дуже строгим, а моя мама – дуже доброю. Мабуть, я думала, що цьому має бути якась причина. Сьогодні я знаю трохи більше. Не набагато більше. Здебільшого тільки зовнішні речі.

Вони обоє приїхали до Відня з Польщі, з тодішньої австрійської Галичини, але зустрілися лише у Відні. У мене є весільна фотографія моїх батьків, на якій вони виглядають неймовірно щасливими.

Сьогодні я схильна жаліти свого строгого батька навіть більше, ніж мою добру маму, коли думаю про те, якого гіркого розчарування зазнали вони, мабуть, одне в одному. Коли вони одружилися, йому було двадцять три роки, а їй – вісімнадцять. Якими ж молодими вони були, коли вже змарнували мрію свого життя. Я цілком упевнена, що до цього нещасливого шлюбу з любові він не знав жодної жінки, а вона не знала жодного чоловіка. Коли я у вісімнадцять років під час світової війни отримала перший паспорт, щоб розпочати свою діяльність, то наштотувхнула на перші труднощі, тому що народилася у Дрогобичі. І коли запитувала маму, чому я народилася у Дрогобичі, адже моя сестра, старша за мене на чотири роки, народилася у Відні, вона якось сказала, що там була дуже чудова акушерка. Іншого разу сказала, що зробила спробу втекти від подружнього життя, яка мала би привести мого батька до тями. Обидві історії можливі, але від моєї мами ти ніколи не довідаєшся, що ж було насправді.

Вона також розповідала мені, що, коли мені було чотири тижні, вона та польська медсестра на ім'я Ганя відвезли мене до Відня, де мій батько хотів відразу викинути мене з вікна, бо я не була сином. Як уже згадувалося, у мами нічого не вивідаєш. Але Ганю, здається мені, я пам'ятаю дуже-дуже смутно, передусім, її лагідне рябе обличчя під бабусиною хусткою. А ще моя мама розповідала, що я тижнями плакала і кликала Ганю, коли її через чотири роки повернули до Дрогобича.

Я ніколи не була у Дрогобичі. Або – все ще не була. Я твердо вирішила зробити це в Голлівуді, коли Александер Гранат прочитав мені свої мемуари і так захопився Польщею, що в мене навернулися сльози. Тоді він обіцяв показати мені Польщу. Особливо Дрогобич. Але цього не сталося. Він помер. Але це було під час Другої світової війни. А я ще навіть не розповіла про Першу. Я, чотирирічна, все ще плачу за Ганею.

Наступне, що я добре пам'ятаю, коли мені було вже шість років – це школа на Кандльгасе. Зараз ми живемо на Ціглергасе, у сьомому районі [Відня]. Я маю також брата, який на два роки молодший за мене і якого дуже люблю. На жаль, я не дуже любила свою сестру. Можливо, тому, що мені завжди доводилося носити її одяг, який був мені занадто великий.

Спогад про дуже особливий досвід у моєму шестирічному житті спонукає мене розповісти трохи більше про мого батька. Наприклад, він ніколи ні з ким із нас не розмовляв, хіба що дуже жорстким голосом і наказовим тоном: „Тихо!“, або „Зачиніть двері!“, або „Не плямкай так!“. Він ніколи

не був дружелюбним, однаково неприязним до всіх нас. Ми знали лише те, що він мав також інший голос і міг говорити по-іншому, тому що в нього завжди була пташка. Чи то канарка, чи то зяблик. У клітці. Ніхто, крім нього, не смів її годувати. І вона була підвішена так високо, що ми не могли до неї ані дотягнутися, ані навіть побачити її! Завжди була тільки одна – або жовта, або зелена, і завжди називалася Ганзерль. Ми так і не знали, чи пташка померла, або чому в клітці раптом зелена, а не жовта. Ми знали лише тоді, коли тато розмовляв з Ганзерль. Це був абсолютно інший голос, якого ми ніколи не чули і навіть не знали раніше, і який змушував нас завжди слухати, що ми завжди й робили. Не думаю, що ми ревнували. З птахом розмовляють не так, як з людьми.

Але я хотіла б поділитися яскравим спогадом з дитинства: мені було шість років, я пішла до школи перший рік і в мене дуже сильно боліло вухо. Я пам'ятаю, як була одна в кімнаті, сиділа на низькому дитячому табуреті і сама собі плакала.

Я скиглила і плакала годинами. Не знаю, де були всі інші. Раптом батько опинився у кімнаті, підняв мене з табурета, носив туди-сюди кімнатою, говорив зі мною, щось лагідно і ніжно шепотів, нахиливши голову до мене: „Так, звідки ж! Але це ж неможливо! Але хто скривдить мою маленьку? Ну, це було би смішно, цього я не дозволю!“. Так само, як до Ганзерль. До мене. Про вухо зовсім забули. Лишень слухання, затамувавши подих.

Вушний лікар, який прийшов невдовзі з матір'ю, сказав: „Добре, мені більше нема що робити. Виразка розкрилася сама. Ти хороша дівчинка, браво, браво“. Але я знала це краще: виразка не зникла сама собою. Це був мій батько. Але це ще не все про нього.

Наступне диво, чи здивування про мого батька, сталося на мій десятий день народження.

Цей неприступний, авторитарний, самотній чоловік, який, здавалося, не звертав уваги на наше існування, хіба що щодня рано-вранці будив нас до школи, бризкаючи на обличчя холодною водою, цей жахливий строгий батько – відгадайте, що подарував він мені на десятий день народження.

Альбом для листівок. Величезна річ. Я ніколи раніше не отримувала листівку. Я оніміла, коли раптом адресовані мені листівки з усього світу почали надходити днями. Від людей, яких я навіть не знала, про яких ніколи не чула. З особистими привітаннями та поздоровленнями.

Якою важливою особою я раптом стала! Зовсім незнайомі люди вітали мене з днем народження. З Кірлінга, з Плетцлайнсдорфа, з Феслау, з Гітцінга, з Санкт-Пельтена, з Оттакрінга – з усього світу! Здається, я й досі не оговталася від цього жаху.

А трохи згодом – мені все ще десять років – третє диво. І знову мій батько. В моє молоде життя він привів Морено. За ці три дива всі його гріхи прощені. Безперечно, безперечно, у мене був найкращий батько на землі.

Якоб Морено був студентом медицини Віденського університету, близько двадцяти, чи щонайбільше двадцяти трьох років. Мені він видався на сто років, бо мав бороду. Бороду носили тоді лише чоловіки похилого віку. У мого батька були вуса. У Морено була борода, як у Христа, як я дізналася набагато пізніше. Він був високим і струнким, з чарівними, блакитними, завжди усміхненими очима і темним волоссям. Мені здається, він був красивим. Я й сьогодні в це вірю. Найбільш чарівною була його усмішка. Це була суміш глузування й доброти. Було сердечно і весело. Це неможливо описати. Я все ще думаю, що він був надзвичайно потішений усією нашою родиною.

Морено був нашим новим репетитором. Мені здається, мій батько знав його матір чи щось таке. Але більше я нічого не знаю, чому це він раптом прийшов до нас. Він просто був тут. Але з цим починається нова ера. Починається моє духовне народження. Якби мені вдалося зрозуміло пояснити, що означав Морено в моєму житті і в цей період мого життя, тоді, можливо, ця сумнівна спроба написання автобіографії мала б сенс. Колись я десь прочитала: „Історія – це Міссісіпі брехні“. Я часто думаю про це, коли читаю біографії, не кажучи вже про автобіографії. Про свідому чи навмисну неправду навіть не думаю. Але що ми знаємо про себе? Про наше зростання і становлення, про впливи, яким ми піддаємося, і не лише про свідомі впливи, які потім пробуджують у нас те чи те і викликають наслідки?

Отже, Морено – наш новий репетитор, нехай Бог благословить мого батька, про якого, можливо, було б цікавіше написати книгу, ніж про мене.

Невдовзі стало зрозуміло, що ані моя сестра, ані мій брат не мають нічого спільного з Морено, крім шкільних завдань. Ані він з ними. Він належить мені, тільки мені одній. Ні, я належу йому. Але як! Він не тільки виконує з нами домашні завдання. Він ходить з нами в Аугартен і Пратер. Дотепер ми, мій маленький брат і я, ходили в Пратер лише з кухаркою. Зазвичай вона водила нас до „Художника“ у „Вурштль-Пратері“. Вурштль-Пратер – це частина Пратера, яка по-райськи облаштована для дітей, покоївок і солдатів. З дитячими гірками і родельбаном, кінним трамваєм, ковбасками і „художнім театром“. Ми з братом любили Вурштль-Пратер. Особливо „Художника“. Адже це були мої перші театральні враження.

„Художник“ – це був відкритий пивний сад з піднятою сценою і червоно-золотистою оксамитовою завісою. Тут виступали акробати, фокусники, танцюристи, клоуни та міми. Брат віддавав перевагу фокуснику, мені подобалися пантоміми.

Зазвичай траплялося так, що кухарка приводила нас туди, випадково зустрічала там знайомого солдата, що запрошував нас до свого столика, на якому стояла склянка пива.

Ми були дуже задоволені і зачаровано дивилися на сцену, не помічаючи, що кухарка і солдат повернулися до столу лише через дві-три години.

„Давайте, давайте, вже дуже пізно!“ – казала вона, і ми знову поверталися додому.

Ця райська епоха раптово закінчилася, коли ми з братом, сидячи наодинці за келихом пива, дивилися захопливу пантоміму, в якій чоловікові викололи очі. Я почала кричати і плакати, а інші глядачі й артисти були дуже збентежені й обурені, і раптом всі помітили, що двоє дітей сидять одні, без супроводу дорослих. Кухарку і солдата шукали і знайшли, і ми поспішно вийшли з ресторану. Я довго не могла стриматися від плачу, а брат мене втішав: „Не будь такою дурною, це ж була не справжня кров, це був лише червоний колір на його обличчі“, а кухарка казала: „Якщо ти не перестанеш плакати, я більше ніколи не зможу повести вас до „Художника““.

Доки ми йшли додому, я перестала плакати, і того вечора ніхто нічого не помітив. Але, на жаль, тієї ночі все почалося знову. Я прокинулася з криком і плачем й розповіла переляканим батькам про виколоті очі та закрявлене обличчя, і це був кінець епохи „Художника“. Нам більше ніколи не дозволяли йти туди.

Але тут я маю сказати ось що: я надзвичайно вдячна за пам'ять про „Художника“ і цілком переконана, що ця „мистецька доба“ пробудила в мені захоплення театром. Принаймні, захоплення бути театральним глядачем. Хоча на сьогоднішній день я жодного разу не була на виставі п'єси „Король Лір“, не втікаючи у фойє із-за сцени осліплення Глостера. Просто дивитися вбік – недостатньо, – але я намагалася. Можливо також, що цей „мистецький“ досвід показав моїм батькам необхідність більше не довіряти нас кухарці – і привів у дім Морено.

З Морено почалася нова ера. Легкість і швидкість, з якою виконувалися шкільні завдання, перестали незабаром бути найважливішими. Я мала вчити вірші. І не тільки „Die Glocke“⁴ і „Die Bürgschaft“⁵ та інші речі зі шкільного підручника, а також найвеличніші, найкращі, „невідомі“ вірші: „Der Mond ist aufgegangen, die goldenen Sternlein prangen...“⁶; „Reiten, reiten, reiten durch den Tag, durch die Nacht, durch den Tag...“⁷; „Manche freilich müssen drunten sterben, wo die schweren Ruder der Schiffe streifen...“⁸; „So sind gar manche Sachen, die wir getrost belachen, weil unsere Augen sie nicht sehen...“⁹. О, це був новий світ.

Або ж, коли Морено ходив з нами до Пратера, то ми не йшли до «Вурштля», а вглиб головної алеї, де були красиві великі луки.

⁴ «Die Glocke» (Дзвіночок) – вірш Ф. Шиллера (1799).

⁵ «Die Bürgschaft» (Порука) – балада Ф. Шиллера (1798).

⁶ Слова з пісні «Der Mond ist aufgegangen» (Зійшов місяць) Матіаса Клаудіуса (Matthias Claudius).

⁷ Слова з вірша Р.М. Рільке «Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph» (Мелодія кохання і смерті корнета Крістофа).

⁸ Слова з вірша Гуго фон Гофманстала «Manche freilich...» (Деякі, звичайно...).

⁹ Слова з пісні «Der Mond ist aufgegangen» (Зійшов місяць) Матіаса Клаудіуса (Matthias Claudius).

„Щоб стрибати на скакалці, не потрібна мотузка! Давай, віддамо скакалку бідній дитині, у якої її ще ніколи не було!“ – „Щоб грати в м'яч, не потрібен м'яч! Давай, я тобі сонце кину, лови!“ – „Ой, я обпеклася!“ – „Давай, давай, я зроблю тобі перев'язку, поки опік не охолоне“.

А дорогою до Пратера він узяв з собою дітей, яких ми зустріли на вулиці. І всі іграшки, які у нас були, роздали їм. Потім ми всі мали сидіти на галявині, а він говорив: „А тепер давайте придумаємо свої казки! Колись давно був цар, у якого було семеро синів. Як їх називали? Що з ними сталося?“ І кожна дитина мала придумати ім'я, характер і долю. Час від часу він ставив запитання, щоб просунути історію.

Деякі діти зовсім не полюбили цю гру і більше не приходили. Інші продовжували приходити і приводили з собою інших дітей. Мені невимовно сподобалися ці ігри, хоча мій брат вважав їх „нудними“.

Потім він почав займатися з нами театром і репетирувати вистави. Моєю першою роллю була Туанетта у п'єсі „Удаваний хворий“ Мольєра. Всі діти грали разом. Я була схожа на того, кого кидають у воду, і він вмів плавати.

Те, що я побачила в ньому, можна найкраще пояснити, коли розповім одну історію. Одного разу, коли я пізно прийшла додому з катання на ковзанах, він був же тут десь пів години. Я дуже перелякалася. „Нічого не трапилося, – сказала кухарка, що відчинила мені двері. – Він п'є з мамою каву, заходь!“ Я немов скам'яніла. Каву? Він пив каву, як і всі ми? Як звичайна людина? Це якийсь наклеп! Він був не звичайною людиною! Вона підштовхнула мене до замкової щілини, я глянула і бачу: він п'є каву з моєю мамою. Він сміявся і кусав великими шматками здобну булку. Лише у своєму безмовному подиві я зрозуміла, що побачила його зовсім іншим і дуже розчарувалася. І тільки пізніше пояснила собі, що насправді це щось більше: якщо хтось, хто був просто звичайною людиною з плоті і крові, міг все ж таки бути таким особливим.

Таким він залишився у моєму житті на чотири роки. Невимовно важливі роки, як я тепер знаю.

У 1920-х роках у нашій мові увійшло в моду нове слово – „абстрактний“. Роздумуючи над цим словом і його значенням, я зрозуміла, що цей термін „абстрактний“ був, так би мовити, моїм маминим молоком. Усе моє виховання завдяки Морено полягало у зближенні з „абстрактним“, залучення до „абстрактного“.

Одного разу він у моїй присутності сказав моїм батькам: „Вона буде актрисою.“ – „Цього ще нам бракувало!“ – сказав батько, і обоє засміялися. Тоді я почула це вперше, але не сміялася. Я просто ніколи цього не забувала. „Вона стане актрисою.“

Ці чотири роки, сповнені нових знань, зростання та драми між батьком і мамою, призвели, зрештою, до остаточного, надто пізнього розлучення моїх батьків. Моя сестра і я переїхали разом з мамою в іншу квар-

тиру, а мій бідолашний маленький брат і батько також переїхали в іншу квартиру. Завіса“¹⁰.

Постать Елізабет Бергнер та її внесок у світову культуру заслуговують, безсумнівно, особливої уваги дослідників-мистецтвознавців. Вона і сьогодні слугує прикладом відданості своєму покликанню і творчому натхненню. Талановита і вродлива Бергнер, народжена у Дрогобичі, є символом того, що місто Котермака стало колыскою багатьох видатних людей, творча спадщина яких збагатила історію європейської науки, культури і мистецтва.

¹⁰ Bewundert viel und viel gescholten... Elisabeth Bergners unordentliche Erinnerungen. München: Bertelsmann Verlag GmbH, 1978. S. 8–16.

ДВІ ВЛАДНІ КОРОНИ ТРАГІЧНОЇ ПЕРСОНИ

Роман Пастух (Дрогобич)

Кожен, хто їде дорогою Дрогобич – Львів теренами колишньої Дрогобицької області через велике село Рудники Миколаївського району на Львівщині та в зворотному напрямку, неодмінно звертає увагу на три архітектурні об'єкти. Це пам'ятник з каменю поету Тарасові Шевченку, пам'ятний знак «Борцям за волю України» під пагорбом і мурована церква Архистратига Михаїла на пагорбі. Не могли не звернути на них увагу і ми з доцентом Дрогобицького педагогічного університету ім. І. Франка Ярославом Лопушанським. Нам розповіли, що назву селу дала залізна руда, яку колись тут видобували. Принагідно ми звернулися і до наукових джерел. Зокрема, видатний мовознавець, поліглот Костянтин Тищенко висунув версію про походження топоніма від давньоіранського слова *gautah* і похідного українського слова «руда, рудка» зі значенням «ріка, річка». В Україні налічується 24 населені пункти (НП) з назвою Руда, 25 однойменних річок, 27 НП Рудка та 23 однойменних річки тощо. У різних регіонах побутують десятки прізвищ з основою Руд-, хоча в їхніх НП ніколи не добували руду. На користь наукової версії додатково промовляє місцева річка Брідниця чи Брудниця, заснування колись багатьох українських НП над річками. Утім дискусія з цього питання продовжується.

Згідно із сучасними дослідженнями, перша відома письмова згадка про Рудники належить до 1054 р. і збігається з роком відходу у вічність великого київського князя Ярослава Мудрого. До Другої світової війни в селі мешкали 2 тис. 250 українців, 20 поляків, 30 латинників, 30 жидів, 10 людей інших національностей. Нині абсолютна більшість жителів є українцями, які ходять до цієї церкви. Про село Рудники видано дві книжки. Згадано у них і про пам'ятний знак із каменю у вигляді триметрової піраміди праворуч перед церквою, задля якого ми з Я. Лопушанським, за підказкою львівського історика та краєзнавця Василя Лаби, і їздили в це село. У неглибокій ніші верхньої частини непогано зберігся впізнаваний

барельєф у профіль австрійської імператриці – дружини передостаннього цісаря Австро-Угорщини Франца-Йосифа I Єлизавети Баварської, уродженої принцеси Баварії.

До продовження розповіді про давній «австрійський» об'єкт у галицькому селі спершу треба сказати про саму імператрицю. Відома у всій Європі вінченосна особа народилась у 1837 р. в Мюнхені у сім'ї баварського герцога Максиміліана Віттельсбаха. Її хрещеною мамою була прусська королева Єлизавета (нім. Елізабет), і її ім'я дісталось хрещениці. Дівчинку часто звали зменшувально-пестливим ім'ям Сісі. Батьки хотіли бачити в ній музикантку. Однак юна герцогиня проявила нахил до малювання. Коли Сісі підросла, їй почав симпатизувати старший брат цісаря і кузена, по-українськи тіточного брата, Франца-Йосифа I Карл-Людвіг.

Натомість на 15-річну вродливу кузенку Єлизавету звернув серйознішу увагу 23-річний уже цісар Франц-Йосиф I Габсбург. Батьки хотіли одружити його зі старшою Єлизаветиною сестрою Геленою. Тоді він заявив мамі: «Або вона [Єлизавета] – або ніхто!». Ерцгерцогиня Софія знехотя мусила попросити у рідної сестри Людовіки руки племінниці Єлизавети для свого сина Франца-Йосифа I. Династичний шлюб відбувся у Відні 24 квітня 1854 р. Молодому було 24 роки, молодій – 16. Так його тіточна сестра Єлизавета стала дружиною цісаря Австрії Франца-Йосифа I і водночас імператрицею Австрії. Після прийняття у 1867 р. нової конституції Австрія перетворилась на дуалістичну Австро-Угорську імперію. Цісар Франц-Йосиф I одночасно почав титулуватись королем, а Єлизавета – королевою Угорщини. Як співалося у пізнішій пісеньці, все можуть королі.

Австро-Угорській імперії Габсбургів, котрі правили Австрією від XIII ст., були потрібні спадкоємці престолу по чоловічій лінії. Проте спочатку в подружжя народились доньки Софія (1855, померла в 1858 р.) та Гізела (1857). Нарешті в 1858 р. Господь ошчасливив вінченосне подружжя сином Рудольфом, котрий мав успадкувати трон. Аж ось у 1868 р. побачила світ третя донька Марія-Валерія і водночас четверта дитина цісарського подружжя. Єлизаветина тітка і водночас її свекруха ерцгерцогиня Софія відзначалась деспотичним характером. Вона жорстко вимагала від невістки дотримання регламентованого придворного етикету, перебрала виховання онуків на себе. На цьому ґрунті між ними виникали суперечки і сварки. Не маючи сил довше протистояти свекрусі, Єлизавета, за згодою чоловіка, під претекстом лікування та відпочинку в 1860 р. поїхала на португальський острів Мадейра в Атлантичному океані. Надалі імператриця проводила час переважно в Англії та Франції. До Відня поверталась на недовше, як на два місяці в році.

Діти виростили майже без материної опіки. Подружні стосунки Єлизавети з цісарем у більшості зводились до листування, а з дітьми –

до подарунків здалеку. Після свекрушиної смерті в 1872 р. імператриця змогла душевно заспокоїтись і почасти повернути сімейне життя в нормальне русло. Однак попереду Єлизавету чекав найстрашніший удар долі. У 1889 р. син і кронпринц Рудольф, одружений з донькою бельгійського короля Стефанією, відібрав собі життя в лісовому замку Маєрлінг. Одночасно з ним так учинила і його 17-річна кохана баронеса Марія Вечера, з якою він хотів після відмови від успадкування престолу та розлучення з дружиною поєднати свою долю. За іншою версією, їй і собі вкоротив віку Рудольф. Тільки Господь-Бог і сама Єлизавета знали, якого душевного болю і мук коштувало їй пережити сімейну трагедію.

Відтоді цісарева одягалася у чорне. Усамітнилась в родовому особняку, де її колись уперше побачив цісар. Відмовлялась від спілкування з пресою. Уникала фотографування й позування перед художниками. Роздаровувала свої дорогі речі. Розвіювала тугу подорожами до Португалії, Іспанії, Алжиру, Марокко, Мальти, Греції, Туреччини, Єгипту. Терзалась думкою, що своєю поведінкою завдає душевного болю Францу-Йосифу I. У мандрах зберігала інкогніто. Ходила і їздила сама, без охорони або в супроводі однієї-двох близьких супутниць. Однак прагнення залишитись невідомою не захищали її від упізнаваності. Портрети та світлини імператриці продукувались багатьма тисячами. Про це знала вся Європа, ба більше, інформація ширилася далеко далше.

Тоді Єлизавета поїхала до Швейцарії і поселилась у готелі. Там її підстеріг італійський анархіст Лукені чи Лучені. 10 вересня 1898 р. на березі Женевського озера вбивця наздогнав імператрицю і ввігнав глибоко в серце жертви спеціально заточений напильник. Злочин пояснив бажанням помститись ненависним аристократам і прославитись. Так трагічно сповнилось бажання імператриці після загибелі сина Рудольфа: «Я теж хотіла б померти від невеликої рани в серці, через яку відлетить моя душа, але я хочу, щоб це відбулося далеко від тих, кого я люблю». Поховали Єлизавету у Відні в родовій усипальниці поряд з іншими членами імператорської родини. Франц-Йосиф I тримав у кабінеті портрет коханої дружини і до своєї смерті в 1916 р. не ходив у театр, на концерти і бали. Протягом наступних десятиліть цісаревій присвячено велику кількість книжок, статей, кінофільмів, вистав, картин тощо.

Повернемось до «рудниківської імператриці». Можливо, описаний вище пам'ятний знак на згадку про неї став єдиним таким об'єктом у Галичині. Його спорудив у рік смерті Єлизавети дідич, власник палацу і фільварку в Рудниках Теодозій Полянський. До речі, він пожертвував десяту частину коштів на спорудження кам'яної церкви у селі (1885). Судячи з мистецького рівня барельєфу, його виготовив хтось із відомих львівських скульпторів, котрим замовляли надгробки на Личаківському цвинтарі у Львові. Польськомовний напис на пам'ятному знаку в перекладі українською мовою звучить так: «Пам'яті найдобротливішої ціса-

ревої Єлизавети. 1898. Теодозій Полянський». Напевно, його шляхетний вчинок поділяли й рудниківські селяни. Підтвердженням цього слугує добрий стан кам'яного свідка минушини. Дивно, як його пощастило врятувати від комуно-російських вандалів, котрі безжалісно плюндрували і знищували панські палаці, фільварки, бібліотеки, музеї, читальні, інші духовні, культурні та мистецькі об'єкти, взагалі історичну пам'ять українського народу.

Через п'ять років (1903) цісар відбув останню поїздку до Галичини з відвіданням Львова. На привокзальній площі він на згадку про невідплакану дружину заклав перший камінь у підмурівок величного неоготичного костелу святої Єлизавети. Нині це храм святих Ольги і Єлизавети УГКЦ, в якому навіть невіруюча людина почувається земним ангелом. Усупереч багатьом несхвальним і неприйнятним політичним та іншим реаліям, про які не раз писали І. Франко, відомі діячі радикальної політичної течії в Галичині, на причини довготривалої прихильності галицьких українців до Австрії, цісарської родини Габсбургів вказують відомі факти. Це їхня підтримка УГКЦ; звільнення у 1848 р. селян від панщини; надання конституцією 1867 р. демократичних прав і свобод; сприяння діяльності Товариств «Просвіта» і НТШ; стабільний розвиток економіки; прокладання гужових доріг і залізниць; твердий курс грошової одиниці – корони; неухильне виконання законів і базована на них політика влади; можливість здобувати освіту представникам усіх етнічних груп краю; сприяння та служба українським визвольним змаганням члена цісарської родини Вільгельма Габсбурга – Василя Вишиваного; визволення від російських окупантів у 1915 р.; матеріальна допомога багатьом сільським погорільцям у відбудові спаленого через воєнні дії житла; менше – присвячений Галичині один з томів «Австро-Угорська монархія в словах та образах» Рудольфа Габсбурга з неприхованою симпатією до українців тощо.

Довготривалі зв'язки, єдність Галичини з Європою через Австрію принесла автохтонному українському населенню незаперечну користь у суспільно-політичній, економічній, господарській, церковно-релігійній, науковій, освітній, культурній, мистецькій та інших галузях суспільного життя. Півторастолітнє перебування краю в складі Австрії допомогло зберегти тут українство, якого не було б і на Великій Україні. За австрійських часів Галичина з абсолютним переважанням автохтонної української нації перетворилась на поліетнічну територію, отримала статус однієї з коронних земель Австро-Угорщини зі своїм крайовим сеймом, користувалася демократичними правами та свободами. Українська мова використовувалась у державних установах та освітніх закладах. Створювалися українські товариства, читальні, кооперативи, крамниці, каси взаємодопомоги, видавництва, підприємства, інші інституції.

Виходили українські книжки, журнали і газети. Про такі «вольності» на Великій Україні могли тільки мріяти.

Значна частина галичан, у тому числі простих людей «по курних хатах мужицьких» і при «варстатах ремісницьких», толерували й поважали державну адміністрацію на чолі з цісарем. Прийти до нього на прийом з того чи іншого питання або зі скаргою на дії місцевих чиновників міг будь-який житель імперії. Підраховано, що за роки свого правління цісар прийняв майже 100 тисяч відвідувачів. Цей феномен вартий уваги Книги рекордів Гіннеса. Щоправда, на місцях через катастрофічну нестачу кваліфікованих фахівців з числа корінного українського населення абсолютну більшість посад обіймали не українці. Інонаціональні чиновники насаджували тут свою політику, мову, релігію, традиції, культуру і т. ін., значною мірою впливаючи на рішення та дії столичних урядових кіл і завдаючи українцям всяких утисків і принижень. Це не могло не позначатись на міжетнічних стосунках у Галичині, що то пригасали, то знову загострювались. У головних рисах це нагадує вплив європейських держав-метрополій на їхні колонії поза межами Європи.

Не варто забувати або применшувати і той факт, що вся російська політика в Україні від часу сумнозвісної переяславської угоди 1654 р. була й залишається спрямованою на знищення й асиміляцію українців. Під царською і комуністичною владами у Росії та ССРСР заборонялась, утискалася і переслідувалась українська мова, українство взагалі. Один красномовний приклад. Коли свого часу Австрія висунула проєкт створення українського університету, то російська шовіністична газета «Новое время» дописалась аж до залякування можливістю виникнення війни. Натомість перелічені позитивні фактори та причини допомогли Галичині перетворитись на український П'ємонт як символ боротьби за самостійність і соборність всієї України.

Попри всі складні та суперечливі тогочасні суспільно-політичні, церковно-релігійні, культурні реалії, відсутність власної державності, серед українського народу визрівали й міцніли патріотичні сили, виховані на героїці попередніх поколінь, – «Кобзарі» Т. Шевченка, творах І. Франка, Лесі Українки, діяльності Товариств «Просвіта», «Сокіл», «Січ», «Сільський господар», «Рідна школа» та ін. «Управлена спільним трудом» народна рілля породила наступні покоління борців у рядах УСС, УГА, ОУН-УПА, шістдесятників. На рубежі 1980–1990 рр. Західна Україна справила могутній революціонізуючий вплив на дуже зрусифіковані центральні, східні та південні терени Великої України. Вікопомний день 24 серпня 1991 р. увінчався проголошенням незалежної соборної України. За словами І. Франка, нова держава на політичній карті Європи увійшла «в народів вольних коло». Із об'єкта довготривалих чужих зазіхань та інтересів вона вперше за багато століть стала суб'єктом міжнародного права.

А тепер повернись до теми про імператрицю. Третім і нерукотворним пам'ятником любленій у народі Єлизаветі стала псалма «Наша пані цісарева». Подекуди її знають і співають навіть нині. Відомі кілька варіантів тексту пісні, що стала народною. Один з варіантів звучить так:

*Наша пані цісарева цісарського роду
Поїхала ся купати в карелсбадську воду.
Ще не встигла шати зняти, залізти у ванну –
Вже ся змова готувала на найсвентшу панну.*

*Єден батяр нехрещений, в Парижу роджений
Запхав нашої цісаревій шпindel затроєний.
Як запхав він їй той шпindel, кровця сі полльила,
Не минуло й цвай секунди – ганц духа спустила.*

*Була б тая Швайцарія під землю запала,
Була б наша цісарева в ній ся не купала,
Була б вона ся купала в меді і в молоці,
Була б вона не терпіла шпindel в лівім боці.*

Цим далеко не вичерпана тема нашої статті. Релігійна громада церкви Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ на нинішній вулиці І. Франка у Дрогобичі лише через два роки після вступу цісаря на престол установила над вхідними дверима зсередини пам'ятну таблицю з написом: «Ота церква збудована за буття Цісаря нашого першого Франца-Йосифа за ксьондза Івана Ганкевича 1850 р. за ігумена О. Гнатевича коштами мешканців Лішнянського передмістя». Від 1858 р. в Дрогобичі працювала міська гімназія ім. Франца-Йосифа I, де навчались і діти українців, зокрема один зі світочів України поет Іван Франко, класики української літератури Василь Стефаник, Лесь Мартович та інші. У руслі розвою економіки та культури краю в 1880 р. Дрогобич відвідав цісар, де йому влаштували урочисту велелюдну зустріч, а ще через 31 рік, у 1911 р. тут побував його останній наступник на австрійському престолі Карл I. 2 грудня 1888 р. з нагоди сорокарічного правління Франца-Йосифа I на будинку Дрогобицького магістрату (дотепер не зберігся) на вул. Панській (тепер Т. Шевченка) відкрили пам'ятну таблицю. Через російську окупацію Галичини в 1914 р. таблицю заховали на горищі будинку нинішньої міської бібліотеки ім. В. Чорновола. У 2000 р. директор музею «Дрогобиччина» Зеновій Бервецький знайшов і перевіз пам'ятку на подвір'я історичного відділу музею. У 1896 р. було споруджено нове приміщення державної гімназії, якій від попереднього передалось ім'я цісаря. Нині це головний корпус педагогічного університету ім. І. Франка. Вгорі на фасаді в одній із чотирьох круглих ніш поряд з трьома іншими встановили бюст монарха. До нашого часу окрасою міста залишаються

різностильові адміністративні, приватні й інші архітектурні об'єкти австрійського періоду. Їх визнано пам'ятками історії місцевого значення і взято під охорону держави.

Нарешті ще за життя Франца-Йосифа I у 1916 р. на площі Ринок у Дрогобичі за ініціативою повітового комісара, полковника австрійської армії, щирого прихильника українців та УСС Казимира-Павла Гужковського, при найактивнішій участі українських товариств і громад міста й повіту, за підтримки інших національних громад з нагоди першої річниці звільнення від російської окупації та як символ милосердя й допомоги калікам, удовам і сиротам Першої світової війни відкрили оригінальну скульптуру «Залізний лицар». Невипадково Благодійний фонд при «Лицарі» очолював українець-дрогобичанин, один із керівних політичних і військових діячів УСС, УГА Григорій Коссак. Дискутується питання про відновлення цікавої історичної пам'ятки. З причини російської окупації Криму в 2014 р. і російсько-української війни на Донбасі «Лицар» обіцяє стати переконливим патріотичним, антиімперським і національно-об'єднавчим фактором у місті та краю, об'єктом туристичного зацікавлення. Ба більше, відродження тодішньої традиції забивання у щит «Лицаря» спеціальних золотих, срібних і бронзових цвяхів, придбаних на місці, може приносити у Благодійний фонд при ньому кошти на добродійні справи.

До сказаного варто додати відкриття за ініціативою і за кошти приватних спонсорів у Чернівцях (2009), Івано-Франківську (2015), селах Тур'я Пасіка Перечинського району (2015) і Нижній Солотвин Ужгородського району (2016) на Закарпатті пам'ятників цісарю Францу-Йосифу I. У 2021 р. в місті Золочів на Львівщині встановлено комплексний меморіальний знак пам'яті відомого представника цісарської родини Вільгельма Габсбурга – українського героя доби визвольних змагань українського народу, духовного українця, майбутнього команданта Легіону УСС, полковника Армії УНР, українського поета Василя Вишиваного, замордованого в російському концтаборі ГУЛАГу. У золочівській казармі колишнього 13-го полку уланів австрійської армії, де він у 1915 р. починав військову службу, нині розташований Навчальний Центр Національної Гвардії України, названий його іменем. У Львові на його честь названа одна з вулиць. Навряд чи хтось візьметься серйозно стверджувати, ніби пошанування перелічених представників цісарської династії зроблено за вказівками або розпорядженнями «згори». Зовсім ні. Мудре прислів'я каже, що «На милування нема силування», а крилаті слова Т. Шевченка «Раз добром нагріте серце вік не прохолоне» доповнюють його повчальний зміст.

Із загального позитивного процесу розвитку економіки, утвердження демократичних прав і свобод, освіти і культури австрійського періоду випадає день 19 червня 1911 р., позначений в історії Дрогобича,

Галичини і всієї Австро-Угорської імперії кривавими позачерговими виборами до Державної ради (парламенту). Того дня відбувався перший тур (другий і третій тури призначались на 26 червня і 3 липня) голосування. У Дрогобицькому нафтовому басейні розгорнулася гостра конкурентна боротьба головних політичних груп і партій за володіння грошовими потоками від продажу «чорного золота» й контроль над ними. За один посольський, по-нинішньому депутатський, мандат на окрузі Дрогобич – Сколе – Турка змагались кандидати чотирьох партій. Найбільша група промисловців нафтового басейну на чолі з віденським підприємцем-мільйонером Якубом Фюерштайном з-під рамени польських демократів висунула кандидатуру львівського адвоката Натана Левенштайна, який одночасно був й урядовим ставлеником, і володів найтовстішим грошовим гаманцем. Народові демократи як менш впливова політична сила хотіли бачити своїм послом М. Баліцького. Єврейські соціал-демократи просували П. Ціппера. Українські соціал-демократи агітували за відомого в місті адвоката Володимира Кобріна.

Поступово передвиборчі пристрасті набули загрозливого характеру. Польські політики відстоювали кандидатуру М. Баліцького. Значно більші шанси на перемогу мав грошовитий Н. Левенштайн, товстий гаманець якого плюс владна підтримка робили своє. Профюерштайнівська виборча комісія цинічно фальсифікувала виборчі бюлетені на його користь. Вона внесла у списки для голосування багато вигаданих «мертвих душ», малих дітей, покійників, прізвища яких подав пробощ парафіяльного костелу Шалайко, в'язнів, жінок, котрі ще не мали права голосувати, не громадян міста. Близько 130 осіб фігурували в списках по кілька разів. Напередодні виборів до списків додатково потрапили ще 1,5 тис. прізвищ «зі стелі».

Певна річ, усі ці живі та «мертві» душі мали вкинути бюлетені за проурядового кандидата. Ксьондз Шалайко підписував відозви на його користь, хоча духовний сан спонукав його стримувати наелектризовані сторони. Виборча комісія навмисно порушила закон і вивісила списки виборців на цілий тиждень пізніше, зволікала з видачею документів для голосування. Навпроти міської гімнастичної зали відкрилось агітаційне бюро кандидата на посла Н. Левенштайна, де фальсифікували бюлетені для вкидання у виборчу урну та продовжували агітацію в день виборів, дарма що це було протизаконно. У міській спортивній залі на нинішній вулиці І. Мазепи обладнали тільки одну виборчу дільницю на ціле місто, тоді як у 1907 р. на попередніх парламентських виборах дрогобичани голосували на двох виборчих дільницях. Боячись вибуху народного гніву, влада терміново перекинула з Перемишля один піхотний батальйон, три кавалерійські ескадрони та кулеметний загін. Загалом у місті налічувалося 2 тисячі військовиків переважно угорської національності. Громадське обурення нахабними корупційними діями єврейського кан-

дидата швидко наростало. Скарги і протести до Відня залишились без реагування.

Політична атмосфера в Дрогобичі нагадувала паровий котел, готовий от-от вибухнути. На світанку в день виборів виборчу дільницю оточили трьома густими рядами приблизно 200 «національно нейтральних» кінних угорських гусарів при наладованій зброї, спішно надісланих зі Стрия і Самбора. На місці була місцева жандармерія. О 7-й год. ранку, коли комісія відчинила двері зали для голосування і почала видавати бюлетені, там зібралось до 300 людей. Військові навмисно подовгу затримували виборців перед дверима зали. Із 9 тисяч усіх виборців приблизно 4 тисячі з числа опозиційних до Н. Левенштайна взагалі не отримали бюлетенів. Над натовпом здійснювся обурений шум, крик і галас, що різко посилювався після відмови повітового комісара С. Лишковського видати їм бюлетені і допустити до голосування. Натомість прихильники провладного кандидата голосували без перешкод. Оливи у вогонь долив той самий чиновник, який наказав заарештувати найбільш обурених виборців.

Частина присутніх силою увірвались до зали для голосування. Вони відчинили вікна й почали жбурляти в гусарів надворі поламані стільці та каміння. Вилітали надвір і пачки сфальсифікованих виборчих бюлетенів. Зчинилась тиснява, метушня і паніка. Один з поліціантів проколов шаблею студента. Комісар наказав кінним гусарам розігнати киплячий натовп. Ті врзались у людську гущу біля дільниці й декількох осіб скалічили. У військових полетіло каміння. Дістав поранення офіцер. Робітники на чолі зі слюсарем Дмитром Татарським і Миколою Кушніром закликали владу негайно припинити знущання і пригрозили загальноміським протестом. Гусари подались назад. На дворазовий заклик розійтись і погрозу відкрити вогонь ніхто не звернув уваги.

Комісар С. Лишковський не знайшов іншого способу втихомирення натовпу та відновлення порядку, як наказу солдатам стріляти в мирних людей, котрі стояли або проходили мимо. Одна частина військових відкрила вогонь від площі Ринку вниз, друга знизу – в напрямку площі перед Народним домом. Почалось криваве побоїще. Хоча на землі вже лежало багато вбитих і поранених, солдати продовжували стріляти по людях і по виборчих льокалях конкуруючих партій. Д. Татарський з трудом пробився наперед і закликав перестати стріляти, але жандарм заколов його багнетом. Крім нього, загинули українці Микола Кушнір, Василь Кравців (чи Кравець), Йосиф Вата, Теофан (чи Йосиф) Валага, Іван Безушко, Гринь Хом'як, Марія-Магда Медведик, поляки Станіслав Урбанович, Владислав Ветчинський, перекинчик на поляка інший Кушнір, який ліпив на бюлетенях печатки «на Левенштайна», учитель-француз міської гімназії Ежен Бертелотті, що спостерігав за кривавою розправою з балкона навпроти виборчого льокалю, єврей Янкель Кох, кілька жінок,

учень Трасковський та інші. Померли або були важко поранені купець Вайнгартен, син власника кав'ярні Шехтер, слюсар Рапапорт, купчиха Немова. За лічені хвилини від крісових куль загинули 29 осіб і майже сотня отримала поранення. Найбільше жертв було серед єврейських виборців.

Натомість в урядовому донесенні називалось утричі менше число жертв, а вина за криваві вибори покладалась на українців. Вони нібито кричали «Ганьба!» і спровокували стрілянина, тоді як без наказу командира гусари не мали права відкривати вогонь. Чинovníки брехали про участь у кривавій сутичці якихось «бориславських робітників». Обурений натовп кинувся з Малого Ринку до єврейського кагалу на нинішній вул. Т. Шевченка, де, не заставши нікого, повибивав вікна. Звідти виборці попрямували до помешкання Я. Фоєрштайна на нинішній вулиці Січових Стрільців, у якому вбачали головного винуватця трагедії. Не заставши вдома і його, вони теж вибили вікна, трохи заспокоїлись і розійшлися. По трупах убитих дрогобичан і внаслідок масових виборчих фальсифікацій до парламенту пройшов Н. Левенштайн. З огляду на криваву трагедію він вимушено відмовився від посольського мандату. Звістка про криваві «дрогобицькі вибори» облетіла всі європейські та далеко дальші держави. Про них писала навіть австралійська преса.

Через шість днів у найкращому готелі «Бульвар Депенданс» біля нинішнього театру відбулись велелюдні збори громадськості. Вони висловили обурення бездіяльністю влади, яка не спромоглась чи не хотіла забезпечити належний порядок на виборах і допустила стрілянину, засвідчили співчуття родинам полеглих у центрі Дрогобича. Створений Громадський комітет порятунку зібрав кілька десятків тисяч корон. Десять тисяч корон у вигляді пожертви вніс Н. Левенштайн. Вибраній комісії з десятих осіб доручили розподілити кошти між потерпілими. Слюсаря Д. Татарського родина поховала у гробівці на цвинтарі на вул. Трускавецькій, де в різних могилах упокоїлись інші жертви з числа християн. На похорон Е. Бертелотті приїжджав французький консул Франц. Жертви Мойсеєвої віри знайшли спочинок на старому єврейському цвинтарі на нинішній вул. П. Орлика. Після Другої світової війни комуністична влада зруйнувала його і в 1950–1960 рр. забудувала багатоквартирними домами.

Відтоді ці вибори називали не інакше, як криваві. 9 вересня 1911 р. до Дрогобича навідався молодий віденський гімназист Н. Тенненбаум з наміром убити Я. Фоєрштайна. Поліції вдалось попередити терористичний акт і заарештувати хлопця. За недостатністю доказів Самбірський окружний суд звільнив його з-під варті. Повітового та поліцейського комісарів спішно перевели на інші місця служби. Акції протесту проти розстрілу мирних виборців у Дрогобичі відбулись у Львові перед помешканням Н. Левенштайна і у Відні.

Під натиском громадської думки парламент створив комісію для розслідування кривавих дрогобицьких виборів. За її висновками, староста Дрогобича К. Піонткевич сприяв передвиборчим зловживанням команди Н. Левенштайна. Виявлено сім'ї, в яких нібито мали право голосу аж 68 осіб. Левенштайнівські агітатори купували один голос приблизно за 350 корон, рівних вартості чотирьох корів. У складі виборчої комісії явно переважали «його» люди, які проглядали «проголосовані» бюлетені у виборчій скрині і при потребі замінювали їх або при підрахунку замовчували. Давати військовим наказ розганяти натовп і стріляти мали тільки командири, однак замість них це робили місцеві чиновники. Заможна верхівка на чолі з віце-бургомістром Дрогобича Я. Фоєрштайном робила все, аби переміг проурядовий кандидат Н. Левенштайн.

Як і можна було сподіватись, після розслідування гора народила мишу. Фактично винних нібито не знайшлося, тому справу спустили на гальмах. Нині про цю страшну сторінку історії нагадує скромна таблиця на боковій стіні «старого універсагу» на вул. Й. Левицького.

Унаслідок поразки у Першій світовій війні у листопаді 1918 р. Австро-Угорська імперія припинила існування як суб'єкт міжнародного права. На її відламах утворились кілька незалежних держав, у тому числі Західно-Українська Народна Республіка. На жаль, вона проіснувала лише до середини 1919 р., бо «встояти не було сил». До 1939 р. Галичина знову підпала під владу Польщі. Східніше державного кордону по р. Збруч на зміну царському прийшов комуно-російський окупаційний режим і почав ще нещадніше грабувати, визискувати, знищувати й москалізувати українців. Їм була вготована доля національно несвідомих і байдужих до рідної мови та історії хохлів, малоросів, хрунів, відтак – асимільованої частини москалів. Злочинна імперсько-шовіністична політика Москви отримала розбійницьке, загарбницьке продовження і в XXI ст.

Після закінчення Другої світової війни у Європі та світі виникли нові історичні реалії. З насущних потреб зміцнення міжнародного миру, безпеки та співробітництва світова спільнота створила ООН, надійний щит проти зовнішньої загрози – військово-політичний альянс НАТО, Європейський Союз, інші міжнародні структури та організації. Вони відіграють стабілізаційну і консолідаційну роль у стосунках різних держав, що сповідають демократичні цінності. Налагоджуються й міцніють міждержавні, наукові, культурні та інші взаємовигідні зв'язки України з незалежною і позаблоковою Австрією. У Галичині намагаються зберегти позитивну історичну та культурну спадщину австрійського періоду. Навзаєм австрійська сторона чинить аналогічно. Прикладів плідної співпраці двох держав і народів стає чимраз більше. Нехай же і ці рядки послугують її подальшому розвитку для взаємного блага.

Використані джерела

- Бірчак В. Дрогобицький бунт // Вісник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. Львів, 1936. Т. II. Кн. 5. С. 337–349.
- Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. Т. 1. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973. Перевидання: Дрогобич: Бескид, 1993. 856 с.
- Енциклопедія українознавства. Том 1. Перевидання в Україні. Львів: НТШ, 1993. 400 с.
- Ковтало Б., Сколоздра Р., Яцишин С. Рудники. Історико-краєзнавчий нарис. Львів, 2005. 330 с.
- Кубійович В. Етнічні групи Південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. Wiesbaden, 1983. 174 с.
- Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. I: 1939–1953. Київ: Наукова думка, 1995. 750 с.
- Нариси з історії Дрогобича від найдавніших часів до початку ХХІ століття. Дрогобич, 2009. 320 с.
- Памятка освободження Дрогобиччини (Торжество «Зелізного лицаря» в Дрогобичи) // Українське слово. 1916, 17 травня.
- Пам'ятники, пам'ятні таблиці та знаки Дрогобича: Довідник / упор. Григорій Сивохп, Юрій Кульчицький. Дрогобич: Коло, 2018. 98 с.
- Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича. Львів: Каменярь, 1991. 168 с.
- Пастух Р. Дрогобицький некрополь. Дрогобич: Сурма, 2008. 192 с.
- Пастух Р. Дрогобич і дрогобичани. Історико-краєзнавчі художньо-документальні нариси. Дрогобич: Посвіт, 2021. 756 с.
- Пастух Р. Дрогобич у прізвищах, датах, подіях і фактах. Видання друге, доповнене і уточнене. Дрогобич: Коло, 2002. 144 с.
- Тищенко К. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 240 с.
- Франко І. Задля празника // Франко І. Твори в 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 18: Повісті та оповідання (1888–1892). С. 308–318.
- Франц-Йозеф I приватно. Львів: Ї, 2011. 162 с.

ДРОГОБИЦЬКА СОЛЕВАРНЯ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ РЕФОРМ АВСТРІЙСЬКОГО УРЯДУ (1772–1870 РР.)

Юрій Стецик (Дрогобич)

Із приходом австрійської влади в Галичину всі королівські маєтки перейшли у власність держави. Для керівництва ними у Львові при управлінні державного скарбу було організовано спеціальну адміністрацію – дирекцію державних маєтків та солеварень.

Австрійський уряд передусім ліквідував давнє польське управління солеварними економіями, замість яких створив три округи: Перемишльський, Жидачівський, Покутський, які були підпорядковані дирекції державних маєтків, куди входили і солеварні. Саме до Перемишльського господарського округу потрапила Дрогобицька саліна (солеварня). Адже в цей час замість ставропольського означення підприємства «жу́па» запроваджується нове визначення «саліна». На початках уряд зберігав ще деякий час приватну власність на соляні промисли. Однак, із введенням монополії на сіль права власників було обмежено, і при кожній солеварні призначено державного представника («офіціаліст»), який наглядав за виробництвом та продажем солі. Із цього часу власники солеварень мали виготовляти тільки визначений урядом об'єм солі. Згодом уряд заборонив користуватися надрами землі приватно¹.

У 1773 р. губернатор Галичини видав універсал, яким проголошував про перехід солеварень у державну власність. Зокрема, зазначалося, що виробництво солі як у державних, так і в приватних маєтках не може перебувати у приватних руках. Згодом, у 1775 р. до цісарського скарбу було передано 14 солеварень, які колись належали до Самбірської королівської економії: Стара Сіль, Сприня, Дрогобич, Модричі, Колпець, Нагуєвичі. Окрім королівських жуп, також передано усі приватні черуни із Дрогобича,

¹ Гошко Ю. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. Київ: Наукова думка, 1991. С. 23.

Сільця, Стебника, Уличного, Гуйська, Тиряви Сільної. Австрійська влада відзначала, що у цих місцевостях була значна кількість приватних черунів і в деяких із них продовжують варити сіль, а в деяких зупинили виробництво. Однак австрійський уряд націоналізовані солеварні передавав в оренду підприємцям, позбавляючи попередніх власників засобів до існування. Зокрема, у 1811 р. дрогобицькі міщани скаржилися, що їхні колишні черуни, які раніше вони використовували для виварювання солі і це було їхнім основним заняттям, тепер передані в оренду євреям².

22 грудня 1772 р. видано наказ про укладення інвентарного опису колишніх королівських володінь та відправлення їхніх фінансових прибутків до новоутвореного публічного цісарського скарбу. 4 лютого 1773 р. висловлено намір про вилучення соляних джерел із приватного користування та заборонено відкривати нові соляні вікна. Подібні розпорядження від 6 серпня 1774 р. видано щодо торгівлі сіллю: з 1 листопада 1774 р. заборонялася приватна торгівля сіллю і відповідно до цього часу приватні орендарі соляних жуп мали продати державному скарбу всі соляні бочки по три злотих за штуку, а хто не встигне до цього терміну, то весь товар буде вилучений безоплатно на користь держави. Повідомлено, що приватні соляні жупи може викупити уряд за певну номінальну вартість. Дрогобицька солеварня перейшла у підпорядкування австрійських чиновників, які не мали фахової гірничої освіти і не були обізнані із солеварним промислом³.

Наприкінці XVIII ст. із запровадженням державної монополії на сіль (1774) уряд почав вимінювати у Східній Галичині приватні маєтки, де були солеварні, на маєтки колишніх королівських володінь, враховуючи при цьому належну кількість лісу при солеварнях, який був необхідний для виварювання солі. Відповідно до розпорядження від 1786 р., всі соляні джерела стали власністю держави⁴. Так, приміром, було здійснено викуп соляних жуп (Дрогобич, Стебник, Долина) із приватної власності роду Жевуських⁵.

У першій половині XIX ст. відбувається концентрація виробництва, закриття багатьох солеварень та зменшення випуску солі в діжках через низьку рентабельність та конкуренцію дешевої солі з Росії⁶. Станом на 1810 р. у Східній Галичині працювало тільки 20 соляних родовищ із

² Там само. С. 24.

³ MAJEWSKI S. Sól polska w początkach panowania austriackiego w Galicyi // Przegląd Górniczo-Hutniczy. 1914. Nr. 13. S. 621.

⁴ Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 35.

⁵ MAJEWSKI 1914. Nr. 15. S. 709.

⁶ Юрчишин Н. Способи та шляхи транспортування Дрогобицької солі з найдавніших часів до початку XXI ст. // Збірник наукових праць студентів історичного факультету / за ред. проф. Л. Тимошенка, доц. В. Галика. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2019. Вип. IX. С. 8–19.

500 розвіданих, а у 1860 р. їх чисельність взагалі було скорочено до восьми⁷.

На час приєднання Дрогобича до Австрійської імперії у місті діяло три солеварні: одна була надана старості Жевуському⁸; друга належала Дрогобицькому монастиреві кармелітів взутих⁹; третя – королівська, яка приносила 94,5 тисяч польських злотих річного прибутку. На об'єднаній та націоналізованій австрійською владою дрогобицькій солеварні видобувалося від 4 до 5 тисяч тонн солі щорічно. Менші солеварні Дрогобицького дистрикту (Уріж, Нагуєвичі, Ясениця Сільна, Попелі, Бяня Котівська, Волянка, Тустановичі, Унятичі, Трускавець, Колпець, Станеля, Улично) були закинуті у кінці XVIII – на початку XIX ст.¹⁰

Після запровадження монополії на сіль в Галичині та переведення приватних соляних шахт у державну власність розпочався період злиття менш витратних або ж географічно менш важливих осередків покладів солі. Загалом впродовж 1773 – 1799 років у Східній Галичині було закрито 49 солеварень і серед них місцевості із околиць Дрогобича: Солець (1774), Ясениця Сільна (1776), Улично (1780), Трускавець, Колпець (1784), Тустановичі (1786), Нагуєвичі (1788), Станеля (1793)¹¹.

У 1776 р. встановлено соляний податок для приватних жуп, яким дозволено продавати сіль у межах краю. У Самбірському циркулі цей податок становив 1 польський злотий 18 грош від однієї скарбової бочки і виплачувався щоквартально. У випадку його несплати приватна жупа вилучалася до державного скарбу. Підрахунки соляного податку проводили на підставі звітів про видобуток солі, які укладалися державними чиновниками. У випадку розширення видобутку солі та закладення нової жупи все виробництво вилучалося із приватного у державне управління. Утворено два склади солі, яка була оподаткована, у Львові та Ярославі. Заборонено продаж солі при банях, а також її вивіз із Львівського, Самбірського, Белзького, Кроснівського і Галицького дистриктів на схід і південь. На бочках із цих дистриктів вибивався герб Пілява, що був умовним позначенням на територіальне поширення у межах Галичини. У згаданих дистриктах була дозволена роздрібна торгівля сіллю, проте вона залежала від дозволу соляної адміністрації у Львові.

Було налагоджено суворий контроль за дотриманням встановлених мір та ваги соляної продукції. При жупах призначалися спеціальні держав-

⁷ Клапчук В. Солеваріння у Східній Галичині другої половини XIX – першої третини XX століть // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2009. № 20 (183). С. 275.

⁸ Староста Жевуський отримував прибутки не тільки із Дрогобицької солеварні, але й сусідніх жуп – Солецької, Стебницької, Трускавецької (див.: Гошко 1991. С. 20).

⁹ Історія цього монастиря подана у праці: Стецик Ю. Монастирі Дрогобиччини (XIV – початок XIX ст.). Дрогобич: Коло, 2000. С. 50–60.

¹⁰ Клапчук 2009. С. 277.

¹¹ Там само. С. 284.

ні чиновники, які стежили за дотриманням стандартів. Запроваджувалися тілесні покарання за фальсифікацію якості, сухості та вартості солі¹².

1781 р. знижено ціни на сіль у 1 крейцер віденської валюти на території Дрогобицького, Перемишльського, Лиського, Галицького, Тисьменицького, Коломийського дистриктів¹³.

У 1783 р. скасовано розпорядження від 1779 р. і 1782 р. та оголошено вільну торгівлю сіллю як у роздріб, так і гуртом за зниженою ціною. Також дозволено продавати сіль поза межі краю та закордон без сплати мита та мостового, однак збережено заборону про ввезення галицької солі до угорських і австрійських земель. Також встановлено заборону на утворення торгових монополій і оренд на продаж солі, особливо міським і дворовим управліннями із накладенням адміністративного штрафу у розмірі 400 червоних злотих. Зрівняно вартість галицької солі із закордонною¹⁴.

Потужності солеварного промислу у Галичині могли задовольнити продовольчі потреби половини населення тогочасної Європи. Проте австрійський уряд обмежував солеварне виробництво суто споживчими потребами людної галицького краю¹⁵.

Починаючи з кінця XVIII ст., у зв'язку зі зменшенням експорту солі, значною нестачею паливних матеріалів (деревини), у солеварнях Галичини розпочався процес заміни старого обладнання новим, більш продуктивним. Зокрема, на початку XIX ст. спостерігається заміна залізних панв на мідні та збільшення їх об'єму. Також відбувається заміна дерев'яних форм для набивання топок солі на металеві, досконаліші. Дрогобицька солеварня переходить на продуктивніший метод сушіння топок, який став можливим із будівництвом нових веж. Тут вогнища були влаштовані під панвами з димоходами, біля яких ставили залізні закриті шафи з полицями. Топки солі розкладали по цих шафах і вони сушилися тут впродовж 4–5 годин¹⁶. До нашого часу збереглося листування урядників солеварень Галичини із надвірною палатою, адміністрацією державних маєтків та соляних копалень, будівельними та іншими установами із питань ремонту, побудови виробничих будівель, житлових приміщень та асигнування грошових засобів для цих цілей (1827–1830)¹⁷. Так, до наших днів дійшов будівельний план ремонтних робіт канцелярського приміщення уряду солеварні Дрогобича за 1863 р. Автором цього проєкту був архітектор В. Негіруш, який подав зображен-

¹² MAJEWSKI 1914. Nr. 13. S. 624.

¹³ Там само. Nr. 14. S. 647.

¹⁴ Там само. Nr. 14. S. 648.

¹⁵ Там само. Nr. 15. S. 712.

¹⁶ Гошко 1991. С. 29.

¹⁷ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАЛ). Ф. 146. Оп. 7. Спр. 1700, 1701, 1702, 1891.

ня фронтального вигляду будинку з дахом, вікнами, з двома входами (справа і посередині з ганком)¹⁸.

В австрійський період проводяться і перші наукові дослідження Дрогобицького соляного родовища. Так у другій половині XVIII ст. відомий природознавець Бальтазар Гакет, який говорив про марнотратство жителями багатств надр та описав соляну жупу в Дрогобичі: діючі два вікна, глибина вікон 45,5 м. висота рівня солянки 11,4 м., вміст у відсотках 24–25 %¹⁹. Зокрема, результати обстежень були внесені до історично-географічної довідки про виявлення, добування та виварювання солі на теренах Прикарпаття, укладеної у канцелярії соляного уряду Дрогобича 29 січня 1841 р. Довідка подає докладні описи геологічних експедицій, фінансові звіти видобутку солі у середині 30-их років XIX ст. Окремий параграф описує видобуток солі в Борині. Цей нарис складається із чотирьох розділів, а ті в свою чергу з окремих параграфів. Розділи та параграфи починаються тематичними заголовками²⁰. У 1858 р. укладено загальні історичні та економічні відомості про солеварню в Дрогобичі: про місце розташування солеварні, опис шахт, розміри ємкостей соляних топок, кому належала джерела солеварні до приходу австрійської влади, скільки солі виробляли, хто працював на солеварні і як оплачувалась праця найманих робітників²¹.

За австрійським територіально-адміністративним поділом Галичини місто Дрогобич потрапило до Самбірського округу (циркулу) до якого входив також Дрогобицький дистрикт. Відповідно у Самборі була утворена Цісарсько-Королівська соляна адміністрація, яка управляла націоналізованими жупами у Дрогобичі (королівською, кармелітською та Жевуського). На 1781 р. адміністратором цього управління був Ян Езехіель Гермзон, контролером – Антоній Бецкер, канцеляристами – Кароль Собота, Ян Готліб Страус, до рахункової палати належали – Кароль Прятобевеш, Ян Бенєрський, до каси сольної адміністрації входили: касир – Ян Готтліб Блюм, контролер – Ян Людвіг Лебеус, писар – Каєтан Шега, канцелярійний слуга – Кароль Грієфнер. Вся ця Самбірська соляна адміністрація підпорядковувалася Цісарсько-Королівській дирекції із продажу вареної солі у Львові. Очолював згадану дирекцію надвірний комісар Францішек Салезій Барон із Стернбаха, який водночас був Цісарсько-Королівським консультором. До її складу також входили два директори – Кюнігсбергер та Єжи Людвік Рупрехт, обер-бухгалтер – Францішек Ксаверій Неблінгер, обер-контролер – Ян Фридеріх Кінітз, секретар – Ян Фридеріх Шитс, касир – Францішек Бернард Піні, протоколіст – Францішек Брейнер, канцеляристи – Кароль Чернь, Ян

¹⁸ Музей «Дрогобиччина» (далі МД). А-10875.

¹⁹ Кулин О. Стара Сіль: джерела з глибин. Дрогобич: Коло, 2017. С. 104.

²⁰ МД. А-10911.

²¹ МД. А-10933.

Станковський, писар складу – Францішек Кольчава, канцелярський слуга – Францішек Ригер²².

Із наведеного переліку помітно, що австрійська бюрократична чиновницька адміністрація була в основному укомплектована із представників прийшлих народів (німців, австрійців, чехів). В окремих випадках зустрічаються поодинокі представники польської народності, а натомисть повністю відсутні у системі управління вихідці із місцевих українських елітних родів. Це свідчить про те, що австрійський уряд розглядав Галичину як сировинно-товарну колонію багатонародної імперії.

У 1782 р. австрійський уряд провів реорганізацію управління державними соляними підприємствами: було утворено шість економічних округів, які називалися економічними дирекціями. До складу кожної із них, в тому числі і Дрогобицької, входили директор, інспектор та два писарі²³. Відповідно до фінансово-статистичної документації (1810–1815), Дрогобицька економічна дирекція належала до Самбірської. Зокрема, до останньої увійшли із теренів Дрогобицького дистрикту солеварні із Дрогобича, Модрич, Сольця, Стебника. Також сюди потрапили солеварні зі Старої Солі (Самбірський циркул), Тирави Сільної, Ляцька, Гучка (Сяноцький циркул), Лісовця, Болехова, Долини (Стрийський циркул)²⁴.

Утворення економічних дирекцій призвело до збільшення солеваріння, інтенсифікації праці та збільшення її продуктивності шляхом запровадження цілодобового робочого дня. Найкращою за якістю була сіль Дрогобицької солеварні, яка належала до першої категорії якості продукції, до якої також потрапила жупа із Старої Солі, натомисть сіль із сусідніх солеварень значно поступалася за смаковими якостями: Стебницька сіль була другої, а Модрицька і Солецька – третьої, найнижчої, категорії²⁵. Відповідно приналежність солі до певної категорії продукції впливало і на формування її вартості, яку можемо простежити на підставі фінансової документації, що відображено у *таблиці 1*.

²² Kalendarz tytularny czyli imiona y nazwiska wszystkich dignitarzow y urzednikow I. C. K. A. mosci w krolestwach Galicyi y Lodomeryi zostaiących, tudziez czeskiej y austriackiej nadwornej kancellaryi oraz y naywyzszego trybunału sądow nadwornych na rok 1781 we Lwowie u W. Iozefy Piller c. k. g. Typogr.

²³ Крыль М. Старосамбірщина: історія і культура. Львів: Піраміда, 2009. С. 166.

²⁴ ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 7. Спр. 726. Арк. 19.

²⁵ Там само. Арк. 79.

Таблиця 1

**Вартість річного видобутку солі на Дрогобиччині
впродовж 1807–1810 рр. (у флоринах)²⁶**

Дата	Дрогобич	Солець	Модричі	Стебник
1807 р.	57483	11178	11980	17873
1808 р.	57926	14141	14444	20051
1809 р.	61198	15113	14034	23030
1810 р.	83329	23225	25510	24078

Із наведеної оцінки вартості річного видобутку соляної продукції помітно, що дрогобицька сіль займала провідні позиції як у дрогобицькій окрузі, так і в усій Галичині (див. таблицю 1 та 2),

Таблиця 2

**Вартість річного видобутку солі у провідних солеварнях
Східної Галичини впродовж 1807–1810 рр. (у флоринах)²⁷**

солеварня	1807	1808	1809	1810
Дрогобич	57483	57926	61198	83329
Стара Сіль	29557	31310	24826	45377
Болехів	41832	40217	59698	46635
Долина	21711	26787	57037	27581
Калуш	20447	17883	12554	11390
Косів	15239	14821	13446	17040

Також Дрогобицька солеварня відзначалася найбільшими обсягами виробленої продукції не тільки на окружному, але й на загальному галицькому рівні. Про це засвідчують статистичні дані, які подаємо у порівняльних таблицях 3 та 4 за окремі роки:

Таблиця 3

**Обсяги річного видобутку солі на Дрогобиччині
впродовж 1807–1816 рр. (у центнерах)²⁸**

Дата	Дрогобич	Солець	Модричі	Стебник
1807 р.	66199	13917	11560	24650
1808 р.	70792	17945	19646	34582
1809 р.	66415	16923	16664	29831
1810 р.	69729	10360	13716	30534
1811 р.	60761	15387	12462	16911
1812 р.	38173	17206	14696	22879
1813 р.	17832	21507	9675	11597
1814 р.	34637	23643	14710	29774
1815 р.	45312	23355	14988	25025
1816 р.	44285	18544	13341	22711

²⁶ Там само. Арк. 66–67.

²⁷ Там само. Арк. 65–68, 71.

²⁸ Там само. Арк. 19.

Таблиця 4

**Обсяги річного видобутку солі на провідних солеварнях
Східної Галичини впродовж 1807–1810 рр. (у центнерах)²⁹**

солеварня	1807	1808	1809	1810
Дрогобич	66199	70792	66415	69729
Стара Сіль	49992	54201	45755	59197
Болехів	52033	52561	58549	57582
Долина	26975	24070	29925	30453
Калуш	14497	8253	7161	10717
Косів	27902	22647	23047	20965

Із *таблиці 3* помітно, що вторгнення Наполеона до Австрійської імперії призвело до зменшення видобутку солі у Дрогобичі майже удвічі, що, очевидно, зумовлювалося порушенням усталених міжнародних ринків збуту цієї продукції. Водночас зріс внутрішній регіональний попит на Стебницьку, Модрицьку та Солецьку ропи. Натомість із статистичних даних *таблиці 4* помітно, що Дрогобицька солеварня до 1810 р. займала провідні позиції за обсягами видобутку солі у Східній Галичині. Помітно, що річне виробництво не було стабільним, оскільки певні піднесення чергувалися значними падіннями в обсягах виробництва соляної продукції, що демонструє *таблиця 3*. Це, очевидно, було зумовлено як особливостями природних ресурсів, так і виробничою потужністю Дрогобицької солеварні, найменшої робочої сили та перебігом міжнародних військових і економічних факторів. Дрогобицька сіль забезпечувала не тільки місцеві господарські потреби – її вивозили в інші регіони Галичини, Австрії, Чехії і також за межі Габсбурзької імперії. На початку XIX ст. австрійський уряд дозволив експортувати сіль до Російської імперії та Варшавського князівства, однак обсяги її виробництва у першій половині XIX ст. не досягли рівня другої половини XVIII ст.

У 1829 р. скасовано державну монополію і запроваджено вільну торгівлю сіллю: відповідно до декрету Міністерства фінансів від 08.10.1829 р. під № 391 про введення вільної торгівлі сіллю у Шльонську, Моравії, Чехах, який набрав чинності від 01.11.1829 р³⁰. Загалом, Дрогобицька саліна наприкінці XVIII – першій третині XIX ст. постачала на експорт в середньому щорічно по 25 тисяч бочок солі, а за нею йшла Стара Сіль – по 20 тисяч бочок і замикала цей список експортерів Модрицька солеварня – по 5 тисяч бочок³¹.

Австрійський уряд відновив державну монополію на гуртову торгівлю сіллю аж у 1892 р., а натомість приватним залишився тільки роздрібний розпродаж³². Право добувати і транспортувати сіль мали лише люди,

²⁹ Там само. Арк. 65–68, 71.

³⁰ Там само. Спр. 1891. Арк. 50.

³¹ Кулин О. Стара Сіль: на хвилях століть. Дрогобич: Посвіт, 2020. С. 274.

³² Кріль 2009. С. 166.

які підписали з Австрійським урядом відповідний договір. Було покарання у вигляді штрафу у 1000 червінців за виварювання солі селянином для себе без дозволу та заборона використовувати солянку для приготування їжі. Бідному сільському населенню влада давала право безплатно брати розсіл із деяких нерозроблених джерел. Але ця пільга була обмежена: точно визначався об'єм цього розсолу і період (наприклад, на час соління овочів). Сіль продавали через «Крайовий відділ», який перепродував її від державних підприємств населенню³³.

Солеваріння у Дрогобичі сприяло розвитку цілої низки місцевих промислів та ремесел (бондарський, ковальський, лісовий), які обслуговували саліну та залучали до виробництва і транспортування продукції значну кількість мешканців. Розвитку міського ремесла сприяли урядові акти 1778 р., спрямовані на обмеження цехового принципу організації виробництва. Вони сприяли у занятті ремеслами представникам інших соціальних прошарків та різних віровизнань³⁴.

Докладний опис Дрогобицької саліни (станом на 1870 р.) уклав Іван Верхратський:

...Наявні два вікна (шиби, шахти або ж соляні колодязі) із яких черпають соляну ропу (сировицю). Одна шахта має 24 сажні глибини в якій буває звичайно понад 3 сажні соляної ропи. Друга шахта є значно більшою і глибшою до 27 сажнів, а соляної ропи в ній прибуває до 6 сажнів. Верхній вхід до обох шахт становить по одному квадратному сажню. За допомогою керату (круговороту, коловороту), який обертають коні, витягується ропа із шахти у кошах, зроблених у формі бордюків із волової шкіри, які вміщують в собі 8 кубічних стопів. Ці коші прикріплені на грубих, міцних линвах догори до отвору денного (денниці), яка має довкола відповідний високий заруб (оклад або ж прикладок) горішній (перший). Тут виливається ропа із коша, який витягнений на гору, і спорожнений кош спускається до низу, а в той час другий кош, наповнений ропою піднімається догори. Малим пробоем (дирою) у дні горішнього прикадка пливе ропа до долішнього прикадка (другого) звідки за допомогою помпи витягується до певної висоти і впадає відтак до збірника (резервуару). Звідти за допомогою труб транспортується до «варильні» (варильна вежа). У варильні ропу подають до черуи або панви, де її виварюють.

Черун складається із залізних плит (звично 1 м²), які мають по краях круглі дирки у які заплішуються спеціальні цвяхи. Така побудова черунів є досить практичною: можна було легко поміняти перепалені частини черуна та використовувати його заново.

У Дрогобицькій жупі є три черуни: один великий (названий «тіроллю» бо сконструював його тірольські майстри), а два малі. Із солі вареної у великому че-

³³ Юрчишин Н. Еволюція технології виробництва Дрогобицької солі від найдавніших часів до початку ХХІ ст. // Збірник наукових праць студентів історичного факультету / за ред. проф. Л. Тимошенка, доц. В. Галика. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2020. Вип. Х. С. 8–19.

³⁴ Криль 2009. С. 169.

руні роблять гурмани (великі циліндри солі), а сіллю із малих панв набивають топки. Виготовляють гурмани тільки на Дрогобицькій жупі. Також давніше виготовляли великі бочки солі по 70 фунтів, які називалися «солувки». На 1871 р. такий вид фасування вже занедбано.

Для обслуговування великого черуна призначено 24 наймані робітники: 2 «надзваричі» (майстри), 2 «вогняники» (відповідальні за вогнище), 2 зваричі (варять сіль), 18 стовбичів (набивали сіль у стовби (форми)). Коло кожного малого черуна залучено по 12 чоловік (2 надзваричі, 2 вогняники, 2 зваричі, 6 стовбичів). Кожна група робітників ділиться на тих, які працюють вдень, і на тих, які працюють вночі.

Щодо підігріву черунів, то є різні способи. Найдавніший спосіб, яким послуговувалися по галицьких жупах, є розкладення вогнища на руштах під черуном. Однак, цей спосіб був досить невиконаним та затратним, оскільки використовувалося багато дров для підігріву, а також треба було окремо палити для сушки топок, які часто покривалися кіптявою та чорніли, а це впливало на забарвлення солі. Із середини XIX ст. запроваджено «пультове» паління. Палять у пультах із зовні черуна, який відповідно розташований під вежою, а отримане тепло слугує не тільки для варіння солі, але також використовується для сушильних пічок, де сохнуть топки. Таким способом не тільки менше використовується дров, але й менше затрат на виробництво. При виготовленні гурманів використовується паління у пультах, однак, палиться окремо для варіння солі та окремо для просушки форм. Зваричі у всіх трьох черунах разом випалюють за одну добу 14 сягів змішаного дерева.

При варінні соляної ропи вода випаровується, а чиста сіль залишається. При варінні солі кидають до черуна дрібку воску для того щоб виварена сіль краще трималася купи. Коли википить вода, тоді варена сіль викидається із черуна за допомогою спеціальних грабель на «слимище» (верстат), де сіль лежить певний час, доки вода витече. Коли вже утвориться суцільна тверда маса, тоді вона дробиться палицями та перемішується для того щоб сіль стала дрібно зерниста. Стовбич набирає сіль у скриню та набиває у форми, які є двох видів (топки, гурмани).

Стовбич (набивач, формач) набиває сіль у топки праниками (шарабагами). Троє стовбичів виготовляють за робочу зміну 3800 топок, а за цілу добу шість робітників спроможні підготувати 7600 топок. Відповідно один стовбич середньому спроможний виготовити за 12 годин приблизно 1260 топок.

Топки подаються до печей, споруджених із литого заліза, які закриваються бляшаними дверцями. У цих пічках підтримується відповідний ступінь тепла, так що топки впродовж 4 – 5 годин повністю висихають.

Виготовленням гурманів займаються при великому черуні 18 стовбичів, із яких половина працює вдень, а половина вночі. На добу виготовляють 450 – 630 гурманів. Відповідно один робітник впродовж 12-годинного робочого дня спроможний виготовити від 25 до 35 штук гурманів. Сіль подають у дерев'яні форми, де вона сама по собі осідає. Через певний час (від 2 до 3 днів), коли сіль у гурмані просохне і западе, то робітники добавляють у форми ще солі та товчуть довбнями. Потім гурмани подаються до сушарні, яка також опалюється, де впродовж 24 годин висихає повністю.

Перед тим, як гурмани потраплять на склад, то вони проходять відповідну обробку: їх важать, обрізають та роблять позначки. Робітників, які цим займаються називають різачами. Вони стежать щоб виготовлений гурман важив 35 фунтів, оскільки свіжо виготовленні гурмани не раз важили більше аніж 40 фунтів, то в цьому випадку обрізають його до встановленої ваги. Сторони, які обрізані позначають гірничим знаком – молот і молот навхрест.

Готова сіль, як у топках, так і в гурманах, складається до складів та передається у відання фінансового урядника по її продажу. На складі для кращого огляду топки солі складаються у вигляді піраміди: нижній ряд починається із 100 топок, а всі наступні на одну топку менше. Так поскладано 16 рядів у висоту, верхній ряд має 85 топок. Загалом така піраміда містить в собі 1480 топок. Гурмани складаються один на другий і можуть мати 5 – 6 рядів у висоту. Топки або гурмани, які були пошкоджені при складанні заново відправляються на переробку. Одна топка важить 1,4 віденського фунту, а відповідно сотня стопок заважить 140 фунтів. В той час як чотири гурмани (один гурман має 35 фунтів) будуть рівнятися своєю вагою до однієї сотні топок. У 70-их роках XIX ст. один фунт солі у Дрогобицькій жупі коштував 5 центів, а сотня фунтів – 5 гульденів.

Із кінця 1868 р. занедбано виготовлення солі для худоби (до 97 фунтів солі додавали 1 фунт вугілля та 2 фунти окису заліза), оскільки її виготовлення було економічно затратним і прибуток від її реалізації не покривав всіх витрат на її виготовлення та й зі сторони покупців траплялися часті зловживання. В той час як від реалізації дрогобицької кухонної солі річний чистий прибуток становив від 361 200 до 404 200 гульденів.

На Дрогобицькій жупі у 70-их роках XIX ст. працювало понад 70 чоловік: 1 завідувач жупи (надзупник отримував зарплату у 1 000 ринських), 1 адюнкт (зарплатня у 800 ринських), 1 офіціал (у 600 ринських), 4 наглядачі при черунах, 4 надзваричі, 4 зваричі, 4 вогняники, 24 стовбичі, 6 підпомагачів, 8 носильників, 3 складачі, 3 різники (ваговики), 2 ріпники, 2 ковалі, 4 сторожі жуп. Адміністрація солеварні забезпечена житлом та опаленням.

Заробітна платня найманих робітників на солеварні залежала від кількості виготовленої продукції та від категорії професійної діяльності, що відображено у таблиці 5.

Таблиця 5

Розмір оплати праці найманих робітників на Дрогобицькій жупі станом на 1870 р. (у крейцерах)

категорія професійної діяльності	оплата за 100 топок	оплата за 100 гурманів
надзварич	1.896	0.888
вогняник	1.648	0.772
зварич	1.402	0.656
стовбич	1.236	0.576

Наглядачі при черунах першого класу отримують 7 гульденів, а другого класу 6 гульденів щотижня. Підпомагачі та носильники отримують по 54 цента, складач по 48 центів, ваговики по 67 із половиною центів, ріпники по 63 із третиною

центів, один коваль по 87 із четвертиною центів, а другий по 75 центів, сторож по 54 цента за дванадцятигодинний робочий день.

Окрім сталого штату робітників приймали ще для виконання допоміжних робіт необхідну кількість мулярів, теслярів, поденних заробітчан, які отримували відповідну платню за виконану працю. Робітники дрогобицької жупи працювали цілий рік без перериву, за винятком великих церковних свят. Половина робітників працювала в день (з шостої ранку до шостої години вечора), а половина вночі (від шостої вечора до шостої ранку)...³⁵

Отже, австрійська влада, запроваджуючи нові господарські відносини у галицькому краї, розглядала соляний промисел як один зі шляхів наповнення державної скарбниці, і відповідно її економічна політика була спрямована на встановлення державної монополії та ліквідацію приватного солеваріння. Геологічні дослідження соляних джерел проводилися з метою виявлення рентабельнішого виробництва. Малопродуктивні та малоякісні жупи ліквідовувалися, а натомість проводилася поступова модернізація більш прибуткових виробничих об'єктів.

³⁵ ВЕРХРАТСЬКИЙ І. Каменна соль [описание жуп Дрогобицкой и Стебницкой] // Литературный сборник галицко-русской Матицы. 1871. С. 152–154.

«ВІЛЛА Б'ЯНКИ»: (НЕ)ВІДОМІ ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ СПОРУДИ

Олег Стецюк (Дрогобич)

У ХІХ ст. околиці Дрогобича охопив «нафтовий бум», який вплинув на розвиток краю і видозмінив його.

Сам Дрогобич був одним із центрів нафтових операцій, в яких брали участь австрійці, німці, бельгійці, канадці, британці, українці, поляки, євреї, американці, угорці та навіть вихідці зі Швейцарії. Кожен тут мав свій бізнес-інтерес. Та навіть газети у місті видавали п'ятьма мовами: українською, німецькою, польською, на мові ідиш та французькою. А в поближному курортному Трускавці у 1900 році в меню ресторану пропонували страви української, польської, угорської, італійської, іспанської та французької кухні.

Ця мультикультурність, яку «розпалила» нафтова епоха, принесла до Дрогобича, де осіли нафтові магнати, частинку з кожної країни, вплинувши почасти і на його архітектурне обличчя. Спадщина австрійського періоду репрезентується чудовими зразками, що є упізнаваними символами міста та досить популярними серед туристів: вілла Яроша (вул. Шевченка, 23), вілла Кумеркера (вул. Франка, 16), вілла Ільницького (вул. Франка, 38), вілла-палац братів Гартенбергів (вул. Франка, 36), вілла Мойсея Гартенберга (вул. Шевченка, 12) та вілла віденського промисловця Маркуса Земана, де нині функціонує головний корпус музею «Дрогобиччина». Про останню віллу як один з кращих зразків архітектури з підавстрійського часу у місті детально розповімо у нашій публікації.

Вілла згадується, як вважають¹, на сторінках оповідання «Весна» Бруно Шульца, де мешкала недосяжна красуня Б'янка (онука імператора Мексики з дому Габсбургів). «Злокалізував» цю віллу відповідно до твору шульцолог Владислав Панас², по смерті якого вийшла книга

¹ Див.: Панас В. Вілла Б'янки. Малий дрогобицький путівник для приятелів (фрагменти). Львів, 2006. С. 80.

² Професорові Люблінського католицького університету Владиславу Панасу (Władysław Panas, 1947–2005) за визначний внесок у розвиток українсько-польських науково-освітніх та культурних взаємин і міжнародну підтримку у пропагуванні життя й творчості Бруно Шульца у Дрогобичі, вченою радою ДДПУ ім. Івана Франка 20 січня 2005 року було присвоєно звання Почесного Доктора університету.

«Вілла Б'янки. Малий дрогобицький путівник для приятелів (фрагменти)» (2006), що стала першим відомим нам окремим виданням про будівлю. Водночас назва «Вілла Б'янки» закріпилася у середовищі шульцівських дослідників. Її вже стали маркувати у відповідній назві і на шульцівських картах³, а згодом це було підхоплено і самими мешканцями Дрогобича.

Це «літературне ім'я» Палацу мистецтв музею «Дрогобиччина» приваблює чимало туристів. І назва «вілла Б'янки» закріплена в численних публікаціях та книгах, а сама споруда стала одним з головних пунктів на туристичних шляхах шанувальників творчості письменника та художника Бруно Шульца. Тут йому приурочена кімната-музей, в якій експонуються «фрески» (настінні малюнки), що в минулому спричинили чимало скандального шуму. Саме «шульцівська тема» додала популярності цій віллі.

Загалом в історії цієї споруди є багато білих лакун. Не знайдено відповідей на такі важливі запитання: коли точно збудували віллу, хто збудував та для кого? Є також плутанина з довоєнними власниками, і хто насправді з них власник?

Нам відомо, що палац збудований у стилі історизму, а саме – в необа-роко⁴, який датують кінцем XIX або початком XX ст., і є він пам'яткою архітектури місцевого значення (охоронний № 818-М)⁵.

Завісу таємничості привідкриває проєкт вілли з 1905 року, який зберігається у приватній збірці у Варшаві (рис. 1). Згідно з проєктом, будинок увінчує балюстрада з кам'яними вазами без ручок (але під час будівництва були встановлені вази⁶ з боковими ручками); замість двох ваз на кутах планувалося встановлення скульптур (ймовірно, богів). Подальший вигляд споруди відповідає тому, що можемо бачити нині (за винятком окремих елементів). На проєкті написано, що малюнок для пана Кауфмана⁷ (без зазначення імені) та Маркуса Земана⁸ (останнього написали великими буквами). Постать першого ще належить дослідити, а ось про другого знаємо дещо більше й можемо вважати саме «першим» власником-замовником вілли. (Ймовірно, проєктів могло існувати й декілька). У верхньому лівому куті при збільшенні віднаходимо ще одне ім'я – будів-

³ http://www.niecodziennik.mbp.lublin.pl/images/stories/drohobycz/2010/mapa/2_mapka_rewers.pdf

⁴ Дякую за стилістичне визначення львівській архітекторці пані Аллі Мартинюк-Медвецькій. Також автор висловлює окрему подяку в пошуку деяких матеріалів з історії вілли пані Лії Ландберґ (Ізраїль) та пані Ользі Сенік.

⁵ Див.: Наша спадщина. 2018. № 1(13). С. 59.

⁶ Припускають, що вази могли бути з романцементу, але для цього потрібні додаткові дослідження фахівців.

⁷ Знаємо, що був торговцем.

⁸ До речі, рідний брат матері Шульца, Юда Кумеркер (1833–1907), був одружений з Ганною Земан. Тому важливо в майбутньому дослідити зв'язки родин Маркуса Земана і Бруно Шульца.

ничого «С. Materne». Це не надто відомий німецький архітектор Конрад Матерне⁹, за його проєктами були споруджені не менш вишукані вілли у Дрездені (Німеччина) (рис. 2).

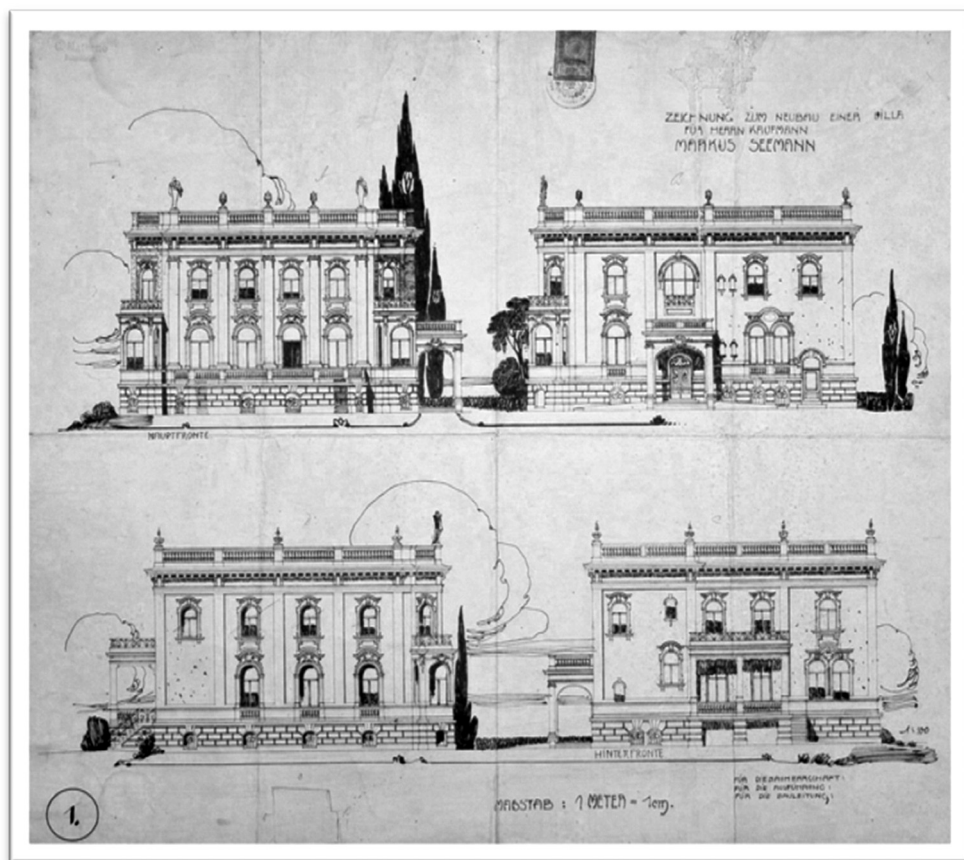

Рис. 1. Проєкт вілли купця Маркуса Земана з 1905 року, зберігається у приватній колекції Томаша Куба Козловського у Варшаві. Вперше план був опублікований у книзі «Świat Kresów» (Warszawa, 2011)¹⁰. У 2017 році власник знахідки повідомив, що план придбав до своєї колекції понад 10 років тому.

⁹ Рід Матерн знаходимо також у метричних римо-католицьких записях Дрогобича у 2-й пол. XIX ст. Та чи це родичі – не відомо. Також рід Матерн фіксуємо у метричних греко-католицьких записях села Дорожів на Дрогобиччині у той же період.

¹⁰ Уперше автор пропонуваної публікації про існування такого плану довідався з «Бюлетеня Товариства приятелів Дрогобицької Землі» (Buletyn SPZD. 2016. № 19), що змотивувало звернутися безпосередньо до колекціонера. У самому «Бюлетені» (С. 80) в огляді книги «Світ кресів» подають таку інформацію про креслення: «Проєкт вілли Маркуса Земана з Дрогобичі з 1905 р., нині znana як „Вілла Б'янки”».

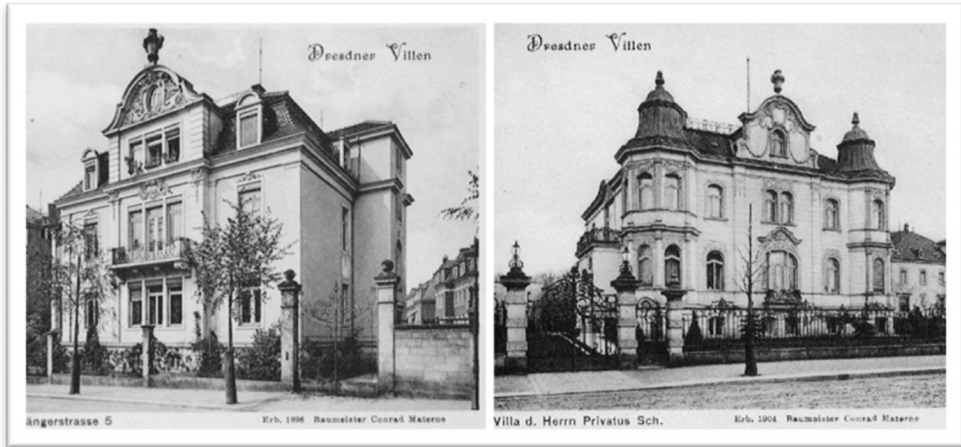

Рис. 2. Зразки вілл Конрада Матерне у м. Дрездені. Поштові листівки поч. XX ст.: вілли 1896 та 1904 року. З наявних зразків бачимо, що невід'ємним атрибутом фасадів є стилізовані вази нагорі.

Заглиблюючись у більш давню історію, попередньо знаходимо, що віллу було збудовано на місці дерев'яного будинку та землі, співвласником яких був Ізраель Вайнгартен (Izrael Weingarten)¹¹. На кадастровому плані 1853 (та відповідно 1886) року це була будинкова парцеля під № 531. А наш Вайнгартен у 1879 році вказується як власник будинку під № 280, будинкова парцеля 531/2, 531/3, та будинку під № 293, будинкова парцеля 531. Іншим співвласником був Зюскінд Ашканазі (Suskind Aszkanazy). За ним зафіксовано¹² будинок № 294, йому належала частина парцелі під номером 531/4. Кому з них належав дерев'яний будинок, на місці якого згодом постала вілла, ще треба з'ясувати. У той час ділянка з будинками належала до дільниці Міські Загороди (Zagrody miejskie) (іл. 1).

Автори книги «Нариси історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI століття)» (Дрогобич, 2009) подають на С. 292 фрагмент ідентичного кадастрового плану (кадастрової карти), але за 1886 рік, яка різниться лише темнішим забарвленням.

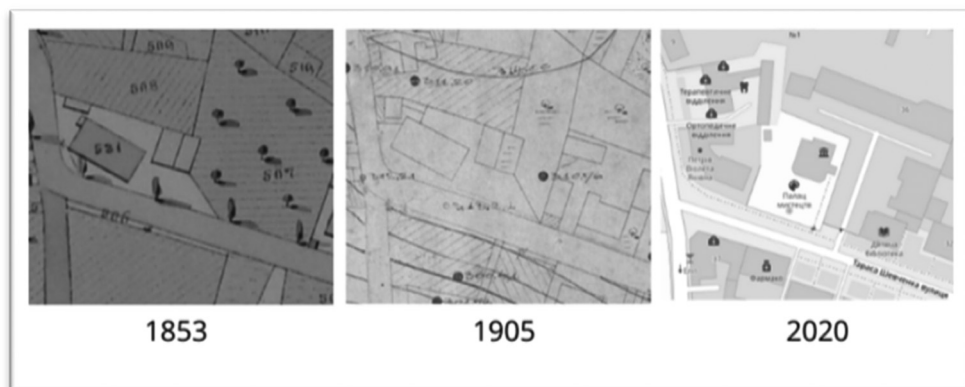
Перед Першою світовою війною палац «належав» купцеві Маркусу (Мареку, Мордехаю) Земану (M. Seemann¹³, 1864–1933), торгівцю залізних товарів та технічних пристроїв. Його фірма працювала у Дрогобичі від 1900 року, мала філії у Бориславі та Східниці; у Дрогобичі досі збереглися сейфи Земана (рис. 3). Якщо він не лише продавав, а й виробляв залізні

¹¹ Див.: ЦДІАЛ. Ф. 186. Оп. 1. Спр. 4731. Арк. 674.

¹² Там само. Арк. 683а.

¹³ У перекладі з німецької означає «моряк». Існують такі варіації прізвища: Sehman, Schimman, Seaman.

товари, залишається з'ясувати й місце розміщення його ливарні¹⁴. Земан також був одним з членів дирекції Кредитного закладу («Zakład kredytowy») у Дрогобичі, зареєстрованого в 1905 році¹⁵. У дирекції фінансової установи згодом також засідав¹⁶ із Марекем Земаном власник аптеки на Ринку Еміль Сафрін, а також Арон Шпіцман. А до того на момент закладання товариства із Земаном до дирекції входили Юзеф Лявтербах та Айзіг Бакенрот.

Лл. 1. На кадастровому плані 1853 року (з ЦДІАЛ України) бачимо, що на місці майбутнього палацу стояла дерев'яна будівля з чільним фасадом до дороги. Ліворуч від неї на розі вулиць маємо муровану споруду. Це наводить на думку, що зазначена дерев'яна будівля виконувала допоміжну (господарську) функцію. Геодезична карта 1905 року (правда, без кольору) не фіксує жодних змін. Висновок: відповідно до проекту 1905 року, віллу почали будувати або в сам 1905 рік, або після 1905 року, розмістивши на фундаментах давнішого дерев'яного будинку. Певну забудову на ділянці біля вілли ми віднаходимо з кін. XVIII ст. на карті фон Міра.

Автор цих рядків довгий час вважав, що «вілла Б'янки» була винятком і не належала нафтовикам, що, як виявилось, було хибним твердженням. Так, Марек Земан на поч. ХХ ст. був власником¹⁷ нафтової фірми «Faustyna» у Мражниці.

¹⁴ У 1912 році у Дрогобичі існувало бюро ливарні Генрика Дреєра на вул. Польній (нині вул. Б. Козловського), де саме відбувалося виробництво невідомо.

¹⁵ Statystyka Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicyi z W. Księstwem Krakowskiem za Rok 1905. Lwów, 1906. S. 70.

¹⁶ Там само. S. 53.

¹⁷ Galicyjski przewodnik naftowy za rok 1906. Drohobycz, 1906.

Рис. 3. Верхня частина сейфу фірми М. Земана (розміщено на НПК «Галичина», Дрогобич, вул. Бориславська). Фото Андрія Дудка.

Рис.3_1. Васервага із клеймом Марека Земана. Джерело: *allegro*¹⁸

Перше відоме нам зображення вілли (окрім проекту 1905 р.) маємо на поштовій листівці 1909 року з написом «Willa Seemana» (іл. 2)¹⁹. Беручи до уваги також вище згаданий проєкт, робимо висновок: її збудували в період між 1905 і 1909 роками.

¹⁸ Див.: <https://archiwum.allegro.pl/oferta/poziomica-m-seemann-drohobycz-bronislaw-schodnica-i7482609669.html?fbclid=IwAR3Sp2nR0Iz5WIMajjDAVgIqkOpTyojLQKvHgiWkqU28Sn-Hxld9WbtoYI>

¹⁹ Ця листівка опублікована також у кн.: Садовий В. 250 кадрів старого Дрогобича. Дрогобич, 2016. С. 215.

Іл. 2. Вілла Земана, видавництво книгарні Я. Пільпля (J. Piłpla), 1909 р. Листівка з колекції Збігнева Мільчарека (Zbigniew Milczarek). На задньому плані справа видно будинок, який має дах з візерунком. Подібний дах можемо побачити на теперішньому ліцеї № 3 і на колишній віллі Яна Невядомського – кадастрова карта 1905 року його не фіксує. Вочевидь, усі ці будинки зводили в один період.

У 1911 році фірму з торгівлі залізом і технічних предметів Марека Земана перебрали на себе брати Шпіцмани – Арон, Якуб, Едмунд, Макс та Маурици, котрі були власниками нерухомості й нафтовими промисловцями у Дрогобичі²⁰ та займалися бізнесом в його околицях. Як можемо здогадуватися, разом із фірмою брати Шпіцмани отримали також віллу, яку на поштовій листівці означено як «вілла Шпіцманів» (іл. 3).

Окрім того, брати володіли й колишнім складом технічних артикулів Земана²¹, який розміщувався на цій же вулиці у будинку під № 22. Нині він локалізується як третій дім колишньої школи № 15²². Попри це у 1912 році бюро Марека Земана розташовувалося за адресою вул. Жупна, 4 (тел. № 209)²³. За цією ж адресою вказується також бюро одного зі згаданих братів – Едмунда Шпіцмана – з тим же номером телефону. З цього можемо

²⁰ Zbiór ogłoszeń firmowych trybunałów handlowych: stały dodatek do „Przeglądu Prawa i Administracji”, 1912. [оголошення № 157]. Вочевидь, фірма Земана виготовляла із заліза певні речі для видобутку нафти, чим можна обґрунтувати рішення купівлі фірми братами-нафтовиками.

²¹ Spis abonentów c. k. sieci telefonicznych w Galicyi. Lwów, 1912. S. 193–194.

²² Будівля школи – це об'єднання трьох вілл: Бергверка, Тігермана та Шмера.

²³ Spis abonentów c. k. sieci telefonicznych w Galicyi. Lwów, 1912. S. 193.

зробити висновок, що братам Шпіцманам було продано лише частину бізнесу. Причини продажу нам не відомі.

Лл. 3. Вілла Шпіцманів (Willa Spitzmanów). Поштова листівка, видання Л. Розеншайна (Leon Rrosenschein), 1913 р. Із колекції Збігнева Мільчарека (Zbigniew Milczarek).

Шпіцмани мали у Бориславі копальню нафти «Celina»²⁴. Соломон та Якуб Шпіцман у Тустановичах були співвласниками нафтової фірми «Соломон»²⁵ та «Аба»²⁶. Окремо Якоб Шпіцман ще володів в Тустановичах нафтовою фірмою «Ізабела». Соломон Шпіцман у 1912 році заклав²⁷ банківську установу «Банкірське підприємство Саламон Шпіцман» (Przedsiębiorstwo bankierskie Salomon Spitzmann). Арон Шпіцман був разом із Земаном (станом на 1908 рік) у дирекції Кредитного закладу, про який уже йшлося вище. Сам Земан згодом переїхав до Відня і відтак згадується як віденський промисловець. Окрім нафти, Шпіцмани займалися продажем пива²⁸.

²⁴ Tygodnik Drohobycski. 1914. Nr. 1. S. 3. «Целіна» – це нафтова спілка, яка згодом належала до акціонерного товариства «Нафта» у Львові. До товариства належали ще інші копальні нафти в Бориславі: «Blochowka», «Nafta» та інші копальні в Мражниці, Тустановичах і т. ін.

²⁵ Galicyjski przewodnik naftowy za rok 1906. Drohobycz, 1906. S.142.

²⁶ Pożary // Tygodnik Samborsko-Drohobycski. 1906. Nr. 26. S. 7.

²⁷ Zbiór ogłoszeń firmowych trybunałów handlowych: stały dodatek do „Przeglądu Prawa i Administracji”. Lwów, 1912. S. 153–154.

²⁸ Panie Buchsbaum, nawróć na drogi // Tygodnik Drohobycski. 1912. Nr. 24. S. 3.

Рис. 4. «Вілла Якуба Шпіцмана». Тут до 1928/29 р. розміщувався магістрат Дрогобича. Фото з «Tygodnik Ilustrowany», Nr. 26, 30.06.1911 р.

З телефонного довідника 1912 року дізнаємося ще одну цікаву річ: Якуб Шпіцман був власником нерухомості за адресою вул. Міцкевича, 28 (тел. № 157, на кадастровому плані 1853 року дім позначений як мурована споруда). Водночас за цією адресою розміщувався також дрогобицький Магістрат (тел. № 1). Відомо, що ще в 1850-х роках²⁹ канцелярію міського управління перенесли у приватний дім на Лішнянськiм передмісті³⁰. Таке рішення було продиктовано також тим, що ратуша на Ринку була аварійною та потребувала ремонту. Припускаємо, що вілла Якуба Шпіцмана стала тимчасовим «прихистком» для магістрату із самого початку³¹ аж до 1928/29 року³² (рис. 4). У ці роки депутати почали переселятися в кабінети новозбудованого приміщення ратуші, яке офіційно відкрили та освятили 29 вересня 1929 року.

У тому ж телефонному довіднику віллу за адресою, яку ми визначаємо як тодішню вул. Міцкевича, 38, не знаходимо.

Інші Шпіцмани у 1912 році ще вказуються за такими адресами: помешкання Арона Шпіцмана на вул. Шевченка, 20 (тел. № 200), помешкан-

²⁹ Див.: Drohobycz (Zawalenie się sufitu i skutki tegoż) // Kurjer Lwowski. 1902. Nr. 252. S. 3.

³⁰ Див.: Площанський В. Королівське вільне місто Дрогобич. Перевидання 1867 року. Дрогобич: «Бескид», 1991. С. 39.

³¹ На жаль, невідома дата перенесення магістрату, що вимагає окремого вивчення.

³² Тепер будинку немає. Коли у міжвоєнний час праву частину будинку розібрали, то ліву сторону в 1939/40 рр. вказують, як старий дім Управи міста. Права сторона була розібрана в міжвоєнний час, а на місці збудували нову споруду, де був відкритий дім Легіонів-стрілецьких, згодом названий іменем Тадеуша Голувки; ліва сторона була розібрана після Другої світової війни. Локалізується за нинішньою адресою вул. Шевченка, 22. Позаду магістрату з видом на міський парк колись була «цюпа» (хлопська в'язниця), де одну добу (з 12 на 13 червня 1880 року) відбув ув'язнення Іван Франко, коли його провадили з Коломиї до Нагуевич. У своєму творі «На дні» Франко дрогобицьку цюпу називає «місцем смрада і печалі». Також до твору він іронічно додав: «Присвячую громадському урядові богоспасаємого міста Дрогобича. Автор».

ня Макса Шпіцмана на вул. Шевченка без зазначення номеру будинку (але вказують тел. № 25).

Ще згадується помешкання Арнольда Шпіцмана на вул. Шевченка, 3 та помешкання купця і промисловця Еліаша Шпіцмана на вул. Шевченка, 10 (тел. № 53), помешкання крайового адвоката д-ра Леона Шпіцмана на вул. Фоєрштайна, 20 (тел. № 208), канцелярія ж його була за адресою Ринок, 25 (тел. № 52). На тій же вулиці під № 29 мешкав Шпіцман Саломон (тел. № 29). Як вони стосувалися до згаданих братів – поки не відомо.

Окрім того, існувала ще спілка Шпіцманів та Каммерманів, котрі мали гуртовий склад вина та горілки (канцелярія розміщувалася на тодішній вул. Чацького; нині це початковий відрізок вул. Шевченка).

Краєзнавець Роман Пастух віллу братів Шпіцманів подав, як відомий нині будинок, яким згодом володів Раймунд Ярош: «Коли з Дрогобича виїжджали назавжди нафтові магнати брати Шпіцмани, Ярош купив у них за великі гроші гарну кам'яницю (тепер у ній Палац школярів)»³³. Також краєзнавець подає братів, як «перших власників»³⁴, що популярно увійшло в краєзнавчу літературу. Двома реченнями описує й історію дому, про який наша публікація: «Окремо, наче красується, колишній дім доктора-рентгеніста Гіммеля. Побудований в багатому на архітектурні оздоби стилі пізнього бароко, він є пам'яткою архітектури в Дрогобичі»³⁵ (рис. 5).

Рис. 5. Вілла Земана, поштова листівка, видана перед Першою світовою війною.

³³ Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича. Львів: Каменяр, 1991. С. 75.

³⁴ За даними історика Богдана Лазорака, тим «першим» власником був нафтовий магнат Шулім Шраєр, двоюрідний брат діда Альфреда Шраєра. Див.: <https://www.youtube.com/watch?v=Wql2i4fMZe0>.

³⁵ Пастух 1991. С. 90.

У телефонному довіднику за 1912 рік віднаходимо ще Емануеля Земана (Emanuel Seemann) за адресою Ринок, 22 («кам'яниця Соломона Бакенрота»)³⁶. Він тримав крамницю заліза, тут було і його помешкання. Ймовірно, це був родич. У міжвоєнний час за згаданою адресою вказують вдову Ем. Земана, яка продовжувала справу чоловіка.

Земани як власники нерухомості також зустрічаються на пл. Ринок. Перед війною їм належала кам'яниця³⁷, яка мала № 31 (конскрип. № 36). Місце, де вона стояла, локалізується за нинішньою адресою пл. Ринок, 26, а саме – розміщувалася там, де нині існує аптека «Мед-Сервіс» (її права частина). За будинковим № 31 родину Земанів ми віднаходимо ще з 1826 року. Ймовірно, це все родичі власника вілли Б'янки, що вимагає окремого дослідження та доповнення теми.

Вочевидь, в часи російської інвазії міста в період Першої світової війни, вілла зазнала грабунку. У 1915 році у військовій пресі читаємо, що «помешкання заможних осіб, котрі залишили місто, пограбовано. Козаки грасували в них, як дика орда. Найбільше потерпіли помешкання віцебургмістра Дрогобича п. Якуба Фоєрштайна, далі віцебургмістра Тустанович-Волянки п. Шпіцмана...»³⁸. Котрого зі Шпіцманів, так і не вказали. Та саме Якуба Шпіцмана називали начальником³⁹ (війтом та навіть бургомістром) гміни Волянки-Тустановичі й ним він був від 1906 року. То ж виходить, що постраждав дім за адресою вул. Міцкевича, 28 (тепер тут дім за адресою вул. Шевченка, 22), де містився також магістрат, про що вже йшлося вище. За часів керівництва Якуба Шпіцмана в Тустановичах (нині частина Борислава) з'явилися, як пише тодішня преса, нові кам'яні тротуари, добрі дороги, водогони, дві красиві муровані школи і школа промислова⁴⁰ (а до 1906 року тут не було жодної школи), освітлення і т. п. У часописах Шпіцмана називали «свинею», який «сам не крав й іншим не давав»⁴¹. В іншій статті писали, що «з Тустановичами буде інтерес, бо там Шпіцман має в гмінній касі мільйони, на котрі пильним оком уважа Ярош, як член повітового відділу»⁴².

У міжвоєнний час у стінах вілли існував рентген-інститут доктора Леона Гіммеля (Leon Himmel, 1880–1931), який приватною практикою за-

³⁶ За вказаною адресою до 1939 року діяла друкарня Юзефа Левенкопфа/Льовенкопфа (J. Lewenkopf/Löwenkopf, drukarnia / Löwenkopf i S-ka, drukarnia / Löwenkopf Józef, druk. i fabr. pieczętek), яка відома у місті вже з 1912 року і спершу містилася на вул. Ковальській, 11.

³⁷ Відділ міського архіву виконавчого комітету Дрогобицької міської ради. Ф. 5. Оп. 1. Сп. 10. Арк. 65–108, 211, 223.

³⁸ Zagłębie naftowe w Galicyi // Ilustrowany Kuryer Wojenny. 1915, 18 lipca. Nr. 21. S. 6–7.

³⁹ Czyż by nagonka? // Tygodnik Drohobycki. 1914. Nr. 8. S. 3.

⁴⁰ Була відрита у 1912 році.

⁴¹ Deputacya z 1000 głów // Tygodnik Drohobycki. 1914. Nr. 9. S. 2.

⁴² Quo vadis, endecyo? // Tygodnik Drohobycki. 1914. Nr. 31. S. 2.

ймався від 1911 року (диплом отримав у 1909 році⁴³). З доктором якось трапився один цікавий випадок: його помилково внесли у списки мертвих під час епідемії сипного тифу. В одному з документів сказано, що два т. зв. «вільно практикуючі лікарі» – Леон Гіммель і Яків Рудерфер – заразилися тифом і померли у 1920 році, надаючи допомогу тифозним⁴⁴. Гіммеля та його промінь «Roentgena» у місті ми вже зустрічаємо перед Першою світовою війною. Коли у 1913 році трапився скандал і в печиві пекарні Невядомського почали знаходити тарганів⁴⁵, то жартували, що розвиток комахи в шлунку людини зможе дослідити своїм променем саме Гіммель. За цією згадкою, доктора Гіммеля треба вважати першим, хто мав рентген-апарат у місті, адже додаткових відомостей про інших ми поки що не знайшли. Телефонний довідник за 1912 рік, на жаль, не подає жодних відомостей про д-ра Гіммеля.

Після смерті Гіммеля власником будівлі ще перед Другою світовою війною вказують спадкоємців доктора та Лолу Гіммель⁴⁶. Спершу ми не знали, ким є ця Лола для Леона. Директор музею «Дрогобиччина» Алла Гладун стверджувала, що це його дружина з роду Вексельбергів і в них є запис про одруження, однак того запису не показала. Його фото нам надіслала знайома дослідниця з Ізраїлю: у записі про шлюб⁴⁷ за 1912 рік подається, що Леон Гіммель (Leon Himel, народився⁴⁸ 20.XII.1880) родом із Борислава, лікар у Відні, син подружжя власників нерухомості Гіллеля Гімля (Hillel Himel) і Хаїни Голдберг з Борислава. У 31 рік одружився із Леа Вексельберг (Lea Wechselberg), якій було тоді 26 років (народилася⁴⁹ 3.IX.1885), родом із Борислава, донька подружжя власників нерухомості Хаїма Геро[...] Вексельберга і Хаї з дому Брандлер в Бориславі. Тож виходить, що Лола і є тією Леєю, а «спадкоємці» – це їхні діти. Кілька років тому до Дрогобича, як розповіла працівниця музею, приїжджала з Нью-Йорку жінка, яка є сусідкою доньки колишнього власника цієї вілли, тобто мовбито Гіммеля. У 2024 році завдяки Ярині Бойчук зі Львова ще раз підтвердилося, що донька Леона жила в Нью-Йорку на Мангеттені і має двох синів, а рідне місто покинула у 19 років. Крім того, Бруно Шульц начебто давав їй приватні уроки малювання, тож вона вірогідно могла бути

⁴³ Див.: Urzędowy spis lekarzy uprawnionych do wykonywania praktyki lekarskiej oraz aptek w Rzeczypospolitej Polskiej. 1924/25.

⁴⁴ Богаченко М., Романяк М. Медицина Дрогобича: Історичні нариси. Дрогобич, 2008. С. 264.

⁴⁵ Piekarnia Nlewiadomskiego // Tygodnik Drohobycki. 1913. Nr. 44. S. 1.

⁴⁶ Згідно з даними податкових книг, які містяться в Дрогобицькому архіві.

⁴⁷ Див. запис про шлюб: http://agadd2.home.net.pl/metrykalia/300/sygn.%203022/pages/1_300_0_0_3022_0082.htm?fbclid=IwAR3LugoSTy4sc9VT6bJqtmnZ_pYRiN622a-1QWV0OB-vT0j4G-EUq5PrQAZ0

⁴⁸ Див. запис про народження: http://agadd.home.net.pl/metrykalia/300/sygn.%2034/pages/PL_1_300_34_0175.htm

⁴⁹ Див. запис про народження: http://agadd.home.net.pl/metrykalia/300/sygn.%2039/pages/PL_1_300_39_0149.htm

і прототипом славнозвісної Б'янки. Наразі очікуємо додаткові матеріали та фото, котрі, сподіваємось, доповнять історію.

Поряд з цією нерухомістю вказуються ще дві поблизу: дім на тодішній вул. Міцкевича, 25, співвласниками якого були д-р Едвард Гаммерман та Лола Гімльова⁵⁰. Вочевидь, ідеться про будинок навпроти за адресою вул. Шевченка, 31. Другим був дім на тодішній вул. Сенкевича, 22, де вказується, що будинок спадкоємців Хаїма Вексельберга переходить до рук Лоли Гімель⁵¹.

Із клепсидри, яку вмщує львівська газета «Chwila»⁵², довідуємося, що доктор був «найбільш відданим діячем сіоністичного руху»⁵³, радником міста Дрогобича, віце-президентом Товариства грошової допомоги, президентом нар.-євр. клубу міських радних, членом місцевого керівництва сіоністської організації. У місцевій газеті «Głos Drohobycko-Borysławsko-Samborsko-Stryjski» подали також клепсидру, але обійшлися загальними співчуттями, без особистісної конкретики⁵⁴. Не виключно, що причиною смерті могла стати і його професійна діяльність, через опромінення.

Загалом у Дрогобичі, окрім єврейської родини Гімелів, ще наприкінці XIX ст. проживала родина Гімелів, котрі були римо-католиками – це родина коваля Антонія Гімеля (нар. 25.5.1874), сина Сімеона Гімеля та Катерини Лазурко/Мазурек.

Після смерті Гімеля керівником закладу став лікар тієї ж професії д-р Йозеф Рот⁵⁵ (нар. 1894, диплом отримав у 1928 році), який з 1 травня 1931 року відновив діяльність «знаного інституту рентгеновського»⁵⁶, як колишньої елеви («elewa») центрального інституту проф. д-ра Гольцкнехта⁵⁷ у Відні та секундаріуша рентгеновського інституту при Єврейському шпиталі у Львові. У цей період Рот вказується як один з орендарів за адресою вул. Міцкевича, 40 та Сенкевича, 22 (тел. № 74–32). За

⁵⁰ У податкових книгах зустрічаємо напис прізвища з однією та двома літерами «м».

⁵¹ Станом на 1930 рік за адресою вул. Сенкевича, 22 вказується Перша жіноча приватна гімназія.

⁵² Див. клепсидру за 14.IV.1931. Добірка вирізок з газет до історії вілли була опублікована у групі «Drohobycker Zeitung» дослідницею пані Лією Ландберг. Див.: https://www.facebook.com/groups/drohobycker/permalink/1256819404357700/?comment_id=1257009467672027&reply_comment_id=1257238274315813.

⁵³ Відомими засновниками сіоністського руху в Дрогобичі були політик Леон Райх та художник Ефроїм Моше Лілієн. У 1895 році Райхом було закладено сіоністську організацію. Однак початки руху вже були у 1880-х роках.

⁵⁴ Z karty żałobnej // Głos Drohobycko-Borysławsko-Samborsko-Stryjski. 1931, 3 maja. Nr. 11. S. 5.

⁵⁵ Rocznik Lekarski Rzeczypospolitej Polskiej. 1938. S. 100.

⁵⁶ Див. «Chwila» за 04.V.1931.

⁵⁷ Гвідо Гольцкнехт (Guido Holzknicht, 1872–1931) – австрійський лікар-рентгенолог, один з піонерів радіології, керував відділом рентгенології при Віденському шпиталі, де згодом на базі виник Інститут Гвідо Гольцкнехта. Що цікаво, у Дрогобичі Гольцкнехти справді бували, але це був Роберт Гольцкнехт (ймовірно, родич), який працював у міністерстві юстиції. Віденський гість завітав до Дрогобича у 1906 році, щоб оглянути будову карного закладу на Гірці (див.: Słowo Polskie. 1906. Nr. 304. S. 6).

останньою адресою проживав щонайменше з 1936 року. Судячи з цього, за однією адресою він працював як керівник закладу, а за іншою – мешкав. І він не був власником вілли, як це помилково тиражується.

Під час Другої світової війни Йосиф Давидович Рот був капітаном медслужби (служив в СЭГ 544 НКО ПЭП 102 8А) та автором наукових робіт з рентген-діагностики. Він врятував чимало життів військовослужбовців, за що отримав Орден Червоної Зірки⁵⁸ (рис. 6).

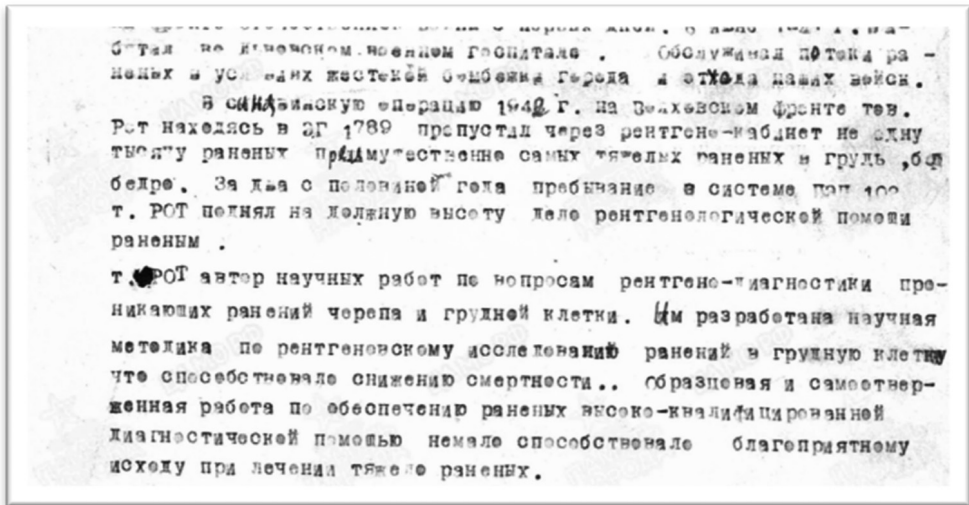

Рис. 6. З наказу (указу) про нагородження Йозефа Рота.

На початку 1930-х років нумерація на колишній вулиці Міцкевича змістилася, й вілла Б'янки відповідно змінила будинковий № 38 на № 40. Хоча в довідниках продовжують вказувати дві адреси, що може дезорієнтувати; до того ж у довідниках кінця 1930-х років згадують навіть ще живого Леона Гіммеля, який помер у 1931 році.

Окрім згаданого закладу, у Дрогобичі перед війною були ще принаймні два рентген-апарати: у місцевому шпиталі на тодішній вул. Грюнвальдській, де в одному з 11 відділів робили рентген-діагностику, та заклад рентгенолога д-ра Мавриція Бінштока на тодішній вул. Міцкевича, 36, поруч із закладом Гіммеля.

Досить цікаві факти щодо історії вілли Б'янки в часи німецької окупації, дізнаємося⁵⁹ з даних дослідниці Валері Шацкер (Valerie Schatzker)⁶⁰: у липні 1941 року, з початку німецької окупації міста, Фелікс Ляндау переймає на себе Дім старців та «віллу Гіммель», яку перетворює на штаб-квар-

⁵⁸ Інформація з сайту: <http://podvignaroda.ru>

⁵⁹ Drohobycz administrative district. URL: <https://kehilalinks.jewishgen.org/Drohobycz/history-of-galicia/Second-World-War.html>

⁶⁰ Валері Шацкер є співавтором монументальної книги «Єврейські нафтові магнати Галичини» (The Jewish Oil Magnates of Galicia, 2015).

тиру. Тут є своє «зачароване коло», адже «фрески» Бруно Шульца були знайдені в так званій «віллі Ляндау», що на вул. Тарнавського, 14 і нині вони експонуються, так би мовити, знову «у віллі Ляндау», але на вул. Шевченка, 38. На жаль, бракує ще додаткових джерел, які б детальніше розповіли та підтвердили деталі цього побуту. Відомо, що Ляндау практикував «розваги», коли міг розстрілювати з балкона людей. Ймовірно, що тераси вілли також могли бути місцем таких «розваг».

Після Другої світової війни, в радянський час, споруду передали під дитячу лікарню, яка проіснувала до 1970-х років. Ї не дивно, адже колишній рентген-інститут був клінікою і заклад в новій іпостасі продовжив своє функціонування. Пізніше тут розташовувалося гінекологічне відділення міської поліклініки, а згодом, за Незалежності України, Дрогобицький вільний медичний інститут ім. Юрія Котермака. Пізніше, у 1990-х роках, будівлю передали Дрогобицькому музею «Дрогобиччина», який у 2005 році перетворив її на Палац мистецтв.

Іл. 4. Вілла на радянській поштовій листівці 1959 р. Фото Т. Бакман.

У різні часи вілла мала різне забарвлення фасаду: первісно він міг бути зеленкувато-сірим або димчасто-сірим, як розповіла львівська архітекторка пані Алла Мартинюк-Медвецька, котра переглянувши зображення, також додала: це було дуже характерним явищем для періоду пізньої сецесії, що став панівним на початку ХХ ст.; а зелений колір полюбили в

епоху бароко. У радянський час колір був помаранчевий (іл. 4), а нині – зелений (від чого його у вузькому колі музейників ще називають «зелений дім» або «зелена хата»). Дехто за цим забарвленням вбачає, щоправда, мініатюрну схожість з Зимовим палацом у Санкт-Петербурзі.

Проїзд до вілли Б'янки був заможений «річковим» каменем, який забрукували кілька років тому. Фрагменти подібного маємо можливість також споглядати біля колишньої вілли Йонаша Кумеркера (нині вул. Франка, 16). У північно-східній частині за будинком залишилися елементи старої огорожі. Припускають, що всередині вілли у куті першої зали від входу існувала гвинтова сходові клітка⁶¹.

За свою історію досліджувана нами будівля використовувалася і як приватне помешкання промисловців, і як медичний заклад, що діяв тут найдовше. Нині вона, як музейна установа, виконує нову функцію – бути місцем збереження історії та пам'яті, і все ще таїть у собі чимало невідомого.

⁶¹ Про це у 2013 році розповідав колишній працівник музею «Дрогобиччина» та мистецтвознавець Іван Дудич.

**ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ
ДРОГОБИЧЧИНИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Іван Франко

ОТЕЦЬ-ГУМОРИСТ¹

I

Василіянин о. Софрон Телесницький мав у Дрогобичі, особливо серед отців василіян, славу гумориста. То – чесна, щира, одверта душа, що в кожде товариство вносить якийсь подув легкості, невимушеної свободи, якусь погідність та веселість. Зачне щось оповідати, то хоч І не садиться на дотеп, як се чинять інші, а проте відразу вводить усіх у добрий гумор, викликає веселість і сміх там, де сама річ, здавалось би, не виявляє нічого смішного. Така вже якась золота душа в тім непоказнім, худім і, бачилось би, радше до меланхолії, як до веселості, накліннім чоловіці.

Така слава попередила о. Телесницького ще, мабуть, перед його приходом до Дрогобича, і він умів піддержати її й потім. Коли ми, діти-школярі, скінчивши другий клас, мали роз'їжджатися на вакації, наш улюблений учитель і повірник, катехит о. Красицький, сказав нам:

– Ну, на другий рік будете мати господарем класу о. Телесницького. Золота душа! Буде вам добре з ним. Одного лише боюся, щоб ви, такі урвителі, не надуживали його доброти та не розвезлися, як циганські пуги.

– Ні-ні, ми сього не зробимо! – кричали ми радісно і в тій щасливій надії роз'їхалися до домів.

Слідуючого шкільного року третій клас нормальної школи був незвичайно численний. По інавгураційнім богослуженні нас завели до великої кімнати, цензор Заяць порозміщував нас у лавках відповідно до росту – менших напереді, а більших назад; одна лавка, що стояла окремо за залізною піччю, боком до всіх інших, лишилася порожня. Ми й не допитували в цензора, чому се так. Ми не дарма були третьокласники і знали, що се по давно заведеному ще єзуїтами звичаю «осляча лавка», так сказати, карна колонія класу. Кому-то доведеться заселити її? Та я сумніваюся, чи хто з нас у ту хвилю думав про се. В класі було шумно, весело; вакаційне повітря ще не вивітрило з наших голів, а до того надія на такого доброго господаря класу окрилювала дитячі серця. Ми розмовляли, сміялися, деякі ходили посередині, і навіть сам цензор Заяць відложив набік свою звичайну

¹ Уривок із кн.: Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 21. С. 288–307.

повагу, тим більше, що він властиво й не був ще офіційно іменований цензором, бо се залежало від нового господаря класу.

Ось заголосив плаксивим голосом дзвінок, оповіщаючи початок години, залопотіли в коридорі поквапні кроки якихось запізнених школярів, почулися якісь крики, стукання дверима, і в класі залягла тиша. Чути було клекіт торгового дня на близькій торговиці, пискливі окрики жидків: «Сьвіже сьїріки!», крик поросят та скрип бойківських немазаних, щиродерев'яних возів, які славились тим, що в них нема ані одного цвяшка залізного. Діти в класі вже не важились говорити голосно, ані ходити з лавки до лавки; де-де чути ще веселі шепти, притишене хихотання, шелест перевертаних книжок; лише цензор Заяць міреним кроком ходить посередині та глядить, чи всі сидять у таким порядку, як він посадив їх.

– Книжки під лавку! Руки на лавку! – командує він. – Пст! Тихо! Ідуть уже!

Чути в коридорі голосне, мірене стукання кроків, і то не одної, а двох пар ніг. Ближче, ближче до дверей нашого класу... ось нараз відчиняються двері. Входить наперед заживна постать ректора о. Барусевича, з круглим, пухким, але поважним лицем, а за ним висока, худа, дошкувата фігура з широким, видовженим якомсь наперед, мов конячим, лицем, чорним, мов щітка, наїженим волоссям, низьким чолом, широким ротом та недбало виголеним підборіддям, на якому видно було стернянку чорного, твердого волосся. На фігурі чорна ряса, переперезана чорним широким поясом, але роблена якомсь мов не на його міру, здавалося – заширока на нього, так що його худе тіло телімбалося в ній, мов доспіле горохове зерно в розбухлім, зеленім іще стручку. Лице фігури робило якесь жалісливе враження не то голодного, не то хорого чоловіка. Джерела веселості, тої, що пливе з доброго, чоловіколюбного серця і так і бризкала з кожного позирку, кожного руху, кожного слова нашого катехита о. Красицького, в лиці нового нашого вчителя ми не завважили ані сліду.

– Ну, хлопці! – промовив о. ректор, велівши нам сісти; говорив, розуміється, по-польськи, бо се тоді, *nota bene*, ще за так званої германізації (се, що тут оповідаю, діялося в 1864 році) була – не знаю, чи згори наказана, чи з власної привички заведена – урядова мова в школі оо. василіян. – Маєте тут нового вчителя і господаря класу, о. Телесницького. Буде вас учити польської, руської й німецької мови, рахунків та співу. Слухайте його, будьте пильні та чемні, аби мені не потребував жалуватися на вас. Я знаю, ви хлопці порядні і не будете робити йому прикрості. Ну, отже! – І з сим словом, яке від біди мало заступати німецьке «also», що ним о. Барусевич любив сипати що хвиля в своїй звичайній, байдуже, чи польській, чи руській, розмові, він подав руку новому вчителю, супроводив його до ступнів «градуса» – підвищеної дощаної платформи, на якій стояла з одного боку, ближче дверей, учительська кафедра, а з другого, ближче вікна, чорна таблиця, – і відповівши кивком голови на наш поклін, виявлений повстанням із місць, вийшов із класу.

II

– Ну!

Се було перше слово, яке ми почули з уст о. Телесницького. Ми зирнули на нього. Стояв на градусі, високий, тонкий, мов віха на окопі; поли його довгої рясини розвернулися, і під нею видно було чорні, брудні штани, впущені в високі халяви чобіт. І хоча голос його був якийсь прикрий, горляний, і хоча в його лиці не видно було ані сліду веселості, то проте ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготалися радісним, дитячим сміхом.

Лице о. Телесницького почервоніло. Він зирнув по собі, закинув полу своєї реверенди, а потім, зирнувши остро по класу, озвався:

– А то що? Чого смієтесь?

Ми затихли.

– Хіба я вам дозволив сміятися? Хто вам дозволив сміятися? – допитував він, остро позираючи по класу.

Ми мовчали, але не почували страху. Після веселих годин о. катехита, на яких бувало повно жартів та сміхів, ми не вірили, щоб новий учитель міг уважати наш сміх якимось злочином.

– Я тут господар класу! – мовив він з повагою, яка декому з нас могла видатись навіть дуже гумористичною. – Пам'ятайте собі. На моїх годинах маєте лиш тоді сміятися, коли я вам скажу, і тоді плакати, коли я вам скажу. Розумієте?

Дехто в класі всміхався.

– Halt! Ти там! Як називаєшся? – скрикнув о. Телесницький до одного такого сміхуна.

Учень сказав своє ім'я й прізвище.

– Ти чого смієшся?

– Я не сміюся.

– Як то ні? Адже я бачив!

– Я нехотячи.

– Нехотячи? Ну, сідай! А на другий раз пильнуй своєї «хотячи», бо я заставлю тебе нехотячи й заплакати.

Почався звичайний порядок першої години: укладання каталога, знайомлення вчителя з учениками, розсаджування по місцях. О. Телесницький зрештою щодо сього остатнього пункту наразі прийняв розсадження, dokonане цензором Заяцем, причім затвердив його також на цензорстві.

– Ну, а тепер перейдемо до книжки! Насамперед німецьке.

Ми всі повиймали книжки. Вчитель викликав учеників за чергою і велів їм читати з книжки по два-три речення. Сам він тим часом широкими кроками ходив по класу, вимахував руками, кивав головою, а коли хто помилився в читанні, підхапував насмішливо помилку, повторяв її на різні лади, стараючися довести її ще більше до карикатури.

– Ага! Der Géssell! Der Gésell! – кричав він. – А може, там є der Gisell, der Gósell, der Gásell, га? Ану, подивися!

– Ні, нема, тільки der Gésell.

– Тільки der Gésell! Га-га-га! То диво. А може, там є der Geséll?

Хлопець, що досі не знав, чого зупиняється о. учитель при сьому слові і чого хоче від нього (він, видно, не мав поняття про те, як акцентується німецьке слово *der Gesell*, і акцентував його польським звичаєм), тепер зирнув заклопотано на вчителя і мовив несміло:

– Та... я не знаю. Може й *der Geséll*.

– А видиш! Нарешті доглупався! Ну, отже: *der Geséll*! Читай далі.

Коли б ми були старші та й розумілися на психології, ми були би швидко зміркували, що головним, а може й єдиним елементом гумору о. Телесницького була іронія, той гризький плин, що тече з жовчезного упособлення, з невдоволеної, чимось покривдженої або упослідженої вдачі, з хорого організму або з хорої душі. Ми, розуміється, тоді не вміли назвати того, але швидко почули своїми дитячими душами, що гумор о. Телесницького – то не для нас страва, що в ньому криється щось злобне та завидюще, щось таке, як той демон, що ніччю кидається під ноги пішохода і звалює його на землю або стромляє кимаччя між колеса біжучого воза, щоб або віз перевернувся, або колесо зламалося. Сей злобний, оприскливий гумор, що вибухав радістю лиш тоді, коли хтось із нас сказав дурницю, не піднімав наших дитячих душ, але здавлював, гальмував та душив їх. Та се були лише початки, зглядно невинні початки. Далі прийшло зовсім не те.

III

Перші дні шкільної науки йшли сяк-так. О. Телесницький кричав, сердився іноді, говорив кпинами та насміхами там, де би треба було пояснень та добродушної терпливості, але лекції проходили спокійно. Ми привикли до немудрих учителів, до василіянських новаків та панотців, що замість пояснень часто мали «паці», а замість добродушної терпливості різки, – і о. Телесницький міг видатися нам зовсім не гіршим, а навіть подекуди ліпшим від інших.

Правда, своєї слави як гуморист, як забавний учитель він поки що не виправдив. Навпаки, він робився день від дня якийсь похмуріший та понуріший. Здавалося, що він хорий, що йому чогось не стає; його лице видавалося іноді аж жовтим. Часто в хвилях сердитості він закусував свої тонкі, безкровні губи і оглядався довкола, немов шукав чогось або когось, на кім би міг зірвати свою злість.

І ще одно. Хоча се був третій клас нормальної, по-теперішньому, людової школи вищого, міського типу і ми ледве дійшли в граматиці до деклінацій та кон'югацій, то все-таки ми, особливо ті, що мали бистріше око і не дрімали в часі науки, мали не раз нагоду переконатися, що

о. Телесницький навіть для сього низесенького ступня розпоряджав замалим засобом знання. Арифметичні задачі, подані в нашім Rechnungsbuch'у, робили йому труднощі; навіть з відмінами слів, з німецькими родівниками та з розрізненнями частей мови він не все вмів дати собі ради.

Одна з таких його помилок привела мене уперве в конфлікт з о. Телесницьким. Ученик, що сидів обік мене, викликаний з німецького, мав перекласти речення: Im Sommer herrscht grosse Hitze. Він переклав по-польськи: W lecie panuje wielkie gorąco. Далі йшло речення: In der Hitze spazieren ist schädlich. Ученик зацукався.

– W go... w gora...

– Ну, що? Як же буде: In der Hitze?

– W gorącem!

– Як-як?

– W gorącu.

– Га-га-га! Як-як?

– W go... go... gorącości, – пробулькотів збитий з пантелику хлопець.

– Га-га-га! – зареготався о. Телесницький. – Як ти відміняєш, як? Ану, відміняй за порядком!

– Gorąco, gorąca, gorącemu...

Знов вибух реготу вчителя.

– Після якого вірця відміняєш gorąco?

Хлопець не знав, що відповісти. О. Телесницький став перед ним.

– Ну-ну! Після якого вірця? Так, як tato?

– Ні.

– Ну, то, може, так, як мама?

– Ні.

– Так як osioł?

Хлопець скривився. Мовчав, але правою рукою почав утирати собі сльози.

– Ну, що ж, не видобуду з тебе? Осле, але ж gorąco відміняється так само, як zimno. Отже, семий відмінок від zimno як буде?

– W zimnie.

– А від gorąco?

– W go... gorą...

Вірне почуття мови у хлопця бунтувалося против тої паралелі. Він розпучливо озирнувся довкола, нарешті промовив рішуче:

– W gorączce.

Тут о. Телесницькому не стало терпцю. Він ухопив хлопця за вухо, покрутив його так, що сей поневолі витягнув високе «ай», і крикнув:

– Але ж w gorącie, тумане! W gorącie! W gorącie! Запамятай собі се.

Якийсь лихий чи добрий демон спокусив мене підняти руку.

– Ну, а ти чого хочеш? – запитав о. Телесницький.

– Прошу отця професора, gorąco не відміняється, – випалив я.

– Як то не відміняється?

– Goraço – се не іменник ані прикметник, а лише прислівник, а прислівники не відміняються.

– Так? – протягнув о. Телесницький – А zimno що таке?

– Так само прислівник.

– А zimno відміняється чи ні?

Я став, мов розбрикане теля, що стукнеться лобом о стіну.

– Відміняється.

– А бачиш! А як же ти перекладеш die Hitze?

– Ura!

– Га-га-га! – зареготався о. Телесницький. – Ўпав! Ўпав, упав! – і, повторюючи се слово кумедним руським виговором, він бігав, майже скакав по класу. – Га-га-га! Ўпав. Ну, будеш ти в мене упав! Пам'ятай, віднині ти називаєшся упав! І щоб не забув, то сядь собі ось тут! Ану, забирайся з сього місця! Переносися до тої лавки, там коло печі!

І він показав осячу лавку. А сам побіг до таблиці, вхопив крейду і на боковій стіні тої лавки, на самій її середині написав великими буквами: UPAW.

– Тут маєш сидіти, де твоє нове ім'я написане! Ану, марш!

Я не знав, чи плакати, чи соромитися, чи випрошуватися. Я, сказавши правду, не розумів ситуації і мовчки перенісся на своє нове місце. В класі зробився невеликий гамір; дехто сміявся; інші, видно, також не зовсім добре розуміли, чи се був дотеп, жарт о. професора, чи кара, а коли кара, то за яку провину?

IV

Та десь так за тиждень, за два по початку курсу о. Телесницький виявив вповні свій талант. Се був талант sui generis, будь-що-будь незвичайний. До його повного заманіфестування допомогла одна, здавалось би, проста і незначна річ. Одного дня під час години, не знати як і відки, в руках о. Телесницького появилася невеличка тростинка. Тонкий, може, на півметра довгий, шматок звичайної іспанської тростини. Ми не бачили, щоб він, у ходячи до класу, мав її в руках. Аж під час годин – здається, під час німецьких вправ – не знати, як і відки, вона появилася у нього. Мабуть, була досі захована в халяві його чобота. Не скажу навіть, щоб ми завважали її появу. Ми всі писали щось під диктандо о. професора, і коли він, диктуючи, зі звичайним своїм розмахом ходив по класі, ми почули легкий свист. Тільки тоді сміліші зирнули на о. професора і побачили в його руці тростинку.

Розуміється, вид сього педагогічного знаряддя не був для нас нічим новим. Ми не ахнули, не зупинилися в писанні; навпаки, можна сказати, що сей вид якось навіть немов додав нам більшої охоти до писання, більшого замишування до мудрості, диктованої о. Телесницьким.

Але в самій поставі, в голосі, настрої та успособленні о. Телесницького ми завважили виразну зміну. Він був оживлений, бадьорий; його очі відзискали блиск, його рухи – живість, еластичність та свободу. Від часу до часу він усміхався солодко, очевидно, любувався якоюсь думкою, може, якимись споминами, що будилися в його душі при свисті тростинки. А скінчивши диктування, він підійшов до одного ученика в одній із задніх лавок, глянув на його розкритий зошит і, не кажучи ані слова, хльоснув його з усієї сили по зігнутих до писання плечах.

– Ой-ой-ой! – скрикнув не так, може, з болю, як із перестрашу хлопець.

– Га-га-га! – зареготався над його головою о. Телесницький. – А ти як написав vergeben?

– F-e-r-g-e... – слезував ученик.

– А фау! А фау! А фау! – навчав о. Телесницький, покріпляючи кожду научку новим ударом тростинкою по плечах.

– Та я вже знаю! Знаю! Знаю! – кричав хлопець.

– Тепер знаєш, але се тобі на завтра, на послізавтра, і присно, і вовіки віком амінь! – жартував о. Телесницький по-руськи і далі періщив бідного хлопця, а сам реготався, мов божевільний.

– Прошу отця професора! – благав ученик, крутячись на місці, а далі дав нурка і сховався під лавку.

– Зараз виліз! – кричав учитель.

– Не вилізу, бо отець професор мене заб'ють! – говорив переляканий хлопець з-під лавки.

– Не бійся, вже не буду бити.

Ученик виліз, та в тій хвилі о. Телесницький кинувся на нього, спіймав за волосся і почав товкти його головою до лавки.

– Се за те, що ти ховався! Маєш! Маєш! О, три гудзи на чолі! Маєш мені носити їх до завтра. Га-га-га! Не смій ані змити, ані стерти, щоб я ще завтра бачив їх!

Ми, діти, помертвіли зразу, почувши свист тростинки та ляск ударів. Ми думали, що биття озвірить учителя, розсердить, розлютить його. Але де там! Доконавши сього огидного знуцання над хлопчиком, наш учитель був веселий, усміхався, жартував, мало не підскакував, ходячи по класу.

– Отже то, аби ви знали, – говорив він докторальним тоном, немов витягаючи сенс моральний із того, що власне сталося, – що vergeben, verjagen, verzeihen, verleihen і інші подібні слова мають на початку v, а не f. Хто ще знає таке слово?

– Verdrehen! Verderben! Vermindern! – лунали голоси з різних лавок.

– Fertig! – сказав мій сусід із ослячої лавки.

– Га? Що? – схопився о. Телесницький. – Хто то сказав fertig?

– Козакевич.

– Козакевич? Ти? Як пишеться fertig?

– На початку еф.

– А пощо ж ти крикнув?

– Та я не знав, чи воно подібне до тамтих, чи ні.

– Так? То ти будеш мене на сміх підіймати?

І тростинка о. Телесницького знов почала свою педагогічну роботу.

Відтепер о. Телесницький уже не нудився, не жовк та не нидів під час шкільних годин. Він мав пишну забаву, що, очевидно, додавала йому гумору, апетиту й здоров'я. Він входив у клас, мов укротитель диких звірів у клітку, і гуляв поміж нами, як необмежений пан наших тіл і душ. Та вдесятеро чуткіше гуляла його тростинка. То значить, не та перша, маленька, жовта, що показала нам о. Телесницького в його новій ролі. Ся перша не видержала довше двох днів напруженої праці. За нею прийшла інша, блідосолом'яної барви, густо сукувата і значно грубша. Ся була любіша нашому катові, бо її суки причиняли більше болю, від її ударів повставав дужчий крик, писк, лемент, – і о. Телесницький серед того вереску та пекла бігав по класу, регочучись, затираючи руки, підскакуючи та приговорюючи. Він особливо любив острити свій дотеп на прізвищах своїх – не знаю, чи учеників, чи жертв.

– Козакевич! Ти походиш від козаків. Терпи, козаче, отаманом будеш!

І тростинка в роботі, чи була яка причина, чи ні. А що Козакевич був хлопчина малий, слабосилий і мав тоненький, пискливий голос, то при його зойках о. Телесницький реготався і жартував:

– Ов, ти, мабуть, не від козаків походиш, а від кози. Козю-козю-козю, бе! Козю-козю-козю, бе!

І б'є й любується несвітським вереском дитини. А покине сього, дивись, за пару минут чепиться Мороза за якусь помилку в табличці множення і вже знов жартує:

– Мороз – боже його помнож! А ти як множиш, га? Neun mal neun ist neun und neunzig, так? А einmaleins! А einmaleins! А einmaleins! Я вас буду вчити! Я вам покажу!

А коли, було, його рука втомиться й йому прийде потреба відпочити, то він, ходячи по класу, солодко всміхається, дивлячись на перелякані, заплакані лица дітей. Чим більше було таких лиць у класі, тим веселіше почував себе о. Телесницький.

– Прийдіте, мучениці і праведниці! – приговорював він, немов при-солуючи болючі рани своїх жертв, – Прийдіте, елика праведна, елика прелюбезна. Перший Мороз – хтів би добре сісти, та не мож! Правда, Морозе? Другий Корпак – чує, що й у нього щось не так. Третій Скрипух – чує, що задок запух. Четвертий Матківський – і в того фелер таківський. П'ятий Ортинський – дістав за свій розум дитинський. Шестий Федермесер – і в нього ist nicht besser? А семей Алерганд – дістав mit starker Hand.

По кількох неділях такої практики довів клас до того, що діти справді туманіли зо страху і поступи в науці були чимраз гірші. Хоч усі вчилися і силкувалися якомога встерегтися побоїв, але ніяка пильність не помагала.

Боязливіші, викликані до таблиці, тратили голос, тратили пам'ять вивченого; інші хоч і вміли, але, переконавшись, що за найменшу помилку їх ждала така сама кара, як і тих, що не вміли нічого, тратили віру в себе, махали рукою і або йшли до класу в надії на ласку божу, що ану ж як-небудь страшний василіянин не догляне, не «вирве» їх, або зовсім не ходили до школи по кілька день, воліючи за неоправдану nepřисутність раз дістати кару, зазнавши перед тим хоч кілька день свободи чи то в лозах над рікою, чи в ліску за містком, ніж наїдатися страху і відбирати кару день у день. А в класі тим часом стояла ненастанна тривога, лунав крик, і плач, і лемент, а над усім горував дикий, майже ідіотичний регіт отця-гумориста.

V

Ми жили весь час, мов у тумані. Хлоп'ячі веселощі щезли; діти ходили, мов приголомшені, насовлені, мов сердиті. Товариські забави були тоді ще загалом заборонені і навіть карались інколи; та ученики третього класу того року коли й здібні були до якої забави, то хіба до такої, що починалася і кінчилася бійкою. Билися між собою, билися по вулицях з жидиками, з термінаторами, з уличниками. Я не знаю, чи інші діти жалувалися своїм батькам та опікунам на ті щоденні побойовища в класі; здається, що так, бо чутка була, що деякі багатші купці жиди, бачачи, що їх діти приносять день у день синяки на спинах та сидженнях, ходили жалуватися до ректора, а коли се не помогло нічого, повідбирали своїх дітей зо школи. Дехто грозив скаргою до суду, але на виграння справи не було надії; биття вважалося тоді в Дрогобичі неминучим складником педагогії, а особливо елементарної. Щодо себе знаю, що я нікому не жалувався, нікому не говорив про те, що діялось у класі, але пам'ять тих огидних сцен, що тяглися день по день цілий рік, врзалася дуже глибоко в мою душу. Тямлю, що, скоро було коли знайду хвилину вільного часу, беру прут, запхаюся десь у бур'ян і січу, січу всі листочки, всі бадилі, гілляки, цвіти, все, що можна знівечити, б'ю й січу, доки довкола мене не стане найобридливіша руїна. Багато разів господарі й господині сварили на мене за се, бо я в своїй вандальській заїлості не розбирав, чи нищу шкідливі рослини, будяки, кропиву, осет та лопухи, чи пожиточні – буряки, фасолю, помідори та іншу городовину. Надто вночі я зривався, кричав, рецитовав лекції, а потім плакав, просився, так що «цьоця» не могла видержати зо мною і не раз будила мене штурканцями, питаючи напівдобродушно, а напівсердито:

– Хлопче, а тобі що такого?

Правда, я вчився добре, і о. Телесницький рідко міг виловити мене на якійсь помилці. Надто місце, де я сидів, було дуже догідне: між кафедрою, де з початком кожної години засідав о. Телесницький і відки своїм шулічим поглядом вибирав собі жертви, тобто викликав до питання звичайно тих, що мали найбільше заляканий вираз лица і у яких, по його словам, малювалося на лиці нечисте сумління, – він мав звичай викликати відра-

зу перед градус десять або дванадцять учеників і поти питав та мучив їх, поки всі за чергою не покуштували його тростини, – отже, кажу, між кафедрою і моєю, себто «ослячою», лавкою стояла кругла залізна піч з масивним, може, на півметра високим, підмуруванням і закривала мою лавку перед його зором так, що ми, горожани сеї лавки, зглядно рідко попадалися на очі о. Телесницькому, звичайно аж тоді, коли він по перших ексекуціях попадав у веселий настрій, збігав із градуса і починав, жартуючи, та підскакуючи, та розмахуючи руками, бігати по класу. А в таку пору він бував «добрий», любив, коли ученики вторували його ідіотичному сміхові, і хіба виїмково причепився до кого з невикликаних до градуса. Значить, я дуже рідко підпадав під руки о. Телесницькому, та проте враження того року лишилися у мене незатерті, болючі й досі, і не в одному – чую се – скривили мій характер, попсували мою вдачу, причинили мені немало душевної муки в цілім житті. Певна річ, що й з іншими учениками було не ліпше. Та ні, з многими було далеко-далеко гірше.

Згадаю лиш одного. Моїм безпосереднім сусідом у «ослячій» лавці був якийсь Волянський – тихий та спокійний хлопчик, з головою так видовженою і сплющеною з боків, як я не бачив ні в кого потому. Хлопець був не сотворений для шкільної науки, а бодай для такої, як її подавали у василіян у Дрогобичі. Не знаю, як він дійшов до третього класу, але те знаю, що в третім класі він був справді «ослом»: ані читати добре не вмів, ані додавати, ані писати, – про відміни, складання німецьких речень, множення та ділення й не говорити. Я не тямлю, коли й яким випадком він дістався до «ослячої» лавки, – певно, не обійшлося без посередництва тростинки о. Телесницького. Але, посадивши його тут, наш кат на якийсь час лишив його в супокої. «Заривав», себто запитував іноді, коли був у добрім гуморі, але, не одержуючи відповіді, вдоволявся стереотиповим дотепом: «Волянський – осел дарданський. Із нього науки, як з цапа вовни», – і йшов далі.

Я зразу, за прикладом інших хлопців, а головно самого вчителя, також сміявся з Волянського, називав його ослом дарданським і т. і. Але швидко між нами виникли зовсім інші відносини. Почалося з дрібних товариських послуг: сьому з нас треба пера, тому олівця, сей забув чорнило, той книжку – почали ми потроху ставати один одному в пригоді. Почав я пізнавати, що Волянський – добрий хлопець. Далі, на паузах, виходячи зі школи або перед початком години, ми заходили в розмови. Звичайно, як діти, як селянські сини – про рідне село, про улюблені забави, гулянки та заняття. Оказалося, що оба ми любили ліс, любили зелені луги, наші підгірські річки, риболовлю, пташків, гриби та ягоди. Всі ті речі давали нам тему до безкінечних розговорів, у яких ми інстинктом обминали «злобу дня», всю ту погань, що нас окружала в класі. Показалося ще одно – Волянський умів оповідати чудово. Він не запинався, не гикався, не повторяв поодиноких слів, як чинив, відповідаючи на питання о. професора. Його слова плили

рівно, свobodно, були добірні та якісь такі мелодійні, що відразу хапали мене за серце. Оповідав, як старий, поважно, хоч ані крихти не «садився», з якимось відтінком тихої меланхолії. Досі бринить мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос; досі триває почуття чогось ніжнього, м'якого, гладкого та невимушеного, мов гладесенька, довга шовкова нитка тягнеться десь у безмежну далечінь – се враження його оповідань. Змісту їх не тямлю, але враження не затреться в душі до смерті. Коли було зачне оповідати, то зараз немов інший робиться, немов якийсь окремих, чужий дух вступає в нього і говорить його устами. І ніколи не повторявся, не говорив про те саме і тими самими словами. Все знав щось свіже, а може, лише таким свіжим способом оповідав.

Швидко я засмакував у його оповіданнях, мов бджола в меді з чужого улія, і зробився майже невідступним його товаришем, а властиво слухачем. Я почав ходити до нього на квартиру, пробував переробляти з ним, що мали ми завдане на завтра. Волянський ішов на ту роботу, аки овча на закланіє. Посидимо було з півгодини, помучимось. Що було до писання – рахункові задачі, німецькі задачі, – те напишемо, а властиво Волянський відпише від мене, а усного не може похопити.

– Ні, – скаже сумно, – не береться се моєї голови. Ось послухай лише!

І ми засядемо де-будь у куті – чи то в пустій комірці, чи в огороді, де нас ніхто не чує, і він почне оповідати. Коли вичерпалися його власні враження та описи, він перейшов до казок. І диво! Той хлопчик, що не міг ні за що зятимити, як відміняється die Biene, а як der Bär, кільки буде 7 X 8, а кільки йде 7 у 65 – той сам «осел дарданський» знав напам'ять невичерпану силу казок і вмів оповідати їх так складно, так гарно та плавно, що я, привикши змалку чути добрих сільських оповідачів, і то добрих на різні лади – і жартливих, і сумовитих, – при його оповіданнях сидів, мов зачарований. Досі я згадую про сього хлопчину як про невияснений для мене психологічний феномен. Коли почислити до купи весь час, який він ужив на оповідання в моїй присутності, то, певно, вийде щонайменше тиждень, коли й не більше. І весь той час Волянський оповідав плавно, рівно, до речі, без зайвих фраз – і, що найцікавіше! – ніколи не повторив одного і того самого оповідання два рази. Його оповідання плило гармонійно, мов невеличка підгірська річка, що лагідно туркоче, ніде не спиняється, ніде не творить ані великих закрутів, ані тихих плес, ані шумних водопадів і ніколи не вертає взад. Я був так очарований його казками, що, хоч плохий каліграф, пробував записувати їх – звісно, з пам'яті, вечором у себе дома. Але де там! Не йшло! Чар його оповідання лежав у його слові, в його голосі – тодішня моя дитяча рука не була здібна перенести ані крихти всього того на папір, і я, знеохочений, кидав свої записки в огонь.

Можливо, що я прибильшую трохи, тобто, що в моїй уяві крізь призму довгих літ і трагічної смерті того хлопчини його постать виросла понад свій дійсний розмір. Сконтролювати сього не можу; спомини – се справді

Dichtung und Wahrheit. Чим більше і щиріше мемуарист силкується перенести вповні, з усіма фарбами й тонами, той образ давно минулих подій, який лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образу додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу. Але ж зусилля в противний бік – подати лише голі контури картини, лише силуети або навіть дерев'яні рами – ще шкідливіше для вірності споминів, бо дає скелет замість живого тіла, пустопорожню тінь замість конкретної дійсності.

Нехай же мій малий товариш Волянський стає перед вами в тій проясненій подобі, в якій він живе в моїй душі! Навіть коли в дійсності він був менше інтересний, мав менше оригінального талану, ніж мені здавалося тоді й здається тепер, – кому яка шкода з того? А злочин того, що був – знов так здається мені – причиною його смерті, через се таки не буде менший.

А причиною його смерті був не хто інший, як той сам наш учитель і кат, о. Телесницький! Не тямлю докладно, як воно вийшло, досить, що раз він «узявся до нього по– своєму». Викликав його до градусу, почав питати і зараз, на першій хибній відповіді, так засміяв, закип, загулюкав його, що бідний хлопець зовсім забув язика в роті.

– Волянський, та бо ти у нас таки нічого не вчишся! – кричав о. Телесницький, торгаючи його то за руку, то за вухо та скачучи довкола нього, мов кат довкола грішної душі. – Я тебе вже не раз заривав, остерігав, упоминав, а ти ні та й ні. Га, сину, то так не можна! Мусимо раз подивитися тобі там, відки ноги ростуть! Ану, цензор, помічники! Простягніть його!

Цензор і помічники прибігли як стій. Волянський зразу стояв як оголошений, не плакав, не просився, лише глядів якимись безтямними очима на о. Телесницького. Сей входив чимраз у ліпший гумор.

– Ану його! Кладіть! Або ліпше чекайте! Його тато, бідний, тратився на штаняята... Штаняята нічого не винні. Стягніть йому штаняята.

Волянський кинувся, мов ужалений. Я бачив здалека, як його бліде лице нараз обіллялося краскою. Він кинувся до колін о. Телесницького, почав обіймати їх, благаючи помилування:

– Прошу отця професора! Я вже буду вчитися! Не буду ні їсти, ні спати, доки не навчуся всього! Прошу мені дарувати ще сей раз! Лиш сей остатній раз!

– Ні! – радісно кричав о. Телесницький, аж у долоні плещучи. – Ану, беріть його!

Цензор і помічники вхопили Волянського за руки, почали розціпати його штани.

– Прошу отця професора! Лиш не на голу! Лиш не на голу! Я вже буду терпіти, буду лежати тихо. Лиш не на голу!

– Ні! Навмисно ні! – кричав о. Телесницький. – Ти засидівся занадто, треба тобі всипати такого, щоб ти хоч пару день не міг сісти!

І він пішов до вікна і взяв у руку грубу метрову паличку з вільхового прута, сукувату, покриту негладкою корою. Кілька день уже жалувався о. Телесницький, що не може настарчити тростин на наш клас, а отсе того дня ми побачили на кождім вікні наставлені по дві такі вільхові палиці. Ми не знали зразу, пощо вони там стоять, – одні догадувалися, що для піддержування фіранок, інші міркували, що се тички для тичення фасолі, що росла під вікнами в монастирськiм огороді. Про властиву ціль тих знарядів, ту, яку глухо відчувала шкіра кожного з нас, ніхто не важився висловити здогаду. А проте всі з респектом гляділи на ті загадкові палки, і, хоч учителя не було в класі, ніхто не важився доторкнутись до них, а тим менше повикидати геть, у город або на вулицю. Тепер, коли о. Телесницький узяв у руки один із тих бучків і, помахуючи ним, весело наближався до своєї жертви, ми раптом зрозуміли їх призначення. Тим часом з Волянським зробилася несподівана зміна. Неминуча та й ще ганебна бійка, якої досі не бачив наш клас і якої він мав бути першою жертвою, довела його до одуру. Сей на вид слабосилий та невеличкий хлопчина почув у собі силу розпуки. Він шарпнувся, штовхнув одного помічника кулаком, а другого, що розпинав його штани, коліном у груди, і оба відскочили від нього. Цензор Заяць держав його ззаду і кинув ним на градус. Він, закусивши зуби, почав фецкати ногами. О. Телесницький з буком у руках заскакував коло нього, та ось Волянський махнув чоботом якраз у тій хвилі, коли вчитель схилився вниз, і чобіт ударив його в самі зуби.

– Овва! – скрикнув о. Телесницький, хапаючи себе долонею за рот. Із розтовченої губи потекла кров. Біль о. Телесницького був, мабуть, не дуже сильний, бо він, винявши з кишені хустку, лівою рукою приложив її до рота, а в правій замахнув палицею і, не тратячи доброго гумору, говорив далі:

– Е, сину! Так ти ось як? Ну, се у нас не йде! Сього ми не можемо дарувати! Ану, кладіть його!

Помічники тим часом разом з цензором таки преогли Волянського, стягли з нього верхні й нижні штани і простягли його на градусі. Оба помічники держали цупко за ноги, цензор сів на його плечах, придержуючи обома руками його руки, а о. Телесницький кинувся щосили бити бучком по голому тілу. Зараз за першим ударом Волянський крикнув страшенно. О. Телесницький зупинився; він смакував сей крик болю і не міг здержати себе, щоб не зажартувати:

– А, прецінь ми раз почули від тебе людський голос! Ану, ще раз!

Другий удар – новий несвітський окрик.

– О, се ще краще! – жартував о. Телесницький. – Зовсім так, як в тій пісні співається:

*Dobyl tak pięknego głosu baraniego,
Aż się stary Józef przestraszył od niego.*

А потім удари посипалися густо, градом.

– Ти мене до крові, то я й тебе до крові! Кров за кров! Кров за кров! – приговорював о. Телесницький.

І він сік, сік... Крик, виск, пищання нещасного хлопця, ніщо не зрушувало ката. Ось із-під вільхових сучків показалася кров, потекла струмком по білому тілу, на сорочку, на дошки градусу. О. Телесницький ще бив. Вільхова палка була забризкана кров'ю, а з неї кров під час розмаху почала бризкати по білих стінах класу. Волянський лежав тихо, очевидно, зомлів.

О. Телесницький зупинився. Дихав важко з натуги. Закровавлену хустку відняв від уст, потім вийшов на коридор, приніс склянку води і хлюпнув на зомлілого хлопця. Сей отворив очі, застогнав.

– Га-га-га! Пане Волянський! А як вам дрімалося? – жартував о. Телесницький. – А що, знаєте тепер, як то смакує? Ну, допоможіть йому вбиратися!

Цензор і помічники підняли Волянського, привели в порядок його одержу, раз у раз піддержуючи його.

– Ну, що ж ти, не маєш сили сам стояти на ногах? А мав силу вибити мені зуби! Го-го, синку! Бачиш тепер, як то у нас виглядає? Ади!

І він показав йому закровавлену палку і кроваві кропки по стіні, що набризкали з неї.

– Бачиш? А знаєш, як то називається? Отже, знай, се кутя з маком! Ти бачив, як на святій вечір кидають її на стелю і вона отакими бризками прилипне до стелі? Що тоді приговорюють? Не тямив? Правда, кажуть: «Сійся, родися, жито, пшениця, всяка пашниця!» Так само і в нас. Із отакого сім'я має вирости пильність, умілість, послух, покірність, пошанування старших і всяка інша пашниця. Ну, а тепер іди на місце.

Волянський, тихо стогнучи, стояв на місці. Помічники цензора взяли його попід руки і повели до лавки.

Сідаючи, він скрикнув з болю.

– Га-га-га! – реготався о. Телесницький. – А що, бігають мурашки? Шкроботять хрущі? А видиш, як то недобре засиджуватися на однім місці! Га-га-га! Смійтеся, хлопці! Смійтеся!

І весь клас зареготався силуванням сміхом.

– Отак! То гарно! Так належить! Не правда, я вам не казав, що ви повинні тоді сміятися і тоді плакати, коли я вам скажу? Видите, преці я довів вас до того. Добре, хлопці! Хвалю вас за се!

Поки йшов регіт у класі і все оте дике знущання над дитячими душами, я в «ослячій» лавці, обік покараного товариша, душився від плачу. Мене щось стискало за горло, пекло внутрі, проймало болем, соромом і жалем, мовби я сам був винен усьому тому, що тут сталося, мовби я сповнив тяжкий злочин, дивлячися спокійно на се катування, не кричачи гвалту або не лігши сам під удари. Я потайки схилився і цілував, і слізьми обливав холодну руку Волянського.

Він сидів обік мене блідий, як труп. Ані кровиночки не було видно в його лиці, ані в губах. Очі й лице були мокрі від сліз. Він зирнув на мене не то з зачудуванням, не то з німою подякою і прошептав:

– Проведеш мене додому?

Я кивнув головою.

– І скажеш господині все, як було?

Я ще раз кивнув головою. Ми замовкли. О. Телесницький уже бігав по класу, розмахуючи кривавою паличкою, і шукав нової жертви для свого людожерного гумору.

Я провів Волянського на його квартиру і розповів усе його господині. Бідна міщанка аж за голову вхопилася, побачивши скатовану дитину. Відмочуючи та віддираючи кроваві штанці від його ран, вона ридала, як по своїй власній умершій дитині. Вона проклинала нелюда-монаха, грозила, що піде до ректора, що покличе лікаря, аби списав *visum repertum*, та, мабуть, не зробила сього. Одно лише зробила – положила Волянського до ліжка. Коли я прибіг вечором, він лежав у сильній гарячці і не пізнав мене. Аж тепер прийшов лікар і нагнав мене додому. Більше я не бачив Волянського. За тиждень він умер на запалення мізку. Ми ховали його з парадом, вся школа парами ходила на похорон. Усім було весело, бо той день був вільний від науки.

MEINE JÜDISCHEN BEKANNTEN²

Im Leben ist es wie auf einem langen Ackerfelde: da findet sich allerlei – sagt ein ruthenisches Sprichwort. Man schreitet langsam vorwärts, zieht seine Furche und wird von den unter die Pflugschar kommenden Gegenständen bald erschüttert, bald verwundert, bald so oder anders überrascht. Oft sind es Spuren alter Kultur, längst verschwundene Zusammenhänge, die da zum Vorschein kommen. Man sinnt darüber nach bei seinem Tagewerk und geht weiter. Manchmal aber ist es angenehm und nicht ohne Nutzen, solche zufälligen Funde und Gedanken zusammenzufassen, zu ordnen und von einem höheren Standpunkte, gleichsam aus der Vogelschau, zu betrachten.

Das Bild dieses Ackermannes, welcher mit seiner Pflugschar verschiedenartige seltsame Gebilde dem Boden entreißt, bald vorhistorische Scherben und Steinbeile, bald Bruchstücke griechischer Vasen, arabische Münzen oder mittelalterliche Panzer und Schwerter, kommt mir immer in den Sinn, sooft ich es versuche, meine Erinnerungen über Juden seit meiner Kindheit zu ordnen und in ein klares Bild zusammenzufassen. Die galizische Judenschaft ist ein kulturhistorisch und völkerpsychologisch so wundersames Gebilde, dass es weder von einem Außen- noch von einem Innenstehenden völlig verstanden werden kann, da ja jeder von ihnen eine andere Physiognomie zu sehen bekommt und gleichsam mit anderen Werten rechnet.

In einer Bauernhütte geboren und in einem ruthenischen Dorfe aufgewachsen, habe ich aus meiner frühesten Kindheit nicht viele Erinnerungen an Juden aufbewahrt. Eine der frühesten Erinnerungen ist die Szene, wie meine Mutter einmal aus dem Dorfe gekommen ist und einige jüdische Osterbrote mitbrachte, welche sie von der Schankwirtin bekommen hatte.

„Kinder“, rief die Mutter mir und meinen Geschwistern zu, „seht, was mir die Sara für euch mitgegeben hat!“

Sie brach die trockenen Brotstücke und verteilte sie unter uns.

„Esset, das ist die jüdische „Pascha“. Die Leute sagen zwar, es ist Blut von Christenkindern drin, aber das ist eine Dummheit.“

Das war der erste lebhaftere Eindruck, der mir von meiner Kindheit über jüdisches Wesen zurückgeblieben ist. Es war zugleich auch die erste Kunde, die ich von dem Blutmärchen empfang. Die Mutter sagte ihr Urteil darüber so ru-

² FRANKO IVAN. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten 1882–1915. Berlin: Akademie-Verlag, 1963.

hig und entschieden, dass wir nur verwundert die Augen aufmachten, ohne von dem üblichen Gruseln befallen zu werden, in welches sich weit ältere und zivilisiertere Menschen so oft hineinzureden pflegen. Die Mutter gab zugleich den besten Beweis, dass sie an das Blutmärchen nicht glaubte, indem sie zugleich mit uns die mitgebrachten Brotstücke verspeiste. Überhaupt habe ich bemerkt, dass das Blutmärchen in ruthenischen Dörfern zwar allgemein bekannt ist, wie sollte es auch nicht, da es von der orthodoxen Geistlichkeit schon seit dem 12. Jahrhundert in Wort und Schrift gepredigt wurde! – trotzdem aber von den Bauern eben wie ein Märchen behandelt wird und keine tieferen Emotionen, keinen fanatischen Hass wachruft, wie ich es in ostgalizischen Städten vielfach bemerkt habe. Der Städter ist gläubiger in dieser Hinsicht; ihm scheint, er wisse mehr als der beschränkte Bauer, dabei besteht aber sein Wissen größtenteils aus solchem durch Jahrhunderte fortgepflanzten und gelegentlich auch von verschiedenen Seiten genährten Aberglauben.

Das Dorf, wo ich geboren wurde, ist eigentlich nur ein Teil eines größeren Dorfes, eine abseitsstehende Häusergruppe, die sogenannte Sloboda (Freisassendorf). Dort gibt es kein Wirtshaus, also auch keine Juden. Der erste Jude, den ich persönlich öfter zu sehen bekam, war der alte Fawel, ein Hausierer aus Drohobycz, welcher einige Male in jedem Jahre zu uns ins Haus kam, um Schweineborsten, Pelzwerk und sonstige Rohprodukte zu kaufen. Es war ein etwa fünfzigjähriger hagerer Mann, ein typischer Judenproletarier mit einem freundlichen, melancholischen Gesichte. Wir Kinder fürchteten uns vor ihm ein wenig, obgleich er es nimmer versäumte, uns freundlich zuzureden. Seine lange, gebogene Nase, sein dünner, schütterer, fuchsblonder Bart, seine langen, korkenzieherförmig gedrehten Ringellocken, die Fajes, machten ihn in den Augen unserer Dorfschönen zu einem Ausbund der Hässlichkeit, und so geriet Fawel sogar ins Sprichwort: Wenn ein Mädchen einen Burschen nicht wollte, so spottete der Zurückgewiesene: „Ja, die wartet auf den Fawel.“ Aber man spottete über den Fawel nur so, unter sich; dass ihm persönlich je etwas Unfreundliches gesagt worden wäre – außer gewöhnlichen Späßen beim Feilschen um den Preis der Ware, die aber Fawel gar prompt mit anderen beantwortete und nicht übelnahm –, kann ich mich nicht erinnern.

Außer Fawel kamen auch andere Juden periodisch zu uns ins Haus. Es waren die sogenannten dymkari, Handwerker, welche vermittels der auf Brettern geschnitzten Muster, eines Waller und einer Art Druckertinte, verschiedene primitive Muster auf Stücken weißer Leinwand abdruckten; diese so bemalte Leinwand (dymka) wurde gewöhnlich für weißliche Unterröcke verbraucht, welche an Werktagen getragen wurden und nur an Sonn- und Feiertagen den aus farbigen städtischen Stoffen gemachten Kleidern Platz machten. Es ist selbstverständlich, dass wir Kinder die Manipulation dieser primitiven Leinwanddrucker mit größter Neugierde und Bewunderung betrachteten. Später, in Drohobycz, hatte ich Gelegenheit, das häusliche Leben eines solchen Druckers näher zu beobachten und ihn während der Sommermonate, wo we-

gen der Feldarbeiten sein Gewerbe stockte, bei einer anderen Arbeit, nämlich beim mühsamen Schnitzen jener Musterbretter, zu sehen.

Schließlich sei hier noch eines Bildes gedacht, welches mir von jener Zeit lebendig im Andenken blieb. Es ist das Bild eines anderen jüdischen Händlers, welcher in einem kleinen einspännigen Wagen in den Dörfern herumfährt und mit lautem Schrei: „Minisaj onuci, minisaj!“ (Tausche Fetzen, tausche!) Bauern und Bäuerinnen, Mädchen, Kinder und Erwachsene zu einem merkwürdigen Tauschhandel herbeilockt. Er sammelt Leinwandfetzen (Wolle und Baumwolle sind ausgeschlossen), welche zur Papierfabrikation verwendet werden; im Tausch dafür gibt er kleine Messer, Nadeln, Zwirn, Glasperlen, Fingerhüte, Bänder und dergleichen. Interessant ist dabei besonders, dass die Bauern Sachen hergeben, welche in ihren Augen fast keinen Wert haben und von deren wirklichem Kaufpreise sie keine Ahnung haben, vom Juden aber dafür Gegenstände bekommen, welche in ihren Augen immerhin einen Geldwert repräsentieren. Dass es dabei trotzdem ein heftiges Feilschen und Markten gibt, wobei die Bauern und besonders die Bäuerinnen mit ihren Forderungen ganz im Dunkeln tappen, macht die Sache ziemlich komisch.

Im Alter von sechs Jahren kam ich aus dem Vaterhause in das benachbarte Dorf Jasenycia-Silna in die dortige Volksschule. Hier war es, wo ich zum ersten Mal in nähere Berührung mit Juden kam. In der Schule waren auch zwei Judenknaben, Söhne des dortigen Schankwirtes, und sie wurden nun meine Mitschüler. Beide waren kräftige, lustige Knaben, welche sich in der Gesellschaft der Dorfkinder ganz wohl fühlten, mit älteren Schülern wie mit ihresgleichen scherzten und spielten, die jüngeren foppten oder protegierten und im ganzen weit mehr entwickelt waren als alle übrigen Schüler. Es war ganz natürlich, weil sie außer den obligaten Schulgegenständen zu Hause noch anderes lernten und in freien Stunden sowie an Feiertagen nie auf der Gasse oder auf dem Felde zu sehen waren. Der ältere von ihnen, Abranko, ein kräftiger Bursche, wurde mein besonderer Beschützer, da ich als kleiner, ungemein schüchtern Knabe von dem Übermut anderer Schüler viel zu leiden hatte. Abranko war eine durchaus gesunde Natur. Schon damals, als wir anderen Schüler noch an Kinderspiele dachten, bereitete er sich schon für das praktische Leben vor und ging zwei Jahre später nach Boryslaw, seinem Broterwerbe nach. Dabei war er ein Naturfreund, liebte besonders die Vögel und den Fischfang. In diesen seinen poetischen Extravaganzen wurde ich nun sein Genosse und Begleiter. Wir durchstreiften die Felder, um junge Wachteln und wilde Tauben zu fangen, und forschten mit unseren neugierigen Augen alle Tümpel des mitten durch das Dorf fließenden Baches durch, um das Vorhandensein etwa eines größeren Fisches auszukundschaften, auf welchen wir dann sogleich systematisch mit Händen und improvisierten Netzen Jagd machten.

Nach zweijährigem Unterricht in dieser Dorfschule kam ich nach Drohobycz in die dortige Normalschule, welche von den Basilianermönchen geleitet wurde. Hier gab es auch viele jüdische Schüler, sie wurden aber von den Patres in

besonderen Bänken gehalten, so dass wir mit ihnen in keine rechte Berührung kommen konnten. Sie hielten sich auch abseits von uns, sprachen unter sich meist in dem uns unverständlichen Jargon, und so waren wir, obgleich in derselben Klasse, einander fast ganz unbekannt. Und so ist mir aus jener Zeit nur die halb komische und halb empörende Szene im Andenken geblieben, als der Kalligraphielehrer, ein gewisser Meko, ein weltlicher Mensch, einen kleinen jüdischen Schüler dafür erbärmlich prügelte, weil er alle Ziffern und Buchstaben von rechts nach links schrieb.

Erst im Gymnasium hatte ich Gelegenheit, mehrere jüdische Mitschüler näher kennenzulernen. In erster Reihe nenne ich den Isaak Tigermann. Er war der beste Mathematiker in unserer Klasse und ging durch das ganze Gymnasium als einer der vorzüglichsten Schüler. Er war eine durchaus edle Natur, aufrichtig und ernst im Betragen, dabei äußerst zartfühlend. Nie erlaubte er sich einen groben Spaß oder Witz, keine Spur von Egoismus war in ihm, wie er bei den meisten übrigen Schülern besonders beim Erwachen der Pubertät zum Vorschein kam. Er genoss auch bei den Schulkollegen sowie bei den Lehrern allgemeine Achtung wegen seines Wissens und seines Fleißes, studierte privat im Englisch und Französisch und bereitete sich für den Kaufmannsstand vor. Ich weiß nicht, warum er später diesen Plan veränderte und die juristische Laufbahn ergriff. Nach Erlangung des Doktorgrades wurde er Advokat in Drohobycz und starb nach wenigen Jahren daselbst. Ich möchte bei dieser Gelegenheit hinzufügen, dass im Drohobyczer Gymnasium damals (1867–1875) noch keine Spur irgendeines nationalen oder konfessionellen Antagonismus unter der Jugend zu bemerken war, welcher jetzt infolge der Polonisierung üppig in die Höhe geschossen ist. Das Gymnasium hatte damals eben seinen deutschen Charakter abgestreift; die meisten Lehrer hatten noch an deutschen Gymnasien praktiziert, manche konnten nur mit Mühe polnisch radebrechen; die Zentralbehörde in Lemberg gab sich alle Mühe, diese Überbleibsel des deutschen Systems sobald als möglich zu beseitigen und polnisch-patriotisch denkende Männer an ihre Stellen zu beschaffen. Dass diese Patrioten gewöhnlich weit schlechtere Pädagogen, oft ziemlich unwissende und nur mit der national-slawischen Faulheit reich begnadete Menschen waren, das sollte erst nachgerade in voller Blüte ans Tageslicht kommen und zur öffentlichen Kalamität des galizischen Gymnasialwesens werden. Es ist wahr, ruthenisch-polnischer Antagonismus machte sich schon damals bemerkbar, manifestierte sich aber nur in mehr oder weniger traurigen Disputationen über Geschichte und Literatur; besondere studentische Organisationen gab es nicht; von der gegenseitigen Spionage und Angeberei, welche gegenwärtig besonders unter Firma der von Katecheten des römischen Ritus organisierten Sodalitates Marianae an vielen galizischen Gymnasien blüht, gab es damals noch keine Spur.

Die jüdischen Schüler mischten sich in diese Disputationen nicht ein, hielten sich von nationalen Antagonismen abseits; es war damals noch nicht obligat auch für Juden, sich als polnische Patrioten zu manifestieren. Im Gegenteil,

manche von ihnen schrieben sich auf ruthenische Sprache und Literatur ein, welche in polnischen Gymnasien zu den nichtobligaten Gegenständen gehören, doch brachten sie es in diesem Studium gewöhnlich nicht weit und verließen es nach einem oder zwei Semestern, wohl hauptsächlich wegen der geistlosen und nachlässigen Vortragsart, welcher sich dieser Gegenstand an galizischen Gymnasien allgemein erfreut.

Unter den jüdischen Schülern, welche mit mir zusammen das Drohobyczer Gymnasium, wenn auch nicht in derselben Klasse, besuchten, gab es solche, welche sich später einen guten Namen in der Kunst und Wissenschaft machten. Da war Moritz Gottlieb, der spätere talentvolle Maler, ein naher Verwandter meines Kollegen Isaak Tigermann, so wie dieser auch zu früh vom Tode hingerafft. Da war L. Monat, der gegenwärtig in Wien weilende Publizist. Da war Leo Sternbach, schon im Gymnasium ein Wunderkind wegen seiner philologischen Fähigkeiten, der gegenwärtige hervorragende Gräzist und Professor an der Krakauer Universität. Sein Vater hatte eine kleine Weinhandlung in Drohobycz, wo an Abenden manchmal auch Studenten aus älteren Klassen zusammenkamen, um bei einem Gläschen Wein, lautem Gespräch und Gesang einige Stunden gesellig zu verbringen. Saufgelage gab es nicht; der Wirt, welcher gewöhnlich auch selbst in unserer Mitte erschien und sich besonders an unseren Gesängen herzlich freute, sorgte dafür, dass die Lustigkeit nicht das gehörige Maß überschreite. Ich erinnere mich, wie er manches Mal mir gegenüber von seinem um ein oder zwei Jahre jüngeren Sohne mit unsäglicher Liebe und Stolz, sogar mit Tränen in den Augen sprach.

„Sehen Sie“, sagte er, „er ist von seinen Griechen nicht abzubringen.“ Und er zeigte mir einige von diesen Büchern, die ich mit Bewunderung betrachtete; obwohl ich bereits in der achten Klasse, ein vorzüglicher Schüler war und für einen guten Philologen betrachtet wurde, so war für mich doch das Lesen dieser im Gymnasialplan gar nicht vorhandenen und schwierigen Dichter im Original ein *pium desiderium*. Der hocheufreute Vater wurde nicht müde, mir von seinem Sohne, von dessen Fleiß, Arbeitslust und ungeheuerem Gedächtnis zu erzählen; er ahnte nicht, mit welchem Neid ich ihm zuhörte, da ich, ein armer, früh verwaister Bauernsohn, niemand in der Welt hatte, der sich um meine Fortschritte mit so viel Liebe und auch nur halb soviel Verständnis bekümmert hätte.

Da ich in Drohobycz meinen Unterhalt mit Korrepetitionen verdienen musste und die meisten Lektionen bei den Juden hatte, so hatte ich auch Gelegenheit, in das jüdische Familienleben tiefere Einblicke zu tun. Mir, der ich mit dem bäuerlichen, auf väterlicher Autorität und kindlicher Gehorsamkeit basierten Familienleben vertraut war, zeigte sich hier zum ersten Mal ein anderes Bild, wo der Vater seinen Söhnen und allen Familienangehörigen weit näher, vertrauter war wie ein älterer Bruder, an dessen Interessen, Bemühungen und Plänen alle Familienmitglieder so oder so Anteil nahmen. Etwas Warmes wehte mir entgegen aus kleinen täglichen Szenen, deren Zeuge ich war; ich verglich sie in mei-

ner Seele mit analogen Vorgängen in der Bauernfamilie und fühlte, dass ich hier etwas weit Höheres, einen Typus älterer Kultur vor mir hatte. Und da ich gleichzeitig Gelegenheit hatte, auch das Familienleben der christlichen Städter näher kennenzulernen, so kam ich zu der Anschauung, dass von den drei mir bekannten Typen des Familienlebens dieses der niedrigste ist: der Patriarchalismus des Bauernlebens ist hier verschwunden, es fehlt aber das Band gemeinsamer Interessen und Traditionen, welches dem jüdischen Familienleben Wärme und Dauerhaftigkeit verleiht; die Stellung der Frau ist meistens zum Niveau der Dienstmagd gesunken, das Band zwischen den Eltern und den Kindern meistens zerrissen, kurz: Das Leben des mittleren städtischen Standes christlicher Konfession machte auf mich einen trostlosen, oft einen abstoßenden Eindruck. Als Korrepetitor minderbegabter Schüler sah und begriff ich sehr gut, dass in der jüdischen Familie, sei sie auch die ärmste, alles dahin zusammenarbeitete, dem schattensuchenden Sohne seine Arbeit zu erleichtern und mir bei meiner Arbeit an die Hand zu gehen, während ich in christlichen Häusern meistens vollkommene Gleichgültigkeit für die Arbeit des Jungen, im Fall des Misslingens dieser Arbeit eine unsinnige Strenge, ja Grausamkeit gegen denselben, sehr oft aber auch das Bestreben sah, mir von dem geringen und oft sauer verdienten Honorar so viel wie möglich abzuknausern.

Und noch eine jüdische Figur aus meinen Gymnasialzeiten steigt in meinem Gedächtnis empor: der kleine, behäbige, immer lächelnde, immer zum Kredit bereite Studentenschneider. Wie er hieß, weiß ich nicht mehr – wir kannten nur seinen Spitznamen: Megalojs. Diesen Spitznamen verdankte er einem spaßigen Missverständnis. Er kam in ein Studentenquartier, um einen in der Zahlung nicht prompten Kundenmann in seinem eigenen Neste zu überraschen. Er fand den Erwarteten nicht, wohl aber einen anderen, welcher im Zimmer auf und abgehend die Deklination des Adjektivums: megas, megakh, mega memorierte. Der Schneider stand eine Zeitlang im Zimmer und hörte dem wunderlichen Kauderwelsch zu, dann aber verlor er die Geduld und ging weg. Auf der Gasse begegnete er seinem Klienten und sagte zu ihm:

„Ach, Herr N., ich bin bei Ihnen im Quartier gewesen. Haben Sie aber dort einen unartigen Kollegen! Hat mich nicht einmal begrüßt.“

„Wer ist es?“

„Ach, weiß nicht? Ein Herr Megalojs – so nannte er sich. Und wie ich ihn anschaue, sagt er zu mir: „Megaj!“ (Hebe dich weg!). Da bin ich weggegangen.“

Noch an demselben Tage lachte das ganze Gymnasium über die Unartigkeit jenes Studenten, und unser Schneider bekam den Ehrennamen Megalojs. Anfangs protestierte er, dann gewöhnte er sich daran und kam schließlich dazu, dass er im Verkehr mit Studenten fast seinen eigentlichen Vornamen vergaß und sich nur Megalojs nannte. Es geschah oft, dass er zu einem ihm ganz unbekanntem Studenten, den er auf der Gasse im zerrissenen Rock oder im Winter in einem leichten Paletot sah, ganz ungebeten herantrat und ihm kurz und bündig sagte:

„Na, Herr, ich bin Megalojs. Warum kommen Sie nicht, einen neuen Rock zu bestellen?“

„Habe kein Geld, Herr Megalojs.“

„Was Geld? Sie sind selbst Geld. Sind besser als Geld. Wieviel können Sie monatlich zahlen?“

„Höchstens zwei Gulden.“

„Na, so werden sie in sechs Monaten Ihre Schuld abtragen. Kommen Sie nur, es schickt sich nicht für einen Studenten, in einem solchen Rock zu gehen.“

Ich weiß nicht, wann er sich ganz ruinierte – aber er musste sich ruinieren, denn es gab sehr viele unter den Studenten, welche es mit der Abtragung ihrer Schulden beim Megalojs gar nicht genau nahmen.

Die Zeit meines Normal- und Gymnasialunterrichts in Drohobycz fiel mit dem ersten Aufschwunge der Naphtha- und Erdwachsproduktion im nahen Boryslaw zusammen. Noch als Kind im Vaterhause hörte ich viele wunderliche und schauerliche Geschichten über Boryslaw und die dortigen Naphthagruben erzählen. Später, von Drohobycz, bin ich viele Male zu Fuß nach Boryslaw gegangen; ich konnte aber auch in Drohobycz in nächster Nähe das Treiben der Boryslawer Arbeiter, Unternehmer und Spekulanten betrachten. Den ersten großen Brand, welcher im Jahre 1871 oder 1872 viele Gruben und Rohprodukte vernichtete, konnte ich jeden Tag und jede Nacht (er dauerte drei Tage) vom Drohobyczzer Berge aus beobachten, und seine traurigen Folgen für viele kleine Unternehmer, welche dabei ihr Alles verloren hatten, erfuhr ich später in zahlreichen Erzählungen.

ВОА CONSTRICTOR³

2. Боротьба за багатство

[...] Відтепер почалося для нього нове життя, зовсім відмінне від губицького. Воно ділилося на два головні місця: Борислав і Дрогобич. Хоть дорога неблизька – либаки мусили кожної доби отіпати там і відтам: вечором з повними коновками кип'ячки на коромислах до Дрогобича, а рано з порожніми назад до Борислава. Перший день нової роботи особливо глибоко вдався Германові в тямку. Він живо нагадує ще тепер той холодний поранок майовий, коли враз із п'ятьма другими либаками ішов стежкою поперек піль до Борислава. Вони ішли через Тептюж, лишаючи Губичі збоку. Сонце сходило над Дрогобичем і облило кровавим світлом ратуш, костел і церков святої Тройці. Сюди ближче вилася, блискотячи, мов золота змія, Тисьмениця і шваркотіла в віддалі по камінні. Дуби в Тептюжі іно що зачинали розвиватися, зато сподом ліщина шевеліла вже своїм широким темно-зеленим листям. Вони йдуть швидко, не розмовляють, квач у кожного через плече, – хто молитву, а хто і так собі дещо співає. У кожного при боці торба з хлібом і цибулею, – се його цілоденна пожива. Ось вони минули Тептюж, – перед ними поле зелене, свіже, далі лука, замаєна цвітами, знов горбок, через котрий гадиною звивається стежка, – і ось бориславська кітлина. Не доходячи самого села, вони розійшлися по луках, по мочарах, кождий вишукав собі місце, і стали до роботи.

Бориславська кітлина виглядала тоді ще зовсім не так, як тепер. Бідне підгірське звичайне село розстелювалося невеличкими купками будинків по підніжжі Ділу понад потоком. На пригірках від Бані і Тустанович були поля господарські, а нижче – луки і мочари. Але при всім тім земля була якась не така, як звичайно. Якийсь дивний сопух виходив з неї, особливо теплими вечорами. Весною, коли розтаяли сніги і зм'якла глина, чути було виразно якісь рухи в землі, щось немов тихий віддих, немов пульсування гарячої крові в глибоких, невидимих жилах. Поміж народ ходили слухи, що на тім місці, де стоїть Борислав, були давніми часами великі братобійчі війни, що тут поховано багато люду, невинно побитого, і що трупи щороку силуються встати на світ і силуватися будуть доти, доки не прийде їх час. А тоді вони проломлять землю, розвалять весь Борислав і підуть в світ воювати.

³ Уривок із кн.: Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 14. С. 377–385.

Не знали бідні бориславці, говорячи собі зимовими вечорами сесю казку, що вона аж надто швидко справдиться, що страшна підземна потвора небавці вже прорве земну опону, розвалить їх бідне, сумирне село і зруйнує дотла їх і їх дітей! А тим менше знали і гадали вони, що тота потвора – то зовсім не трупи давніх рицарів, а тота гидка, чорна, воняча ропа, котра тепер випалювала їм сіножаті, а швидко мала розійтися по всім світі прочищеною нафтою на зиск панам та жидам, а їм на горе та на втрату!

Герман все ще думав про перший день своєї нової роботи. І чим довше думав, чим виразніше ставала йому перед очима кожда подрібність того дня, тим тяжче і сумніше робилося йому. Се був такий самий хороший, теплий, погідний день! Саме в такий день, перед 20 літами, перший раз обхватив його удушливий нафтовий сопух і швидко погасив перед ним і сонце, і денну ясність, прогнав з-перед нього запах цвітів, заглушив співи пташків, перемінив його в якусь тяжку глинисту масу, що котиться далі горою, давлячи і гнетучи все, – оживлену тільки жадобою грошей, зиску, багатства! 20 літ минуло від того першого дня, а удушливий нафтовий сопух все ще не розсіявся, все ще обвиває його немов густою паморокою, здавлює йому груди, глушить і убиває хороші, людські пориви серця!

– Ох, на волю, на волю з тої поганої тюрми! – прошептав він без свідомі, сам ще не знаючи, що се за тюрма і чи можна з неї видобутися на волю.

А споминки йдуть безперервним рядом, насувають йому образи минулих літ, не питаючи, чи радість по них остає в серці, чи жаль і горе. Його заробок відразу пішов добре. З невидимих джерел підходила кип'ячка ненастанно і спливала блискучими перстнями на поверхність каламутної води. Герман, либаючи цілими годинами, дивувався, що се за сила пре наверх той жовтавий острій плин і де є його джерело. Він думав собі, що якби добувся до самого джерела, то тоді аж міг би розбагатіти. Але його товариші балакали частенько, що се тільки земля «потіється», що джерела ніякого Герман не добуде, бо його і зовсім нема, а щодо збагачення, то може ще добрий час заждати. Герман не любив тих насмішок і покинув говорити, а далі і думати про нафтові джерела.

Тим часом, і не добуваючися до джерел, він умів тягнути зиск з того, що було. Недовго двигав він кип'ячку на коромислі до Дрогобича і швидко побачив, що воно погана річ. Але у нього були гроші, – пощо йому мучитися, коли мож і самому собі полегшити, і ще від других скористати. Ось він, змовившись з другими либаками, купив за свої гроші коня і візок, щоб возити кип'ячку до Дрогобича. З того вийшла потрійна користь для нього. Раз то, що не потребував щодня двигати коновок до Дрогобича на продаж, бо міг возити їх, та й то що другий день, – тим самим і часу менше тратив, і міг більше улыбати, – а ще і другі либаки давали йому для перевозу і продажі свою кип'ячку, а за кожних п'ять коновок їх кип'ячки додавали шосту для нього. Кінь не потребував також багато, бо за коновку сма-

вила, котрого самим ніколи було налибати, селяни давали Германові сіна і ще не боронили йому поставити коня з візком через вільний час під своєю шопою.

Так воно ішло кілька літ, а за той час Германів капітал не тільки не розтратився, а при його зручності і хитрості майже взатроє виріс. Він за той час жив дуже нужденно і ощадно: не пив нічого, окрім води, їв мало і плохо, і для того і сила його, при нездоровім воздуху серед багна, почала упадати. Але Герман не дбав на те. Жадоба грошей чимраз сильніше опанувала його, чимраз частіше він думав над тим, яким би тут способом розбагатіти. Зимою він сидів в Дрогобичі, – звичайно у того-таки жида, що літом купував у нього налибану кип'ячку. Се був нестарий ще, сухий, поганий жид. Він торгував маззю, мотуззям, заліззям і всякою всячиною, яка потрібна для селян. Герман, пробуваючи у нього зимою, помагав йому не раз торгувати, при чім багато йому придалася давня його онучкарська вправа. Жид звичайно зазначував ціну за всякий товар, здаючи Германові до розпродажі, а що йому удалося взяти звиш тої ціни – се його. Розуміється, що Герман не був з тих людей, котрі для якоїсь там чесності готові самі собі шкоду робити. Він шахрував купуючих і дер з них що міг, а коли не раз деякий селянин зачав сваритися або проклинати, він, сміючись, витручував його за двері. Таким способом Герман дороблявся. Про його гроші не знав ніхто, і всі уважали його простим наємником. У свого господаря він повнив зимою всяку службу і немало не раз натерпівся від його жінки і від других жидів всілякої сварки, а то і биття. Однак він хилився перед ними і таїв у собі злість.

Само собою розуміється, що таке життя йому швидко збридли і що він ждав весни, як спасенія душі. Навесні отвирався для нього свобідніший світ, а життя в Бориславі, хоть нужденне і не вигідне, все-таки якось швидше і веселіше збігало серед сміху і жартів других либаків. Але не того бажав Герман. Він пізнав ціну грошей в нужді, пізнав, що без них жити плохо, що вони одні можуть вибавити його від тої нужди, погані і униження, які так часто мусить тепер терпіти. Поволі в його душі розгорялася страшна, гаряча, сліпа жадоба грошей, заглушувала всякі другі чуття, закривала перед його очима всі завади і манила його тільки одною метою – багатством. Він з тривогою беріг свої гроші, заощаджені в днях недостатку з Іцкового промислу, рахував їх щотижня, ховав як найдорожчу надію і не проговорився о них ні перед одним товаришем, боячися, щоб вони не всилували його як-небудь пропустити їх.

Але він знав, що гріш, лежачи, не росте, для того обзирався пильно довкола, ловив всякі слухи, розпитував незначно про корисні гешефти. Гешефт незадовго лучився. Ряд почав будувати в Дрогобичі депо військове і шукав підрядчиків на різні будівничі матеріали. Часи були бідні, підрядчиків зголошувалося не багато, а ряд, хочачи приспішити діло, поставив легкі і корисні вимінки. Того тільки треба було Германові. Він

нанявся достарчувати дерева і вапна, але його власних грошей на те далеко не доставало. Він крутився, мучився, кидався сюди-туди, але на дармо. Посторонньої помочі годі було надіятись, і Германові недалеко було до того, [щоб] стратити все дочиста та іти знов либати кип'ячку до Борислава. Несподівана, хоть і не зовсім для нього щаслива приключка вирятувала його тим разом.

Жид, у котрого пробував Герман кілька літ, дізнавшись, що його слуга, простий либак, взявся рядові достарчувати матеріалів до будівлі, зразу ухам своїм не повірив, відтак розсміявся, вкінці, видячи, що Герман не на жарт таки заходиться коло роботи (і кавціі кількасот гульденів зложив, і дерева та вапна довозить), розлютився дуже на нього, чому йому того не сказав вперед, чого не пішов з ним на спілку і т. д.; а коли вкінці Герман зачав просити у нього позички кількохсот гульденів, гнів його дійшов до того, що не тільки відмовив грошей, але ще, вилаявши молодого спекулянта, вигнав зі своєї хати.

– Марш, забирайся! – кричав розлючений жид. – Хто знає, відки ти гроші взяв! Може, то крадене, ще мені біда буде! Рушай, най тя на очі не виджу!

Герман забрав свої манатки і пішов. Його не так діткнула образа і погане підозріння, як завід і відмова позички. Що діяти? Тут наставники наганяють, щоб швидко достарчувати всього, а тут ні за що ні матеріалу більше закупити, ні навіть фіри заплатити. Правда, матеріал і перевіз були тоді в дрогобицьких околицях вп'ятеро дешевші против теперішнього, але у Германа не було майже ніяких грошей.

Він задумався важко. Як на термін не поставить усього, пропаде кавція, а тут і надії нема на яку-небудь поміч.

Вже вечоріло. Забиралося на сльотаву, погану ніч. Герман ішов, не думаючи ні о чім, крім свого «гешефту», не обзираючись ні на пору, ні на погоду. В руці ніс невеличкий пакунок. Думки його, мов потривожені воробці в самотріску, шибались в різні сторони, шукаючи виходу. Холодний піт виступав на лице, коли наvertsалась йому думка, що «прийдеся на все махнути рукою та й...». Махнути рукою на те, на чім він довгі літа будував всю надію своєї будучності! Ні, сього не буде! Він мусить найти ще спосіб, мусить щось придумати! Поволі стемнілося, холодний дощ почав кропити в лице Германа. Дрібні, гризські, студені краплі упали так несподівано на його розгарячене лице, що він в одній хвилі зупинився і оглянувся довкола, немов пробуджений зі сну, пригадуючи собі, де се він і що з ним робиться. Аж тепер він нагадав собі, що його вигнано з хати, що треба шукати де-небудь нічлігу.

«Треба іти до шинку спати», – подумав він собі і оглянувся довкола, на яким то він передмісті.

– Та се Лан! – проворкотів він сам до себе. – А я ту коли зайшов аж із Зварицького передмістя? Тьфу!

І він обернувся як стій, щоб вернути на Зварицьке і піти там на ніч до знакового шинку, в котрім звичайно збиралися либаки. Обертаючись живо на краю улиці, він в сумерках зачепив ліктем якусь людину і мало не струтив її до глибокого рову край дороги.

– A guach an daanen tat'n aran! – крикнув на нього дзвінкий дівчачий голос, і при тім дві м'які руки обхватили його руку так нагло, що він задріжав цілим тілом і мало що сам не стратив рівноваги.

– Nu, wus is? – запитав він, обертаючися в той бік, де грозило небезпеченство. Помимо неласкавих слів, якими привітала його незнайома людина, в голосі його не було ні гніву, ні прикрої жорстокості. Дотик м'яких рук зробив на нього якесь дивне враження; він сам не знав, що воно таке, і почав крізь сумерки приглядатися незнайомій особі.

Се була жидівська дівчина, літ, може, коло двадцяти, повнолиця, чорноока, хоть і не зовсім хороша собою. Подібних лиць бачив Герман день-денно цілі десятки на улицях, але тоді, вечірньою добою, під впливанням м'якого дотику її рук бачилось йому, що те лице якесь принагідніше від других, очі живіші, голос приємніший; одним словом, він став немов причарований і з глупою міною дивився на незнайому дівчину. Ще і тепер, пригадавши собі тоту стрічу і цілу сцену на улиці, Герман сплюнув з досади.

– От, не мало мене де лихо здибати, та догонило на гладкій дорозі! – проворкотів він, морщачи чоло. – Дурень з мене був, та й годі!

Але тоді, при першій стрічі з Рифкою, Герман дуже а дуже далекий був від подібних неделікатних думок і викликів. Впрочім, на хвилю він не міг прийти ні до яких загалом думок, доки йому над ухом не прозвучав дзвінкий сміх дівчини. Сміх той протверезив його.

– Ну, чого стоїш, очі випуливши! – проговорила вона. – Ади, дощ буде, махай!

Вона хотіла відійти, – Герман мимоволі, машинально хопив її за рукав, осміхаючись. Вона поглянула на нього якимось дивним, напівгнівним, напіввизиваючим поглядом. Герман осмілився, почав розмовляти, ідучи поруч неї. Так зав'язалося їх перше знаомство.

Рифка, як і Герман, була сирота. Її родичі померли також на холеру, вона лишилася маленькою дитиною в опіці старої тітки, у котрої жила і тепер. Тітка тота, бездітна вдова по орендарю з Залісся, взяла її за свою, обіцяючи при виході замож дати їй п'ятсот гульденів посагу і виправу. Рифка розповіла про все то Германові зараз першого вечора, заким зайшли до її хати. Герман, відпровадивши її аж до дверей, пішов, задуманий, ночувати до шинку. «Щасливий случай, – гадав він собі, – коб лиш удалося! Возьму оженюся з Рифкою, а єї віном мож буде порятуватися бодай що-то!» Тота думка засіла йому в голову, і він твердо рішився виповісти її. Притім і часу годі було тратити, – діло пильне, а Герман хотів якнайшвидше доп'яти свого.

Зараз на другий вечір він підстеріг Рифку, як ішла до міста, і розповів їй свою думку. Вона зразу завстидалася і почестувала його звичайним своїм «а ruach an daanen tat'n aran!», але, коли Герман розповів докладно про себе і свій заробок, стала трохи ласкавіша, час від часу поглядала спідлоба на нього і вкінець веліла поговорити з тіткою. Діло удалося, хоть не без звичайних торгів і передирок, а за дві неділі Рифка вже була жінкою Германа, а Германів «гешефт», попертий Рифчиними грішми, пішов живо вгору, приносячи Германові значний зиск.

Оженившись, Герман почув ще гарячішу жадобу грошей, – він знав, що незадовго на його голові буде удержання численнішої родини, прокормлення кількох голодних а непрацьовитих ротів. А йому так не хотілося попасти знов в стару нужду, а ще до того з родиною. Дрож холодна проходила по його тілі, коли подумав собі щось подібного, – для того кинувся всею силою в «гешефт»: уривав всім і кожному, крутив, вився, кривдив кого міг, ошукував ряд на якості дерева, на вазі вапна, на всім, підплачував злісних і половину кльоців брав задармо з панських лісів, – одним словом, був всюди і дер лико, де тільки дрібку відставало. Така праця, дрібна, томляча, гидка, серед вічних сварів, проклять, криків і унижень, прийшла якраз до смаку Германові. Вона забиравала всі його сили, всі його думки, не давала йому ні над чим застановитися, заглушувала всякий внутрішній людський голос, окрім невгомної, неситої жадоби зиску.

Рифка і її тітка (Герман жив в їх домику) дивилися на його невсипучу запобігливість і тишились, подивляючи сприт і розум Германа, коли той вечором в шабас розповідав їм про свої штуки та обороти. Всі троє вони жили по-давньому, – крайне ощадно. Рифка і її тітка зацікавилися деякою роботою, котра їх прокормлювала, а і Германові також небагато було треба. Таким способом гроші призбирувались до купи, і незадовго Герман міг уже виняти з обороту жінчин посаг – як чистий зиск. Коли до будівлі не треба вже було ні дерева, ні вапна, Герман піднявся доставки гонт, лат і других потрібних знадобів і на всім виходив з зиском через свою спритність і часто безсовісне туманення гоїв – фірманів та злісних. Будівання депо протяглося цілих 4 роки, а за той час Германів капітал успів нарости до значної цифри 10 тисяч. Інший на місці Германа затер би в долоні з радості, що удалось так гарно зискати, і, пам'ятаючи стару приповідку: «По зиску утрати надійся», сховав би грошики в безпечне місце та й зачав сяк-так жити процентами. Але Герман був не з таких. Боротьба задля крейцара, задля гульдена, а то і сотні гульденів, боротьба завзята, тяжка і ненастанна, розгарячила його. Він шукав другого поля, на котрім би міг сейчас стати до бою з новими противниками. Таке поле вже існувало, а існувало воно не де, а в Бориславі.

Домс, знаменитий прусський капіталіст, котрому наша Галичина майже в кожній галузі промислу винна перший товчок, проїжджаючи раз через Дрогобич, звернув увагу на дивну мазь, котру жиди в коновках розносили

на продаж селянам по ринку. Переконавшись, що се нафта, занечищена земляними і другими мінеральними примітками, він забажав побачити те місце, де добувають ту мазь. Йому сейчас вказали бориславські мочари. Селяни розповіли йому, як вона підходить наверх води, як випалює траву і всяку ростинність, – а деякі заговорили навіть про підземних заклятих бойовників, котрих перегнила кров випливає наверх.

Домс, практичний чоловік, розуміється, небагато там зважав на такі казки, але швидко покмітив, що нафтові жили мусять бути неглибоко, коли нафта сама підходить догори, і що мусять вони бути неабиякі багаті. Він поїхав до Борислава, звидів місцевість і рішив сейчас зачати першу пробу. У кількох бідніших він позакупляв за безцінок частки поля і, нанявши бориславських-таки парубків, почав копати вузьенькі «дучки». По трьох-чотирьох сажнях показалася нафта. Домс тріумфував. Він швидко кинувся будувати дестиллярні, почав радитися з ученими інженерами та гутниками. А тим часом збоку натягла інша хмара, котра швидко затемнила його надії.

В околиці рознеслася вість поміж всіма маєтнішими або і бажаними швидко доробитися – про Домсову нахідку і про «чистий інтерес», який з того дасться зробити. Всі, а особливо жида, лавою поперли в Борислав, хто з готовими грішми, а хто і так, на щастя. Почалася боротьба, якої досі не бачила Галичина. Слизкий, влізливий елемент жидівський, мов вода під час повені, вдирався у всі закутини, всі шпарки, немов тисячі хробаків, і показувався всюди, де його ніхто й не надіявся. Докладне знання простого люду, умілість використувати його, ошукувати в дрібницях на кождім кроці – надавали жидам велику перевагу над німецькими капіталістами і всякими фаховими людьми.

Домс не міг видержати їх конкуренції і хоть не перестав держатися в Бориславі, однак діло не приносило такої користі, якої надіявся. Тільки жида зі своїм «рабівницьким господарюванням» могли удержатися. Вони не зважали на ні на що, щоби тільки добути «кип'ячку». Закопи роблено вузькі, огороджено хворостом, вентиляція зразу була дуже мізерна, ніяких приписів безпеченства на здоров'я не заховувано, – тисячі і тисячі робітників гинуть за марний зиск, а жида збивали тисячі і мільйони. Вони і один другому не пропускали. Де один добув нафту, другий копав ту ж побіч нього, брав глибше, підкопувався під тамтого. Уряд не міг собі з тим дати ради, бо довгий час не було в Бориславі майже ніякого урядового контролю, майже ніякого надзору над публічним безпеченством. Всілякого роду проступки, а то і страшні справки були дуже звичайні. Село Борислав поволі щезало в тім непрслідимім хаосі, мов піна на воді. Давні, побиті боївники встали з могил, а встаючи, розвалили село, котре вирросло було над цими!

Герман Гольдкремер був один з перших спекулянтів, що злетіли на Борислав, мов хижі ворони на падло. Незадовго у нього були вже три ями

з «матками», с. є. з головними нафтовими жилами. Герман став напруго багатцем. Досі він тільки боровся, – тепер став безпечно на ноги. Капітал плив йому сам до рук. Але ще довгий час не покидала його тота гарячка, з якою колись взявся до першої спекуляції. Довго ще він цілими днями літав по Бориславі, заглядав від ями до ями, сварився, кричав, штуркав робітників, – одним словом, як говорили ріпники, «квапився, немов завтра вже мали єго нести на окопище». Він зразу немов сам не вірив своєю щастю, боявся, що ось-ось воно розслизеться, розвіється, мов дим. Не раз вечорами він заглядував в тісні темні горла ям, і дрож пробігала по його тілі. Він пригадував собі своє либацьке життя, пригадував собі селянські оповідання про людську кров в землі, про поганих «песьоголавців», що живі лежать в могилах і ждуть, поки хто їх не випустить на світ. Йому ставало страшно. Його забобонна фантазія рисувала йому почварні образи, йому причувалися навіть в сні стогнання, котрі ніби добуваються з ям серед п'їтьми і мертвої тиші. Але такі хвили, не то рефлексії, не то мускулярного змучення і успокоєння, були дуже рідкі.

Гарячкова діяльність затопляла Германа, він був немов сліпий, немов сновида, що під проводом невидимої сили ступає понад пропасть і тим тільки щасливо переходить над нею, що не бачить нічого коло себе. Так само не бачив Герман в своїй гарячці деяких важних речей, котрі відтак тим дужче дали йому почутися. Передовсім він не бачив того, як розвивалося за ті літа його родинне життя. У нього родився один син, Готліб, але Германові ніколи було уважати (впрочім, ні уміння ані спосібності до того в нього не було), як розвивається, під якими впливнями росте його син. Він знав тільки то, що на четвертім році віку малий Готліб почав учитися від звичайного, трохи порядніше одітого бельфера гебрєйської мови і письма св[ятого], а на шостім році пішов до «німецької» школи в Дрогобичі. Знав також і то (учителі частенько йому о тім говорили), що Готліб дуже тупа голова і плохо учиться. Але розважити докладніше над тим всім він не міг і не мав коли, тому-то і збував все грішми, – платив добре учителям, що «підчували» його Готліба приватно, дома, платив вино та цукри оо. василіанам, під котрих зарядом була школа, – і Готліб поволі, з тяжкою бідую ішов з класу до класу.

Та недовго ж тяглося обрзовання Готліба. Скінчивши четвертий нормальний, він навідріз об'явив вітцю, що далі «мучитися в тій проклятій школі» не думає. Отець спершу зачудувався, далі розлютився і почав грозити, а видячи, що все то не помагає, пристав на жадання сина і дав його до склепу на науку торгової практики. Там пробував Готліб і досі. Сцена з сином по скінченні нормалок перший раз отворила очі батькові, розгарячкованому грошовими спекуляціями. Він побачив, що його син, попри всім лінивстві, попри всій оспалості, близькій до ідіотизму, вміє бути таким упертим, таким завзятим, що йому аж страшно стало. Довгі часи стояла Германові перед очима маленька, груба, буцмата фігурка його сина з

низьким чолом, щетинистим, вгору стирчачим волоссям, з грубими, по-синілими зі злості губами, з маленькими сірими очима, в котрих палала така тупа завзятість, така злоба і лютість, якої він досі ніколи не бачив у дитини. З затисненими кулаками і з страшним криком Готліб кидався на нього, сам не знаючи чого. Напад лютості небагато різнився у нього від нападу епілепсії.

Але спекуляційна гарячка Германа тоді ще зовсім була не устала. Готліб успокоївся, поставивши на своїм, хоть з лиця його, – се Герман аж тепер побачив, – ніколи не сходила понура упертість ідіота, котра знов часом напруго переходила в безмисну, ідіотичну веселість. Друге, що Герман відтепер мав час розважити на своїм сину, – се була жадоба грошей, – ні, жадоба розкидання їх. Він купував різні забавки і тут-таки псував та товк їх, книжок, бувало, на курс у нього переводилося більше копи, одежа щезала на нім, мов на огні, – одним словом, Готліб відмалу перемінювався поволі в якогось кобольда, в якогось духа-мучителя, котрому все на заваді, все в дорозі і котрий все старається змести і знищити, до чого тільки може руку приложити. Стіни в його покої повні були дір, виверчених в мурі ножиками, а тут-таки, в тих дірах, виднілися ще поламані вістря ножиків. Слуги і служниці мали з ним істе пекло: ніколи не дав їм спокійно перейти попри себе, щоб не швякнути батогом, не вдарити каменем, не бризнути болотом.

Герман, котрий дуже рідко бував дома і котрого Готліб впочатках трохи боявся, не знав або мало знав о тім; аж сцена вищезгадана отворила йому очі. Та й тоді він над тим так багато не застановлявся. «От дитина, – погадав собі, – звісна річ, живе, вразливе». Він успокоївся, віддавши його до склепу свого знакового, блаватного купця Менкеса. Та недовго тривав його спокій. Син і тут не переставав бути тим, чим зробила його напів природа, а напів виховання матері, і дуже часто Германові приходилося слухати жалоб других суб'єктів, а то і самого принципала, дуже часто приходилося йому сплачувати значні суми за шкоди, яких понаробляв його син в різних місцях.

Але поволі-поволі, з ростом маєтку, потухала спекуляційна гарячка в Германовій крові. Вів тепер уже став найпершим багатцем поміж всіми бориславськими капіталістами. У нього було кількасот власних ям, кільканадцять дестилярень, на нього працювало кілька тисяч робітників, працювало під надзором невмолимих неробів-жидів, котрим Герман за те тільки і платив по 40–60 кр[ейцерів] денно, щоби наганяли робітників до роботи від рана до ночі. За 15 літ від часу почину бориславської спекуляції Герман закупив бориславську домінію і ще кілька шляхетських посілостей в околиці і став уже дідичем. Але разом з тою щасливою хвилиною, коли се сталося, настав в житті Германа новий, зразу дуже мало видний, але все важний зворот. Його очі, досі засліплені тільки одною жадобою, заняті тільки шуканням одного – багатства, тепер, найшовши його, почали огля-

датися навкруги, почали пильніше розбирати всі обставини, серед котрих текло життя Германа. Той, так сказати, критичний зворот не надійшов разом, не став ніколи дотепер надто сильний, але все-таки багато вражень, котрих Герман вперед недобачував, підпадали йому під очі, будили його увагу, мутили потрохи супокій і, падаючи поволі, незначно, час від часу, мов краплі холодної води на розігріте тіло, разили його глибоко, лютили і перероблювали цілу його вдачу, весь світогляд.

Окрім дивної натури сина, котра перша звернула на себе його увагу, він швидко помітив, що і його жінка в своїм роді не менше цікаве і сумне явище, і коли темперамент сина не мож було назвати інакше, як хоробливим, – то і вона зовсім не була нормально розвита. Оженившись з нею, Герман відразу кинувся до своїх діл, з головою потону в них і не бачив, як жива, бесідлива і яко-так привітна дівчина, з котрою він оженився, перероджувалась, перемінялася поволі в зовсім другу, не подібну до першої. Вона зовсім не була образована, а доки ще незабезпечене становище Германа наганяло їй страх о будущу долю і заставляло до якої-небудь роботи, доти і до людей була подібна.

Але швидко маєтковий стан Германа поліпшився, йому нічого було боятися о будущий хліб, – сам не знаючи, як і коли, він став жити вигідніше, в порядній, хорошо мебльованій хаті, став держати слуг, коні, далі закупив в Дрогобичі кілька каменіць на власність, – і тут життя його жінки пішло зовсім другою дорогою. Всяке заняття, всяку роботу вона покинула, стала їсти смачно і багато, немов хочаби винадгородити собі давніші часи недостатку. Строщі занімали її якийсь час, і вона видавала на них немало грошей. Але чим дальше в літа, тим більше вона товстіла і лінивіла. Цілими днями вона сидить, бувало, в м'якій, вигідній фотелі під вікном та смотрить на ринок. Її лиця стали повні і віддуті, очі, колись чорні, блискучі і заманчиві, тепер втратили блиск і стали немов олов'яні, голос понизився, згрубів, а рухи стали тяжкі і неповоротливі. Людська жива подоба помітно тонула в надмірі м'яса і товстості. Пані Гольдкремер на всякого, хто її бачив, робила прикре, аж гидке враження [...].

БОРИСЛАВ СМІЄТЬСЯ⁴

Сонце досягало вже полудня. Годинник на ратушевій вежі вибив швидко і плачливо одинадцятую годину. Від громадки веселих, гарно повбираних панів-обивателів дрогобицьких, що проходилися по плантах коло костела в тіні цвітучих каштанів, відділився пан будовничий і, вимахуючи блискучою паличкою, перейшов через улицу до робітників, зайнятих при новорозпочатій будові.

– Ну, що ж, майстер, – крикнув він, не доходя, – готові ви вже раз?

– Все готово, прошу пана будовничого.

– Ну, то кажіть же вдарити даст!

– Добре, прошу пана! – відповів майстер і, обертаючися до помічника, що стояв побіч нього і докінчував обтісувати величезну фундаментову брилу попелівського піщаника, сказав: – Ану, Бенедю, тумане якийсь! Не чуєш, що пан будовничий кажуть раст бити?.. Живо!

Бенедьо Синиця кинув з рук оскарб і поспішив сповнити майстрів розказ. Перескакуючи через розкидане кругом каміння, задихавшись і посинівши з натуги, він біг, що було моці в його тонких, мов скіпи, ногах, ід високому парканові. На паркані завішена була на двох мотузках дошка, а побіч неї на таких же мотузках висіли дві дерев'яні довбеньки, котрими бито о дошку. Се був прилад, котрим давалось знак, коли починати або кінчати роботу. Бенедьо, добігши до паркана, хопив довбеньки в обі руки і з усеї сили загримав ними о дошку.

«Капать! калать! калать!» – роздалося радісне, голосне гавкання «дерев'яної суки». Так муляри звали образово сесь прилад. «Калать! калать! калать!» – гримотів Бенедьо без упину, всміхаючись до дошки, котру так немилосердно катував. А всі муляри, заняті кругом на широкім плацу: хто тесанням каміння на фундаменти, хто гашенням вапна в двох глибоких чотиригранних вапнярках, усі копатільники, що копали ями під підвалини, теслі, що взаді, мов жовни, цюкали, обтісуючи здоровенні ялиці та дубове дилиння, трачі, що різали тертиці ручними пилами, цеглярі, що складали в стоси свіжо привезену цеглу, – весь той різномірний робучий люд, що снувався, мов мурашки, по плацу, двигавши, цюкаючи, хитаючись, стогнучи, потираючи руки, жартуючи та регочучись, – усі зупинилися і пе-

⁴ Уривок із кн.: Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 15. С. 256–265.

рестали робити, мов величезна, стораменна машина, котру одно подавлення крючка нараз спинить в її скаженім ході.

«Калать! калать! калать!» – не переставав завзято гукати Бенедьо, хоть усі вже давно почули гавкання «дерев'яної суки». Муляри, що стояли схилені над камінними брилами та з розмахом ценькали о твердий піщаник, аж час від часу іскри пирскали з-під оскарба, тепер, покинувши свої прилади, випростовували крижі і роздоймали широко руки, щоби захопити якнайбільше воздуха в груди. Деякі, котрим вигідніше було клячіти або чапіти при роботі, звільна піддвигалися на рівні ноги. В вапнянках шипіло та булькотіло вапно, немов лютилось, що його наперед спражено в огні, а тепер назад вкинено в воду. Трачі такій лишили пилу в недорізанім брусі; вона повисла, спершися горішньою ручкою о дилину, а вітер хитав нею на боки. Копатільники повстромлювали рискалі в м'яку глину, а самі повискакували наверх з глибоких ровів, вибраних під підвалини. Між тим Бенедьо вже перестав гримати, а весь робучий люд, з обтрясинами цегли та глини, з трачинням та сприсками каміння на одежі, руках і лицах, почав збиратися на фронтвий угол нового будинку, де був головний майстер і пан будовничий.

– А як, прошу пана, спустимо сей камінь на місце? – спитав будовничого майстер, опершися грубою, крепкою рукою на обтесану підвалину, котра, хоть лежала плоским боком на невеликих дерев'яних валах, все-таки сягала майстрові трохи не по пояс.

– Як спустимо? – повторив протяглим голосом будовничий, зирнувши крізь монокль на камінь. – Ну, проста річ, на дрюках.

– А може, воно троха небезпечно, прошу пана? – закинув майстер.

– Небезпечно? А то для кого?..

– Ну, та певно, що не для каменя, а для людей, – відповів, усміхаючися, майстер.

– Е-е-е! Що тото! Небезпечно!.. Не бійтеся, нічо нікому не станеся! Спустимо!..

І пан будовничий поважно наморщив чоло та стягнув уста в три складки, немов то він уже наперед силується і натужується, спускаючи камінь на призначене для нього місце.

– Спустимо безпечно! – повторив ще раз, і то з такою певністю, немов переконався, що його сили вистачить на таке діло. Однак майстер-недовірок похитав головою, але не сказав нічого.

Тим часом і прочі обивателі, що досі громадками проходжувалися по плантах довкола костела, на голос «дерев'яної суки» почали звільна стягатися '»теж ід новій будові, а поперед всіх сам властивець нової будови, Леон Гаммершляг, високий і статний вид з кругло підстриженою бородою, прямим носом і червоними, мов малини, устами. Він був нині дужо веселий, говіркий і дотепний, сипав жартами і забавляв, видимо, ціле товариство, бо всі громадилися і тиснулися круг нього. Далі, в другій громадці,

прийшов Герм.ан Тодькремер, найповажніший, то єсть найбагатший з усіх присутніх обивателів. Він був більше здержаний, тихий а навіть трохи чогось маркітний, хоч і старався не показувати того. Далі йшли ще другі підприємці, багаті дрогобицькі і бориславські, деякі урядники та один околичний дідич, великий приятель Гаммершляга, певно, тому, бо весь його маєток був в Гаммершляговій кишені.

Ціле те товариство, в модних чорних сурдутах, в пальтотах з дорогих матерій, в блискучих чорних циліндрах, в рукавичках, з лісками в руках і перстнями на пальцях, дивно відбивало відсі маси робітників, пестріючої червоною краскою і. цегли або білою краскою вапна. Тільки веселий гамір одних і других мішався докупи.

Цілий плац на розі улиць Панської і Зеленої заповнений був людьми, деревом, камінням, цеглою, гонтям, купами глини і подобав на велику руїну. Тільки одна дощана буда, трохи пониже в невирубаним саду, мала вид живий і принадний. Вона була прикрашена зеленою ялиною під входу, всередині обвішана диванами, в ній і довкола неї крутилися прислужники з криком та прокляттями. Приготовляли перекуску, котрою Гаммершляг хотів учтити закладини нового дому. І ще один незвичайний гість з великим подивом придивлявся цілому тому натовпові людей і предметів. Се була невелика особа, – а прецінь усі на неї ззиралися цікаво і якось дивно.

– Ти, Бенедю, – спитав якийсь замазаний глиною робітник, – а то на яку пам'ятку того щигля сюда вивісили?

– А, щось-то вже вни з ним гадають робити, – відповів Бенедю.

Всі робітники перешіптувалися між собою і позирали на щигля, що скакав в дротяній клітці, завішеній на дрюці над самою ямою, але ніхто не знав, нащо він. Навіть майстер не знав, хоть надавав собі премудрий вид і на запитання робітників відповідав: «Аякже, все би-сь хтів знати! Постарієшся, як усе пізнаєш!»

А щиголь між тим, отямившись з першого переляку при першій напливі цілої товпи народу, скакав собі по щєбликах клітки, теребив конопляне сім'я дзьобиком, а часом, ставши на верхній щєблпк, тріпотав червоно-жовто-басманистими крильцями і щєбетав тонесенько: «Тікілі-тлінь! цюрріньцюррінь! куль-куль-куль!..»

З-між натовпу гомонячих людей визначилася нараз голова Леона Гаммершляга, визначився його голос. Він вискочив на підвалину і обернувся до всього товариства:

– Мої панове, сусіди і добродії!

– Тихо! тихо! пет! – загомоніло кругом і утихло. Леон говорив далі:

– Дуже, дуже вам дякую, що ви були такі добрі почтити мене своїм приходом на нинішній, такий важний для мене обхід... – О, просимо, просимо! – загомоніло кілька голосів, грубих і тонких.

– Ах, ось і наші дами їдуть! Панове, передовсім ходім дами привітати! – І Гаммершляг щєз знов у товпі, а кілька молодших панів пішло на улицу,

де саме надкотило кілька бричок з дамами. Панове помогли їм повилазити з бричок і попідруч повели на плац, де зроблено для них місце тут же, близ величезної камінної брили.

Дами ті – були то по більшій часті старі і погані жидівки, котрі недостатку молодості і красоти старались покрити пишним і виставним багатством. Шовки, атласи, блискуче каміння і золото так і сяло на них. Вони щохвилі осторожно обзирали свої сукні, щоб не сплямити дотиком о цеглу, каміння або не менше брудних робітників. Одна тільки Фанні, донька Гаммершляга, визначувалась з-поміж дам іменно тим, чого їм нестало – молодістю і красою, і виглядала між ними, мов розцвітаюча півонія між відцвівшими будяками. Круг неї тож і громадились молодші з товариства, і швидко там зійшлася купка, в котрій пішла оживлена, голосна бесіда, між тим коли прочі дами, по перших звичайних викриках подиву, по перших більше-менше пискливих та вивчених жиченнях властивцеві всякого щастя, сталися досить тяжкі на слова і почали розглядатися довкола, немов дожидаючи якоїсь комедії. Тим ожиданиям швидко заразилися й другі. Веселий гомін умовк. Бачилось, що разом з дамами налетів на товариство дух нуди і якоїсь силуваної здержаності, котра нікому ні на що не здалася.

І Гаммершляг якось немов збився з пантелику. Він мов забув, що перед хвилею почав був говорити бесіду, і снувався то сюди, то туди, зачинав то з одним, то з другим розмову о речах посторонніх, але все то якось не клеїлося. Нараз побачився супроти Германа, що стояв мовчки, опертий о стос дерева, і озирав цілий плац, немов забирився його торгувати.

– А що ж вашої пані нема, дорогий сусідо? – вказав Леон, усміхаючись.

– Даруйте, – відповів Герман, – вона, певно, щось нездорова.

– Ах, дуже мені жаль! А я надіявся...

– Але що, – відказав задобрюючи Герман, – хіба ж то вона така велика особа! Обійдеся про ню!

– Ні, коханий сусіде! Прошу так не казати, що невелика особа... Як же так?.. От моя Фанні, бідна дитина, – як вона була б щасливою, якби мала таку матір!..

Неправда тих слів аж біла з лица і очей Леонові, але уста, послушні наказові волі, говорили, а розум силяв їх докупити, як того вимагав інтерес.

Але ось від Лану, де на сході видно було височезну побілену божницю, почувся великий крик і гамір. Всі гості і робітники звернули очі в той бік. По хвилі показалася на улиці мов чорна гоготяча хмара, – се був кагал жидівський з рабином всередині, котрий мав звершити обряд посвячення підвалин нового дому.

Швидко цілий плац був залитий жидами, котрі, своїм звичаєм, говорили всуміш, голосно і борзо, снували, мов мурашки в розваленій купині, оглядали все і немов таксували все очима, а відтак зітхали та похитували головами, немовби разом і дивувалися багатству Леона, і жалували, що

багатство того в його, а не в їх руках. Немногі панки-християни, що теж були в тій купі, нараз помовкли і повідсувалися набік, чуючися не в своїй тарілці. Околичний дідич хмурився і закусував губи зо злості, видячись в тім жидівським натовпі, котрий ані крихітки не зважав на нього. Він, певно, в душі кляв сердечно свого «щирого приятеля Леона», але прецінь не втік, а достояв до кінця обряду, по котрім мала наступити перекуса.

Загальний гамір на плацу не тільки не вгавав, але ще й побільшився. Щиголь, перепуджений наглим напливом того чорного, крикливого люду, почав перхати по клітці та битися о дротики. Рабина, старого сивого жида з довгою бородою, вели два школьники попід руки і привели аж ід самій підвалині. Стиск зробився довкола такий, немовби кождий жид хотів бути ту ж коло самого рабина, незважаючи, що там нема місця на тільки люду. Серед тиску і крику товпи не чути було й того, що читав рабин над підвалиною. А тільки коли школьники час від часу в відповідь на його молитву викрикували «умайн», себто «амінь», тоді й уся проча товпа повторяла за ними «умайн».

Вдарила дванадцята година. На дзвіниці коло костела, тут же, насупротив нової будови, загудів величезний дзвін, звіщаючи полудне. За ним зателенькали й усі другі дзвони на дрогобицьких церквах. Бачилось, що цілий воздух над Дрогобичем застогнав якимись плачливими голосами, серед котрих ще плачливіше і сумніше роздавалося те безладне різноголосе «умайн». Робітники, почувши дзвони, познімали шапки і почали хреститися, а один школьник, підійшовши до Леона і вклонившись йому, почав шептати:

– Най бог благословить вас і зачате вами діло. Ми вже скінчили. – А відтак, похияючися ще ближче до Леона, сказав тихіше: – Видите, пан біг добрий післав вам знак, що все піде вам щасливо, що тільки загадаєте.

– Добрий знак? А то який? – спитав Леон.

– А не чуєте, що християнські дївони самі добровільно роблять вам службу і кличуть па вас благословенство християнського бога? То значить, що християни все будуть вам добровільно служити. Будуть помагати вам осягнути то, що собі загадаєте. Ті дзвони – то добрий знак для вас!..

Коли б Леон учув був таку бесіду при других, він би, певно, був насміявся з неї. Він рад був удавати про око вільнодумного чоловіка, але в глибині серця, так як усі малорозвиті і самолюбні люди, був забобонний. Тож і тепер, знаючи, що ніхто не чув школьникової бесіди, він приймав дуже радо добру ворожбу і віткнув десятку в надставлений школьників кулак.

– Се для вас і для школи, – шепнув Леон, – а за добрий знак богу дякувати!

Школьник, урадуваний, став знов на своє місце коло рабина і сейчас же почав перешіптуватися з другим школьником, котрий, очевидно, питав його, кільки дав Леон.

А тим часом пан будовничий прийнявся вже до свого діла і почав комендерувати робітниками.

– Ану, до дрюків! – кричав. – Бенедьо, тумане вісімнадцятий, де твій дрюк?..

Гармидер на плацу ще побільшився. Рабина відвели набік, жиди розступилися, щоб дати місце робітникам, котрі мали зрушити з місця величезну підвалину і впустити її на приналежне місце в викопаний глибокий рів. Дами цікаво тислися наперед і сопіли серед натовпу; вони були дуже цікаві побачити, як то буде сунутися тота величезна каменюка. Тільки щиголь цвірінькав весело в клітці, та сонце широким, неприглядним лицем всміхалося згори, з-посеред темно-синього беззмарного неба.

Всі прикази будовничого сповнено швидко. Півперек невеличкої доріжки, куди треба було просунути камінь, покладено чотири вали, так само загрубі, як ті, на котрих він тепер спочивав. Такі ж самі два вали положено півперек ями, в котру треба було камінь спустити. Робітники оточили його з дрюками в руках, мов ладилась буками всилувати його до руху і зламати його камінну упертість. Деякі жартували і сміялися, називаючи підвалину сірою коровою, котру так багато люда отее заганяє до стайні.

– А поступися, маленька! – гейкнув один, поштуркуючи камінь рукою. Але ось роздалася коменда будовничого, і все утихло. На цілім многолюднім плацу чути було тільки сапання людей та цвірк щигля в клітці.

– Ану, рушайте! Раз, два, три! – крикнув будовничий. Десять дрюків, мов десять величезних пальців, підхопило камінь з обох боків, і він звільна покотився по валах, важко хрустячи ними о підсипаний шутер.

– Гурра! Гей! А скобочи-но го, най ся рушає! – закричали весело робітники. – Далі! – кричав серед тих голосів будівничий. Робітники знов натужилися. Знов захрустів шутер, заскрипіли вали під тягарем, і камінь, мов величезна черепаха, повз ізвільна наперед. На лицах присутніх гостей виднілася радість, дами всміхалися, а Леон шептав до котрогось свого «сусіда»:

– І що то! Говоріть, що хочете, все-таки чоловік – пан природи! Нема такої сили, котрої б він не перемиг. Ось скала, тягар, а й тота рушається по його приказу.

– А особливо прошу зауважити, – додав «сусід», – що за сила в товаристві людей! Злученими силами чуда докопуються! Хіба ж сам-один чоловік потрафив би щось подібного?..

– Так, так, злученими силами, се велике слово! – відповів Леон.

– Гурра враз! Ану! – кричали радісно робітники. Камінь уже був над ямою, спочивав на двох поперечних лігарях, котрі по обох берегах ями своїми кінцями глибоко вгризлися в землю під його вагою. Але тепер діло було найтрудніше – спустити камінь відповідно в долину.

– Ану, хлопці, живо до дрюків! – комендував будовничий. Робітники розскочилися в один миг на оба боки рову і підсадили п'ять пар підойм під камінь.

– Попід ребра го! Так, щоби му аж серце підскакувало, – жартували робітники.

– А тепер підносіть догори! А як скоро лігарі відвержені набік, то як скажу: «Ну» – всі разом вихапуйте дрюки і враз від ями! Розумієте?

– Розуміємо!

– Але всі враз! Бо хто запізниться, то біда буде!

– Ну, ну! – крикнули робітники і разом налягли на підойми, щоби підважити камінь догори. І справді, він звільна, мов неохітно, відділився від лігарів, на котрих лежав, і піднісся на кілька целів вгору. Всіх серця мимоволі дрижали. Робітники, посинівши від натуги, держали камінь на підоймах над ямою, ждучи, заки шнурами витягнуть з-під нього лігарі і заки будовничий не дасть знаку – вихапувати дрюки з-під каменя.

– Ну! – гаркнув нараз будовничий серед загальної тиші, і дев'ять робітників разом з дрюками пирсло в противні боки. А десятий? Разом з глухим лоскотом каменя, спадаючого на призначене місце, почули заграмаджені і глухий, пронімаючий зойк.

– Що се такого? Що се такого? – загомоніло кругом. Всі почали знов тиснутися, гомоніти та допитуватися, що се такого сталося.

Сталася проста річ. Дев'ять робітників вихопило одночасно свої підойми з-під каменя, а десятий, помічник мулярський, Бенедьо Синиця, не встиг сього на час зробити. Одна хвилинка запізно, але та хвилинка могла його згубити. Камінь усім своїм тягарем шарпнув йому підойму і вирвав з рук. Підойма заїхала Бенедя півперек – щастя, що не по голові, а тільки в бік. Бенедьо лиш раз зойкнув і впав, мов неживий, на землю.

Густим клубом пирснув догори пісок, де впала розмахнена підойма. Робітники в смертельній тривозі кинулися до Бенедя.

– Що то таке? Що таке? – гомоніли гості. – Що сталося?

– Підойма забила чоловіка.

– Забила? Йой, боже! – далось чути між дамами.

– Ні, не забила, живий! – роздалось з-між робітників.

– Живий! А! – відсапнув Леон, котрого крик Бенедя вхопив був, мов кліщами, за серце.

– А дуже скалічений?

– Ні, не дуже! – се був голос будовничого, котрий також при тім случаї несподівано почув, як під ним ні з сього ні з того дилькотіли коліна.

Товпа гомоніла і тиснулася довкола скаліченого. Дами охали та пищали, кривлячи уста та виставляючи напоказ, які-то вони чулі та м'якого серця. Леонові все ще щось невиразно шуміло в голові, і думки не могли зібратися до купи. Навіть щиголь у своїй клітці ціпотів жалібно та перхав по кутах, неначе не міг дивитися на людську муку. А Бенедьо все ще лежав на однім місці, посинілий, як боз, зомлілий, зі зціпленими зубами. Підойма зачепила його острим суком о бік, прoderла опинку і сорочку і фалатнула в клубі діру, з котрої пустилась кров. Але підойма засягнула і трохи вище, по голодниці, і через те іменно позбавила його на хвилю віддиху.

ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО⁵

(Із моїх споминів)

1. Вільне від цивілізації місто

В часі моїх гімназійних студій Дрогобич був містом, дуже багатим на негативні прикмети. Почислити, чого там не було, – вийде дуже довгий реєстр. Не було ані одної порядної кав'ярні, ані реставрації, ані одної публічної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання чи то з політичною, чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину європейське місто. Не було навіть води, крім домашньої соленої, якої посторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська Гора, були собі прості села з солон'яними стріхами, огорожені плотами, з захованням зовсім сільського характеру. Залізницю з Дрогобича до Стрия побудовано, коли я був у сьомім гімназійнім; до того часу Дрогобич був собі «вільним королівським містом», вільним, неважаючи на свою нормальну школу та гімназію, від усього, що пахло цивілізацією та інтенсивнішим духовим життям.

Отся відірваність від духового життя клала своє клеймо й на гімназію. Вчителі, що приходили сюди, особливо молодші супленти, такі, що не мали своєї сім'ї або хоч і жонаті, та слабшого характеру, швидко забували про всякі наукові інтереси і розпивалися, пересиджували дні й ночі в одинокім християнським склепі Баєра з колоніальними товарами та з кімнатою для снідань, приходили часто до класу п'яні, і – розуміється – така-то й була їх наука. Осторонь від сеї компанії держалися лишень небагато, головно два брати Турчинські – Юлій (звісний повістяр, з фаху історик) і Емерик – ботанік, далі д-р Антоневиц, Ів. Верхратський, оба катехити: руський о. Торонський та латинський кс[ьондз] Дронжек. Перед вів у п'яцькій компанії Осмульський, заступник учителя, що вчив французької мови та заступав іноді інших учителів у різних предметах, також гуморист *sui generis*, прозваний серед учеників Смоком. Сей був для п'яницької компанії небезпечним взірцем, бо мав голову так само міцну, як був величезний його живіт. Ніхто його не бачив п'яним: по цілонічній п'ятиці він ішов до класу, як коли б нічого не було, і відбував преспокійно свої чотири

⁵ Уривок із кн.: Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 21. С. 316–319.

години, і навіть бистрі очі учеників не могли по нім пізнати нічогісінько. Для менше твердих голів його компанія була загубою: своїми дотепами і кпинами він підгонював їх пити все більше й більше, щоб додержати йому кроку, і реготався своїм грімким пивним басом, коли його партнери валилися під стіл або, вийшовши на ринок, падали, як снопи, або немилосердно писали «мисліте» по вулицях.

Нема що казати, що, бачачи такий приклад згори, гімназісти й собі ж шукали відповідних розривок. У нижчій гімназії ще до мого часу держалася стара єзуїтська традиція – періодичних бійок із жидами. Сезон тих бійок припадав особливо на місяці червень і липень, час річної купелі. Над рікою в часі купання, звичайно в п'ятницю та суботу, бували бійки, які не раз кінчилися й тяжкими каліцтвами, особливо від обопільного обкидування каміннями. Давніше брала участь у таких баталіях і вища гімназія, – се було в пору, коли в вищій гімназії були переважно дорослі парубки, що в тих бійках шукали виходу для своїх молодих сил. Коли я дійшов до вищої гімназії, там було вже «дрібніше» покоління і бійки з жидами вийшли з моди.

Для великої часті гімназістів вищих класів ті роки бували часом полового дозрівання; не диво, що, не знаходячи ані батьківського проводу, ані досить сильних духових та наукових інтересів, що абсорбували б їх увагу, хлопці кидалися в сей бік, заплутувалися в «романси» з різними служницями, ученицями дівочої школи; деякі знаходили собі навіть прихильниць у сфері професорських жінок, що, нудячись в неприсутності мужів, зайнятих культом скляного бога у Баєра, шукали розривки, де могли. В класах і поза класами йшли між старшими таємні, уривані шепти, сміхи та жарти, повні натяків, очевидно масних і незрозумілих для нас, «дрібноти». З загального гамору в часі пауз або перед годинами проривалися звідси й відти жіночі імена в різних відмінках, а одного разу о. катехит Торонський, ввійшовши до шостого класу, на свою превелику соблазнь, побачив на таблиці виписану великими буквами скрутну теологічну квестію: «Що значить по-християнськи-кафтоличеськи любити дівку?» Покійник силкувався роздути з сеї квестії кримінальну справу, доніс директорові, домагався скликання конференції та зарядження слідства за тим, хто написав сі слова на таблиці, грозив навіть карами, але в своїм запалі забув про *corpus delicti*: поки він був у канцелярії з донесенням, інкриміновані слова з таблиці щезли, а директор Куровський, прийшовши до класу, не застав нічого і якось потім зумів уговкати отця-мораліста, який одначе не залишив потиху на власну руку нишпорити за винуватим – звісно, надарма.

Розуміється, не бракувало й пиятик, хоча на честь учеників треба признати, що їх пиятики, хоч голосніші та шумніші, були загалом рідші й приличніші від професорських. Ученики розмовляли, співали пісень і розходилися найдалі о одинадцятій, випивши хто дві, хто три або чотири склянки; випадків, щоб ученик упився до нестями, щоб сидів у шинку цілі

ночі або п'яний плентався по вулицях, я не тямлю. Та й то в п'ятиках брали участь переважно сини заможніших родичів; бідніші ходили до шинків рідко та й пили мало, бо не мали за що.

Товариського, духового життя, якихось спільних духових інтересів майже не було. Читали ученики дуже мало. Гімназійна бібліотека була дуже вбога; з учителів, здається, один лише Юлій Турчииський мав свою приватну бібліотеку і деколи зичив із неї книжки таким ученикам, до яких мав більше довір'я, – майже виключно полякам. Читання газет було, здається, навіть заборонене шкільними правилами, і я пройшов цілу гімназію, не читавши зовсім газет, з виїмком «Друга», що зачав був виходити 1874 р. і друкував мої вірші. Але від п'ятого гімназійного, прочитавши випадком драми Шекспіра та Шіллера, я набрав замилювання до книжок і почав збирати свою власну бібліотеку, яка до кінця моїх гімназійних часів виросла до числа 500 томів. Ся бібліотека, в якій, крім різних класичних авторів, було зібрано немало й таких книжок, яких не було в гімназійній бібліотеці або яких годі було дістати з неї, зробилась центром невеличкої громадки учеників, яка, не маючи ані характеру, ані форми ніякого товариства й ніякої організації, від часу до часу сходилася на читання та на розмову. Ми читали наголос поезії та драми, дебатовали про порушені там думки – звичайно десь на вільнім місці за містом – і кінчили вечір співом, що лунав широко понад сонним Дрогобичем. Другим подібним центром був співацький хор, зорганізований моїм добрим товаришем Каролем Бандрівським. Оба кружки, з невеликими виїмками, склалися з тих самих осіб.

В 1873 чи 1874 р. в той наш кружок упало гірчичне зерно, що повинно було рости далі і мати вплив на напрям нашого дальшого думання. Маю тут на думці нашу знайомість зі старим Лімбахом.

ПОХВАЛА ДРОГОБИЧА⁶

Із моїх вандрівок по Галичині

Над Тисьменичкою-ріков,
Що звесь «нафтовою калюжев»,
Там город преславний Дрогобич лежить,
Преславний, та не дуже.

І хоч Борислав, Трускавець,
Стебник і другі діти
На нього сиплють слави блеск, –
Він якось не міг проясніти.

І хоч дрогобицькі самі
Тож лепські горожане,
Цибулярі і зваричі, –
Все ж місто їх мало знане.

Та й не скажу, щоб мало вни
О славу міста дбали:
Щоб в світі вславитись, чого
Вони не виробляли!

Свій храм готицький, що їм ще,
Мабуть, Ягайло ставив,
Рішили вкрити соломою,
Щоб вкрити себе вічною славов.

Їх бурмистр тож рахунки вмів
Робити безпримірні:
П'ятнадцять ринських за мітлу,
А тридцять за два свірні.

Їх кас'єр фізик крепкий був
І доказав довідно,
Що й з каси залізної міський гріш
Іщезнути може безслідно.

⁶ Франко Іван. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 349–351.

Їх ојсієс канонік, побожний муж,
Не нарушив до днесь целібату;
Вже третій газдині з потомством її
Купує ґрунт і хату.

Побожний муж той взявсь і дзвін,
Як краківський *Zugmunt*, лити:
На славу города мав він
На божу честь дзвонити.

Лиш що на дзвоні тім, що мав
Гудіть, дзвеніть над містом,
Велів ксьондз напис написать:
Dzwón przeciw socialistom!

То бідний дзвін, мов в серце го
Пекли слова ті гнусні,
З дзвіниці бовкнув тільки раз
Та й пук на штири кусні.

І тричі вже лито наново його,
І тричі пук він в скрусі, –
Знать, ліпше він чує, ніж наші ксьондзи,
«Що висить у воздуху».

Немного й Земялковський тож
Придбав для міста чести,
Хоч він, як дзвін, не пук, а вмів
Сухого дуба плести.

Не кращі ж бо й інтерпелянти його,
Міщани Гершко й Михалко!
Ніяк та й ніяк їм до слави дійти, –
Бігме, аж мені вже їх жалко!

«А що ж то, – гадаю, – чи я нігіліст,
Чи я який голобриш?
Дрогобич же преці й мені щось своє, –
Давай прославляти Дрогобич!»

О городе цибулярів,
На поступ западний,
Де що різник, то розбійник,
Де Гершко – цар всевладний!

Немов на новий місяць, так
Освіти яснієш огнем ти:
В гімназії твоїй що класа, то є
Принаймні чотири студенти.

Твій Ghetto, що зветься Лан, –
Отсе-то раз дивниця:
Здаєсь, що не зрівняєсь з ним
І львівська Зарваниця.

Твій Бориславський тракт – гай, гай,
Се восьме чудо світу, –
Здаєсь, що на нім ти болото зібрав
З ціліського повіту.

Твій тротуар, твій монастир,
Шпиталь твій – боже, боже, –
Назвати може їх мій спів,
Но описать не може!

Тож радуйсь, Дрогобичу! Вже як мій спів
Тебе не приоздобить
І славним не зробить тебе на весь світ, –
То й чорт тебе славним не зробить!

Написано д[ня] 12 грудня 1882

Saul Raphael Landau

BORYSLAW¹

Ein großes Dorf, aber ein Dorf der Arbeit. Die Arbeit hat es groß und berühmt gemacht; die Arbeit hat hier Schätze aus der Erde gehoben, wodurch Menschen über Nacht zu Millionären wurden. Nach allen Weltteilen wird von hier das Erdwachs verschickt, denn Boryslaw ist sein einziger bisher bekannter Fundort. Trotz des Jahrzehnte dauernden Betriebes ist er noch immer unerschöpflich geblieben, und auf über 100.000 Meterzentner (zum Preise von 28–32 Gulden) beziffert sich die jährliche Ausbeute. Aber die Menschen, die sich durch Arbeitsgelegenheit herbeigelockt, nach Tausenden aus allen Gegenden hier versammelten, um diese Arbeit zu verrichten und durch ihre Kräfte neue Werte zu schaffen, haben an ihren Früchten keinen Antheil. Sie bekommen nichts mehr, als notwendig ist, um Leib und Leben zusammenzuhalten und sich fortzupflanzen. Denn hier ist das System des ehernen Lohngesetzes und damit auch die Frauen- und Kinderarbeit, sowie endlich die Nachtarbeit der Frauen in vollster Blüte. Die Arbeiterschutzgesetze kennt man hier nur vom Hörensagen.

Die Arbeiter und Arbeiterinnen sind zumeist Juden. Unter den 9000 Arbeitern von Boryslaw gibt es ihrer viel über 6000: Männer, Mädchen und Kinder, Kinder als Arbeiter. Ein Teil wohnt im nahen Drohobycz, woher sie Montag morgens herkommen, um schon Donnerstag Nachts zurückzukehren, ein anderer hat sich im Dorfe Dzwiniacz, der Rest in Boryslaw selbst ansässig gemacht, wo sie alle tagsüber und zum Theile auch während der Nacht arbeiten. Boryslaw ist, wie sonst kein Ort in der ganzen Welt, der klassische Sitz jüdischer Großindustrie-Arbeiter und deren ureigensten Typus bildete jener alte gebrochene Jude, der seit 35 Jahren auf einer und derselben Stelle durch 12 Stunden täglich die Kurbel dreht – gegen einen Tageslohn von 48 Kreuzern, nach Abzug von 2 Kreuzern für die Bruderlade. Jüdische Großindustrie-Arbeiter gibt es wohl auch zu Tausenden in England und Amerika, aber nirgends ist bei so schwerer, so gesundheitsschädlicher, ja so lebensgefährlicher Arbeit der Lohn so niedrig

¹ LANDAU S.R. Unter jüdischen Proletariern: Reiseschilderungen aus Ostgalizien und Russland. Wien, 1898. S. 30–39. У тексті збережено примітки автора.

und darum der Lebensunterhalt so elend; nirgends, nirgends trägt ein ganzer Produktionszweig so das Gepräge mühsamer jüdischer Händearbeit – wie hier in Boryslaw.

Die Ortschaft weicht in ihrer Bauart von der schablonenhaften Form der galizischen Dörfer und Städtchen ab. Bis auf zwei gemauerte Häuschen (die Propination und Baron Hirsch'sche Schule) finden wir nur Holzbauten. Da stehen einige nebeneinander, dort sind mehrere auseinandergestreut, die einen liegen auf einer kleinen Anhöhe, die anderen sind durch die Erdbeben bereits unter das Straßenniveau gesunken. Nirgends ein Straßenpflaster, sondern in allen Straßen zu jeder Jahreszeit und Witterung ein gelber, morastartiger Kot – das sind die Straßenumrisse. Das eigentliche Straßenbild ist ein äußerst lebhaftes. Juden betreiben hier Geschäfte und bieten ihre Waren feil, ihre Schnitt-, Thon- und Esswaren an die vorübergehenden Landleute oder Arbeitslosen, die ziel- und planlos herumirren. Wir begegnen ihnen oft genug, wenn wir den schmalen Brettersteg, der hier den Fußweg vertritt, passieren oder eigentlich ihretwegen nicht passieren können, weil sie sich auf der Straße so wohl fühlen, als wären sie bei sich zu Hause.

Hart an den Straßen und dicht neben dem bunten Alltagsgetriebe befinden sich die Erdwachsgruben. Jeder der 39 Erdwachsbergbaue besteht aus einer Anzahl von Schächten, die Hunderte von Arbeitern bedienen. Jeder Schacht bildet für sich ein Ganzes. Er hat seine Häuer, Träger, Wäscher, Wasserträger, Kurbeldreher, Umschmeißer und Klauberinnen. Einige Schächte werden von einem Aufseher geleitet. Alle genannten Arbeiter-Kategorien haben ihren eigenen genau abgegrenzten Wirkungskreis, bestimmte Pflichten und die Qualifizierten unter ihnen eine spezielle Sachkenntnis. Darnach richten sich auch ihre Löhne. Die Arbeit der Einen ist schwerer, dafür aber die der anderen lebensgefährlicher.

Den größten Gefahren sind die Häuer ausgesetzt. Mit einem Fuß in einem Bleicheimer, mit der Rechten das Seil und mit der Linken die Sicherheitslampe festhaltend, so fahren sie in den brunnenartigen sechzig oder mehr Meter tiefen, einen Meter breiten und 1–2 Meter langen Schacht ein. Der Mangel an Bremsen bei den Winden und an Stützen unter den Haspelwellen, die alten, morschen Seile und Haspelgerüste ließen viele von dieser Fahrt nimmer wiederkehren. Die unten lebendig anlangen haben in den schmalen, labyrinthartigen Gängen ein 12-stündiges Arbeitspensum in der Tag- oder Nachtschicht zu verrichten. Die mangelhafte Luftzufuhr mittels primitiver Handventilatoren und die Seltenheit der Wettermessungen machen den Aufenthalt zur Qual und ermöglichen die Ansammlung von Kohlen- und Schwefelwassergasen, die zu Explosionen führen. Denn die Vorsichtsmaßregeln der Bergbehörden scheitern an der Laxheit und Sparwut der Unternehmer. Nach dem letzten Bericht² sind hier im Jahre 1895 34 Personen tödlich und 42 schwer verletzt worden. Trotzdem fahren die Häuer ein, denn es gibt das Brot, wenn auch nur das trockene, für sie und ihre Familien. Ihr Taglohn beträgt 60–80 Kreuzer. Ich sah ei-

² Bericht der k.k. Bergbehörden über ihre Thätigkeit im Jahre 1895. Wien, 1897.

nige, die sich in der Weise helfen, dass sie wenigstens durch 6 Stunden in den Rollen arbeiten und während der anderen Hälfte der Schicht die Kurbel drehen, was nur einen Taglohn von 50 Kreuzer abwirft.

In den erwähnten Eimern wird wieder von den Häuern das Wachs hinaufbefördert, teils im reinen Zustande, teils als Lettegemenge. Das weitere besorgen dann die Klauberinnen, auch „Beinlerinnen“ genannt. Mit gewandter Hand scheiden diese armen Mädchen, die oft kaum das Kindesalter hinter sich haben, die wachshaltige Erde von den Steinen und ordnen sie in Haufen. Dabei knien sie auf der feuchten Erde und verrichten ihre Arbeit in gebückter Stellung durch 12 Stunden täglich, zu jeder Jahreszeit, trotz Nässe und Sturm und Regen. Die hohen Röhrenstiefel, die sie im Winter tragen, durchdringt die Nässe und die leichte Kleidung schützt sie noch wenig gegen den Frost und die Unbilden des Wetters. Aber selbst dieses Los ist noch ein bevorzugtes gegenüber dem der jungen Mädchen oder Buben, die im Auftrag kleiner Unternehmen alle die bereits von den Schächten weggeschafften Steine noch einmal einer genauen Untersuchung unterziehen müssen, um die ihnen etwa anhaftenden Erdteilchen mit einem Messer abzukratzen und für den Schmelzprozess zu sammeln. Den ganzen Tag wandeln sie nur herum, von einem Steinhaufen zum anderen, jeden Stein prüfend und betastend. Ihr Taglohn beträgt 48 Kreuzer und sie arbeiten nur 5 Tage wöchentlich. Nachtschichten machen die jüdischen Mädchen, die zu meist diesen Beruf ausüben, nicht, wie mir ein Bergwerksbesitzer bemerkte, aus Schamhaftigkeit und strengem Sittlichkeitsgefühl.

Während beim Kurbeldrehen die ruthenischen Bauern und die zugereisten Masuren das größte Kontingent stellen, sind die Steinträger und Wäscher fast ausschließlich Juden. Ihre Arbeit sucht in Bezug auf den Kraftaufwand und die Anstrengung überall ihresgleichen. Die Steinträger haben die Steine auf große Plätze hinauszubefördern. Sie besorgen den Transport in Säcken auf den Schultern, die sich unter der Last der zwei Zentner parallel zur Erde krümmen. Die Wäscher lösen wieder in großen Bottichen die Wachserde mit kaltem Wasser auf, rühren das Gemenge mit langen Holzstücken um, und sammeln dann die auf der Oberfläche gelangten Wachsteilchen in Sieben ein. Auch diese Tätigkeit vollzieht sich unter freiem Himmel bei jedem Wetter. Reichen die Kräfte nicht mehr aus, und das ist schon bei Fünfzigjährigen der Fall, so wird der eine oder der andere „Umschmeißer“. Er hat dann nur die Steine in die Säcke hineinzuschaukeln, aber sein Lohn wird von 90 Kreuzern oder 1 Gulden 10 Kreuzer auf 70–80 Kreuzer herabgesetzt.

Die Arbeit der Wäscher und Steinträger ist nicht bloß schwer; sie vollzieht sich rastlos, ununterbrochen. Der Häuer unten in den Rollen kann sich eine Ruhepause gönnen, er kann nach seinem Gutdünken arbeiten, denn er steht unter keiner Aufsicht, aber oben sind die Aufseher und Pächter, die ihre Sklaven antreiben, weil sie sie für 12 Stunden gekauft haben. Hier sehen wir den wahren Proletarier, der seine Existenz mit einem Stücke seiner Kraft und einem Theile seines Lebens erkauft.

Sie empfinden das selbst. Sie sehen sich herabgedrückt zu lebendigen Maschinen – für das ganze Leben; sie sehen, dass ihren Kindern dasselbe Schicksal bevorsteht, weil sie nichts ersparen können, um ihnen zu einer aufsteigenden Klassenbewegung zu verhelfen. Nicht einmal ihr Morgen ist sicher, denn sie können jeden Tag ohne Kündigung entlassen werden. Darum erhält man auch von ihnen, wenn man sie bedauert, die stereotype Antwort:

„Wir arbeiten schwerer, als unsere Väter bei Pharao in Mizrajim; die höchste Zeit wäre es schon, dass uns Gott durch einen neuen Moses aus dem galizischen Mizrajim herausführe.“

Das ist auch die Hoffnung, an die sie sich klammern. Ihre einzige Hoffnung, die sie tröstet, aufrichtet und erhält. Denn die jüdischen Arbeiter von Boryslaw leiden nicht nur als Proletarier, sondern auch als Juden. Neben den Auswüchsen der modernen Produktionswirtschaft, die die arbeitslose Reserve zum Hungerstode verdammt, ist es der Antisemitismus, der hier die jüdischen Arbeiter, die arbeiten wollen und können, auf das Pflaster wirft. Aus den Wachsschmelzereien, in denen sie früher ausschließlich arbeiteten, sind sie bereits verdrängt; bei den Schächten werden sie immer mehr von christlichen Arbeitern ersetzt. Die galizische Kreditbank und die Wiener Länderbank, die den größten Teil der Bergbaue ihr eigen nennen und die hier ein Erdwachskartell gegründet haben, können darauf Anspruch erheben, den „neuen Strömungen zum Durchbruche“ verholfen zu haben. Was sollen die jüdischen Arbeiter mit ihrer Arbeitskraft anfangen, für die es hier keine Nachfrage gibt?

Selbst den Schacht-Aufsehern, die ausschließlich Juden sind, geht es schon an den Kragen. An einem Tage wurden auf der Grube 2 der Wiener Länderbank 12 jüdische Aufseher entlassen. Weiteren dreißig stand die Entlassung bevor, denn sie waren bereits gekündigt. An ihre Stelle treten christliche „Betriebsleiter“. Einige jüdische Aufseher suchten mich und klagten mir ihr Leid. Sie wissen nicht, was anzufangen, wohin sich zu wenden, wohin. Ihre besten Kräfte haben sie hier gelassen und auf ihre alten Tage, erschöpft, aller Mittel bar, sollen sie zum Wanderstab greifen. Die anderen, die als Arbeiter-Elite noch um 10 Gulden Wochenlohn Aufseherdienste leisten dürfen, werden ihnen bald folgen. Die vom Landesausschuss begründete Bohrermeister-Schule, in die keine Juden aufgenommen werden, braucht freie Plätze für ihre Zöglinge. Und dann?

„Wir sind alle reif, um nach Palästina zu gehen. Haben wir denn noch hier was zu suchen? Ich arbeite hier seit dem Jahre 1874; andere noch länger. Wenn wir arbeiten, haben wir kaum zu leben, und ohne Arbeit haben wir nicht einen Bissen für morgen.“ Der Sprecher der Aufseher, ein hoher, breitschuldiger Mann mit intelligenten Gesichtszügen, sagte das im Tone eines feierlichen Glaubensbekenntnisses, und seine Berufsgenossen, die ihn begleiteten, und alle die Arbeitslosen, die sich zu ihnen gesellten, nickten zustimmend. „Sie sind alle reif, um nach Palästina zu gehen, alle.“ Einige von ihnen hatten sich bereits vor den hohen Feiertagen an den Obmann des „Zion“ mit der Anfrage gewendet, ob sie denn noch für den Winter eine Wohnung zu mieten brauchten. In Palästina

liege soviel Boden brach und sie müssen hier die Hände müßig in den Schoß legen...

Die jüdischen Arbeiter von Boryslaw sind alle Zionisten, die Männer und die Frauen, die an ihrer Seite leiden und mitkämpfen. 756 Familien mit über 4000 Seelen, die größte Anzahl innerhalb einer galizischen Gemeinde, haben dem Baseler Kongress ihre Bereitwilligkeit zur Auswanderung nach Palästina kundgegeben, und die Fünf-Gulden-Anteilscheine der Tarnower Genossenschaft „Ahawas Zion“ bilden bei vielen das kostbarste Familienkleinod.

Die Sozialdemokratie aber vermochte es nicht, hier unter den jüdischen Arbeitern Wurzel zu fassen. Diese Erscheinung war mir seit langem bekannt, doch ich war außerstande, sie zu erklären. Wie hier, wo das Großkapital Orgien feiert, wo die Kerntruppen des jüdischen Arbeiterproletariats zur lebenslänglichen Arbeitssklaverei verurteilt sind, ohne die Hoffnung, jemals zur wirtschaftlichen Selbständigkeit zu gelangen, sollte der Sozialdemokratie nicht das gelungen sein, was sie bei den paar Dutzenden Borstensortierer, Talesweber, Gerbergehilfen u. dgl., die alle nur im Kleinbetriebe arbeiten, zustande brachte? Und wenn nicht, warum?

Als ich die Verhältnisse in Boryslaw persönlich untersuchte, da erkannte ich den Grund. Den jüdischen Arbeitern vermag die Sozialdemokratie nichts zu bieten. Der achtstündige Arbeitstag und das allgemeine Wahlrecht, das ganze Um und Auf dessen, was die Sozialdemokratie innerhalb der gegenwärtigen Gesellschaftsordnung anstrebt, sind kein verlockendes Ziel für Menschen, die man überhaupt von der Arbeit aussperrt und denen man selbst die primitivste Vorbedingung zum Klassenkampfe entzieht: das Existenzminimum. Die Tausende jüdischer Arbeiter schließen sich der Organisation nicht an, weil sich die Ausbeuter ihnen gegenüber nicht nur von den wirtschaftlichen Gesetzen der Plusmacherei, sondern auch von den Instinkten des Rassenhasses leiten lassen, die durch die internationale Arbeiter-Solidarität und durch den Klassenkampf nicht zu besiegen sind. Mit Recht sagt Professor Ludwig Stein in seinem jüngst erschienenen Buch³: „Die ökonomischen Schranken lassen sich durchbrechen, die der Rasse nie“. Mögen auch die Talesweber, Borstensortierer u. dgl. gegen ihre jüdischen Arbeitgeber donnern, sie erhalten von ihnen wenigstens Arbeit und Brot. Die jüdischen Arbeiter von Boryslaw können dies von den christlichen Unternehmern nicht immer behaupten.

Das führte sie zur richtigen Erkenntnis ihrer Lage und darum zum Zionismus. Wenn man hungert, will man zuerst trockenes Brot, und erst wenn man dieses hat, kann man an eine wirtschaftliche Gleichberechtigung denken. Die jüdische Arbeiterschaft hat jetzt drückendere Sorgen als Klassenkampf, Achtstundentag und allgemeines Wahlrecht. Sie will zuerst hinaus, hinaus aus dem galizischen Mizrajim...

Nichts ist hier, was sie fesseln könnte. Wenn der Familienvater nach 12stündiger Arbeitszeit erschöpft nachhause kommt, da findet er eine kalte, feuchte

³ Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. Stuttgart: Enke, 1897.

Stube und in ihr oft Spuren des Regens vor, der durch den morschen Plafond dringt. In der Wohnung eines Kurbeldrehers fand ich in der Mitte des Sommers einige Töpfe, dazu bestimmt, dass herabtropfende Wasser aufzufangen. Hier wohnt ein Ehepaar mit fünf Kindern und einer alten Mutter. Der Jahreszins beträgt 30 Gulden, zahlbar in Wochenraten. Hätten die Leute nur fünf Gulden, dann könnten sie eine andere Wohnung mieten. Ja, wenn sie hätten! Bei 3 Gulden 60 Kreuzern Wochenlohn – wie sollten sie zu diesem Kapital gelangen?

Ich habe nur das eine Beispiel herausgegriffen. Nach den Wohnungsbeschreibungen von Kolomea und Stanislau lässt sich nicht viel Neues mehr sagen. Es ist hier nicht besser; ja, es ist noch ärger wegen der häufigen Bodensenkungen und der klebrigen, die Fäulnis begünstigenden Erdfläche. Mein Begleiter, ein alter Religionslehrer der Baron Hirsch'schen Schule, der seit Dezennien hier lebt, war über die Wohnungsverhältnisse entsetzt. So arg hat er es sich selbst nicht gedacht. Wer besucht denn die Wohnungen der Armen? Aber dass die Kreditbank und die Länderbank, die die meisten dieser Arbeiter beschäftigen, gar keine Initiative dazu ergreifen, um diesen schändlichen Zuständen ein Ende zu setzen und an Stelle der Höhlen billige und doch menschenwürdige Arbeiterwohnungen zu errichten, wie es an anderen Orten einzelne Fabrikbesitzer schon längst getan haben, das mag hier nicht unerwähnt bleiben.

Die christlichen Arbeiter, die aus den ruthenischen oder polnischen Dörfern zumeist ohne Familie herkommen, leiden unter der Wohnungsmisere noch mehr. Sie schlafen in den schmutzigen Massenquartieren, die uns erst jüngst in einem Artikel der „Deutschen Worte“ so anschaulich geschildert wurden. Bei den Juden hingegen herrscht wenigstens eine musterhafte Reinlichkeit und Sauberkeit. Sie würden alle jene in Erstaunen setzen, die, gewohnt mit großstädtischem Maßstab zu messen, die galizischen Juden verächtlich anblicken, vielleicht, weil sie es selbst bis zu Kragen und Manschetten gebracht haben. Aber man vergleiche die galizischen Juden mit ihren bäuerlichen Nachbarn! Und dazu haben wir in Boryslaw die beste Gelegenheit.

Es ist Freitag nachmittags. Wer nicht gerade infolge außerordentlicher Umstände auf die paar Sechserl Nachmittagsverdienst angewiesen ist, hat schon um 12 Uhr die Arbeit eingestellt. Der erste Weg führt ihn ins Badehaus. Daheim hat die Hausfrau inzwischen die Wände frisch getüncht, den Fußboden gewaschen, ihre Schürze, Jacke und ihr Kopftuch gewechselt, die Barches und Messingleuchter auf den Tisch gestellt. Prinzessin Sabbath ist eingezogen. Jede Trübsal ist geschwunden, jede Sorge wird verbannt, die schmutzigen Arbeitskleider weichen dem Atlaschalat und der traditionellen Pelzmütze. Es folgt ein Tag, geweiht Gott und der inneren Erbauung. Hier wird es wahr, was Heine, der uns in seinen Reisebildern das Gemüt der polnischen Juden so trefflich schildert, an einer anderen Stelle sagt: Am Sabbath wird der Jude vom Hund zum Prinzen. Aber dieser eine Tag verleiht ihm auch die moralische Kraft, wieder 6 Tage auszuharren.

Am Samstag abends beginnt die Arbeit aufs Neue. Zu dieser Zeit verließ ich gerade Boryslaw. Der Weg zum Bahnhof führt über einen großen Platz. Eine Menge Leute ist gerade angesammelt, und mein Begleiter gibt mir dazu die Erklärung. Das sei der „Sklavenmarkt“. Hier werden alltäglich von den Aufsehern die Arbeiter aufgenommen, die ihnen gerade passen. Wer keine Arbeit erhält, muss – warten. Nur wenigen wird die Begünstigung zuteil, in dem von den Bottichen ausgeschütteten Kot herumzuwaten und „auf eigene Rechnung“ nach Wachsstückchen zu suchen. Tags zuvor, am Freitag abends, hatte ich selbst die jüdischen Männer und Mädchen gesehen, die, wie die Störche in ihren hohen Röhrenstiefeln, sich durch die Kotmasse durchwinden mussten, um mit ihren Sieben noch die kleinen Wachsteilchen zu erhaschen, die den Wäschern entgangen sind. Und sie verrichteten diese Arbeit bis hart an die Grenze des Sabbats. Wie reich müssen ihnen gegenüber noch jene Proletarier sein, die schon um 12 Uhr ihre Arbeit einstellen können!

Den Tausenden jüdischer Arbeiter im galizischen Karpatendorf hat die Judenschaft bisher nur wenig Aufmerksamkeit geschenkt. Man hat sie bisher nicht einmal gekannt und sich auch gar nicht um sie gekümmert. Und wenn gewisse Kreise zu Erwerbszwecken jüdische Musterarbeiter brauchten, da wiesen sie hin auf das klassisch gewordene Beispiel der Kolomeaer Talesweber, die bei allem Elend doch die Hoffnung haben, einmal selbständig werden zu können, weil sie mehr Kleinmeistergesellen als großindustrielle Arbeiter sind. Die jüdischen Arbeiter von Boryslaw blieben allein und ihrem Schicksal überlassen.

Степан Ковалів

Дрогобицький Найда¹

Коли б так цісар або міністер перебрався за селянина, взяв на себе червону камізельку, а в руки палицю і перейшовся в понеділок, в торговий день, по Дрогобичі коло ратуша, коло криміналу, коло податкового уряду, так зараз пізнав би, хто в тім „королівським престольнім городі“ царює, хто його за вуха крутить і „зецами“ обкладає, хто ним командує. Нехай би такому переображенню цісарському або міністерському випав, припадком, костур з рук і покотився в те місце, де стоїть громада підприємців, соймує й нікому з дороги не хоче вступитися; а зараз посиплються обидні слова: „Ти, сокирко з Михайлевич! Ти, червона камізелько, ти!..“

Навіть такому мужикові, що то його треба добре протичкою в потилицю шпильнути або кліщами за ніс стиснути, щоби спитався „за що колеш?“ або „за що щипаєш?“, – навіть такому рабові божому зараз впаде в очі, кому тут від найстаршого до наймолодшого все віддає честь з низькими поклонами. Навіть такій незамітній вічно сонливій людині за яку-небудь марницю кричать діти цих підприємців: „Ти, сокирко з Михайлевич! Ти Довбуш – розбійник, ти“!...

Аж дивно, чому пани підприємці так стараються задержати в мужицькій пам'яті те, про що й сами повинні би якнайменше згадувати. „Ти, сокирко з Михайлевич!“ є обидою не так для селянина, як більше нагадує, яким то поведенням ці „апостоли культури“ доводять мужика до крайности, а то й до звірства.

Правдивим іменем я не назву його. Та що й прийшло би з того? Погане поганим і лишиться і по смерті, а богочестиві громадяни з Михайлевич і так не запишуть його в грамоту „душ усопших“ уже страха ради, щоб не стратити слави православного чи правовірного християнина. Найлучче назву його тим преславним прізвищем, під яким величався свого часу в тутешній околиці.

¹ КОВАЛІВ СТЕПАН. Галицька Каліфорнія: Оповідання / за ред. і передм. А. Березинського. Харків: Кооперативне вид-во „Рух“, [1919]. С. 127–136.

За „Дрогобицького Найду“ ще сьогодні дива розказують ямарі, дива з очайдушного його життя, і при кожній такій нагоді повторяють, а тим самим і його згадують словами: „Ти, сокирко з Михайлевич!“

Дрогобицький Найда належав до тих людей, що то їх можна порівняти з паровим кітлом, котрого шрубами крутять недосвідчені і неоглядні людиці так довго, поки від надмірної пружности пари котел не трісне і не позривав голів тим, що крутили-крутили, аж перекрутили. Найду можна порівняти також з динамітовим магазином, на котрім сідає всіляка нездаль, поки власним тягарем не викличе експльозії й своєї загуби.

Дрогобицький Найда був чоловіком, сотвореним на образ і подібіе боже; він мав те, що бореться з серцем і головою, а називається фантазією. А фантазія з темнотою може багато накоїти лиха, коли розбуяє в темній голові й потягне за собою сотки темніїв та стане рушатися по-свому. На Волянці в Мотя Хуни мав він своє стале пристановище: доказував, броїв багато, приносив своєю фантазією і дотепом хосен орендареві, а кривду братові-селянинові. Чи добре робив, чи зле, – над тим не застановлявся; йому о одно тільки ходило, щоби його добродії були з нього задоволені.

Хоч Найда в цілім Бориславі мав прихильників у панів, хоч кожний касіер-орендар отвирав серед ночі двері своєї гостинниці, все ж таки тягло його раз-у-раз на Водянку, де свою фантазію порядкував після голови Мотя Хуни.

Найда і Мотьо – то двох типових людців на всю околицю, два нерозлучні товариші; одного сильні плечі в громадському уряді, другого злодійський дотеп лучилися і спомагалися дружньо

Одноока Сенька з Унятич, мамка бурмістра, брала також діяльну участь в любові обох товаришів і обожала обох.

Діяльність Найди була легка, різнородна, не потребувала ніякої натуگی ні фізичної, ні душевної.

– Найдуню, сьогодні в шинку нема ніякого відходу, – говорив нераз Мотьо Хуна свому товаришеві.

На ті слова Найда забирався з корчми, ішов просто на збірне місце робітників коло „Кредитового банку“ або коло ратушу, вибирав з новоприбулих кільканадцять мужиків в порядній одежі, згодився з ними на „шихту“, а потому провадив їх на могорич до Мотя Хуни, щоби, мовляв, кожному мужикові дати що належиться, заки забереться до тяжкої роботи.

– Ви, свату, вино п’єте, чи пиво? – питав Найда своїх жертовних тельців з найбільшою ввічливістю.

– Коли ласка, то мені вина, – каже один.

– Добре! Дайте, Мотю, тому сватові вина літру, але того доброго.

– А ви, нанашку, що волите: пиво чи гарак?

– Я вже волю пиво.

– Добре! Нехай буде пиво... Мотю, тому татусеві в новім сіряці літру пива.

– Я волю гарак, бо на горілку присягав, – толкує третій.

– Дайте тому сватові в насових чоботях півкварти гараку: нехай здоровий хоч раз нап'ється, коли на горілку присяг.

– Я вже волю горілку, – мовить четвертий.

– Добре! Дайте, Мотю, тому горілки, але такої, щоби аж око побіліло; я також з ними нап'юся.

Запивають мужики, котрий що любить; наливає Найда, в товаристві забавляється і все допрошує: „Кажіть собі дати закуску, оселедців“. А мужики кажуть, заїдають смачно без принуки, мов на комашні або на празнику.

– Не жалуйте собі, люди, – кричить Найда: – Хто випив, нехай велить собі ще дати, а потому до роботи.

– Та чому не пити, чому не їсти, коли дурничка трапилася, – думають мужики: – Дурний дає, а розумний бере.

Наївся, напився Найда й зник. Вийшов собі надвір незамітно, ніхто не бачив коли.

– Коли той „бештефрант“ пішов, то й ми собі забираймося за ним, щоби корчмар не чіпався, – кажуть собі мужики потиху на вухо і нуж один за другим гусаком сунуть в двері.

Мотьо Хуна хап першого за ковнір і говорить:

– Гоов! Що ж то ви, панове, до мене на здикуцію прийшли? То ви не гадаєте за тото платити, що ви тут напили й наїли? Ви думаєте, що тут напої і їду на гостинці змітають?

– А по якому ж це? – питають себе мужики здивовані.

– Та я вас питаю: по якому це?

– То ми маємо за все платити? А той чоловік, чи касієр, що нас сюди привів? Та же це він все казав, то нехай платить...

– Котрий казав? – питається Мотьо і держить двері за клямку: – Покажіть котрий? Нехай зі мною порухується.

Глядають мужики, роззираються по кутах; таки нема того, що їх сюди привів.

– Та нехай шинкар сам глядає, а нас це нічого не обходить, каже один з відважніших, що найменше був причасним до тої дурнички.

– А ти, мудрагелю! Звідки такого розуму набрався? – кричить корчмар, – чи не з Дзвиняча ти таку мудрість привіз? Ти король Гоцул, ти Гоцул король, ти!.. Знімай той широкий ремінь, знімай, або плати за дві літри вина! Я тебе зараз навчу, тільки нехай жандарми прийдуть!..

– Пождіть, орендарю, не гнівайтесь! – зачинають просити мужики. – Ми ще годні тото заплатити, що ми випили і з'їли.

Легко сказати „заплатимо“... Самі поприходили із-за Турки, з-під Сянока, з Косова: кожний прийшов сюди глядати за крейцаром: а тут йому на самім вступі велять „плати або давай застав“. А є за що платити: десь і не довго це тривало, а стільки наїлося, налило, що сум чоловіка огортає. А тут ще загорнув кожний, що мав найліпшого дома, бо думав собі: „Як тя видять, так тя пишуть“, ліпше одягнешся, то скоріше хто-небудь візьме на роботу.

Розважили мужики, познімали опанчі, кожухи, бесаги, полишили в Мотя Хули в застав та пішли на роботу; полізли в яму відробляти „дурничку“, яка дісталася їм з ласки Найди. Заплатили всі добре і нікому нічого не сказали о тій обрадованній.

Оттак провадив Найда з Мотьом Хуною золоті інтереси. Сотки мужиків платили кожного тижня „фрицівку“. Хоч не одного остерігали, щоби не йшов, то нічого не допомогло: селянська жилава натура не хоче хіснувати з досвіду других, вона мусить власною шкірою заплатити кожду науку, а часом заплатити і головою.

„Не йди за Найдою, бо буде з тобою лихо; потахнеш десь в ямі, заморочишся“, шептали не одному на вухо, а він таки пішов.

Найда мав ще одну дохідну неоподатковану „професію“: він доставляв підприємцям дешевої робочої сили, заганяв ліпших, спосібніших мужиків на роботу там, де бажав Мотьо Хуна. Способи були на це всілякі, а поміж іншими і той, що Найда забирав двадцять-тридцять мужиків, давав кожному по шустці завдатку і заставляв їх розвалити яку кошару.

– В мене все йде на „акорд“ розберете тоті шопи, поносите он там до потоха, то дістанете зараз десятку і горілки, скільки котрий схоче, – говорив Найда й відходив.

– Та що то таке в нас розбирати! – думали мужики. – Це в мить зробиться.

Розбирають мужики кошару. Звалили, розтрясли дах, косять до закупу; розбирають стіни й розчисляють на двадцятьох десятку: буде кожному по п'ять шусток; оттакий заробіток, щоби святився!

Уже з кошари тільки стовпи, підвалини й підлога; уже незадовго кінець роботи: аж ту Мотьо Хуна з цілим гуртом орендарів, поліцаїв, і жандарми в додатку, обступили довкола мужиків. Всі питають:

– Та що ви за розбій зробили? Нащо ви розвалили чужий будинок?

– Та же нам казали це валити за десятку! Дайте нам ще, то ми й три такі розвалимо.

– Хто вам казав це робити?

– Як то хто?.. Чоловік, не біда, дух святий при нас хрищених!

– То покажіть того хрищеного, а ні, то буде круто з вами.

Не нашли мужики Найди, не нашли й свідка на своє оправдання. Пішли до арешту, а звідтам відробляти кару за напад. Щоби поспекатися клопоту, мусіли й кошару поставити, і по кілька тижнів властителям відробляти; а того, що їм такого гарячого сала налив за обшивку, десь вирвало, – щез мов камфора.

Подібними штуками своєї фантазії проживав Дрогобицький Найда довгі літа весело, безжурно, приспівуючи. Дивна, справді дивна одна річ: скільки разів з'явився Найда між мужиками, щоби вибрати нові жертви з-поміж них для Мотьового хісна, скільки разів притворився святим і казав: „Я вам брат; мене слухайте; а хто проти вас, нехай ладить дзбанок на

кров, а мішок на кости“, завсігди находив собі прихильників своїми лесними словами.

З Найдою покривдженому мужикові починати боротьбу – значило: пориватися з мотикою на сонце.

Найді було можна першому-луччому кості поломити, голову провалити; йому ніколи нічого не сталося, він усе вмів поховати кінці у воду.

Літа минали, Найда проживав у гаразді, уникав мстивих рук, хоч не один засідав вночі на нього. Замість Найди забили не раз такого бідака, що, вертаючи додому до дітей, винен був тільки богу душу, а податковому урядові тих кілька ринських, що гарував на них тяжко через кілька неділь.

Наглі зміни бориславського суєтливого життя пхали Найду і його товариша Мотя Хуну наперед; кожний з них чувся щораз більшим паном своєї волі. Все йшло в обох прискореним кроком; всі їх бажання здійснювалися, мов чародійною силою.

Аж стали німці в Бориславі заводити свої порядки. Вони закупили від орендарів багато селянської землі, почали орендарські садиби перебудувувати на палати, почали ставити доми для робітників, а замість соток шинків станула одна велетенська гостиниця з вежею і з годинником для фабричних службовців, – словом: азійські порядки стали прибирати вид європейської культури.

Глядить Найда на ту гостиницю і сам не знає, що робити: чи капелюх перед нею знімати, чи класти під неї ці динамітові патрони, що має їх повно і в кишенях, і за пазухою, та висадити у воздух. Не міг ні сьак, ні так рішитися, пішов до свого товариша Мотя Хуни порадитися. Тут по довгій нараді прийшли до того переконання, що нові німецькі порядки, рух парових машин, – це для них обох неминуча загиба.

Боротьба на життя і смерть. Хто з ким? Найда і Мотьо Хуна з „прусаками“. За що? За це, що німці привезли з собою для обох недолю.

Боротьбу розпочато хитро: одної ночі запросив Найда мазурів до Мотя на „дурничку“, казав їм дати вина, меду, а потому сам утік з корчми. Мазурі випили, що Найда казав дати, але не заплатили; а в додатку витовкли скло, погаратали шинок і самого Мотя Хуна мали потурбувати.

Мотьові було це й на руку, що мазурі полупали шинок: він післав Найду і Сеньку до рабинів і старозаконної старшини з оповіщенням, що робітники-прусаки обезчестили у Мотя Хуни богомільню і споганили страшним способом „святу тойру“.

Вість ця блискавкою розійшлася та обурила всіх до крайности. В мить зібралися тисячі захисників „святої тойри“ і стали бомбардувати камінням робітничі фабричні доми. „Гуррра!“ та й „Гуррра!“ розлягався пекельний крик по цілій околиці. П'ять тисяч орендарів і їх наймитів проти кільканадцятьох робітників-німців: майже кількасот на одного! Від п'ятої години ранку до сьомої вечора летіло каміння градом на „прусаків“, кільканадцять робітників повбивано стосами каміння, робітничі німецькі

доми знищено до нащадку. Один божевільний дістав від жандарма кульку в черево.

Найді нічого не сталося, хоч через цілий час стояв на чолі тої кількатисячної армії й перший кидав камінням на своїх. Він сидів пізніше кілька місяців в Самборі разом з Сенькою під „млином“, але головного проводиря тої страшної звірської бучі ні він, ні Сенька не видали: Мотьо Хуна вийшов чистий.

Скінчився процес, Найда вийшов з криміналу: та що ж з того, коли його зірка стала меркнути. Він обіцював собі дуже багато з того покавання, яке відбув у в'язниці як захисник свого товариша Мотя, а тимчасом якось не йшло по його мислі. Куди поступив, не велося.

Замітив Найда, що його товариш Мотьо Хуна щось низько кланяється німцям і веде з ними якісь „гешефти“; то щось недоброго! Довідується далше, що Мотьо Хуна продає німцям свої ями, дучки, закопи, кошари; навіть свою корчму з богомільною продає. Найда думав спочатку, що Мотьо жартує: але то не були жарти. Одного дня добив Мотьо торгу з німцями за сто кількадесят тисяч; ще тільки своє свято мав пересвяткувати, а потому перенестися до Львова.

Помітив це все Найда. Став він Мотьові докоряти за його невдячність і несловність; став пригадувати йому, скільки то він не обіцював всього, коли Найда сидів у криміналі; а Мотьо каже:

– Що було, Найдо, то минулося; тепер треба покутувати за давні гріхи і на бога пам'ятати.

Послідні слова, мов шершні, пожалили Найду; він усміхнувся й каже:

– Відколи ти, Мотю, став таким побожним? Відколи ти знаєш, що є бог на світі? Ти з жінкою інакше говорив тоді, коли я сидів у криміналі й мав свідчити на суді, що тебе не було дома, як мазурів били на Водянці.

Мотьо не слухав того. Він накинув на себе плахту новісіньку, став голосно молитися в куті.

Найда аж зуби затискав зі злості. Він не міг знести тої облудної побожности, не міг дивитися на Мотя і його жінку; він утік з корчми на місто. Став тинятися по вулицях. Біда! Напаستують малі діти, мечуть в нього болотом; а поліцаї сміються. Того перше не бувало. Тісно Найді на світі. Ще й жандарм постійно за ним волочиться. Давніше утівав жандарм перед Найдю, а тепер наступає йому заєдно на п'яти, лазить за ним назирцем. Вернув Найда назад до Мотя Хуни й каже:

– Мотьку, поговоримо на розум: ти продав все швабам і забираєшся до Львова панувати.

– Або що в тім злого? – питає Мотьо.

– Злого для тебе нічого... Але, бачиш, в тебе позавтра свято, ти задумав, як я вважаю, перед богом всі гріхи відплакати. Дай же й мені кілька ринських, нехай висповідаюся перед тими поліцаями і тими жандармами, що їх хтось на мене зачвав: я уже й доміркувався, хто то...

– Ти хочеш від мене розбоєм грошей?

– Ні, не розбоєм, тільки тимчасом прошу о шість ринських, бо мені з тих тисячів, що ти візьмеш, також щось належить: стільки літ тобі достарчав поплатних гостей, стільки закопів, ям разом з кошарами тобі придбав, без мене ти сьогодні не мав би й добрих патинків, я в додатку відсидів за тебе в криміналі, я тебе відірвав з-під шибениці!

– Слухай, Найдо, ти дуже хворий!.. Ти мусиш іти до шпиталю, до Львова, там де варіятив держать. Тобі щось у голові помішалось, я тебе не розумію.

– Коли не розумієш, то я тобі буду ще раз на розум говорити: даси мені зараз шість ринських, але зараз? – каже Найда і взяв Мотя Хуну за барки та став ним жартом теліпати, як бувало давніше, коли товаришували.

Розгнівався Мотьо Хуна за таку сміливість, ударив Найду поза вуха і став виганяти з корчми.

Найда не дається. Стоїть кріпко на ногах та сміється.

Не міг Мотьо Хуна перемогти Найду, аж підступом, з жінкою і Сенькою, витрутили його надвір і замкнули двері, а капелюх викинули крізь вікно в болото.

– Гуррра! – закричала товпа дітвори, побачивши Найду в болоті.

– Спочинь собі трохи, спочинь! – кричали до нього поліцаї.

Найда встав з болота, але капелюха не піднімав. В голові йому помішалось. Він знаходився в такім стані, як той попечений або попарений на цілім тілі, що не може розрізнити, в котрім місці більший біль, а здається йому, що всюди найбільший.

В Найді стала кипіти кров не на жарти. Він розглядався довкола за якою душею, щоби найти відряду, але надармо. Довкола глумлива товпа дітей, поліцаї, жандарми і більш нікого. Це його кинуло ще в більший відчай. Він лишив капелюх в болоті, пустився простоволосий прискореним кроком... Де? Він сам не знав, куди біг. Тисячі ям, закопів перескакував і не упав, не запропастився, лише біг та й біг, аж одіж на ньому ціла змокла від поту.

Яким чудом-дивом воскрес у своїм селі, в Михайлевичах?.. Що його загнало до тої хатини, під тоту нужденну чорну стріху, де перед кількадесяти літами повітав цей світ? Хто його знає! З-поміж всього, що замітив у хаті, найбільше впала йому в очі сокира. Він її виймив із-за лави, спробував, чи гостра, і рівнодушно запхав собі її за ремінь та вийшов з хати. Холод, з яким повітала його рідня, не дозволив йому засиджуватися на місці. Довго блукав по селі, де-не-де приставав, глядів по загородах, і мимовільно тяжкий віддих добувався з його грудей. Не найшов кута, не найшов милосердного серця. Ще справився був до церкви, коли ненадійно стрінувся з одним знайомим.

– Завези мене до Тустанонич на Водянку!

– А що даси?

Згодилися, поїхали.

Через дорогу Найда часто оглядався на своє село. Все здавалося йому, що хтось покажеться ще, що якась душа щаслива кивне на нього рукою і заверне з дороги. Ніхто не показувався.

В саму північ станув віз перед шинком Мотя Хуни. Кількадесят машин затрубіло різними голосами, мов тисячі підземних духів виринуло на світ, стало вигравати дванадцятую годину, оповіщати світові переміну. По кошарах гуділо життя: співанки побожні й богохульні, жартовливі й тужні, любовні й військові, – словом: хороше з поганим зроджувало таку суміш, з котрої Найда, крім пекельного клекоту, нічого більше не міг своїм вухом підхопити.

В Мотя Хуни спали всі твердо, тільки при шинку блимала прикручена лампа, а Сенька оперла голову о стіну та дрімала на лавці.

Найда приблизився до вікна і застукав легко в шибу.

Сенька зірвалася, хопила лампу і пішла отворити; вона пізнала зараз, хто то стукав, мабуть ждала на нього. Їй жаль було пізніше, що вона помагала корчмарям витручувати Найду за двері.

– То ти? – спитала в сінях, відмикаючи засув.

– Я, отвори борше! – муркнув Найда знадвору.

Сенька отворила двері, впустила Найду до сіней та дивиться, жде привітання.

Найда відібрав від Сеньки одною рукою лампу, другою сягнув за ремінь по сокиру, вгатив її тільки один раз, і Сенька впала Найді під ноги. Ні стуко-ту, ні крику. Душогуб і не задержався коло трупа: він пішов прямо до ванькира, де спав Мотьо з ріднею, і тут почав свою звірську месть, яку не в силі ні найбуйніша фантазія представити собі, ні найтвердіша рука описати. Найда рубав по куснику то одне, то друге, і розмітував по кутках. Заїлість, шальга й люта месть засліпили його так, що навіть не бачив п'ятнадцятилітньої доньки корчмаря, що сиділа перелякана в куті за ліжком і гляділа на страшну смерть своїх родичів. Він не бачив її, хоч шукав за нею по всіх кутах.

Чоловік, що привіз Найду, як побачив крізь вікно таку різню, вирікся і заплати та втік з кіньми.

Найда до самого ранку любувався жертвами своєї кровожадности. Все розглядався по кутах за дівчиною і знова починав рубати трупів; його гнівало, що не міг її найти. Над ранком віддався добровільно жандармам в руки.

Випадок той наробив був у цілому місті великого страху. Всі були певні, що селяни-робітники будуть так само з другими паками робити, як зробив Найда з Мотьом Хуною, Хунихою і Сенькою. І міські радники побоялися не на жарти: як давніше вивищували Найду і осінювали його своїм всемогучим покровом, так тепер кидали на нього прокльони. По всіх вулицях ходило вночі по двадцять кілька сторожів під командою місцевої поліції та пильнували радницьких домів.

Найда погіб з руки ката.

Погіб Дрогобицький Найда через це, що рушився один однісінький раз на свою руку.

Погіб Найда, а по ньому зосталася лише приказка: „Ти, сокирко з Михайлевич!“

Hermann Sternbach

GALIZIEN¹

Auf der Flucht in Teplitz-Schönau 1915

Ich hörte heute eine Amsel rufen –
Das hörte sich so süß, wie wenn die Heimat,
wie wenn die Mutter mich nach Hause rief.

Ich hörte heute eine Amsel rufen –;
sie hat mein Herz betört, daß ich, o ferne Heimat,
von Frühlingsblütenschauern dich umschmeichelt währte.

Heut wenn des Frühlings Weckruf durch die Lande
geht mahnd, daß sie festlich sich gewand:
weint meine Seele, wenn ich deiner denke
und deiner Kinder, die das Los gewürfelt
in Nacht und Not, auf daß sie heimlos werden;
und deiner Auen, die im Blute dampfen;
und deiner Berge, die, zeitlose Runen
am Himmel, allen Zeiten deine Weihe künden.

Wie herzlos, seelenlos hat deine Seele
man oft begehrt und gehnt es nimmer,
daß einst in dich ein Meer von Jammer sickert;
daß einer Sbirrenbrut entmenschem Wüten
du deinen Leib entgegenstemmst als Wehrwall,
dran du verbluten sollst und Allen teuer werden.

Ich hörte heute eine Amsel rufen;
das klang so süß; ich ward betört und währte,
daß mich die Heimat, mich die Mutter rief,
des Frühlings stillem Raunen nachzulauschen,
wie es des Abends steigt von unseren Bergen
und an die Täler rührt mit zarten Fingern.

¹ Ostdeutsche Monatshefte. 1927. Nr. 12. S. 11–12.

HEIMKEHR²

Das wird ein schöner Tag im Sommer sein,
Wenn ich nach langem, leidgefülltem Wandern
Zieh wieder in der Mutter Häuschen ein,
Und sitze traut bei Tisch und fröhlich wie die andern.

Die Mutter weint und sieht vergnügt mich an,
Als wäre alles Bitt're schon verronnen;
Ein freudig Lächeln weckt sich dann und wann –
Und ich bin ihr, und bin zurückgewonnen.

Der Brüder Stirnen sich in Freude krönen –
An ihr kann ich mein ganzes Leiden messen;
Doch deine Tränen, Mutter, deine Tränen,
Sie machen mich mein altes Leid vergessen.

Ich weiß daheim die Sonne heiter scheinen –
Dein Häuschen, Mutter, ist so fromm und rein;
Ich komm zu dir, mein Leiden totzuweinen –
Das wird ein schöner Tag im Sommer sein...

² Ost und West. 1905. Heft 3. S. 179–180.

Stefan Zweig

TAGEBÜCHER¹

Dienstag 20. [Juli 1915]

[...] Ankunft in Sambor nach Mitternacht bei strömenden Regen. Der Zug nach Drohobycz soll erst um 1/24 abgehen. Ich habe nicht den Mut den Fähnrich aufzuwecken: Ich lege ihm meine Cakes, meine Chokolade neben sein Kissen. Er hat noch 20 Stunden zu fahren. Ich lege mich in irgend einen leeren Waggon: man lernt hier rasch das kurze Schlafen.

Mittwoch 21. [Juli 1915]

Da ich nicht geweckt wurde um 1/26 aufgestanden. Vom Zug keine Spur. Er kommt nicht früher – wie sich allerdings in letzter Stunde erst herausstellt – als ½ 12 Uhr. Während dieser Zeit muß ich am Bahnhof warten, kann nicht ein mal in die Stadt Sambor, sie besehen. Aber Bahnhöfe sind jetzt gewaltige Kriegsbilder [...].

[...] Spätmittags dann Drohobycz. Der Eingang eine Dorfstraße mit namenlosem Dreck. Na(c)kte Kinder, schmutzige Greise, Weiber wie im Orient, die in diesen Hütten wohnen. Am Bahnhof Juden mit Wägelchen, die Passagiere mitnehmen „Ein Platz noch frei fufzehn Kreuzer“ (alles zählt hier noch nach Kreuzern). Endlich die Stadt, ein groß gewordenes Dorf mit ein paar hochelegant Villen: die Grubenbesitzer. Seltsam diese Paläste im Dreck, auf einer Straße ansetzend die Müllhaufen, Closet und Markt in einem ist. Der Ringplatz von den Russen zu einem Drittel niedergebrannt, die Läden total ausgeplündert. Hier haben sie wirklich gehaust, aus Rache für einen General, den eine ungarische Patrouille fing. Die Bevölkerung deprimiert. Sie haben nichts, keinen Handel, kein Geschäft, die Reichen geflohen oder verschleppt: hier wirklich die Tragödie der Invasion.

Nachmittags mit einem Wägelchen nach Boryslaw. Plötzlich aus dem niedern Land am Waldrand runde Türme wie graue Pilze und hunderte Türmchen wie in Birma. Es sieht verwunderlich, einzigartig aus von fern. Boryslaw selbst

¹ Уривок із кн.: ZWEIG STEFAN. Tagebücher / hrsg. von Knut Beck. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1984. S. 205–207.

ein Clondyke der alten Welt, ein Goldgräberdorf. Holzhütten aus Schmutz, aneinandergepfercht, dazwischen ein ruthenisches Holzkirchlein, ein zierliches Oktogon. Und Dreck ohne Ende. Von den Reservoirs ein paar nur zerstört, die schwarzen Bohrtürme wieder aufgebaut: wie in Lemberg hat es den Russen auch hier nur an Zeit gefehlt, um ihre Intentionen auszuführen. Auch Bestechung hat viel getan. Wieder wie in D. plötzlicher Luxus im Augiasstall. Orthodoxie und Pravoslaven seltsam gemischt, überhaupt die ganze Kolonie das Product einer phantastischen Laune der Erde.

Zurück nach Drohobycz. Dann wieder das alte Schicksal. Ich warte auf den Zug. Jeder sagt etwas anders. Amüsant die Drohobyczer jüdischen Landsturmeute die dort sitzen, fünfzigjährig mit ihren Spießen wie in einer Operette. Ich warte bis 8 Uhr. Ich warte bis 9 Uhr. Bis 10 Uhr. Endlich gehe ich den Oberleutnant energisch an, auch er wird unfreundlich, verlangt Zweck meiner Reise und Namen. Da erkennt er mich. Wir wohnen einmal im Seminar zusammen, wir speisen gemeinsam – wieder kommt ein ganzes Schicksal in Worten mir entgegen – und ich schlafe bei ihm in einer Hütte bei der Bahn. So seltsame Quartiere habe ich nie gehabt wie jetzt. Abends noch Nachrichten über die große Offensive in Rußland: es sind die Truppen, die ich gesehen, die Bewegung die ich gespürt. Meine Ahnung hat mich nicht getäuscht.

Jonas Kreppel

DER DENUNZIANTE UND DIE GRABSTÄTTE DES RABBI¹

Rabbi Jizchok Chajes, bekannt unter dem Namen Izikel Drubitscher (Drohobyczer), ein Zeitgenosse und Kollege des Baal-Schem, des Begründers des Chassidismus, war ein bedeutender Kabbalist.

In Drohobycz, der Residenz des Rabbi Izikel, lebte zu jener Zeit ein gewisser David Laufer, der sich beim Grafen Bielski, dem Herrn von Drohobycz, großen Ansehens erfreute. Eines Tages wurde ein Jude auf Befehl des Grafen eingekerkert, da er diesem den Pachtzins für ein Dorfwirtshaus schuldig blieb. Wie damals üblich, war der Eingekerkerte nicht bloß schweren Misshandlungen ausgesetzt – der Herr war „berechtigt“, ihn allen möglichen körperlichen Züchtigungen zu unterwerfen – er lief auch Gefahr, lebenslänglich in Haft zu bleiben. David Laufer aber nahm sich seiner an und erwirkte seine Freilassung. Da ließ Rabbi Izikel David sagen, er möge, so oft er in Not geraten sollte, bei ihm Hilfe und Schutz suchen, nach seinem Ableben aber seine Grabstätte aufsuchen, er werde dann von jeder Gefahr bewahrt bleiben.

Rabbi Izikel verschied und David Laufer fand, sooft er ein Anliegen hatte und die Grabstätte des Rabbi aufsuchte, Hilfe und Schutz. Da ereignete sich etwas Überraschendes. Laufer geriet in einen Streit mit dem Vorsteher der jüdischen Gemeinde, und das Rabbinat, dem die Angelegenheit unterbreitet wurde, entschied zugunsten des Vorstehers. Laufer beschloss, sich an der ganzen jüdischen Gemeinde zu rächen und ward zum Denunzianten. Die Juden im alten polnischen Staate erfreuten sich wohl im Allgemeinen der Gleichberechtigung, doch blieben sie immer der Willkür der Ortsgewaltigen ausgeliefert und verschiedenen Beschränkungen und Ausnahmestimmungen unterworfen. David Laufer war als Jude über alle Wege, die zur Umgehung der Beschränkungen oder der Ausnahmestimmungen angewendet wurden, genau informiert und er setzte sowohl der Gemeinde im Allgemeinen, als auch den einzelnen Glaubensgenossen überaus hart zu. Er wurde so eine Geisel seiner Brüder. Als sich alle Versuche, Laufer zur Aufgabe seines schädlichen Handwerks zu bewegen, als vergeblich

¹ Ostjüdische Legenden / gesammelt u. bearbeitet von J. Kreppel. Wien: Verlag «Das Buch», 1926. S. 7–12.

erwiesen, als selbst Drohungen nichts fruchteten, da fanden sich einige beherzte junge Leute, die es auf sich nahmen, den gefährlichen Denunzianten aus dem Wege zu räumen.

Ihre Versuche, Laufer beizukommen und ihn unschädlich zu machen, misslangen aber immerfort. Sooft sie seiner habhaft werden wollten, flüchtete er zur Grabstätte Rabbi Izikels und ward wie immunisiert. Eine unsichtbare Macht schützte ihn vor jedem Angriff und seine Verfolger mussten von ihm ablassen.

Laufer fühlte sich so geschützt und betrieb sein Handwerk immer schamloser. Dieses Unwesen steigerte sich von Tag zu Tag und die jüdische Gemeinde seufzte unter dem Druck seiner Denunziationen.

Da entschloss sich das Rabbinat zu einem außergewöhnlichen Schritt. In Begleitung von zehn frommen Männern, die drei Tage hindurch gefastet und die kabbalistischen Reinigungen vorgenommen hatten, begab sich das Rabbinat zur Grabstätte Rabbi Izikels. Dort klagte es beim Rabbi die Not der Gemeinde und bat ihn, seinen Schutz von dem Denunzianten abzutun. „Wir wissen es wohl, heiliger Mann, dass Du Dein Wort nicht brechen wirst. Aber wir können die Denunziationen Deines Schützlings nicht weiter ertragen.“

Einige Zeit darauf verursachte David Laufer der Gemeinde mit einer Denunziation ein neues schweres Leid. Er wurde, als er sich im jüdischen Viertel zeigte, verfolgt und flüchtete, wie immer, zur Grabstätte des Rabbi. Aber er konnte diese nicht finden. In der größten Verzweiflung rannte er über den jüdischen Gottesacker kreuz und quer herum, aber, obwohl die Grabstätte des Rabbi Izikel sich in einem „Ohel“ (Mausoleum) befand, konnte er diese nicht entdecken. Er wurde schließlich von seinen Verfolgern eingeholt und zu Tode geprügelt. Als diese den Denunzianten an Ort und Stelle beerdigten, nahmen sie wahr, dass sich alles kaum wenige Schritte vom Grabe des Rabbi Izikel abgespielt hatte...

Joseph Roth

DAS POLNISCHE KALIFORNIEN¹

Lieber Freund,

ich komme eben aus einem der interessantesten Gebiete Europas. Ich meine jenen Teil des kleinpolnischen Landes, in dem sich die berühmten Petroleumquellen befinden. Es liegt, wie Sie wissen, im Süden Mittelgaliziens und am nördlichen Rande der Karpaten, und sein Mittelpunkt ist die sehr merkwürdige Stadt Boryslaw. Seit der Mitte des 19. Jahrhunderts wird hier Petroleum gewonnen. Auf einem Gebiete von etwa 15 Quadratkilometern stehen die dunklen, hölzernen Bohrtürme. Vergleiche ich sie mit den Bohrtürmen von Baku, so erscheinen sie mir weniger grausam und gewissermaßen der Erdoberfläche weniger gefährlich. Die Erde des kaukasischen Petroleumgebiets nämlich trägt auf ihrem Angesicht jenen Fluch, der wie ein Ausgleich für den Segen in ihrem Inneren ist. Sie hat kein Grün, nur wüsten, gelbgrauen Sand und braune, schmutzige Tümpel, die niemals trocknen wollen, obwohl sonst alles in der südlichen Sonne dorren muss. Hier in Boryslaw, das man das „polnische Baku“ nennt, ist die Sonne gemäßigt, sind die Bohrtürme schütter und trotz ihrer tausendfachen Zahl noch immer nicht die einzige Vegetation des Landes. Noch gibt es Wälder, die nur zögernd vor den Türmen weichen und sie eher friedlich zu umgeben als feindselig zu fliehen scheinen. Der Blick darf von den verschalteten Quellen weg zu den grünen Hügeln schweifen, denen der Umstand, dass sie schon zur Familie der Karpaten gehören, eine gewisse Respektabilität verleiht. Und wäre nicht der Staub, der ein Bruder des kaukasischen Staubes ist, so gäbe es nur die Türme, die an Baku erinnern könnten.

Aber der Staub ist da, weiß und außergewöhnlich dicht. Es ist, als wäre er nicht das zufällige Produkt aus Abfall und abgesonderter Körperlichkeit, sondern als wäre er ein selbständiges Element wie Wasser, Feuer und Erde und dieser weniger verwandt als etwa dem Wind, vor dem er in dichten Schleiern einherwirbelt. Er liegt wie Mehl, Puder oder Kreide auf der Straße und hüllt jedes Gefährt und jeden Fußgänger ein, als hätte er einen Trieb oder einen Willen.

¹ Joseph Roth auf Reisen / hrsg. von Petra Herczeg und Rainer Rosenberg. Klagenfurt/Celovec: Wieser, 2011.

Er hat eine ganz besondere Beziehung zur Sonne, wenn sie brennt, als hätte er einen Auftrag, ihre Aufgabe zu vollenden. Und regnet es, so verwandelt er sich in eine aschgraue, feuchte, klebrige Masse, die in jeder kleinsten Höhlung zu einem grünlichen Tümpel gerinnt.

In dieser Gegend also wird Petroleum gewonnen. Vor ein paar Jahren war Boryslaw noch ein Dorf, heute leben hier etwa 30.000 Menschen. Eine einzige Straße – ungefähr 6 km lang – verbindet drei Ortschaften, ohne dass man sehen könnte, wo die eine aufhört und wo die andere beginnt. Hart an den Häusern entlang zieht sich ein hölzerner Gehsteig, von kurzen, stämmigen Pfählen getragen. Ein Trottoir zu errichten ist unmöglich, weil Rohre unter der Straße das Öl zum Bahnhof leiten. Der Unterschied zwischen dem Niveau des Gehsteigs und der Fahrbahn, aber auch der kleinen Häuser ist ein erheblicher, und der Fußgänger erreicht oder überragt die Dächer der Häuser und sieht aus schräger Höhe in die Fenster. Alle Häuschen sind aus Holz. Nur einige Male unterbricht ein größeres Haus aus Ziegeln, weißgetüncht und von steinernem Aspekt, die triste Reihe der schiefen, faulenden und zerbröckelnden Behausungen. Alle sind sie über Nacht entstanden: zu einer Zeit, als sich der Strom der Naphtasucher hierher zu ergießen begann. Es ist, als hätten diese Bretter nicht menschliche Hände hastig aneinandergesetzt, sondern als hätte der Atem der menschlichen Gier zufällige Materialien zufällig zusammengewehet, und kein einziges dieser flüchtigen Heime scheint dazu bestimmt, schlafende Menschen zu beherbergen, sondern die Schlaflosigkeit aufgeregter zu erhalten und zu verstärken. Der ranzige Geruch des Öls, ein stinkendes Wunder, hat sie herbeigezogen. Die selbst geologisch unberechenbare Sinnlosigkeit unterirdischer Gesetze erhöhte die Spannung des Gräbers zur Wollust, und die unaufhörlich akute Möglichkeit, durch kaum 300 Meter von Goldmilliarden getrennt zu sein, musste einen Rausch erzeugen, stärker als der Rausch des Besitzes. Und obwohl alle der Unberechenbarkeit einer Lotterie und eines Roulettespiels ausgeliefert waren, so ergab sich doch keiner dem Fatalismus des Wartens, das die Enttäuschung schon sachte vorbereitet. Hier, bei den Quellen des Petroleums, gab sich vielmehr jeder dem Wahn hin, dass er durch Arbeit ein Schicksal zwingt, und sein Jagdeifer vergrößerte das traurige Resultat zum Unheil, das er nicht mehr ertrug.

Aus dem unerträglichen Wechsel von Hoffnung und Mutlosigkeit befreite den kleinen Grubenbesitzer erst die mächtige Hand des großen und der „Gesellschaften“. Sie konnten viele Terrains auf einmal kaufen und mit der relativen Gelassenheit, die eine männliche Tugend des Reichtums ist, die Launen des unterirdischen Elements belauern. Zwischen diese Mächtigen, denen die Geduld gar nichts kostete und die schnell Millionen säen konnten, um langsam Milliarden zu ernten, schoben sich die mittelgroßen Terrain- und andere Spekulanten, mit dem mittelmäßigen Kredit und der mittelmäßigen Risikotapferkeit, und verringerten noch die Chancen des kleinen Abenteurers. Diese gaben allmählich ihre Träume auf. Sie behielten ihre Hütten. Manche schrieben ihre Namen

über ihre Türen und begannen zu handeln, mit Seife, mit Schnürsenkeln, mit Zwiebeln, mit Leder. Sie kehrten aus den stürmischen und tragischen Regionen der Glücksjäger in die traurige Bescheidenheit kleiner Krämer heim. Die Hütten, die für ein paar Monate gebaut worden waren, blieben indessen lange Jahre stehen und stabilisierten ihre provisorische Hinfälligkeit zu einem charakteristischen Lokalkolorit. Sie erinnern an gestellte Bilder in Filmateliers und an primitive Buchdeckelillustrationen in kalifornischen Erzählungen und an Halluzinationen. Es scheint mir, der mehrere große Industriegebiete kennt, dass nirgends die nüchternen Geschäfte so phantastische Physiognomien tragen. Hier schweifte der Kapitalismus in Expressionismus aus.

Und es scheint, dass dieser Ort seinen phantastischen Aspekt behalten wird. Die Stadt wandert nämlich – und keineswegs etwa nur in einem metaphorischen Sinn. Während die alten Quellen zeitweise stagnieren, eröffnen sich neue, und die staubige Straße wandert dem Petroleum nach. Sie schiebt ihre Häuschen vor, schlängelt sich zu einer Biegung und dehnt sich beflissen den Launen des Petroleums entgegen. Stehen in Boryslaw selbst und in Tustanowice die meisten Gruben still, so hämmern Tag und Nacht in Mraznica schon die Bohrer. Ich kann mich von der Vorstellung kaum befreien, dass diese Straße unendlich sein wird, ein langes, weißes, staubiges Band über Höhen und Tiefen, verschlungen und gerade, provisorisch und dennoch während, hinfällig wie das menschliche Glück und dauerhaft wie die menschliche Begierde.

Ich will Ihnen gestehen, dass der Anblick dieser großen Stadt, die hauptsächlich aus einer Straße besteht, mich die realen Gesetze ihrer Gesellschaftsordnung vergessen ließ. Für einige Stunden schienen mir die Spekulation und die Leidenschaft des Geldverdienens elementar und beinahe geheimnisvoll. Die grotesken Gesichter, die hier die Gewinnsucht schnitt, die fortwährend gespannte Atmosphäre, in der sich die unheimlichen Übernacht-Katastrophen jeden Tag ereignen konnten, weckten mein Interesse mehr für die literarisch behandelungsfähigen Schicksale als für die alltäglichen. Die Tatsache, dass es auch hier Arbeiter und Angestellte, Lohntaxen und Arbeitslose geben musste, verschwand oft hinter der romanhaften Qualität der Individuen. Die Phantasie war lebhafter als das Gewissen.

Immerhin geht es den Erdölarbeitern unvergleichlich besser als etwa Grubenarbeitern. Es sind Qualitätsarbeiter, auch hier. Der durchschnittliche Tageslohn eines Gehilfen beträgt 9 Zloty, also 4,50 Mark, die Arbeit dauert 8 Stunden. Ein Werkmeister erhält 12 Zloty. Die Arbeitsbedingungen sind verhältnismäßig günstig. Man arbeitet in einem wenn auch nicht luftigen, so doch luftnahen Raum und der Geruch des Erdöls ist keineswegs unangenehm und soll sogar für die Lungen heilsam sein. Dem Laien erscheinen alle Instrumente, mit denen man bohrt, fast enttäuschend primitiv. Motoren treiben die Bohrer an. Ein Mann geht fortwährend langsam im Kreis um eine Art Bassin, eine horizontale Eisenstange in der Hand. So simpel seine Bewegung und seine Tätigkeit auch aussieht, so schwierig mag sie in Wirklichkeit sein.

Die Fachleute berichten, dass die Kunst des Arbeiters darin besteht, den Grad und die Art der Bohrungsschwierigkeit, beziehungsweise die kleinen und großen Widerstände des Gesteins in der Hand zu fühlen. Die Hand des Arbeiters muss also eine stark entwickelte Tastempfindlichkeit haben und teilweise die Funktion des Auges ersetzen, das bei der Erdölgewinnung ja überhaupt ausgeschaltet ist. Wird zufällig durch einen hineingefallenen Gegenstand, eine große Schraube etwa, das Bohrloch verstopft, so wendet man sinnreiche und listige Mittel an, das Hindernis wieder hervorzuholen, Instrumente von schlauer Griff- und Fangfertigkeit, die im Finstern tasten. Ihre Bemühungen erinnern etwa an die Versuche, einen Pfropfen, der in ein dunkles und enghalsiges Gefäß hineingefallen ist, wieder ans Licht zu bringen. Dabei gehen Stunden, Monate und Geld verloren.

Geld, Geld, sehr viel Geld! Bedenken Sie, dass eine Bohrung bis zu 1500 Meter etwa 90.000 Dollar kostet, und ziehen Sie daraus den Schluss, dass weder Sie noch ich jemals Grubenbesitzer werden können. Es ist ein Lotteriespiel für Leute, die es eigentlich nicht mehr nötig haben, für Banken und Konsortien und amerikanische Milliardäre. Die Menschen, denen hier einmal das Glück aus der Erde entgegenspringt, haben eigentlich schon das Organ verloren, das uns befähigt, durch materiellen Gewinn glücklich zu werden. Es ist ein gewisser Gegensatz zwischen der märchenhaften Art der Erde, Schätze zu spenden, und dem Aktienbesitz der Naphtagräber und der stoischen Ruhe, mit der sie das Wunder erwarten dürfen. Diese armen Schatzgräber sitzen sehr weit entfernt vom Schauplatz der Naturwunder, in den großen Städten des Westens, und der Umstand, dass sie fern, mächtig, unsichtbar und fast unpersönlich sind, verleiht ihnen den Glanz von Göttern, die mittels geheimnisvoller Ausstrahlung Ingenieure und Arbeiter dirigieren. Der allergrößte Teil der polnischen Gruben liegt im Besitz ausländischer Finanzgewalten. Aus einer Art mystisch gefüllter Kassen werden die Arbeitskräfte bezahlt. Irgendwo weit, auf den großen Börsen der Internationalität, werden Aktien gehandelt, und Transaktionen vollziehen sich nach unerforschten Gesetzen. Das Werden und Vergehen der Himmelskörper im Weltraum ist den Astronomen besser bekannt als den Grubenverwaltern und den Direktoren der Wechsel der Grubenbesitzer. Die kleinen Beamten dürfen nur dasitzen und zittern, wenn ihr Ohr der Wiederhall größerer Gewitter auf den Weltmärkten trifft. So wurden zum Beispiel in diesen Tagen drei große Unternehmungen, „Fanto“, „Nafta“ und „Dombrowa“, an ein französisches Konsortium verkauft. In Paris war es nur eine kleine Konferenz, drei oder vier Herren zogen ihre Füllfeder und wischten ihre Namen unter Verträge. In Boryslaw und im Land aber werden 500 Beamte brotlos, und der Hunger sieht durch ihre Fensterscheiben und klinkt schon ihre Türen auf, weil in Paris ein Gott ein kleines Sätzchen gesagt hat: Es werde zentralisiert! Und weil es ein französischer Gott war – und nicht zufällig ein englischer –, durchwirken außenpolitische Motive die bedauernden und über dieses Ausmaß der Arbeitslosigkeit erschrockenen polnischen Zeitungsartikel. Skeptiker wollen

wissen, dass die neuen Besitzer nur ein Börsenmanöver planen und lediglich den Verkauf der Aktien zu hohen Preisen und eigentlich nicht die Ausbeutung der Gruben. Und sicher ist, selbst für Optimisten, dass Götter nicht zuverlässig sind und von jeder sozialen Gesinnung mindestens so weit entfernt, wie von ihren Beamten und Arbeitern.

Ich verließ diese Gegend an einem goldenen, friedlichen Abend, dem nicht anzusehen war, was für ein Gebiet er überwölbte. Die Arbeiter gingen mit der gleichmäßigen Sicherheit heim, mit der nur Bauern von der Feldarbeit kommen, und es war, als trügen auch sie Sensen auf den Schultern, wie ihre Großväter sie noch getragen hatten. Ein paar arme Leute standen am trüben Wasser und schöpften verirrtes Öl mit Kannen. Sie waren die kleinen Kollegen des großen Pariser Dreyfus. Sie haben nicht Aktien, sondern Eimer. Sie verkaufen das gefundene Öl in ganz winzigen Quantitäten und beleuchten damit ihre provisorischen Bretterbuden. Das ist alles, was ihnen die verschwenderische Natur zugedacht hat. Ihre Hütten standen schief, braun und ergeben im goldenen Sonnenglanz. Es schien, dass sie noch mehr zusammenrückten, kleiner wurden und vollkommen verschwinden wollten. Morgen würden sie nicht mehr vorhanden sein.

Ich hoffe, lieber Freund, dass ich Ihnen eine Ahnung von der Atmosphäre des osteuropäischen Kalifornien vermitteln konnte. Ich beschrieb es Ihnen, um Ihnen zu zeigen, dass ich nicht durchaus Idyllisches aus diesem Land zu berichten entschlossen bin.

Inzwischen verbleibe ich

Ihr ergebener

Joseph Roth

29.06.1928

Bruno Schulz

ULICA KROKODYLI¹

Mój ojciec przechowywał w dolnej szufladzie swego głębokiego biurka starą i piękną mapę naszego miasta.

Był to cały wolumen in folio pergaminowych kart, które pierwotnie spojne skrawkami płótna, tworzyły ogromną mapę ścienną w kształcie panoramy z ptasiej perspektywy.

Zawieszona na ścianie, zajmowała niemal przestrzeń całego pokoju i otwierała daleki widok na całą dolinę Tyśmienicy, wijącej się falisto bladeżółtą wstęgą, na całe pojezierze szeroko rozlanych moczarów i stawów, na pofałdowane przedgórze, ciągnące się ku południowi, naprzód z rzadka, potem coraz tłumniejszymi pasmami, szachownicą okrągławych wzgórz, coraz mniejszych i coraz bledszych, w miarę jak odchodziły ku złotawej i dymnej mgle horyzontu. Z tej zwiędłej dali peryferii wynurzało się miasto i rosło ku przodowi, naprzód jeszcze w nie zróżnicowanych kompleksach, w zwartych blokach i masach domów, poprzecinanych głębokimi parowami ulic, by bliżej jeszcze wyodrębnić się w pojedyncze kamienice, sztychowane z ostrą wyrazistością widoków oglądanych przez lunetę. Na tych bliższych planach wydobył sztycharz cały zawikłany i wieloraki zgiełk ulic i zaułków, ostrą wyrazistość gzymsów, architrawów, archiwolt i pilastrów, świecących w późnym i ciemnym złocie pochmurnego popołudnia, które pogrąża wszystkie załomy i framugi w głębokiej sepilii cienia. Bryły i przyzmy tego cienia wcinały się, jak plastry ciemnego miodu, w wąwozy ulic, zatapiały w swej cieplej, soczystej masie tu całą połowę ulicy, tam wyłom między domami, dramatyzowały i orkiestrowały ponurą romantyką cieni tę wieloraką polifonię architektoniczną.

Na tym planie, wykonanym w stylu barokowych prospektów, okolica Ulicy Krokodylej świeciła pustą bielą, jaką na kartach geograficznych zwykło się oznaczać okolice podbiegunowe, krainy niezbadane i niepewnej egzystencji. Tylko linie kilku ulic wrysowane tam były czarnymi kreskami i opatrzone nazwami w prostym, nieozdobnym piśmie, w odróżnieniu od szlachetnej antyki innych

¹ Уривок із кн.: SCHULZ BRUNO. Sklepy cynamonowe. URL: https://wiersze.fandom.com/wiki/Sklepy_cynamonowe/12

napisów. Widocznie kartograf wzbraniał się uznać przynależność tej dzielnicy do zespołu miasta i zastrzeżenie swe wyraził w tym odrębnym i postponującym wykonaniu.

Aby zrozumieć tę rezerwę, musimy już teraz zwrócić uwagę na dwuznaczny i wątpliwy charakter tej dzielnicy, tak bardzo odbiegający od zasadniczego tonu całego miasta.

Był to dystrykt przemysłowo-handlowy z podkreślonym jaskrawo charakterem trzeźwej użytkowości. Duch czasu, mechanizm ekonomiki, nie oszczędził i naszego miasta i zapaścił korzenie na skrawku jego peryferii, gdzie rozwinął się w pasożytniczą dzielnicę.

Kiedy w starym mieście panował wciąż jeszcze nocny, pokątny handel, pełen solennej ceremonialności, w tej nowej dzielnicy rozwinęły się od razu nowoczesne, trzeźwe formy komercjalizmu. Pseudoamerykanizm, zaszczerpiony na starym, zmurszałym gruncie miasta, wystrzelił tu bujną, lecz pustą i bezbarwną wegetacją tandetnej, lichej pretensjonalności. Widziało się tam tanie, marnie budowane kamienice o karykaturalnych fasadach, oblepione monstrualnymi sztukateriami z popękanego gipsu. Stare, krzywe domki podmiejskie otrzymały szybko sklecone portale, które dopiero bliższe przyjrzenie demaskowało jako nędzne imitacje wielkomijskich urządzeń. Wadliwe, mętne i brudne szyby, łamiące w falistych refleksach ciemne odbicie ulicy, nie heblowane drzewo portali, szara atmosfera jałowych tych wnętrzy, osiadających pajęczyną i kłakami kurzu na wysokich półkach i wzdłuż odartych i kruszących się ścian, wyciskały tu, na sklepach, piętno dzikiego Klondike'u. Tak ciągnęły się jeden za drugim, magazyny krawców, konfekcje, składy porcelany, drogerie, zakłady fryzjerskie. Szare ich, wielkie szyby wystawowe nosiły ukośnie lub w półkolu biegnące napisy ze złożonych plastycznych liter: CONFISERIE, MANUCURE, KING OF ENGLAND.

Rdzenni mieszkańcy miasta trzymali się z dala od tej okolicy, zamieszkiwanej przez szumowiny, przez gmin, przez kreatury bez charakteru, bez gęstości, przez istną lichotę moralną, tę tandetną odmianę człowieka, która rodzi się w takich efemerycznych środowiskach. Ale w dniach upadku, w godzinach niskiej pokusy zdarzało się, że ten lub ów z mieszkańców miasta zabłąkiwał się na wpół przypadkiem w tę wątpliwą dzielnicę. Najlepsi nie byli czasem wolni od pokusy dobrowolnej degradacji, zniwelowania granic i hierarchii, pławienia się w tym płytkim błocie wspólnoty, łatwej intymności, brudnego zmieszania. Dzielnica ta była eldoradem takich dezenterów moralnych, takich zbiegów spod sztandaru godności własnej. Wszystko zdawało się tam podejrzane i dwuznaczne, wszystko zapraszało sekretnym mrugnięciem, cynicznie artykułowanym gestem, wyraźnie przymrużonym perskim okiem – do nieczystych nadziei, wszystko wyzwało z pęt niską naturę.

Mało kto, nie uprzedzony, spostrzegał dziwną osobliwość tej dzielnicy: brak barw, jak gdyby w tym tandetnym, w pośpiechu wyrosłym mieście nie można było sobie pozwolić na luksus kolorów. Wszystko tam było szare jak na jedno-

barwnych fotografiach, jak w ilustrowanych prospektach. Podobieństwo to wychodziło poza zwykłą metaforę, gdyż chwilami, wędrując po tej części miasta, miało się w istocie wrażenie, że wertuje się w jakimś prospekcie, w nudnych rubrykach komercyjnych ogłoszeń, wśród których zagnieździły się pasożytniczo podejrzane anonse, drażliwe notatki, wątpliwe ilustracje; i wędrowniki te były równie jałowe i bez rezultatu jak ekscytacje fantazji, pędzonej przez szpalty i kolumny pornograficznych druków.

Wchodziło się do jakiegoś krawca, żeby zamówić ubranie – ubranie o taniej elegancji, tak charakterystycznej dla tej dzielnicy. Lokal był wielki i pusty, bardzo wysoki i bezbarwny. Ogromne wielopiętrowe półki wznoszą się jedne nad drugimi w nie określonej wysokości tej hali. Kondygnacje pustych półek wyprowadzają wzrok w górę aż pod sufit, który może być niebem – lichym, bezbarwnym, odrapanym niebem tej dzielnicy. Natomiast dalsze magazyny, które widać przez otwarte drzwi, pełne są aż pod sufit pudeł i kartonów, piętrzących się ogromną kartoteką, która rozpada się w górze, pod zagmatwanym niebem strychu w kubaturę pustki, w jałowy budulec nicości. Przez wielkie szare okna, kratkowane wielokrotnie jak arkusze papieru kancelaryjnego, nie wchodzi światło, gdyż przestrzeń sklepu już napełniona jest, jak wodą, indyferentną szarą poświatą, która nie rzuca cienia i nie akcentuje niczego. Wnet nawija się jakiś smukły młodzieniec, zadziwiająco usłużny, giętki i nieodporny, ażeby dogodzić naszym życzeniom i zalać nas tanią i łatwą wymową subiekta. Ale gdy, gadając, rozwija ogromne postawy sukna, przymierza, fałduje i drapuje niekończącą się strugę materiału, przepływającą przez jego ręce, formując z jego fal iluzoryczne surduty i spodnie, cała ta manipulacja wydaje się czymś nieistotnym, pozorem, komedią, ironicznie zarzuconą zasłoną na prawdziwy sens sprawy.

Panienci sklepowe, smukłe i czarne, każda z jakąś skazą piękności (charakterystyczną dla tej dzielnicy wybrakowanych artykułów), wchodzi i wychodzi, stają w drzwiach magazynów, sondując oczyma, czy rzecz wiadoma (powierzona doświadczonym rękom subiekta) dojrzewa do punktu właściwego. Subiekt przymila się i kryguje i chwilami robi wrażenie transwestyty. Chciałoby się go ująć pod miękko zarysowaną brodę lub uszczypnąć w upudrowany błady policzek, gdy z porozumiewawczym półspojrzeniem dyskretnie zwraca uwagę na markę ochronną towaru, markę o przejrzyściej symbolice.

Zwolna sprawa wyboru ubrania schodzi na plan dalszy. Ten miękki do efeminacji i zepsuty młodzieniec, pełen zrozumienia dla najintymniejszych poruszeń klienta, przesuwając teraz przed jego oczyma osobliwe marki ochronne, całą bibliotekę znaków ochronnych, gabinet kolekcjonerski wyrafinowanego zbieracza. Pokazywało się wówczas, że magazyn konfekcji był tylko fasadą, za którą kryła się antykwarnia, zbiór wysoce dwuznacznych wydawnictw i druków prywatnych. Usłużny subiekt otwiera dalsze składy, wypełnione aż pod sufit książkami, rycinami, fotografiami. Te winiety, te ryciny przechodzą stokrotnie najśmielsze nasze marzenia. Takich kulminacji zepsucia, takich wymyślności wyuzdania nie przeczuwaliśmy nigdy.

Panienki sklepowe przesuwają się coraz częściej pomiędzy szeregami książek, szare i papierowe, ale pełne pigmentu w zepsutych twarzach, ciemnego pigmentu brunetek o lśniącej i tłustej czarności, która zaczajona w oczach, z nagłą wybiegała z nich zygzakiem lśniącego karakoniego biegu. Ale i w spalonych rumieńcach, w pikantnych stygmatach pieprzyków, we wstydlivych znamionach ciemnego puszku zdradzała się rasa zapiekłej, czarnej krwi. Ten barwik o nazbyt intensywnej mocy, ta mokka gęsta i aromatyczna zdawała się plamić książki, które brały one do oliwkowej dłoni, ich dotknięcia zdawały się je farbować i zostawiać w powietrzu ciemny deszcz piegów, smugę tabaki, jak purchawka o podniecającej, animalnej woni. Tymczasem powszechna rozwiązłość zrzucała coraz bardziej hamulce pozorów. Subiekt, wyczerpawszy swą natarczywą aktywność, przechodził powoli do kobiecej bierności. Leży teraz na jednej z wielu kanap, porozstawianych wśród rejonów książek, w jedwabnej pidżamie, odsłaniającej kobiecej dekolt. Panienki demonstrują, jedna przed drugą, figury i pozycje rycin okładkowych, inne zasypiają już na prowizorycznych posłaniach. Nacisk na klienta rozluźniał się. Wypuszczano go z kręgu natarczywego zainteresowania, pozostawiano sobie samemu. Subiektki, zajęte rozmową, nie zwracały nań więcej uwagi. Odwrócone do niego tyłem lub bokiem, przystawały w aroganckim kontra poście, przestępowały z nogi na nogę, grając kokieterijnym obuwem, przepuszczały z góry na dół po smukłym ciele węzową grę członków, atakując nią spoza swej niedbałej nieodpowiedzialności podnieconego widza, którego ignorowały. Tak cofano się, wsuwano w głąb z wyrachowaniem, otwierając wolną przestrzeń dla aktywności gościa. Skorzystajmy z tego momentu nieuwagi, ażeby wymknąć się nieprzewidzianym konsekwencjom tej niewinnej wizyty i wydostać się na ulicę.

Nikt nas nie zatrzymuje. Przez korytarze książek, pomiędzy długimi regałami czasopism i druków wydostajemy się ze sklepu i oto jesteśmy w tym miejscu Ulicy Krokodylej, gdzie z wyniesionego jej punktu widać niemal całą długość tego szerokiego traktu aż do dalekich, nie wykończonych zabudowań dworca kolejowego. Jest to szary dzień, jak zawsze w tej okolicy, i cała sceneria wydaje się chwilami fotografią z ilustrowanej gazety, tak szare, tak płaskie są domy, ludzie i pojazdy. Ta rzeczywistość jest cienka jak papier i wszystkimi szparami zdradza swą imitatywność. Chwilami ma się wrażenie, że tylko na małym skrawku przed nami układa się wszystko przykładnie w ten pointowany obraz bulwaru wielkomijskiego, gdy tymczasem już na bokach rozwiązuje się i rozprzega ta zaimprowizowana maskarada i, niezdolna wytrwać w swej roli, rozpada się za nami w gips i pakuły, w rupieciarnię jakiegoś ogromnego pustego teatru. Napięcie pozy, sztuczna powaga maski, ironiczny patos drży na tym naskórku. Ale dalecy jesteśmy od chęci demaskowania widowiska. Wbrew lepszej wiedzy czujemy się wciągnięci w tandetny czar dzielnicy. Zresztą nie brak w obrazie miasta i pewnych cech autoparodii. Rzędy małych, parterowych domków podmiejskich zmieniają się z wielopiętrowymi kamienicami, które zbudowane jak z kartonu, są konglomeratem sztyldów, ślepych okien biurowych, szklistoszarych wystaw,

reklam i numerów. Pod domami płynie rzeka tłumy. Ulica jest szeroka jak bulwar wielkomiejski, ale jezdnia, jak place wiejskie, zrobiona jest z ubitej gliny, pełna wybojów, kałuży i trawy. Ruch uliczny dzielnicy służy do porównań w tym mieście, mieszkańcy mówią o nim z dumą i porozumiewawczym błyskiem w oku. Szary, bezosobisty ten tłum jest nader przejęty swą rolą i pełen gorliwości w demonstrowaniu wielkomiejskiego pozoru. Wszelako, mimo zaaferowania i interesowności, ma się wrażenie błędnej, monotonnej, bezcelowej wędrówki, jakiegoś sennego korowodu marionetek. Atmosfera dziwnej błahości przenika tę całą scenerię. Tłum płynie monotennie i, rzecz dziwna, widzi się go zawsze jakby niewyraźnie, figury przepływają w splątanym, łagodnym zgiełku, nie dochodząc do zupełnej wyrazistości. Czasem tylko wyławiamy z tego gwaru wielu głów jakieś ciemne, żywe spojrzenie, jakiś czarny melonik nasunięty głęboko na głowę, jakieś pół twarzy rozdarte uśmiechem, z ustami, które właśnie coś powiedziały, jakąś nogę wysuniętą w kroku i tak już zastygłą na zawsze.

Osobliwością dzielnicy są dorożki bez woźniców, biegnące samopas po ulicach. Nie jakoby nie było tu dorożkarzy, ale wmieszani w tłum i zajęci tysiącem spraw, nie troszczą się o swe dorożki. W tej dzielnicy pozoru i pustego gestu nie przywiązuje się zbyt wagi do ścisłego celu jazdy i pasażerowie powierzą się tym błędnym pojazdom z lekkomyślnością, która cechuje tu wszystko. Nieraz można ich widzieć na niebezpiecznych zakrętach, wychylonych daleko z połamanej budy, jak z lejcami w dłoniach przeprowadzając z natężeniem trudny manewr wymijania.

Mamy w tej dzielnicy także tramwaje. Ambicja rajców miejskich święci tu najwyższy swój triumf. Ale pożałowania godny jest widok tych wozów, zrobionych z papier *mâché*, o ścianach powyginanych i zmiętych od wieloletniego użytku. Często brak im zupełnie przedniej ściany tak, że widzieć można w przejeździe pasażerów, siedzących sztywnie i zachowujących się z wielką godnością. Tramwaje te popychane są przez tragarzy miejskich. Najdziwniejszą atoli rzeczą jest komunikacja kolejowa na Ulicy Krokodylej.

Czasami, w nieregularnych porach dnia, gdzieś ku końcowi tygodnia można zauważyć tłum ludzi czekających na zakręcie ulicy na pociąg. Nie jest się nigdy pewnym, czy przyjedzie i gdzie stanie, i zdarza się często, że ludzie ustawiają się w dwóch różnych punktach, nie mogąc uzgodnić swych poglądów na miejsce przystanku. Czekają długo i stoją czarnym milczącym tłumem wzdłuż ledwo zarysowanych śladów toru, z twarzami w profilu, jak szereg białych masek z papieru, wyciętych w fantastyczną linię zapatrzenia. I wreszcie niespodzianie zajeżdża, już wjechał z bocznej uliczki, skąd go oczekiwano, niski jak wąż, miniaturowy, z małą, sapiącą, krępą lokomotywą. Wjechał w ten czarny szpaler i ulica staje się ciemna od tego ciągu wozów, siejących pył węglowy. Ciemne sapanie parowozu i powiew dziwnej powagi, pełnej smutku, tłumiony pośpiech i zdenerwowanie zamieniają ulicę na chwilę w halę dworca kolejowego w szybko zapadającym zmierzchu zimowym.

Plagą naszego miasta jest ażytoż biletów kolejowych i przekupstwo.

W ostatniej chwili, gdy pociąg już stoi na stacji, toczą się w nerwowym pośpiechu pertraktacje z przekupnymi urzędnikami linii żelaznej. Zanim te negocjacje się kończą, pociąg rusza, odprowadzany przez wolno sunący, rozczarowany tłum, który odprowadza go daleko, ażeby się wreszcie rozproszyć.

Ulica, zacieśniona na chwilę do tego zaimprovizowanego dworca, pełnego zmierzchu i tchnienia dalekich dróg – rozwidnia się znowu, rozszerza i przepuszcza znów swym korytem beztroski monotony tłum spacerowiczów, który wędruje wśród gwaru rozmów wzdłuż wystaw sklepowych, tych brudnych, szarych czworoboków, pełnych tandetnych towarów, wielkich woskowych manekinów i lalek fryzjerskich.

Wyzywająco ubrane, w długich koronkowych sukniach przechodzą prostytutki. Mogą to być zresztą żony fryzjerów lub kapelmistrzów kawiarnianych. Idą drapieżnym, posuwistym krokiem i mają w niedobrych, zepsutych twarzach nieznaczną skazę, która je przekreśla: zezują czarnym, krzywym zezem lub mają usta rozdarte, lub brak im koniuszka nosa.

Mieszkańcy miasta dumni są z tego odoru zepsucia, którym tchnie Ulica Krokodyli. Nie mamy potrzeby niczego sobie odmawiać – myślą z dumą – stać nas i na prawdziwą wielkomiejską rozpustę. Twierdzą oni, że każda kobieta w tej dzielnicy jest kokotą. W istocie wystarczy zwrócić uwagę na którąś – a natychmiast spotyka się to uporczywe, lepkie spojrzenie, które nas zmraża rozkoszną pewnością. Nawet dziewczęta szkolne noszą tu w pewien charakterystyczny sposób kokardy, stawiają swoistą manierą smukłe nogi i mają tę nieczystą skazę w spojrzeniu, w której leży preformowane przyszłe zepsucie.

A jednak – a jednak czy mamy zdradzić ostatnią tajemnicę tej dzielnicy, troskliwie ukrywany sekret Ulicy Krokodyli?

Kilkakrotnie w trakcie naszego sprawozdania stawialiśmy pewne znaki ostrzegawcze, dawaliśmy w delikatny sposób wyraz naszym zastrzeżeniom. Uważny czytelnik nie będzie nie przygotowany na ten ostateczny obrót sprawy. Mówiliśmy o imitacyjnym, iluzorycznym charakterze tej dzielnicy, ale słowa te mają zbyt ostateczne i stanowcze znaczenie, by określić połowiczny i niezdecydowany charakter jej rzeczywistości.

Język nasz nie posiada określeń, które by dozowały niejako stopień realności, definiowały jej giętkość. Powiedzmy bez ogródek: fatalnością tej dzielnicy jest, że nic w niej nie dochodzi do skutku, nic nie odbiega od swego definitivum, wszystkie ruchy rozpoczęte zawisają w powietrzu, wszystkie gesty wyczerpują się przedwcześnie i nie mogą przekroczyć pewnego martwego punktu. Mogliśmy już zauważyć wielką bujność i rozrzutność – w intencjach, w projektach i antycypacjach, która cechuje tę dzielnicę. Cała ona nie jest niczym innym jak fermentacją pragnień, przedwcześnie wybujała i dlatego bezsilna i pusta. W atmosferze nadmiernej łatwości kiełkuje tutaj każda najlżejsza zachcianka, przelotne napięcie puchnie i rośnie w pustą, wydętą narośl, wystrzela szara i lekka wegetacja puszystych chwastów, bezbarwnych włośchatych maków, zrobiona z nieważkiej tkanki majaku i haszyszu. Nad całą dzielnicą unosi się leniwy

i rozwiąły fluid grzechu i domy, sklepy, ludzie wydają się niekiedy dreszczem na jej gorączkującym ciele, gęsią skórką na jej febrycznych marzeniach. Nigdzie, jak tu, nie czujemy się tak zagrożeni możliwościami, wstrząśnięci bliskością spełnienia, pobladli i bezwładni rozkosznym truchleniem ziszczenia. Lecz na tym się też kończy.

Przekroczywszy pewien punkt napięcia, przyływ zatrzymuje się i cofa, atmosfera gaśnie i przekwita, możliwości więdną i rozpadają się w nicość, oszalałe szare maki ekscytacji rozsypują się w popiół.

Będziemy wiecznie żałowali, żeśmy wtedy wyszli na chwilę z magazynu konfekcji podejrzanego konduity. Nigdy nie trafimy już doń z powrotem. Będziemy błędzili od szyldu do szyldu i mylili się setki razy. Zwiedzimy dziesiątki magazynów, trafimy do całkiem podobnych, będziemy wędrowali przez szpalery książek, wertowali czasopisma i druki, konferowali długo i zawile z panienkami o nadmiernym pigmentcie i skażonej piękności, które nie potrafią zrozumieć naszych życzeń.

Będziemy się wikłali w nieporozumieniach, aż cała nasza gorączka i podniecenie ulotni się w niepotrzebnym wysiłku, w straconej na próżno gonitwie.

Nasze nadzieje były nieporozumieniem, dwuznaczny wygląd lokalu i służby- pozorem, konfekcja była prawdziwą konfekcją, a subiekt nie miał żadnych ukrytych intencji. Świat kobiecy Ulicy Krokodylej odznacza się całkiem miernym zepsuciem, zagłuszonym grubymi warstwami przesądów moralnych i banalnej pospolitości. W tym mieście taniego materiału ludzkiego brak także wybujałości instynktu, brak niezwykłych i ciemnych namiętności.

Ulica Krokodyli była koncesją naszego miasta na rzecz nowoczesności i zepsucia wielkomiejskiego. Widocznie nie stać nas było na nic innego jak na papierową imitację, jak na fotomontaż złożony z wycinków zleżałych, zeszló-rocznych gazet.

REPUBLIKA MARZEŃ²

Tu na warszawskim bruku, w te dni zgiełkliwe, płomienne i oszałamiające, przenoszę się myślą do dalekiego miasta mych marzeń, wzbijam się wzrokiem ponad ten kraj niski, rozległy i fałdzisty, jak płaszcz Boga zrzucony kolorową płachtą u progów nieba. Bo kraj ten cały podkłada się niebu, trzyma je na sobie, kolorowo sklepione, wielokrotne, pełne krużganków, triforiów, różyc i okien na wieczność. Kraj ten wrasta rok za rokiem w niebo, wstępuje w zorze, przeaniela się cały w refleksach wielkiej atmosfery.

Tam gdzie mapa kraju staje się już bardzo południowa, płowa od słońca, pociemniała i spalona od pogód lata, jak gruszka dojrzała – tam leży ona, jak kot w słońcu – ta wybrana kraina, ta prowincja osobliwa, to miasto jedyne na świecie. Daremnie mówić o tym profanom! Daremnie tłumaczyć, że tym długim falistym językiem ziemi, którym dyszy ten kraj w skwarze lata, tym kanikularnym przyłaskiem ku Południowi, tą odnogą wsuniętą samotnie między smagłe węgierskie winnice – oddziela się ten partykularz od zespołu krainy i idzie samopas, w pojedynkę, nie wypróbowaną drogą, próbuje na własną rękę być światem. Miasto to i kraina zamknęły się w samowystarczalny mikrokosmos, zainstalowały się na własne ryzyko na samym brzegu wieczności.

Ogródki przedmiejskie stoją jakby na krawędzi świata i patrzą poprzez parkany w nieskończoność anonimowej równiny. Tuż za rogatkami mapa kraju staje się bezimienna i kosmiczna, jak Kanaan. Nad tym skrawiem ziemi wąskim i straconym otworzyło się raz jeszcze niebo głębsze i rozleglejsze niż gdzie indziej, niebo ogromne, jak kopuła, wielopiętrowe i chłonące, pełne niedokończonych fresków i improwizacji, lecących draperyj i gwałtownych wniebowstąpień.

Jak to wyrazić? Gdy inne miasta rozwinęły się w ekonomikę, wyrosły w cyfry statystyczne, w liczebność – miasto nasze zstąpiło w esencjonalność. Tu nie dzieje się nic na darmo, nic nie zdarza się bez głębokiego sensu i bez premedytacji. Tu zdarzenia nie są efemerycznym fantomem na powierzchni, tu mają one korzenie w głąb rzeczy i sięgają istoty. Tu rozstrzyga się coś każdej chwili, egzemplarycznie i po wszystkie czasy. Tu dzieją się wszystkie sprawy raz jeden tylko i nieodwołalnie. Dlatego jest tak wielka powaga, głęboki akcent, smutek na tym, co się tu zdarza.

² SCHULZ BRUNO. Opowiadania. URL: https://wiersze.fandom.com/wiki/Republika_marze%C5%84

Teraz na przykład podwórza toną w pokrzywach i chwastach, szopy i komórki krzywe i omszone zapadają po pachy w ogromne łopuchy spiętrzone aż po okapy gontowych dachów. Miasto stoi pod znakiem zielska, dzikiej, żarliwej, fanatycznej wegetacji, wystrzelającej tanią i lichą zieleniną, trującą, zjadliwą i pasożytniczą. To zielsko pali się zażegnęte słońcem, tchawki liści dyszą płonącym chlorofilem – armie pokrzyw, wybujałe i żarłoczne, pożerają kultury kwiatowe, wdzierają się do ogrodów, zarastają przez noc tylne nie dozorowane ściany domów i stodół, plenią się w rowach przydrożnych. Rzecz dziwna, jaka witalność opętańcza, daremna i nieproduktywna tkwi w tej żarliwej odrobini zielonej substancji, w tym derywacie słońca i wody gruntowej. Z szczypty chlorofilu wyprowadza, rozbudowuje ona w pożarze tych dni tę tkankę wybujałą i pustą, mięksiz zielony, rozplodzony stokrotnie na miliony blach listnych, prześwietlonych zielono i pożyłkowanych, przeświecających wodnistą, wegetatywną krwią zielną, omszonych i włochatych, o zapachu ostrym, chwastowym i polnym.

W tych dniach tylne okno magazynu sklepowego wychodzące na podwórze stawało się ślepe od zielonego bielma, pełne zielonych lśnień, listnych refleksów, bibulastych łopotów, falujących płatów zieleni, monstualnych wybujałości tej podwórzowej, potwornej abundancji. Schodząc w głęboki cień, magazyn kartkował się migotliwie wszystkimi odcieniami zieleni, zielone refleksy rozchodziły się w nim falisto przez całą głębokość sklepienia, jak w szumiącym lesie.

Jak w stuletni sen zapadało miasto w tę wybujałość, nieprzytomne od pożaru, ogłuszone blaskiem, i spało stokrotnie oprzędzone pajęczyną, zarosnięte zielskiem, zdyszane i puste. W pokojach zielonych od powoju na oknach, podwodnych i mętnych, jak na dnie starej butelki dogorywały plemiona much na zawsze uwięzione i zamknięte w bolesnej agonii, rozprowadzonej w monotonne i rozwlekłe lamentsy, w buczenie gniewne i żałosne. Z wolna gromadziło w sobie okno całą tę koronkową rozprószoną faunę na ostatni przedśmiertny pobyt: ogromne długonogie komary, które długo opukiwały ściany cichą wibracją błędnych lotów, zanim wylądowały już ostatecznie na szybach nieruchome i martwe, całe drzewo genealogiczne much i insektów wyrosłe w tym oknie, rozgałęzione powolną wędrówką po szybach, rozmnożone pokolenia tych miasternych skrzydlaczy, błękitnych, metalicznych i szklanych.

Na wystawach sklepowych łopocą cicho w gorącym powiewie wielkie, jasne, ślepe markizy i płoną w blasku pasiasto i falisto. Martwy sezon panoszy się na pustych placach, na wymiecionych przez wiatr ulicach. Dalekie horyzonty wezbrane ogrodami stoją w blasku nieba, olśnione i nieprzytomne, jak gdyby dopiero co zleciały ogromną, jaskrawą płachtą z pustkowi niebieskich – jasne, płonące, poszarpane od lotu – i za chwilę już zużyte, czekają na nowy ładunek blasku, w którym się odnawiają.

W te dni cóż robić, dokąd uciec od żaru, od ciężkiego snu, który się wali zmrą na piersi w gorącej godzinie południa? W te dni, bywało, matka wynajmowa-

ła powóz i wyjeżdżaliśmy wszyscy stłoczeni w jego czarnym pudle – subiekci na koźle z tobołkami, lub uczepieni resorów – za miasto, na „Górkę”. Wjeżdżaliśmy w pagórkowaty, falisty krajobraz. Karetą długo gramoliła się samotnie w upale między garbami pól, ryjąc się w złotym i gorącym pyłe gościńca.

Grzbiety koni natężyły się wypukło, lśniące zady kłębiły się pracowicie, otrzepywane co chwilę przez puszyste uderzenia chwostów. Obręcze toczyły się powoli, kwiląc na osiach. Landara mijiała płaskie pastwiska zasiane kretowiskami, wśród których rozkładały się szeroko krowy – rosochate i rogata – ogromne nieforemne bukłaki pełne gnatów, sęków i sterczyn. Leżały monumentalnie, jak kurhany, w spokojnym ich spojrzeniu odbijały się dalekie, płynące horyzonty.

Zatrzymywaliśmy się wreszcie na „Górcie”, przy karczmie murowanej i szerokiej. Stała samotnie na dziale wód, odcinając się na niebie rozłożystym dachem, na wyniosłej granicy dwóch opadających połąci. Konie dobijały z trudem do wysokiej krawędzi, ustawały same w zamyśleniu, jakby na rogatce dzielącej dwa światy. Za tą rogatką otwierał się widok na rozległy krajobraz, pocięty gościńcami, wyblakły i opalizujący jak blady gobelin, owiany ogromnym powietrzem, błękitnym i pustym. Powiew wstawał z tej dalekiej, falistej równiny, podnosił koniom grzywy na karkach i płynął pod niebem wysokim i czystym.

Tu zatrzymywaliśmy się na noc, albo też ojciec dawał znak i wjeżdżaliśmy w ten kraj rozległy, jak mapa, rozgałęziony szeroko gościńcami. Przed nami na dalekich i krętych drogach posuwały się ledwie widoczne w tym oddaleniu powozy, które nas wyprzedziły. Ciągnęły jasnym gościńcem wśród czereśni wprost do małego jeszcze wówczas zdrojowiska przytulonego w wąskiej lesistej dolinie pełnej źródłanych szmerów, ciekącej wody i listnych szelestów.

W tych dniach dalekich powzięliśmy po raz pierwszy z kolegami ową myśl niemożliwą i absurdalną, ażeby powędrować jeszcze dalej, poza zdrojowisko, w kraj już niczyj i boży, w pogranicze sporne i neutralne, gdzie gubiły się rubieże państw, a róża wiatrów wirowała błędnie pod niebem wysokim spiętrzonym. Tam chcieliśmy się oszańcować, uniezależnić od dorosłych, wyjść zupełnie poza obręb ich sfery, proklamować republikę młodych. Tu mieliśmy ukonstytuować prawodawstwo nowe i niezależne, wznieść nową hierarchię miar i wartości. Miało to być życie pod znakiem poezji i przygody, nieustannych olśnień i zadziwień. Zdawało się nam, że trzeba tylko rozsunąć bariery i granice konwencji, stare łożyska, w które ujęty był bieg spraw ludzkich, ażeby w życie nasze włamał się żywioł, wielki zalew nieprzewidzianego, powódź romantycznych przygód i fabuł. Chcieliśmy poddać nasze życie temu strumieniowi fabulizującego żywiołu, natchnionemu przypiływowi dziejów i zdarzeń i dać się ponieść tym wezbranym falom, bezwolni i jemu tylko oddani. Duch natury był w gruncie rzeczy wielkim bajarzem. Z jej sedna wypływała niewstrzymanym strumieniem swada fabuł i powieści, romansów i epepei. Cała wielka atmosfera pełna była tłoczących się wątków fabularnych. Trzeba było tylko nastawić sidła pod niebem pełnym fantomów, wbić pal, grający na wietrze, a już trzepotały dookoła wierzchołka złowione strzępy powieści.

Postanowiliśmy stać się samowystarczalni, stworzyć nową zasadę życia, ustanowić nową erę, jeszcze raz ukonstytuować świat na małą skalę wprawdzie, dla nas tylko, ale podług naszego gustu i upodobania.

Miała to być forteca, blockhaus, ufortyfikowana placówka opanowująca okolicę – na wpół twierdza, na wpół teatr, na wpół laboratorium wizyjne. Cała natura miała być wprzęgnięta w jego orbitę. Jak u Szekspira, teatr ten wybiegał w naturę, niczym nie odgraniczony, wrastający w rzeczywistość, biorący w siebie impulsy i natchnienie z wszystkich żywiołów, falujący z wielkimi przypływami i odpływami naturalnych obiegów. Tu miał być punkt węzłowy wszystkich procesów przebiegających wielkie ciało natury, tu miały wchodzić i wychodzić wszystkie wątki i fabuły, jakie majaczyły się w jej wielkiej i mglistej duszy. Chcieliśmy, jak Don Kichot, wpuścić w nasze życie koryto wszystkich historii i romansów, otworzyć jego granice dla wszystkich intryg, zawikłań i perypetyj, jakie zawiązują się w wielkiej atmosferze przelicytowanej się w fantastycznościach.

Marzyliśmy o tym, by okolica była zagrożona nieokreślonym niebezpieczeństwem, przesiana tajemniczą grozą. Przed tym niebezpieczeństwem i przed tą trwogą znajdowaliśmy w naszej fortecy bezpieczny schron i azylum. Więc okolicę przebiegały stada wilków, bandy rozbójników wałęsały się po lasach. Planowaliśmy zabezpieczenia i fortyfikacje, przygotowywali się do oblężenia pełni rozkosznych dreszczyków i przyjemnej trwogi. Bramy nasze wchłaniały zbiegów spod noży zbójceckich. Znajdowali u nas przytułek i bezpieczeństwo. Zajeżdżały przed nasze bramy w galopie kolasy ścigane przez dzikie bestie. Gościliśmy dostojnych i tajemniczych nieznanym. Gubiliśmy się wśród domysłów, pragnąc przeniknąć ich *incognito*. Wieczorami gromadzili się wszyscy w wielkim hallu, przy świetle migotliwych świec, słuchaliśmy kolejnych historii i zwierzeń. W pewnej chwili intryga przenikająca te opowiadania występowała z ram narracji, wchodziła między nas – żywa i głodna ofiar, wplątując nas w swój wir niebezpieczny. Niespodziane odpoznanie, nagłe rewelacje, nieprawdopodobne spotkania wkraczały w nasze prywatne życie. Traciliśmy grunt pod nogami, zagrożeni perypetiami, któreśmy sami rozpętali. Z dali dochodziło wycie wilków, deliberowaliśmy nad romantycznymi zawikłaniami, na wpół wciągając sami w ich wiry, podczas gdy za oknem szumiła niezgłębiona noc, pełna niesformułowanych aspiracji, żarliwych i nie objętych zwierzeń, bezdenna, niewyczerpana, w sobie samej tysiąckrotnie zaplątana.

Nie bez przyczyny powracają dziś te dalekie marzenia. Przychodzi na myśl, że żadne marzenie, choćby nie wiedzieć jak absurdalne i niedorzeczne, nie marnuje się w wszechświecie. W marzeniu zawarty jest jakiś głód rzeczywistości, jakaś pretensja, która zobowiązuje rzeczywistość, rośnie niedostrzegalnie w wiarygodność i w postulat, w kwit długi, który domaga się pokrycia. Dawno wyrzekliśmy się naszych marzeń o twierdzy, a oto po latach znalazł się ktoś, kto je podchwycił, wziął na serio, ktoś naiwny i wierny w duszy; kto je przyjął dosłownie, za dobrą monetę, wziął do ręki, jak rzecz prostą i nieproblematiczną.

ną. Widziałem go, mówiłem z nim. Miał oczy nieprawdopodobnie błękitne, nie stworzone do patrzenia, tylko do bezdenne go zniebieszczenia się w marzeniu. Opowiadał, że gdy przybył w okolice, o których mówię, w ten kraj anonimowy, dziewiczy i niczyj – zapachniało mu od razu poezją i przygodą, ujrzał w powietrzu gotowe kontury i fantom mitu zawieszony nad okolicą. Odnalazł w atmosferze przeformowane kształty tej koncepcji, plany, elewacje i tablice. Usłyszał wezwanie, głos wewnętrzny, jak Noe, gdy otrzymał rozkazy i instrukcje.

Nawiedził go duch tej koncepcji zbłąkany w atmosferze. Proklamował republikę marzeń, suwerenne terytorium poezji. Na tyłu a tyłu morgach ziemi, na płachcie krajobrazu rzuconej między lasy, ogłosił panowanie niepodzielnej fantazji. Wytyczał granice, położył fundamenty pod twierdzę, zamienił okolicę w jeden ogromny ogród różany. Pokoje gościnne, cele samotnej kontemplacji, refektarze, dormitoria, biblioteki... samotne pawilony wśród parku, altany i belwedery...

Kto goniony przez wilki albo zbójców dowlecze się do bram tej twierdzy – jest uratowany. Wprowadzają go w triumfie, zwlekają zakurzoną odzież. Odświętny, błogi i szczęśliwy wstępuje w elizejskie wianie, w różaną słodycz powietrza. Daleko za nim pozostały miasta i sprawy, dni i ich gorączka. Wszedł w nową, odświętną, lśniącą prawidłowość, stracił ze siebie, jak skorupę, własne ciało, zrzucił maskę grymasu przyrosłą do twarzy, przepoczwarczył się i wyzwolił.

Błękitnooki nie jest architektem, jest raczej reżyserem. Reżyserem krajobrazów i sceneryj kosmicznych. Kunszt jego polega na tym, że podchwytuje intencje natury, że umie czytać w jej tajnych aspiracjach. Bo natura pełna jest potencjalnej architektury, projektowania i budowania. Cóż innego robili budowniczy wielkich stuleci? Podsłuchiwali szeroki patos rozległych placów, dynamiczną perspektywiczność dali, milczącą pantomimę symetrycznych alei. Na długo przed wersalem układały się obłoki na rozległych niebach wieczorów letnich w rozbudowane szeroko eskoriale, rezydencje napowietrzne i megalomaniczne, próbowały się w inscenizacjach, w spiętrzeniach, w arrangementach ogromnych i uniwersalnych. To wielkie teatrum nie objętej atmosfery niewyczerpane jest w pomysłach, w planowaniu, w napowietrznych preliminarzach – halucynuje architekturę ogromną i natchnioną, urbanistykę obłoczną i transcendentalną.

Dzieła ludzkie mają tę właściwość, że, ukończone, zamykają się w sobie, odcinają od natury, stabilizują się na własnej zasadzie. Dzieło Błękitnookiego nie wystąpiło z wielkich związków kosmicznych, tkwi w nich, do połowy uczłowieczone, jak centaur, wprzęgnięte w wielkie periody natury, nie gotowe jeszcze i rosące. Błękitnooki zaprasza wszystkich do kontynuacji, do budowania, do współtwórczości – jesteśmy wszak wszyscy z natury marzycielami, braćmi spod znaku kielni, jesteśmy z natury budowniczymi...

Martin Pollack

DROHOBYCZ, DAS GALIZISCHE PENNSYLVANIEN¹

Hinter Sambor verließ die Transversalbahn das Tal des Dniester und fuhr an den bewaldeten Hängen des Karpathenvorlandes entlang in südöstlicher Richtung, bis nach etwas mehr als einer Stunde Fahrtzeit auf der rechten Seite die qualmenden Schloten und mächtigen zylindrischen Reservoirs der Petroleumraffinerie von Drohobycz im Blickfeld auftauchten. Vor der Entdeckung der reichen Ölquellen und Erdwachsgruben auf den Feldern der südlich im Gebirge liegenden Ruthenendörfer Boryslaw und Tustanowice war Drohobycz eine staubige und verschlafene Provinzstadt wie viele andere in Ostgalizien gewesen, die den Reisenden wenig Sehenswertes gezeigt hatte: in der Vorstadt Zawieża die griechisch-katholische St.-Georgs-Kirche, ein Holzbau in byzantinischem Stil mit drei gedrungenen Kuppeln, die gotische Pfarrkirche, das barocke Basilianerkloster und den rechteckigen Ringplatz mit schlichten, einstöckigen Häusern, der sich jedes Frühjahr in eine unpassierbare gelbe Schlammwüste verwandelt hatte. Zweierlei hatte Drohobycz von ähnlichen Kleinstädten der Region abgehoben: Auf den Feldern der Dörfer in der Umgebung gediehen die schmackhaftesten Zwiebeln im ganzen Land, weshalb Drohobycz oft Hauptstadt der galizischen cybularzy, Zwiebelbauern, genannt wurde; auf der Straße von Drohobycz nach Tustanowice sollte ein Vampir sein Unwesen treiben, dessen schändliches Leben bei allen ruthenischen Kirchweihfesten in Galizien und der Bukowina von den Kindern besungen wurde: Selman der Jude.

Selman Wolfowicz war eine historische Gestalt, ein reicher jüdischer Bürger von Drohobycz, der um 1750 gelebt hatte, aber die meisten der ihm zugeschriebenen Untaten waren wohl Legende. Selman hatte alle Einkünfte der Stadt und der umliegenden Dörfer in Pacht, sogar die ruthenischen Kirchen. Er verwahrte die Schlüssel zu den Kirchen, Tabernakelschränken, Taufsteinen und Glockentürmen und ließ sich für alles, Messen, Taufen, Trauungen und

¹ Уривок із кн.: POLLACK MARTIN. Nach Galizien. Von Chassiden, Huzulen, Polen und Ruthenen. Eine imaginäre Reise durch die verschwundene Welt Ostgaliziens und der Bukowina. Wien, 1994. S. 29–44. Українськомовний переклад див.: ПОЛЛАК МАРТИН. До Галичини. Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини / пер. з нім. Нелі Ваховської. Чернівці: Книги–XXI, 2017. С. 36–56.

Begräbnisse, von den Gläubigen bezahlen. Schließlich sei er aber so übermütig und machthungrig geworden, daß die Bürger sich gegen ihn auflehnten, ihn aus der Stadt verjagten und, als er heimlich zurückkehrte, zum Tode verurteilten; um dem Strick zu entgehen, habe Selman Wolfowicz den christlichen Glauben angenommen und sei ins Kloster der Basilianer in Drohobycz eingetreten. Nach seinem Tode aber sei sein Geist ruhelos umhergewandert und nachts an die Stätte seines unrühmlichen Wirkens, die ruthenische Kirche, zurückgekehrt, wo er Geräte und Beichtstühle zerbrochen und anderen böswilligen Unfug getrieben habe. Um dem ein Ende zu machen, hätten die Bürger den Leichnam Selmans ausgegraben, ihm den Kopf abgeschlagen und den Rumpf in einem Moor am Wege nach Tustanowice versenkt. Dort habe dann Selman der Jude frommen Wanderern als Vampir aufgelauert.

Mit der sprunghaften Entwicklung der Petroleumindustrie in den achtziger und neunziger Jahren, dem Bau von Raffinerieanlagen, Rohrleitungen und Fabriken gerieten die Zwiebeln und Selman bald in Vergessenheit; das Leben in Drohobycz veränderte sich schlagartig und aus dem vordem beschaulichen Bezirksstädtchen wurde das geschäftige Zentrum der ergiebigsten Ölfelder des Kronlandes Galizien, die der Region den Namen galizisches Pennsylvanien oder Kalifornien einbrachten und Unternehmer, Geschäftemacher und Spekulanten aus allen Winkeln des Landes anlockten.

Die ruthenischen Bauern aus der Umgebung von Drohobycz hatten seit jeher das Erdöl, das sich in manchen Löchern auf ihren Wiesen von selbst sammelte, abgeschöpft, in kleine, selbstgefertigte Holzfäßchen gefüllt und diese am Markt in Drohobycz verkauft. Die dünnflüssige kipiączka, das Naturprodukt, war als Mittel zum Einlassen von Lederwaren gesucht, die dickflüssige ropa als Wagenschmiere, und beide übelriechenden Stoffe wurden von geschäftstüchtigen Quacksalbern als wunderwirkende Kurmittel verschrieben. Die Ruthenen kannten auch eine einfache Methode, um aus kipiączka die begehrtere ropa herzustellen: sie gruben am Flußufer Löcher, füllten diese mit Wasser und gossen dann Rohöl drauf, das sie mit Weidenruten so lange peitschten, bis es dicker wurde. Um 1810 wurde in Drohobycz von zwei Kaufmännern ein Betrieb zur Gewinnung von flüssigem Erdöl gegründet, der „Leuchtöl“ aus dem Naturprodukt destillierte, was zu jener Zeit nirgends sonst auf der Welt gemacht wurde. Die Sache schien so vielversprechend, daß der Prager Magistrat im Jahre 1817 300 Zentner Leuchtöl aus Drohobycz bestellte, um damit die Straßen der Stadt zu beleuchten. Die beiden Drohobyczer Fabrikanten hätten beinahe das Tor zu einer neuen Ära aufgestoßen – sie scheiterten an den erbärmlichen galizischen Verkehrswegen, die keine regelmäßige Lieferung zustande kommen ließen. Das Unternehmen löste sich auf.

Das galizische Erdöl geriet wieder in Vergessenheit und erst ein findiger Apothekerprovisor aus Lemberg, ein gewisser Ignacy Lukaszewicz, fand 1852 eine Methode, aus Erdöl Petroleum zu gewinnen; er konstruierte auch die erste Petroleumlampe und baute in Charkówka eine Raffinerie; im Jahre 1855 führte

das Landesspital in Lemberg probeweise Petroleumbeleuchtung – die erste in Österreich-Ungarn – ein, und drei Jahre später kamen auch die Wiener in den Genuß des galizischen Bergsegens: der Wiener Nordbahnhof wurde als erstes öffentliches Gebäude mit Petroleum aus Drohobycz, oder Naphtha, wie man es nannte, beleuchtet. Die Erdölindustrie von Drohobycz war geboren.

Erdöl und Erdwachs, oder Ozokerit, eine dunkle, plastische Masse, die durch Oxydation von Erdöl in Schichten nahe an der Oberfläche entsteht und seit den sechziger Jahren zur Herstellung von Paraffin Verwendung findet, waren an den Grundbesitz gebunden und ihr Abbau unterlag nicht den strengen Vorschriften des österreichischen Berggesetzes, weshalb der Spekulationslust und Schürftätigkeit keine Grenzen gesetzt waren. Die ersten Unternehmer brachten wenig oder gar kein Kapital mit, der Boden war billig, die Arbeitskraft fast umsonst: sie kauften oder pachteten von den ahnungslosen ruthenischen Bauern Parzellen von 10 bis 12 Quadratmetern, auf denen Schacht neben Schacht angelegt wurde; dennoch überstieg die Ölsuche oft die Möglichkeiten einzelner Glücksjäger und es schlossen sich ganze Konsortien zusammen, um einen einzigen Schacht oder Ölbrunnen, wie man die planlos gegrabenen Löcher nannte, zu betreiben. So mancher Kleinstunternehmer verkaufte oder verpachtete dann seinen Anteil – oft gegen eine Förderbeteiligung in Bruttoprozent, weshalb solche stillen Teilhaber *bruttowcy* genannt wurden – weiter und so kam es zu einer ungeheuren Zersplitterung des Grundbesitzes, die in zahllose Prozesse mündete und ganze Scharen von Advokaten und Schreibern ernährte. (Drohobycz, das 1914 38.000 Einwohner zählte, besaß das größte Bezirksgericht in Österreich, mit 30 richterlichen Beamten.) 1871 existierten allein in der kleinen Gemeinde Boryslaw 1200 Unternehmer, die 3500 Schächte betrieben, die Zahl der *Kompagnons* und *bruttowcy* aber war unermesslich.

Fördergesellschaften mit klingenden Namen schossen aus dem Boden, wechselten dutzendmal den Besitzer und verschwanden dann ebenso rasch, wie sie aufgetaucht waren, oder sie wurden von den großen Kompanien verschlungen, wie der Galizischen Karpathen-Petroleum-AG, L. Gartenberg, Israel Liebermann, J. B. Wagemann & Co., im Volksmund Jüdische Bank genannt, der *Compagnie Commerciale française* und anderen, die nüchternen Kommerzialisierung und moderne Produktionsmethoden in die Karpathen brachten und das galizische Petroleum in alle Welt exportierten (um die Jahrhundertwende lag Galizien in der Weltproduktion von Erdöl hinter den Vereinigten Staaten, Rußland und Niederländisch-Indien an vierter Stelle).

Mancher Ölbrunnen oder Erdwachsschacht machte seinen Besitzer buchstäblich über Nacht zum Millionär und in der Samborer Straße, dem Boulevard von Drohobycz, konnte man die Villen der Ölkönige bewundern, mit marmornen Stiegenaufgängen, Springbrunnen und kunstvoll geschwungenen Gittern. Die Arbeiter wohnten zusammengedrängt in ebenerdigen Hütten in den Vorstädten Zadwórna und Lan, dem früheren Getto, und entlang der Stryjer Straße, die vom Ringplatz im Zentrum der Stadt bis zum Bahnhof führte, waren billige Schenken

mit lockenden Namen und zweifelhafte Etablissements aus dem buckligen Pflaster gewachsen, die den eingesessenen Drohobyczern ein rechter Dorn im Auge waren. Nein, das Öl hatte nicht nur Glück in die Stadt gebracht.

Auf den Gehsteigen des Ringplatzes in Drohobycz treiben sich Träger herum, über und über mit Petroleum beschmiert oder mit Mehl bestäubt, und streifen an die Passanten, deren Kleider sie beschmutzen. Anderswo haben diese Leute ihre bezeichneten Standplätze und ist es ihnen nicht gestattet, die Gehsteige zu benützen.

Die Bewohner der Stryjer Straße werden regelmäßig in der Nacht von Freitag auf Samstag von unruhigen Geistern aufgeschreckt, die auf eine Weise in aller Öffentlichkeit Orgien feiern, daß man sich tatsächlich die Ohren mit Watte verstopfen müßte.

Am Ende der St. Bartholomäus Straße in Drohobycz, im Hause vis-à-vis des Besitzes von Herrn Żurawczak, werden täglich bis spät in die Nacht hinein Orgien gefeiert, verbunden mit Mädchengesang und dem Spiel einer Klarinette oder Flöte, die offenbar ein Verehrer dieser Nymphen bläst. Anscheinend hat sich dort ein öffentliches Haus etabliert... es wäre doch wünschenswert, daß die Polizei einmal einen Blick in diese Lasterhöhle wirft.

(Notizen aus der Wochenzeitung „Tygodnik Samborsko-Drohobycki“, 1900)

Drohobycz war das Zentrum des *galizischen Pennsylvanien*, aber im zwölf Kilometer südlich in den Bergen liegenden Dorf Boryslaw, dem Ort der Öl- und Erdwachsfunde, befand sich die galizische Hölle. Die Lokalbahn nach Boryslaw fuhr, unter ständiger Steigung, durch das Tal der Tyśmienica, vorbei an den dunklen Holzgestellen der Bohrtürme, kleineren und größeren Raffinerien, auf Nebengleisen abgestellten Zisternenwagen und eisernen Ölbehältern, zu denen ein Gewirr von Rohrsträngen führte. In der Luft lag der schwere Geruch von Petroleum und Paraffin. Wären nicht die Bohrtürme gewesen, die, planlos über die Hänge bis hinauf zum Waldrand verstreut, aus dem Boden ragten, und die trüb schillernden Öllachen auf den zerstampften Wiesen und morastigen Wegen, man hätte Boryslaw und den Nachbarort Tustanowice ohne weiteres für Goldgräbersiedlungen im amerikanischen Westen halten können.

Die ersten Bohrtürme waren in den Karpathen Mitte der achtziger Jahre aufgetaucht, nachdem amerikanische Ingenieure die auf den Ölfeldern von Pennsylvanien mit Erfolg erprobte „kanadische Stangenbohrung“ nach Galizien gebracht hatten. Die Techniker aus der neuen Welt müssen Augen gemacht haben, als sie zu den „Ölfeldern“ von Boryslaw und Tustanowice geführt wurden. Sie standen vor einer Kraterlandschaft. Die Ölschürfer hatten, oft nur wenige Meter voneinander entfernt, enge, senkrechte Schächte in den Boden getrieben, bis zu 150 Meter Tiefe, in denen sich das Rohöl am Grund sammelte, das dann wie aus einem Brunnen mit einem Kübel herausgeschöpft wurde, der an einem über eine hölzerne Haspel laufenden Seil in die Tiefe gelassen wurde. Den wichtigsten Rohstoff für diesen Bergbau, neben dem Erdöl selbst, hatten anfangs die Weiden geliefert, die an den sumpfigen Ufern der Trudnica, des Bar und der

Tyśmienica zu Tausenden wuchsen: die Seitenwände der in Sandstein gegrabenen Schächte waren mit Weidengeflecht verkleidet; die Haspeleinrichtung bestand aus zwei gegabelten Stämmen, die neben dem Schacht in den Boden gerammt wurden, und einem dritten, dünneren Stamm, der als Haspelwelle drübergelegt wurde; auch das Förderseil war aus Weidenruten geflochten, ebenso der Bügel des hölzernen Schöpfkübels.

Ganz ähnlich waren die Erdwachsgruben angelegt, mit dem einen wesentlichen Unterschied, daß hier ein „Häuer“, mit einem Bein im Kübel stehend, in die Tiefe hinuntergelassen wurde, um das Erdwachs aus den Ritzen des Bodens zu kratzen. Sicherheitslampen und Ventilatoren gab es anfangs keine, obwohl die Schächte ausgesprochene Schlagwettergruben und Katastrophen an der Tagesordnung waren. Den Grubeninspektoren, die schließlich eingestellt wurden, um die primitivsten Sicherheitsvorschriften einzuführen, begegneten die Schachtbesitzer mit einer so offenen Feindseligkeit, daß diese es nur unter Polizeibedeckung wagen durften, in den Betrieben nach dem Rechten zu sehen.

Die Arbeiter wurden wie Sklaven behandelt. Bis 1900 wurden sie täglich angeworben und ausbezahlt, Arbeitsbücher waren unbekannt; das machte es den Unternehmern leicht, tödliche Unfälle zu vertuschen. Sie ließen den Unglücklichen einfach in einen der zahlreichen aufgelassenen – aber offen stehenden – Schächte werfen und diesen dann mit Haldengestein zuschütten. Oder man legte den Mann auf die nächste Wiese, wo ihn dann vielleicht eine gute Seele fand und beerdigte. Da nur die wenigsten Arbeiter Legitimationen besaßen, war es üblich, unbekannte Tote auf einen Wagen zu legen und so lange im Ort herumzuführen, bis sich einer fand, der sie identifizierte.

In den ersten Jahren galt eine tägliche Produktion von 40 bis 50 kg Rohöl als „hervorragend“, das brachte schon einen runden Gewinn. Mit der kanadischen Bohrmethode wurden dann größere Mengen gefördert, oft mehr, als die bescheidenen Reservoirs zu fassen vermochten. Der Überschuß floß einfach in die Wiesen und Felder und es kam nicht selten – durch Unvorsichtigkeit oder auch Blitzschlag – zu Brandkatastrophen; 1908 stand die Ölquelle „Oil City“ in Tustanowice vier Monate lang in Flammen, der Rauchpilz war kilometerweit zu sehen.

Die Arbeiter und Arbeiterinnen sind zumeist Juden. Unter den 9000 Arbeitern von Boryslaw gibt es ihrer viel über 6000: Männer, Mädchen und Kinder, Kinder als Arbeiter. Ein Theil wohnt im nahen Drohobycz, woher sie Montag morgens herkommen, um schon Donnerstags Nachts zurückzukehren, ein anderer hat sich im Dorfe Dzwiniacz, der Rest in Boryslaw selbst ansäßig gemacht, wo sie alle tagsüber und zum Theile auch während der Nacht arbeiten. Boryslaw ist, wie sonst kein Ort in der ganzen Welt, der klassische Sitz jüdischer Großindustrie-Arbeiter, und deren ureigensten Typus bildet jener alte gebrochene Jude, der seit 35 Jahren auf einer und derselben Stelle durch 12 Stunden täglich die Kurbel dreht – gegen einen Tageslohn von 48 Kreuzern, nach Abzug von 2 Kreuzern für die Bruderlade. Jüdische Großindustrie-Arbeiter gibt es wohl auch zu Tausenden in England und Amerika, aber nirgends ist bei so schwerer, so ge-

sundheitsschädlicher, ja lebensgefährlicher Arbeit der Lohn so niedrig und darum der Lebensunterhalt so elend; nirgends, nirgends, trägt ein ganzer Produktionszweig so das Gepräge mühsamer jüdischer Händearbeit – wie hier in Boryslaw.

Die Ortschaft weicht in ihrer Bauart von der schablonenhaften Form der galizischen Dörfer und Städtchen ab. Bis auf zwei gemauerte Häuschen (die Propination und Baron Hirsch'sche Schule) finden wir nur Holzbauten. Da stehen einige nebeneinander, dort sind mehrere auseinandergestreut, die einen liegen auf einer kleinen Anhöhe, die anderen sind durch die Erdrutschungen bereits unter das Straßenniveau gesunken. Nirgends ein Straßenpflaster, sondern in allen Straßen zu jeder Jahreszeit und Witterung ein gelber, morastartiger Koth – das sind die Straßenumrisse. Das eigentliche Straßenbild ist ein äußerst lebhaftes. Juden betreiben hier Geschäfte und bieten ihre Waaren feil, ihre Schnitt-, Thon- und Esswaren an die vorübergehenden Landleute oder Arbeitslosen, die ziel- und planlos herumirren. Wir begegnen ihnen oft genug, wenn wir den schmalen Brettersteg, der hier den Fußweg vertritt, passieren oder eigentlich ihretwegen nicht passieren können, weil sie sich auf der Straße so wohl fühlen, als wären sie bei sich zu Hause.

(Saul Raphael Landau, Unter jüdischen Proletariern. Boryslaw)

Wenn du auf dem „Kaiserbühel“ stehst, der mitten in Boryslaw aufragt – die Erhebung heißt so, weil von hier Kaiser Franz Josef I. im Jahre 1880 auf den Ort hinuntergeschaut hat – könntest du meinen, du hättest zu Füßen ein riesiges Lager, dessen Zelte aus Holz statt aus Plachen bestehen. Die spitzen, mit Brettern verschlagenen Dächer liegen so eng beisammen, daß schon ein einziges brennendes Streichholz genügt, um den größten Teil von Boryslaw in Flammen aufgehen zu lassen. Zwischen diesen Buden sieht man hie und da blecherne Kamine in die Höhe ragen, aus denen von früh bis spät schwarzer, fettiger Rauch quillt. Dort stehen die eisernen Lokomobile, die das Wasser aus den Naphtaschächten pumpen. Weiter nach Osten zu hat sich ein großer französischer Förderbetrieb breit gemacht, und im Westen stehen die Anlagen von Liebermann, einem Drohobyczer Juden, der vor einem Dutzend Jahre ohne Schuhe an den Füßen in die Gegend gekommen ist und heute zu den reichsten Industriellen zählt /.../ An jedem Eck im Städtchen stößt man auf Juden. Wo immer du hinschaust, fällt dein Blick auf dieses schwarze, schmutzige, heiser krächzende Gewimmel, für das Profit das einzige Lebensziel, Ausbeutung die schönste Erfüllung und eine runde Million das höchste Glück darstellen. Die christliche Bevölkerung allerdings suchst du vergeblich. Sie arbeitet zur Gänze unter der Erde. Die Juden, selbst die ärmsten unter ihnen, arbeiten nur selten in den Gruben. Und wenn, dann als Aufseher, Wächter, Vertrauensleute der Besitzer, Kontrolleure und Kassierer.

(Józef Rogosz, In der galizischen Hölle)

Die Luft war erfüllt vom beißenden Geruch von Naptha und rohem Erdwachs. Zwischen den einzelnen Gruben rannen träge kleine Bächlein des schmutzig-gelben Grundwassers dahin, auf denen dunkle Augen von Naptha-Öl schwammen, die in der Sonne metallisch schimmerten. Um die Öffnungen der Schächte lag in unregelmäßigen Wällen das in Kübeln aus der Tiefe heraufgeschaffte Haldenmaterial, Lehm, Schotter und Sandstein, und um jeden dieser Haufen stand mißmutig eine Gruppe von schmutzüberkrusteten, abgerissenen Handlangern, die ihre Arbeit lustlos, ohne Scherzworte oder gar Lieder verrichteten.

Zwischen den Wachsgruben stakten Juden in hohen Schafstiefeln und halblangen Kaputröcken herum, warfen einander ein paar Worte in ihrem Jargon zu und gingen dann eilig wieder ihren Geschäften nach. Herr Krausberg schritt gravitatisch mit auf dem Rücken verschränkten Armen dahin und ließ sich kein Detail entgehen, ohne dabei freilich auf die Pfützen und den tiefen Morast zu achten, die seine Gamaschen und den langen, mit fettigen Flecken verunzierten Kaftan bespritzten.

Es war ein milder Maimorgen, aber auf dem Gelände von Wolanka, einer flachen Anhöhe über Boryslaw, war außer den wärmenden Sonnenstrahlen davon nichts zu bemerken, hier war kein Stück grünen Rasens zu sehen und man spürte nicht den geringsten erfrischenden Lufthauch, obwohl die Wälder von Tustanowice, einem gleich hinter Wolanka beginnenden Weiler, zum Greifen nahe waren. Die Dämpfe des Erdwaxes und Rohöles, die förmlich den Atem abschnürten; die knochenbrechende, pausenlose Arbeit der Tagelöhner, die fiebrige Geschäftigkeit der hin- und herlaufenden Juden beherrschten alles. Zwanzig Schächte oder Wachsbrunnen, von denen ein Fünftel Herrn Krausberg gehörte, waren hier in Betrieb. In den einen wurde noch bis zu den wachsführenden Schichten hinuntergegraben, die anderen warfen bereits fette Profite ab.

(Artur Gruszecki, Für eine Million)

Der Autor der ersten Schilderung, Saul Raphael Landau, war Zionist und einige Zeit Mitarbeiter Theodor Herzls; er hatte die strapaziöse Reise von Wien in dieses Karpathendorf im entlegensten Winkel der Monarchie, in dem es keine Restaurants und keine Hotels gab, sondern nur Branntweinschenken, flüchtig zusammengezimmerte Hütten, schwankende hölzerne Gehsteige und knöcheltiefen Morast, unternommen, weil beim ersten Zionistischen Weltkongreß in Basel im Jahre 1897 die Briefe von 756 Familien mit insgesamt 4000 Seelen aus Boryslaw verlesen worden waren, in denen die jüdischen Petroleumarbeiter ihre Bereitschaft erklärt hatten, unverzüglich dem Ruf Herzls zu folgen und nach Palästina auszuwandern; das war ein unerwartetes Geschenk gewesen: so viele Unterschriften hatten nicht einmal die großen jüdischen Gemeinden in Galizien, Lemberg, Przemyśl oder Tarnopol, aufgebracht. Als Landau am Bahnhof von Drohobycz auf den Lokalzug nach Boryslaw wartete, mochte er eine zweite Überraschung erlebt haben: die sogenannte „Petroleumstrecke“ war die einzige im weitverzweigten Eisenbahnnetz der österreichischen Kronländer, auf der die Züge nach einer „konfessionellen Fahrordnung“ geführt wurden: für die Dauer des Schabbat – von Freitag abend bis Samstag abend war es gläubigen Juden nicht erlaubt, zu reisen – war in Ermangelung von Passagieren der Personenverkehr eingestellt.

In Boryslaw wurde dem zionistischen Emissär ein begeisterter Empfang zuteil: „Wir sind alle reif, um nach Palästina zu gehen, alle. Haben wir denn hier noch etwas zu suchen?“, teilten die jüdischen Arbeiter und Schachtaufseher Landau, nach seinen eigenen Worten, mit; einige von ihnen erkundigten sich sogar, ob sie denn überhaupt noch für den bevorstehenden Winter eine Wohnung mieten sollten. In Palästina liege so viel Boden brach und hier müßten sie müßig

die Hände in den Schoß legen und zusehen, wie ihre Familien hungerten. Die jüdischen Proletarier in Boryslaw und dem angrenzenden Tustanowice fühlten ihre Existenzgrundlage schwanken, viele waren ohne Arbeit. Die meisten der ersten Unternehmer waren Juden gewesen, die auch jüdische Lohnarbeiter und Aufseher eingestellt hatten; aber in der letzten Dekade des neunzehnten Jahrhunderts hatten sich Großbanken – die Galizische Creditbank, die Wiener Länderbank – im Ölgeschäft breit gemacht und die kleinen Gruben und Raffinerien waren zu Konzernen zusammengeschlossen worden, aus denen die Juden verdrängt wurden; man ersetzte sie durch christliche, polnische und ruthenische Arbeiter.

Für den polnischen Autor Józef Rogosz (1844–1896) war die Petroleumstadt, die wie ein häßliches Geschwür aus den ölverbrannten Wiesen der Karpathenvorberge wucherte, das verhaßte Symbol für den Untergang einer Gesellschaft und ihrer Werte: er kam aus einer kleinadeligen Grundbesitzersfamilie in Baligród, einem Städtchen südlich von Przemyśl, kämpfte 1863/64 in Russisch-Polen in den Reihen der adeligen Aufständischen gegen die zaristischen Truppen, erlitt später, zuerst als Herausgeber einer Zeitung, dann auch als Grundbesitzer, finanziell Schiffbruch und verdiente sich sein Brot mit Zeitungsartikeln und Romanen, die immer kolportagehaft blieben. Rogosz kritisierte in seinen Büchern den kleinen polnischen Landadel, die Schlachta, der, schwach und haltlos, seine Güter und Vermögen dem Zugriff fremden, oft jüdischen, Handels- und Industriekapitals auslieferte, das sich in der galizischen Wirtschaft einnistete. Protagonisten des technischen Fortschritts und hastigen Kommerzialisismus waren für ihn die Juden: vaterlandslose Gestalten, Schacherer und Spekulanten, die in der polnischen Gesellschaft immer Fremde blieben, eine „Nation in der Nation“, wie es damalige Publizisten ausdrückten. Einige Jahre vor seinem Tod begründete Rogosz in Krakau eine Tageszeitung mit unverhüllt antisemitischem Programm.

Artur Gruszecki (1853–1929) gilt als Vertreter des polnischen Naturalismus; er hatte sich Émile Zola und Hippolyte Taine zum Vorbild genommen und für die polnische Literatur Gesellschaftsschichten und Menschen entdeckt, die zuvor höchstens als flüchtige Randfiguren aufgetaucht waren: Hüttenarbeiter und Bergleute, kaschubische Fischer, Eisenbahner und, wie in dem Roman „Für eine Million“, jüdische Petroleum- und Erdwachsbarone. Gruszecki hatte Wochen in Boryslaw und Drohobycz zugebracht und das Milieu der Ölregion eingehend studiert, aber an die französischen Lehrmeister reicht die dokumentarische Chronik des Petroleumfiebers nie heran; alle Bücher Gruszeckis verfolgten im Grunde ein Ziel: „Bei uns in Polen muß alles zur Verteidigung der von der Vernichtung bedrohten Nation dienen; die Literatur und die Kunst, die Industrie und der Handel, die Wissenschaft und die Landwirtschaft, das sind alles Vorposten in unserem Kampf ums Dasein.“

In Drohobycz hatten die Polen das begreifliche Verlangen, besonders viele Vorposten zu besetzen, denn hier waren sie um die Jahrhundertwende eindeu-

tig in der Minderheit: die stärkste Bevölkerungsgruppe waren die Juden, von denen die meisten bei der Volkszählung Deutsch – sozusagen stellvertretend für Jiddisch – als Umgangssprache angaben, gefolgt von den Ruthenen und dann erst den Polen. In den Amtsräumen der Bezirkshauptmannschaft und des Bezirksgerichtes, im k. k. Franz-Josephs-Gymnasium und in der Chefetage der k. k. Mineralölfabrik wurde zwar polnisch gesprochen, aber in den Straßen von Drohobycz, am Ringplatz und entlang der eleganten Samborer Straße, wogte ein verbissener Kleinkrieg der Sprachen und Konfessionen, die an den Rändern zu einer seltsamen Mischkultur miteinander verschmolzen waren. Die Spuren dieses Kampfes fand ich in den vergilbten Seiten des „Tygodnik Samborsko-Drohobycki“, der „Samborer-Drohobycter Wochenzeitung“, deren arg verstaubte Bände ich in der Wiener Nationalbibliothek durchgeblättert habe. Zum Beispiel eine Notiz in der „Chronik“ vom 19. Jänner 1902:

Germanismus in Drohobycz

In jeder größeren Straße von Drohobycz fallen dem Passanten deutsche Aufschriften (Schilder) ins Auge, die über den Eingangstüren der Geschäfte, Schenken usw. angebracht sind. Einige Beispiele:

Weinausschank O. M. Sternbach

Schnitt- und Tuch-Waaren Handlung des Is. B. Kreppel

H. Pfefferkorn-Specerei-Krämerei

Wein-Schank N. Segal

Partie-Mode-Waren Verschleiss des Abraham Herzig

Henriette Schulz

Weshalb Henriette Schulz das Mißfallen der peniblen Sprachwächter erregt haben mochte, geht aus dem Text nicht hervor, aber wir wissen, daß zumindest in diesem einen Falle die Sorge überflüssig war. Das inkriminierte Schild hing über dem Geschäftslokal des Seiden- und Schnittwarenhändlers Jakob Schulz im Parterre eines schlichten, einstöckigen Hauses an der nordwestlichen Front des Ringplatzes, neben der Einmündung der Samborer Straße und dem Backsteinbau der Pfarrkirche; in dem dunklen Gewölbe des Ladens und der darüberliegenden Wohnung von Jakob und Henriette Schulz wurde nur polnisch gesprochen.

Durch die dunkle Wohnung im ersten Stock des steinernen Hauses am Ring ging jeden Tag der ganze große Sommer hindurch: die Stille zitternder Luftschichten, die glänzenden Sonnenquadrate mit ihren fanatischen Träumen auf dem Fußboden, die Melodie eines Leierkastens, aus der tiefsten goldenen Ader des Tages geholt, zwei, drei Takte eines Refrains, irgendwo auf einem Klavier gespielt, immer wieder von neuem, ohnmächtig zusammenbrechend in der Sonne auf den weißen Trottoiren, verloren im Feuer des tiefen Tages. /.../ An den Samstagnachmittagen ging ich mit der Mutter spazieren. Aus dem Halbdunkel des Flurs traten wir mit einem Schritt in das Sonnenbad des Tages. Die Vorübergehenden, im Golde watend, hatten die Augen vor Hitze halb geschlossen, wie mit Honig verklebt, und die hochgezogenen

Oberlippen enthüllten Zahnfleisch und Zähne. /.../ Der Ring war leer und gelb von der Glut, staubgekehrt von den heißen Winden gleich der biblischen Wüste. Die stacheligen Akazien, emporgewachsen aus der Leere des gelben Platzes, brodelten über ihm mit hellem Laub, Bukette edelgegliederter grüner Filigrane, wie Bäume auf alten Gobelins. /.../ So wanderten wir mit der Mutter über die zwei Sonnenseiten des Rings und ließen unsere geknickten Schatten über alle Häuser wie über Klaviertasten gleiten. Die Quadrate des Pflasters zogen langsam unter unseren weichen und flachen Schritten dahin – die einen blaßrosa wie die menschliche Haut, die anderen gelb und blau, alle flach, warm, samten in der Sonne wie Sonnengesichter, von Fußstritten bis zur Unkenntlichkeit, bis zur glückseligen Nichtigkeit zerstampft. Bis wir schließlich an der Ecke der Stryjer Straße in den Schatten der Apotheke traten. Der große Glasballon mit Himbeersaft im breiten Apothekenfenster symbolisierte die Kühle der Balsame, mit denen jedes Leiden gelindert werden konnte. Und noch ein paar Häuser weiter vermochte die Straße nicht mehr das Dekor der Stadt zu wahren – wie ein Bauer, der in sein Heimatdorf zurückkehrt, sich unterwegs seiner städtischen Eleganz entledigt und sich langsam, im gleichen Maß, wie er sich dem Dorf nähert, wieder in einen zerlumpten Kerl verwandelt.

(Bruno Schulz, Die Zimtläden. August)

НАШІ АВТОРИ

ОЛЕГ БАГАН

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Україна

АЛОЇЗ ВОЛДАН (ALOIS WOLDAN)

Dr. h. c. mult., emerитований професор слов'янських літератур Інституту славістики Віденського університету, Австрія

ВОЛОДИМИР ГАЛИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, проректор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Україна

БОГДАН ЛАЗОРАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», Україна

ТЕТЯНА ЛАЗОРАК

магістр педагогічної освіти, старший науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», Україна

ВАСИЛЬ ЛОПУШАНСЬКИЙ

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Україна

ІРИНА ЛОПУШАНСЬКА

магістр педагогічної освіти, аспірантка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Україна

ЯРОСЛАВ ЛОПУШАНСЬКИЙ

кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, директор Австрійської бібліотеки у Дрогобичі, Україна

ВЛАДИСЛАВА МОСКАЛЕЦЬ

доктор гуманістичних наук в галузі історії, доцент кафедри історії Українського Католицького Університету, історикиня Центру міської історії у Львові, Україна

РОМАН ПАСТУХ

журналіст, публіцист, поет, краєзнавець, етнограф, культурно-громадський діяч, Дрогобич, Україна

ОЛЕГ РАДЧЕНКО

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької та французької мов і методики їх навчання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, науковий співробітник Австрійської бібліотеки у Дрогобичі, Україна

ЮРІЙ СТЕЦИК

доктор історичних наук, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Україна

ОЛЕГ СТЕЦЮК

магістр історії, журналіст-краєзнавець, редактор видання «Drohobyczer Zeitung» (2012–2017), співавтор літературного проєкту «Тріада часу», Україна

ЛЕОНІД ТИМОШЕНКО

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Україна

ГЖЕГОЖ ЮЗЕФЧУК (GRZEGORZ JÓZEF CZUK)

Dr. h. c., художній керівник Фестивалю Бруно Шульца у Любліні, Польща

**In der Schriftenreihe
„KOMPARATISTISCHE FORSCHUNGEN ZU ÖSTERREICHISCH-
UKRAINISCHEN LITERATUR-, SPRACH- UND KULTURBEZIEHUNGEN“
sind erschienen:**

- Band 1 Tagungsband der 2. Österreich-Tage in Drohobytsch (25.–31. März 2012) / hrsg. von J. Lopuschanskyj, N. Daschko. Drohobytsch: Posvit, 2012. 120 S.
- Band 2 Tagungsband der 3. Österreich-Tage in Drohobytsch (14.–20. April 2013) / hrsg. von J. Lopuschanskyj, N. Daschko. Drohobytsch: Posvit, 2014. 160 S.
- Band 3 Tagungsband der Internationalen Konferenz „Galizien während des Ersten Weltkrieges in Literatur, Kunst und Geschichte“ (Drohobytsch, 6.–9. April 2014) / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch: Posvit, 2015. 268 S.
- Band 4 Tagungsband der 4. Österreich-Tage in Drohobytsch (27. September – 3. Oktober 2015) / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch–Innsbruck: Posvit, 2016. 456 S.
- Band 5 Festschrift für Univ.-Doz. Dr. Wassyl Lopuschanskyj zum 60. Geburtstag / hrsg. von J. Lopuschanskyj, O. Radchenko und O. Brodska. Drohobytsch: Posvit, 2017. 456 S.
- Band 6 Jaroslaw Radewytsch-Wynnyzkyj. Für die Ukraine bedeutsame Persönlichkeiten Österreichs / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch: Posvit, 2017. 148 S.
- Band 7 Tagungsband der 5. Österreich-Tage in Drohobytsch (23.–30. April 2017) / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch–Graz: Posvit, 2018. 404 S.
- Band 8 Tagungsband der 6. Österreich-Tage in Drohobytsch (12.–19. Mai 2019) / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch–Salzburg: Posvit, 2020. 412 S.
- Band 9 Die Wiener Periode im Leben und Werk von Meletij Kičura / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch: Posvit, 2022. 408 S.
- Band 10 Lopuschanskyj Wassyl. Manfred Oswald und die neue Erinnerungskultur: Versuch einer Würdigung / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch: Posvit, 2022. 178 S.
- Band 11 Tagungsband der Internationalen Konferenz „Das multikulturelle Drohobytsch der österreichischen Periode“ (21.–23. September 2021) / hrsg. von J. Lopuschanskyj und O. Radchenko. Drohobytsch: Posvit, 2024. 336 S.

У серії
„КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АВСТРІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ
ЛІТЕРАТУРНИХ, МОВНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ“
побачили світ такі видання:

- Том 1 Матеріали наукового колоквиуму II Днів австрійської культури у Дрогобичі (25–31 березня 2012 р.) / упор. Я. Лопушанський, Н. Дашко. Дрогобич: Посвіт, 2012. 120 с.
- Том 2 Матеріали літературо- та мовознавчого колоквиуму III Днів австрійської культури у Дрогобичі (14–20 квітня 2013 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського і Н. Дашко. Дрогобич: Посвіт, 2014. 160 с.
- Том 3 Матеріали Міжнародної конференції “Галичина періоду Першої світової війни у літературі, мистецтві та історії” (Дрогобич, 6–9 квітня 2014 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич: Посвіт, 2015. 268 с.
- Том 4 Матеріали Міжнародного форуму “IV Дні Австрії у Дрогобичі” (27 вересня – 3 жовтня 2015 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич–Інсбрук: Посвіт, 2016. 456 с.
- Том 5 Ювілейний збірник на пошану кандидата психологічних наук, доцента Василя Лопушанського / упор., наук. ред. Я. Лопушанського, О. Радченка та О. Бродської. Дрогобич: Посвіт, 2017. 456 с.
- Том 6 Ярослав Радевич-Винницький. Видатні австрійці: український ракурс / наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич: Посвіт, 2017. 148 с.
- Том 7 Матеріали Міжнародного форуму “V Дні Австрії у Дрогобичі” (23–30 квітня 2017 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич–Грац: Посвіт, 2018. 404 с.
- Том 8 Матеріали Міжнародного форуму “VI Дні Австрії у Дрогобичі” (12–19 травня 2019 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич–Зальцбург: Посвіт, 2020. 412 с.
- Том 9 Віденський період у житті і творчості Мелетія Кічури / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич: Посвіт, 2022. 408 с.
- Том 10 Лопушанський Василь. Манфред Освальд і нова культура пам’яті: спроба гідної оцінки / наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич: Посвіт, 2022. 178 с.
- Том 11 Матеріали Міжнародної наукової конференції «Мультикультурний Дрогобич австрійського періоду» (21–23 вересня 2021 р.) / упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. Дрогобич: Посвіт, 2024. 336 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
АВСТРІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ,
МОВНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ**

ТОМ 11

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«МУЛЬТИКУЛЬТУРНИЙ ДРОГОБИЧ АВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ»
(21 – 23 ВЕРЕСНЯ 2021 Р.)

**Редактори-упорядники
Ярослав Лопушанський та Олег Радченко**

Макетування та верстка
Василь Герман

Дизайн обкладинки
Олег Лазебний

Здано до набору 10.04.2024 р. Підписано до друку 10.05.2024 р.
Гарнітура Cambria. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 33,47. Зам. № 2496.
Наклад 200 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100, Україна
E-mail: posvitdruk@gmail.com